PRIMORSKI LEKCIONARI

XV. VIJEKA.

NAPISAO

DR. MILAN REŠETAR.

(Preštampano iz CXXXIV. i CXXXVI. knjige „Rada“ jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.)

U ZAGREBU

TISAK DIONIČKE TISKARE

1898

Digitized by Google

J 7682
6. knjiv.

§ 1. Početak srpske ili hrvacke književnosti sredńega doba još nam je vrlo slabo poznat. Neću da spomińem pitańe, gdje se je zametla umjetnička poezija, a još mańe pitańe o međusobnom odnošaju naših najstarijih spļeckijeh i dubrovačkijeh pjesnika, ali je dosta svratiti pažńu na ono tako interesno svjedočanstvo, što ga je iznio u najnovije vrijeme prof. Jireček (u Jagićevu arhivu XIX, 59–61), po kojemu izlazi da su mladi dubrovački vlasteličići već u prvoj polovici XV. vijeka sastavļali stihove u dvanaestercima, pa je lako uvidjeti da ono. što mi obično zovemo ‚početkom' sredńega doba naše književnosti, uprav je ‚početak' samo za nas koji nakon nekoliko vijekova gledamo na to, ali u istinu nije nikakav početak već plod dugog pripravļańa i razvijańa kojemu dandanas na žalost ne možemo da uhvatimo traga. Svakako već po onome, što nam je otprije sačuvano, mogli smo pouzdano kazati da nijesu pjesnici najprvi upotrebili srpski ili hrvacki jezik u našim primorskijem gradovima, da namiruju duševne potrebe onoga dijela građanstva, koji nije uopće ili nije rado čitao starijem slovima, glagolskijem na sjeveru a ćirilskijem na jugu. Lekcionari, životi svetaca, crkvene pjesme, što su nam sačuvane iz XV. vijeka a mahom su prijepisi, jasno nam pokazuju da se je u primorskijem gradovima svakako već u polovici XV. vijeka, dakle u vrijeme kada se naši prvi (poznati!) pjesnici tek rodiše, dosta živo pisalo našim jezikom a latinskim slovima, i ako se je to pisańe stezalo na stvari koje su na narodnom jeziku trebale i u latinskijem crkvama (lekcije, pjesme), pa na živote svetaca namijeńene bez sumńe u prvom redu manastirskijem zborovima. Može se nadaļe barem misliti da su se još prije Marulića i Menčetića prikazivala u crkvama ili

Digitized by Google

pred ńima i pobožna ‚prikazańa', pa je lako moguće da se i za tu granu poezije nađe koje svjedočanstvo starije od ńih dvojice.

Međutim može se već sada pristupiti proučavańu spomenikâ, koji su nam sačuvani od ovoga ‚predmarulićeva' kńiževnoga rada u našem primorju. Među ńima zauzimlu po mojemu mišlењu prvo mjesto lekcionari, jedno s toga, što nam svojom sadržinom i međusobnom svezom davaju vrlo interesan prilog za historiju službe božje na našemu jeziku i za međusobni odnošaj pojedinijeh primorskijeh krajeva u kńiževnom pogledu, a drugo s toga, što su oni po svoj prilici pisani u samijem primorskijem gradovima, pa nam tako davaju priliku da vidimo, kako je koji udešavan prema govoru mjesta gdje je pisan. Ja sam dakle nakan da pregledam jezik i sadržaj našijeh primorskijeh lekcionara XV. vijeka, ali budući da će nam tek ńihov jezik dati tvrde temelje, od kolikih i kakvih česti sastoji svaki lekcionar i kako te česti stoje jedna prema drugoj a jedan lekcionar prema drugomu, to ću se ja u ovoj raspravi baviti prije svega oko jezika, a ostavlam da do druge prilike pokažem, kakva im je sadržina i kako su postali.

§ 2. Lekcionarâ, za koje možemo slobodno kazati da su postali u XV. vijeku, imamo uprav tri. Najstariji je po postańu zadarski što je negda bio svojina franevačkoga manastira u Zadru a sada se čuva u dvorskoj biblioteci u Beču. Nega sam ja izdao g. 1894. (u XIII. kńizi djelâ jugoslav. akademije: Zadarski i Rańinin lekcionar, str. 1—95), a nazvao sam ga zadarskim ne samo s toga, što je u Zadru nađen, već i s toga, što je po svoj prilici negdje u polovici XV. vijeka i pisan u Zadru ili u ńegovu kotaru.[1] Drugi je po redu poznati lekcionar što ga je otac Bernardin Splećanin štampao god. 1495 u Mlecima, gdje je još dva puta izdan (g. 1543. i 1586.); god. 1885. preštampao ga je prof. Maretić (okrenuvši ga na sadašńu ortografiju) u V. kńizi djelâ iste akademije, pa se po tome izdańu ovdje svuda i spomińe. Treći je, po prijepisu najmlađi, Rańinin lekcionar što ga je god. 1508. u Dubrovniku pre-

[1] Ovdje ću da ispravim neke štamparske pogreške u mojemu izdańu, koje sam na žalost tek docnije opazio: strana 9 (vrsta 19) mjesto *gnegovi*: čitaj *gnegoui*; 10 (2) *poui*: *poni*; 15 (25) *tehe*: *tebe*; 41 (4 ozdo) *smul-*: *smu-*; 44 (16) *Reco*: *Rece*; 48 (25) *uidit ida*: *uiditi da*; 75 (9 ozdo) *ueplacasce*: *neplacasce*; 75 (15 ozdo) *yerc*: *yere*; 77 (14) *herso*: *berso*; 77 (11 ozdo) *gistiuoga*: *gistinoga*; 85 (2 ozdo) mjesto „č. içemaglski" čitaj „s ispravkom"; 86 (9) *rucu*: najprije je bilo napisano *nicu* pa je docnije ostrugana tačka, tako da se može čitati *rucu*; 87 (13) *uogih*: *tuogih*; 94 (15 ozdo) *sudili*: *suditi*.

Digitized by Google

pisao mladi dubrovački vlastelin Nikša Rańina. Po godini postańa svojega on uprav ne ide u XV. vijek, ali kakav je u ńemu jezik (dokle ga Rańina nije mijeńao!), može se bez ikakva straha reći da je i rukopis, što nam je sačuvan u Rańininu prijepisu, postao negdje u drugoj polovici XV. vijeka. I ńega sam ja izdao u XIII. kńizi djelâ (str. 99—320).[1] Osim ova tri potpuna lekcionara sačuvan nam je iz XV. vijeka još jedan odlomak koji se sada čuva u franevačkom manastiru na Otoku kod Korčule, a izdao ga je gosp. Fr. Radić u članku: „Odlomak starog slovenskog rukopisnog evangelijara . . .“ (u Glasniku zem. muzeja za Bosnu i Herc. III, 254—262).[2] U tome se odlomku nalazi gotovo cijela služba za posvećeńe vode na Vodokršte kako nam se je sačuvala i u zadarskom lekcionaru (korčulanski odlomak ide od zadńih riječi 241. broja [na str. 83.] pa sve do kraja 251. broja [na str. 87.] mojega izdańa) te se sa zadarskijem lekcionarom slaže gotovo od riječi do riječi, tako da se ne može sumńati da su potekli iz iste matice, i ako među sobom nijesu u neposrednoj svezi. Po pismu (dokle se može suditi po faksimilu prve strane koji je rukom crtan) ovaj odlomak pripada također XV. vijeku, a već po tome, što je sačuvao neke tragove samoglasnoga *l* (isp. s. 142[63]), mislim da je bliži matici nego li sam zadarski lekcionar. Gdje ovdje što iz ńega spomińem, biležim ga slovom *K*.

§ 3. Kako ću drugom prilikom pokazati i dokazati svi ovi lekcionari u glavnome prikazuju različite stepene u razvijańu jedne iste stvari. Negdje se je u primorju lekcionar s latinskoga preveo

[1] U tekstu mojega izdańa treba još ispraviti ove štamparske pogreške: strana 110 (vrsta 19) mjesto *pridu*: čitaj *pridu*; 111 (10 ozdo) *vidi(v)*: *vidi*; *pusti*: *i pusti*; 119 (3) *ļubiti*: *ļubi ti*; 125 (14 ozdo) *utine*: *u tine*; 127 (3 ozdo) *ldedjj*: *ſledjj*; 148 (6 ozdo) *trnbgie*: *trubgie*; 155 (10) *ne mogahu*: *nemogahu*; 182 (1) *veče*: *veće*; 186 (23) *govoroće*: *govoreće*; 223 (11) *kakato*: *kakoto*; 231 (12 ozdo) *Nemu*: *Ńemu*; 238 (13) *i uši*: *u uši*; 239 (9) *Jeruzalemu*: *Jeruzalema*; 239 (15 ozdo) *poče trista*: *po četrista*; 241 (24) *brijeme*: *brjeme*; 277 (4) *sa mnome*: *za mnome*; 304 (5 ozdo) iza *neprijateļa* izbriši *i od ńe* —; 305 (1) ispred *i od ńegovijeh* izbriši *govijeh neprijateļa*; 317 (5 ozdo) [1] *ih*: [1] *ich*; [2] *recc*: [2] *rece*; napomena ‚[3] *prjbljſa*‘ odnosi se na riječ *približa* u 13. vrsti. Osim tijeh pogrešaka, gdje tekst rukopisa nije tačno iznesen, ja bih dandanas na još nekoliko mjesta ispravio ili drugovačije ispravio rukopis.

[2] Tekst nije dobro izdan; već (tačni?) faksimil prve strane (str. 256) dosta se često ne slaže s transkripcijom; bilo bi stoga potrebito da se još jednom isporedi s originalom.

Digitized by Google

na naš jezik, pa je taj prijevod prepisan za crkve u raznijem primorskijem gradovima. Pri tome prepisivańu prvašńi mu se je oblik sve više mijeńao: najviše i najlakše je mijeńan sam jezik, jer je svaki prepisivač nešto hote a nešto nehote glasove, oblike, riječi a i rečenice, koje mu nijesu bile obične, zamjeńavao onakim, kake su se govorile u ńegovu kraju ili u ńegovo vrijeme. Mijeńan je nadaļe i tekst, jer je prepisivač dosta često krivo pročitao ili krivo razumio koju riječ u matici, pa je prema tome i sasvim drugovačije udesio cijelu rečenicu, a opet se je koješta i s namjerom mijeńalo, jer su savjesniji prepisivači ispoređivali svoj tekst s latinskijem originalom te ispravļali pogreške kojim su se mogli dosjetiti; dosta je često također dodavana i po koja riječ, da smisao rečenice bude jasniji. Napokon u trećemu je redu dirano i u sadržaj lekcionara, te su dodavane kojekakve lekcije ili ńihove česti, koje su prema običaju mjesta ili vremena bile potrebite a u matici ih nije bilo; s druge su strane pak ispuštavane lekcije koje nijesu više trebale. Na taj je način lako razumjeti da je prvi prijevod čestim prepisivańem u raznijem mjestima i u razno doba dobio i dosta različit oblik, tako da je već za naša tri lekcionara, koji se vremenom razlikuju samo za nekolike desetice godinâ, često teško kazati za kojugod lekciju, pripada li ona prvašńemu prijevodu te je samo više ili maňe prerađena, ili je tek docnije na svoju ruku prevedena ili dopuńena.

§ 4. Uopće naši lekcionari ni sami sobom ne sačińavaju nikakvo jedinstvo: u svakome (barem od ovijeh, koji su nam sačuvani) može se lako konstatirati, kako su sastavļeni od raznijeh česti. Tomu je bez sumńe uzrok jedno, što relativno poveći posao, kao što je potpun lekcionar, nije u jedan put do kraja izvršen već u više navratâ, a drugo, što se u starije doba nije prezirao ni mali komadić od oštećene knige, već se je rado upotrebļavao, da se ńime dopuni nova knìga. Što su naši lekcionari sastavļeni od raznijeh česti, to je naravski vrlo važno i za prosuđivańe ńihova jezika, jer se tada ne smijemo čuditi, što se u svakome od ńih nalazi usporedo takih jezičnih pojava, kojim se u djelu j e d n o g a i s t o g a čovjeka ne bismo nikako nadali.

Za zadarski lekcionar (koji ja ovdje biļežim slovom *Z)* ja sam u uvodu k izdańu (str. VI.) kazao da je u glavnome pisan od tri različite ruke: jedna je pisala prvijeh 40 listova rukopisa pa listove 98—117, druga listove 41—75 (do kraja 166. broja) a treća listove 75—96; osim toga još su drugom rukom zapisani brojevi

*

Digitized by Google

234 i 235 na listovima 96 i 97 i dva zadńa blagoslova (broj 286 i 287) na listu 117. Nego u onome, što je prva ruka pisala, treba da razlikujemo pravi lekcionar (listove 1—40) od posvećeńa vode na vodokršte s dodacima (l. 98—110) i od službe na cvjetnu nedjelu s dodacima (l. 110–117), jer se već po ortografiji (isp. s. 97[18].) jasno vidi, da ovo dvoje nije prepisano s iste matice, s koje je prepisano prvijeh četrdeset listova, već s druga dva rukopisa, koji se opet ni među sobom ne slažu. Te različite česti zadarskoga lekcionara ja u ovoj raspravi ovako biležim:

1) Z^1 = sve što je prva ruka pisala; pa gdje treba, to ovako razlikujem:

Z^{1a} = prva polovica pravoga lekcionara, u štampanom izdańu str. 1 - 31 (od broja 1 do riječî *i u oga(n)g* u 21. stihu 63. broja);

Z^{1b} = služba na vodokršte s dodacima, u štamp. izdańu str. 82—89 (brojevi 236—259);

Z^{1c} = služba na cvjetnu nedjelu s dodacima, u štamp. izdańu str. 89 95 (brojevi 260—285);

2) Z^2 = što je pisala druga ruka, u štam. izdańu str. 31—61 (od riječî *i uodu* u 21. stihu 63 broja do kraja 166. broja);

3) Z^3 = što je pisala treća ruka, u štamp. izdańu str. 62 – 81 (brojevi 167 – 233). — One sitnije dodatke pisane još drugom rukom (broj 234. 235. 286. 287.) ne biležim osobitim znakom.

Kako je to bilo da su tri ruke pisale zadarski lekcionar, to se naravski ne može reći. Ali budući da Z^{1a} ide baš do kraja jednog tabaka, slobodno je nagađati da su druga i treća ruka dopunile oštećeni egzemplar lekcionara što ga je bila pisala prva ruka dok se za treću ruku jasno vidi da je (bog zna s kojega uzroka!) prihvatila posao druge ruke, jer ona nastavla usred lekcije na istoj stranici rukopisa. Što iza treće ruke opet prihvaća prva, to je lako protumačiti: kako sam naime već kazao u uvodu k izdańu (str. V), ne može se sumńati da su Z^{1b} i Z^{1c} (t. j zadńa dva tabaka od rukopisa) nekad bili za se, pa su tek docnije spojeni s lekcionarom u jednu knigu. Lako dakle može biti da se je od onoga, što je pisala prva ruka, sačuvala samo prva polovica od lekcionara pa nekad samostalni komadi Z^{1b} i Z^{1c}; a može napokon i to biti, da je prva ruka napisala najprije ta dva dijela, pak zatim stala pisati lekcionar, pri čemu je doprla samo donekle te (s ma kojega uzroka!) prestala.

§ 5. Za Bernardinov lekcionar (koji se ovdje naznačuje sa *B)* već mu je novi izdavač, prof. Maretić, kazao (na str. XII. svojega

Digitized by Google

izdańa) da prijevod nije posao jednoga čovjeka a da mu je Bernardin bio samo urednik, te je nalazio jak dokaz za to u tome, što je u početku (do 58. strane ńegova izdańa) svuda sačuvano *l* na kraju sloga. dok se dalje *l* miješa sa *o*. Ali po onome, što će se pokazati u ovoj radńi, izlazi da je Bernardinov lekcionar baš nekako čudno skrpan. Svakako je prof. Maretić dobro opazio da se u nekom dijelu drži bez promjene *-l* a u drugome se opet miješa sa *-o*, pa je to i meni glavni osnov, po kojemu dijelim ovaj lekcionar najprije u dvije nejednake polovice: u stariju, gdje se bez promjene drži *-l*, i u mlađu, gdje se uz *-l* nalazi i *-o*. Nego niti je svaka polovica na okupu niti je u sebi jednaka, već se opet svaka dijeli na tri dijela koji se u jezičnom a naročito u ortografskom pogledu ne slažu sasvim među sobom, a tako su poredani, da se redovno izmjeńuje po jedan komad starije redakcije i po jedan komad mlađe. Kako i čime se ti razni dijelovi razlikuju, kazaće se na kraju ove radńe (v. § 166); ovdje ću naprosto da ih nabrojim i naznačim:

1) B^1 = starija redakcija, koja ima samo *-l*, a sastoji se iz ova tri dijela:

B^{1a} = prva trećina pravoga lekcionara, u Maretićevu izdańu str. 1 - 57;

B^{1b} = službe pojedinijeh svetaca *(proprium sanctorum)*, str. 144—163;

B^{1c} = služba na vodokršte s dodacima, str. 186—192;

2) B^2 = mlađa redakcija, koja ima *-l* i *-o*, a sastoji se iz ova tri dijela:

B^{2a} = zadńe dvije trećine pravoga lekcionara, str. 58—144;

B^{2b} = službe zajedničke svecima *(commune sanctorum)*, str. 163—186;

B^{2c} = služba za veliku nedjelju, str. 192—201.

Kako se imaju tumačiti ove razlike u Bernardinovu lekcionaru? Ne mislim da idu na ńegov račun, jer ne bi prepisujući jedno isto djelo (ako je uopće dao kakav svoj rukopis u štampariju!) ili nadzirući štampańe toga djela (jer je sva prilika da se ima i to razumjeti pod onijem riječima „. . . . emendata et diligenter correcta per fratrem Bernardinum Spalatensem"), — ne mislim, velu, da bi on miješao ortografiju i druge stvari u jeziku, pa pri tome tako redovno izmjeńivao jednu redakciju drugom. Stoga mislim da tomu treba tražiti uzroka izvan samoga Bernardina. Najlakše bi bilo kazati da je Bernardin predao štampariji ili za ńu

Digitized by Google

prepisao ujedno komade od raznih rukopisa, a to za to, što nije imao pri ruci *jedan* i to *potpun* rukopis za sve ono, što je on htio da izda. Ali s druge strane opet bi bilo čudno da je trebao toliko (najmanje šest!) raznijeh komada, pa da se opet ti komadi, što se jezične redakcije tiče, nekakvim divnim slučajem izmjenjuju: komad, što piše samo *-l* (B^{1a}), dopunio je komadom što miješa *-l* i *-o* (B^{2a}), pa je *proprium sanctorum* (B^{1b}) uzeo opet iz rukopisa one prve vrste, dok je *commune sanctorum* (B^{2b}) našao u rukopisu ove druge vrste; napokon službu za vodokršte (B^{1c}) izvadio je opet odnekle, gdje se piše samo *-l*, a službu za veliku nedjelu (B^{2c}), gdje se piše oboje, *-l* i *-o*! Moglo bi se doista promisliti da su ona tri dijela od B^1, odnosno od B^2, premda se u jeziku ne slažu sasvim među sobom, opet uzeti iz jednoga istoga rukopisa, jer je moglo lako biti da je jedan isti rukopis prepisan od više rukû (kao što je zadarski lekcionar!), ili da je pisan jednom rukom ali sastavljen od raznijeh elemenata (kao što je Rañinin lekcionar!), ali kako će se tumačiti da je rukopis, na kojemu se osniva redakcija B^1, bio nepotpun na tri mjesta, od kojih su dva po srijedi, i to tako pravilno, da su mańkale dvije zadńe trećine od pravoga lekcionara, ali je bio sačuvan u cjelini *proprium*, da je mańkao sasvim *commune*, a opet u cjelini bila sačuvana služba za vodokršte? — Koliko se meni čini, ne može se dokazati da razne česti od B potiču od raznijeh prevodilaca. Istina, gdje se ista lekcija nalazi na dva različita mjesta, tu se prijevod ne slaže od riječi do riječi; isp. 2 Mojs. 15, 27—16, 7 na str. 68 i 192; 4 Mojs. 20, 2. 3. 6—13 na str. 48 i 187; Izaija 7, 10—15 na str. 3 i 178; Mat. 21, 1—9 na str. 68 i 193 itd. Ali i gdje se nalazi isti komad dva puta u istome dijelu jedne iste redakcije, tu se također prijevod ne slaže sasvim; isp. 1 Kor. 11, 20—31 i 11, 23—29 na str. 84 i 122. Po svoj prilici prevodilac se redovno nije ni osvrtao na svoj prvašńi prijevod, nego kada je prevodeći naišao u latinskom tekstu po drugi put na istu lekciju, on ju je redovno snova prevodio. Budući dakle da se razlike među pojedinijem čestima Bernardinova lekcionara najviše tiču ortografije i nekijeh glasova, to ja mislim da je moguće, ili da je Bernardinu više ljudî u isto doba prepisivalo rukopis što je on htio dati u štampu, ili da je više našîh slagara slagalo lekcionar u Mlecima. Ovo zadńe ne bi bilo baš čudno, jer znamo da su već god. 1478 Dubrovčanin Boninis i Kotoranin Paltašić bili štampari u Mlecima.

Digitized by Google

§ 6. Od raznijeh elemenata sastavljen je napokon i Rañinin lekcionar (koji se ovdje bilježi sa *R)*, ali ovdje stvar stoji sasvim drugovačije nego li u prva dva. Dok razne česti od *Z* i *B* sačinjavaju više ili manje cjeline koje se ne miješaju s ostalima, u *R* se njegovi razni elementi isprepliću, tako da se u njemu moraju spominjati pojedine lekcije što pripadaju svakomu dijelu. Rukopis je doista pisan sav jednom rukom, ali opet nije cijeli tekst, koji je prepisan od Rañine, potekao iz jednoga istoga izvora. Po mojemu mišljenju treba u njemu razlikovati barem tri različita elementa, naime:

1) R^1 = osnovni lekcionar koji je u našemu prijevodu došao odnekle iz sjeverne Dalmacije u Dubrovnik, te je tu (bez sumnje malo po malo) okrenut na dubrovački govor i inače mijenan;

2) R^2 = lekcije kojim je dopunjen R^1 a uzete su iz Bernardinova lekcionara. Ovo su te lekcije: br. 7. 12—15. 16 (samo prva polovica!). 17. 37. 58. 59. 78. 149—151. 159. 169—172. 177. 231. 233—238. 278 289. 324. 326. 327. 339. 367. 369. 379. 384 (samo početak!). 389. 390. 398. 402. 417. 420. 421. 472. 475., svega 57 brojeva. Nego po svoj prilici bile su prepisane iz Bernardina i lekcije 173—176 koje su bile zapisane na ona dva lista, što su se iz Rañinina rukopisa izgubili, a tada bi R^2 obuhvatao 61 broj.

3) R^3 = lekcije koje su tek u Dubrovniku prevođene s latinskoga na naš jezik, da se i njima dopuni R^1. Amo idu ove lekcije: br. 16 (druga polovica!). 41. 43. 94. 206. 213. 216. 237. 239. 310. 322. 323. 355. 357. 359. 386. 392. 400. 406. 408. 415. 418. 424. 426. 430. 439. 441—446. 451—455. 457. 459. 463. 477. 479. 480., svega 43 broja.

Za ova 43 broja čini mi se da se može slobodno uzeti da nijesu prerađivani po prvašnjemu prijevodu koji je došao iz sjeverne Dalmacije, već da su samostalno prevedeni u Dubrovniku. Ali ih ima još, za koje nije lako kazati, imaju li se brojiti među one prve *(R^1)* ili među ove druge *(R^3)*. To se meni čini za ove lekcije: br. 304. 330. 341—343. 347. 358. 364. 384. 385. 391. 405. 409. 428. 431. 432. 434. 435. 438. 447. 468. 478., svega 22 broja. Nego u ovoj raspravi ja ih ne odvajam od lekcija što pripadaju R^1, jer pod R^3 uzimljem samo one, za koje se može s prilično sigurnošću kazati da nijesu prerađivane po dalmatinskom tekstu.

Što se tiče pitanja, kako su ovi razni elementi sastavljeni zajedno, ovdje ću spomenuti samo to, da je lekcijama od R^2 i R^3 dopu-

Digitized by Google

ńavan izvorni lekcionar (R^1), i to redovno ili su dodavane službe, kojih u R^1 uopće nije bilo, ili su cjelinom sad prepisivane iz B a sad opet snova prevođene onakove lekcije, koje se u lekcionaru ponavļaju, pa se samo na jednom mjestu nalaze cijele, dok se na drugijem spomińe samo početak od lekcije a inače se upućuje na ono mjesto u lekcionaru, gdje se lekcija nalazi cijela. Što pak lekcije prepisane iz B zovem R^2 a lekcije samostalno prevedene u Dubrovniku — R^3, tomu je uzrok što je lekcija 16 u prvoj polovici prepisana iz B, pa ide daļe onaka redakcija, koju ja zovem R^3. Po svoj prilici ide amo i lekcija 384, koja je opet u svojoj prvoj polovici prepisana iz B, pa nastavļa redakcija, za koju se može svakako misliti da pripada R^3. Sva je prilika dakle da je R^1 dopuńavan prije lekcijama prepisanim iz B, pa tek docnije lekcijama snova prevedenim. Je li oba ta posla jedan isti čovjek izvršio i ko, o tome se pitańu neću ovdje baviti.

§ 7. Naprotiv mislim da će biti dobro da već ovdje makar jednim samo primjerom pokažem, kakve su te tri česti, za koje ja uzimļem da sastavļaju Rańinin lekcionar. Budući da nam je dalmatinski tekst (tako zovem tekst koji nalazimo u Z i B) sačuvan u dvije redakcije, to ću jednim primjerom pokazati, kako se R nekad boļe slaže sa Z a nekad opet sa B, koje po mojemu mišļeńu dokazuje da ni jedan od naša tri lekcionara nije zadržao bez promjene prvašńi prijevod nego je u svakome mnogo toga mijeńano, tako da se gdjekad sva tri lekcionara slažu, gdjekad samo dva, a gdjekad opet ni jedan.

U ovom prvom primjeru R se boļe slaže sa Z nego li sa B. U prvoj je vrsti latinski tekst vulgate, pa dolaze tri vrste s tekstom naših triju lekcionara, i to najprije Z, pa R, pa onda opet B, tako da je R između Z i B, a to za to, da se uzmogne odmah vidjeti, gdje se R slaže s gorńim tekstom (sa Z) a gdje opet s dońim (sa B).

1) Riml. 1, 1—6.

Vulgata:	(1) Paulus	servus	Jesu	Christi,	vocatus Apostolus,
Z br. 1:	Bratja!	Paval	sluga	Isukrstof,	zvan apustol,
R br. 21:	Bratjo!	Sluga	Isukrstov	Pavao,	zvan aposto,
B str. 7:	Bratjo!	Paval	sluga	Isukrstof,	ki se zove apostol,

segregatus	in	Evangelium	Dei,	(2) quod	ante	promiserat
odlučen	u	vanđelji	božjem,	ča	prija	obećal biše
odlučen	u	vanđelju	božijem,	što	prije	obećano mu bješe
odlučen	na	proslaflenje	božje,	ča	prvo	biše bog obitoval

Digitized by Google

per Prophetas suos in Scripturis sanctis (3) de filio suo,
po prorocih svojih u pismih svetih od sina svoga,
po prorocijeh svojijeh u pismijeh svetijeh od sina svoga,
po svojih prorocih u sfetih pismih od sina svojega,

qui factus est ei ex semine David secundum carnem,
ki učińen jest ńemu od simena Davidova po puti,
koji stvoren jest ńemu od sjemena Davidova po puti,
ki učińen bi ńemu od Davidova simena po puti,

(4) qui praedestinatus est Filius Dei in virtute
ki prija narećen jest sin božji f kriposti
koji prije spovidjen jest sin božiji u krjeposti
ki obran bi sin božji u kriposti

secundum spiritum sanctificationis ex resurrectione mortuorum
i po duhu posvećenja od iskrsnutja mrtvih
kako duh posvećenja od uskrsnutja mrtvih
po svetom duhu posvećenja od uskrisenja mrtvih

Jesu Christi Domini nostri,
Isukrsta gospodina našega,
Isukrsta gospodina našega,
Isukrsta gospodina našega,

(5) per quem accepimus gratiam, et Apostolatum
po kom prijali smo milost, i apustolstvo
po kom uzesmo milost, i apostolstvo
po komu smo prijali milost, i apostolstvo

ad obediendum fidei in omnibus gentibus
na obsluženje vere u fsih ļudeh
na obsluženje vjere u svijeh narodeh
da poslušni budemo u viri meju fsimi narodi

pro nomine ejus, (6) in quibus estis
za jime ńegovo, u kih jeste
radi imena ńegova, u kojijeh jeste
za slavu imena ńegova, meju kimi jeste

Digitized by Google

et	vos	vocati	Jesu Christi.	
i	vi	zvani	Isukrsta	gospodina našega.
i	vi	zvani	si Isukrstom	gospodinom našijem.
i	vi	zvani	Isukrsta	gospodina našega.

U ovome primjeru vidimo dakle, gdje se *Z* i *B* ne slažu, ondje da *R* ponajviše pristaje uz prvoga, ili da ide svojim putem; *R* slaže se sa *B* samo u tome, što u 4. stihu nema onoga *i* između *in virtute* i *secundum spiritum* kojega ima u *Z*.

§ 8. U ovom drugom primjeru *R* se naprotiv donekle bolje slaže sa *B* nego li sa *Z*.

2) Mat. 11, 25—30.

Vulgata:	(25) In	illo	tempore	respondens	Jesus dixit:
Z br. 188:	U	ono	vrime	odgovori	Isus (i) reče:
R br. 380:	U	onoj	brijeme	odgovorivši	Jezus reče:
B str. 172:	U	ono	vrime	odgovarajući	Isus reče:

Confiteor	tibi,	Pater,	Domine	coeli	et terrae,
Spovidam	se tebi,	gospodine,	kralu	neba	i zemle,
Ispovijedam	se tebje,	otče,	gospodine	neba	i zemle,
Spovidam	se tebi,	otče,	gospodine	neba	i zemle,

quia	abscondisti	haec	a	sapientibus	et prudentibus
jere	sakril si	ova	od	mudrih	i razumnih,
jere	skrio si	ovaj	od	mudarca	i razumnih,
ki	si zakril	ova	od	razumnih	i mudrih,

et	revelasti	ea	parvulis.	(26) Ita,		Pater,
i	obočitoval si	ona	malahnim.		Tako,	oče,
i	objavio si	ovaj	djetci.		Takoj,	otče,
a	očitoval si	je	malim.		Tako,	otče,

quoniam	sic	fuit	placitum	ante	te.
jere	tako	ugodno	bi	prid	tobom.
jere	takoj	drago	bi	prid	tobom.
jere	tako je	bilo	ugodno	prid	tobom.

(27) Omnia	mihi	tradita	sunt	a	Patre	meo.
Fsaka	meni	podana	jesu	od	oca	moga.
Sva	meni	dana	jesu	od	otca	mojega.
Fsaka	su meni	pridana		od	otca	moga.

Digitized by Google

Et nemo novit Filium, nisi Pater:
I nigdore zna sina, nere otac:
I nitko ne pozna sina, nego otac:
I nitkore ni poznal sina, nego otac:

neque Patrem quis novit, nisi Filius, et cui voluerit
ni oca gdo zna, nere sin, i komu hoti
ni otca (tko pozna), nego li sin, i komu hotiti bude
ni otca nitkore ne pozna, nego sin, i komu bude hotiti

Filius revelare. (28) Venite ad me omnes, qui laboratis,
sin obočitovati. Hodite ka mni fsi, ki težite,
sin objaviti. Pridite k meni svi, koji trudite se,
sin očitovati. Hodite k meni svi, ki se trudite,

et onerati estis, et ego reficiam vos.
i naprćeni jeste, i ja zadovoļno učińu vam.
i naprćeni jeste, i ja upokojim vas.
i naprćeni jeste, a ja ću izpokojiti vas.

(29) Tollite jugum meum super vos, et discite a me,
Vazmite jaram moj svrhu vas, i učite se,
Uzmite brjeme moje svrhu vas, i učite od mene,
Vazmite jaram moj sfrhu vas, i učite se od mene,

quia mitis sum et humilis corde,
jer krotak jesam i umiļen srca,
jere krotak jesam i snižen srdca,
jer krotak jesam i ponižena srdca,

et invenietis requiem animabus vestris.
i najdete pokoj dušam vašim.
(i nađete pokoj dušam vašijem).
i najti ćete pokoj dušam vašim.

(30) Jugum enim meum suave est,
Jere jaram moj sladak jest,
Brime bo moje slatko jest,
Jere jaram mōj ugodan jest,

Digitized by Google

et onus meum leve.
i tegiña moja jest lahka.
i naprćenje moje lako.
i brime moje lagahno.

Premda se redovno *R* više drži *Z* nego li *B*, opet u ovom drugom primjeru vidimo, da gdjegdje biva i obratno. Tako za *pater, domine B* i *R* imaju *otče gospodine* a *Z gospodine kraļu*, nadaļe *cui voluerit B* prevodi sa *komu bude hotiti* a *R* sa *komu hotiti bude*, dok *Z* mjesto toga ima *komu hoti*; za *qui laboratis B* pak ima *ki se trudite* a *R koji trudite se, Z* naprotiv *ki težite*; napokon riječi *et ego reficiam vos B* prevodi sa *a ja ću izpokojiti vas* a *R* sa *i ja upokojim vas*, dok *Z* mjesto toga ima *i ja zadovoļno učiñu vam.*

§ 9. U trećemu redu pokazaću, kako se u *R* razlikuje ista lekcija koja je jedan put prerađena po dalmatinskom tekstu a drugi put prepisana iz *B*. U prvoj je vrsti Bernardinov tekst, u drugoj prijepis od toga kako se nalazi u *R* (R^2), a u trećoj isti tekst kako je prerađen u *R* (R^1).

3) Mat. 16, 13—19.

B str. 154: U ono vrime (13) pride Isus u strane Cezarije
R^2 br. 339: U ono brijeme pride Isus u strane Cezarije
R^1 br. 319: U onoj brijeme pride Jezus u strane Čezarije

Filipa i pitaše učenikof svojih govoreći: koga ļudi govore
Filipa i pitaše učenikov svojijeh govoreći: koga ļudi govore
Filipove i pitaše učenike svoje govoreći: koga govore ļudi

da je sin človičaski? (14) A oni rekoše:
da je sin človičanski? A oni rekoše:
da je sin božiji? A oni rekoše:

nici Jivana krstiteļa, a nici Iliju, a nici u jistinu
njeci Ivana krstiteļa, a njeci Iliju, a njeci u istinu
njeci Ivana krstiteļa, njeci Iliju, njeci

Jeremiju ali jednoga od prorokof.
Jeremiju ali jednoga od prorokov.
Jeremiju a njeci jednoga od prorokov.

Digitized by Google

(15) Reče jim Isus: da vi, koga mene govorite?
Reče im Isus: da vi, koga me govorite?
Reče ńim Isus: vi zato, koga mene pravite?

(16) Odgovarajući Simun Petar reče: ti jesi Isukrst
Odgovarajući Šimun Petar i reče: ti jesi Isukrst
Odgovori Šimun Petar i reče: ti si Krst

sin boga živoga. (17) Odgovori Isus i reče ńemu:
sin boga živoga. Odgovori Isus i reče ńemu:
sin boga živoga. Odgovori Jezus i reče ńemu:

blaženi jesi, Petre bar Jona, zač človik ni krf
blaženi jesi, Petre bar Jona, zač človik ni krv
blaženi jesi ti, Šimune bar Jona, jere ni puot ni krv

ne očitova tebi, nego otac moj, ki jest na nebesih.
ne očitova tebi nego otac moj, ki jest na nebesijeh.
ne kaza tebje, nego otac moj, ki jest na nebesijeh.

(18) A ja govoru tebi da si ti Petar,
A ja govoru tebi da si ti Petar,
A ja govoru tebje: ti jesi Petar,

i svrhu ovoga kamena uzidati ću crikvu moju.
i svrhu ovoga kamena uzidati ću crkvu moju,
i vrh ovogaj kamena budu zidati crkvu moju,

a vrata paklena ne primogut protiva ńoj. (19) A tebi
a vrata paklena ne primogut protiva ńoj. A tebi
i vrata pakljena neće primoći suprotiv ńoj. I tebje

ću dati kl̨uče kra̤lefstva nebeskoga. I ča godi zavežeš
ću dati kl̨uče kra̤lestva nebeskoga. I što godi zavežeš
ću dati kl̨uče od kra̤lestva nebeskoga. I što godjer zavežeš

na zem̨li, bude zavezano i na nebesih, a ča godi odrišiš
na zem̨li, bude zavezano i na nebesijeh, a što godi odriješiš
na zem̨li, (bude zavezano i na nebesih, a ča godi odrišiš

Digitized by Google

na zemļi, bude odrišeno i na nebesih
na zemļi, bude odriješeno i na nebesijeh
na zemļi,) biti će odriješeno (i) na nebesijeh.

§ 10. Napokon hoću jednijem primjerom da pokažem, što ja razumijem pod redakcijom R^3. U tu ću svrhu na ovaj način isporediti broj 116 i broj 239: onaj je prvi po mojemu mišļeńu prerađeni dalmatinski tekst a ovaj drugi samostalni dubrovački prijevod.

4) Luk. 4, 38—44.

Vulgata: (38) Surgens autem
R^1 br. 116: U onoj brijeme ustavši
R^3 br. 239: U onoj brijeme ustavši se

Jesus de synagoga, introivit in domum Simonis Socrus autem
Jezus od borišta i uljeze u kuću Šimuna. Puonicu tadaj
Isus iz sinagoge uljeze u kuću Šimunovu. I svekrva

Simonis tenebatur magnis febribus; et rogaverunt illum
Šimunovu držaše velika trešńa; i moliše ńega
Šimunova imaše febru; i moliše Jezusa

pro ea. (39) Et stans super illam imperavit
za ńu. I tutako svrhu ńe zapovidje
za ńu. I pođe Jezus svrhu ńe i zapovidje

febri; et dimisit illam.
trešńi; i pusti ńu.
nemoći da se dijeli; i nemoć se dijeli oni čas i pusti ju oni čas.

Et continuo surgens, ministrabat illis. (40) Cum autem sol
I ončas ustavši, služaše ńim. Kada ve suonce
I dviže se goru, i servaše ih. I kako sunce

occidisset, omnes, qui habebant infirmos variis languoribus,
tadaj isteče, svi, koji imahu nemoći razlike bolježńive,
zađe veće, bješe nemoćnika oda svacijeh nemoći,

ducebant illos ad eum. At ille singulis manus imponens,
privođahu ńih ki Isusu. A on na njekolicijeh ruku postavivši,
i vođahu ih Jezusu. I svijema stavļaše ruku na glavu,

Digitized by Google

curabat eos.
izliječi ńih.
i ozdravļaše ih.

(41) Exibant autem daemonia, clamantia et dicentia:
Ishođahu tadaj nepodobe, iz mnozijeh upijući i govoreći:
I od mnozijeh djeļevahu se neprijateļi i vikahu:

Quia tu es Filius Dei; et increpans non sinebat
jere ti jesi sin božiji; i karajući ih ne dopustivše
ti jesi sin božiji; Jezus ih uhićaše i ne davaše

ea loqui, quia sciebant, ipsum esse Christum
ńim govoriti, jere znahu ńega da je Krst.
im govorit, zašto i oni znahu, da jest Isukrst.

(42) Facta autem die egressus ibat
Učinivši se dan izide poći
I on čas koji bi, djeļevahu se u dne,

in desertum locum; et turbae requirebant eum,
u pustińe mjesto; i narodi iskaše ńega,
i hođahu u jedno mjesto dezerto; i mnoštvo iskaše ga,

et venerunt usque ad ipsum, et detinebant illum,
i dođoše do ńega, i uzdržahu ńega,
i dođoše do ńega, i držahu ga,

ne discederet ab eis. (43) Quibus ille ait:
da ne pođe od ńih. Kojim on reče:
da se ne dijeli od ńih. Jezus reče ńim:

Quia et aliis civitatibus oportet me evangelizare
jere i u druzijeh gradovijeh od potrjebe je menje navještevati
trjebuje mi i u druge gradove prjepovijedati

regnum Dei, quia ideo missus sum.
kraļevstvo božije, jere na toj poslan jesam.
od svijeta božijega, zašto sam za to došao i poslan.

Digitized by Google

(44)	Et erat	praedicans	in synagogis	Galilaeae.
	I bješe	prjepovijedajući	na zborijeh	galilejscijeh
	I hođaše	pripovijedati	po sinagogah	od Galilee.

Ja mislim da ne treba tek dokazivati da lekcije 116 i 239 u *R* nijesu potekle od istoga čovjeka. Što više, prijevod u br. 239 tako je slobodan na nekijem mjestima, da bi se gotovo moglo promisliti da prevodilac nije ni imao pred očima latinskoga originala već je ili onako iz glave prevodio ili parafrazirao stariji naš prijevod (u ovom slučaju *R* br. 116) koji je možebit bio napola upamtio. Nego nije ovdje mjesto da se o tome na dugo govori: meni je dosta što sam za sada pokazao na ovom jednom primjeru da u *R* ima doista i takijeh lekcija, za koje se nikako ne može uzeti da su postale onako, kao što su postale lekcije redakcije R^1 (prerađivańem dalmatinskoga teksta) i redakcije R^2 (prepisivańem iz Bernardina).

§ 11. Ja mislim da sam ovako dovolno opravdao, kako dijelim svaki lekcionar. Dokle se pak ti dijelovi po jeziku razlikuju, pokazaće ova studija, u kojoj baš ištem da s jedne strane na osnovu jezika utvrdim razne sastavine u našim lekcionarima, da tako bude lakše i razumjeti, kako je koji postao, dok s druge strane ńom ištem da pokažem, kako se lekcionari u pogledu jezika razlikuju jedan od drugoga a svi opet od današńega govora, te time ištem da prinesem prilog dialektologiji i historiji našega jezika. Da se sve to bolje potvrdi, ja sam u nekim glavnijim tačkama ispoređivao jezik naša tri lekcionara s jezikom najstarijih pisaca, za koje se sigurno zna da su bili iz ona tri primorska grada, gdje su po svoj prilici i naša tri lekcionara postala, naime jezik zadarskoga lekcionara sa Zoranićevim, jezik Bernardinova lekcionara s jezikom Marulićevim a jezik Rańinina lekcionara s jezikom Š. Menčetića i G. Držića. Time mislim da će se i s jezične strane potvrditi misao koja nam se sama sobom nameće, netom uzmemo u obzir mjesto postańa svakoga lekcionara, naime misao da nam *Z* prikazuje zadarsku redakciju našega lekcionara, *B* splecku a *R* dubrovačku, te da je u svakoj sadržaj udešen prema običaju a jezik prema govoru odnosnoga grada. Ali što se jezika tiče ne možemo nikako tvrditi da nam svaki lekcionar vjerno prikazuje jezik svojega grada i svojega vremena. Specijalno za *Z* možemo samo nagađati da je postao u Zadru ili ńegovoj okolici, a za *B* i *R*, i ako znamo da je Bernardin bio Splećanin a Rańina Dubrovčanin, opet već po načinu, kako su naši lekcionari postajali, lako nam je razumjeti

Digitized by Google

da u svakome od ńih može biti i stvarî koje su prepisivači zadržavali iz starijih matica, i ako ih sami nijesu više govorili, pa opet i takijeh stvari, koje su prepisivańem prelazile iz jednoga mjesta u drugo, — jednom riječju lako nam je razumjeti da u ńima može biti i elemenata koji su zadńemu prepisivaču — bilo vremenom bilo mjestom — tuđi. U drugom redu, i ako možemo s razlogom misliti da se u svakom gradu osjećala žeļa i potreba da jezik lekcionara ne odstupa previše od mjesnoga govora, da bi tako prosti narod što lakše razumio riječ božju, to opet ne bi nikako smetalo da je maticu Bernardinova ili Rańinina lekcionara udesio za potrebe grada Spļeta ili Dubrovnika ne pravi Spļećanin ili Dubrovčanin već neko iz ńegove okolice. Premda dakle možemo slobodno uzeti da nam svaki lekcionar u glavnome prikazuje govor svojega mjesta i vremena, moramo opet priznati da u svakome od ńih može biti koješta što se ili nije više govorilo u doba, kada je lekcionar baš prepisan, ili se govorilo negdje (bliže ili dalje) izvan samoga mjesta gdje je lekcionar pisan.

Pristupajući sada k prikazivańu i tumačeńu jezičnijeh osobina naših lekcionara, treba mi još spomenuti da broj uz slova *Z*, *B*, *R* znači stranu štampanoga izdańa, a gdje je broj u uglastim zagradama (to redovno biva samo kod *R*), to znači da je riječ, na koju se broj odnosi, od mene tako ispravļena; gdje se pak uz broj strane nalazi još jedan broj u oblim zagradama, to znači da se odnosni oblik nalazi na onoj strani onoliko puta, koliko kaže broj što je u oblim zagradama.

* * *

Ortografija.

§ 12. Ortografijom se mislim ovdje baviti samo dotle, dokle nam ona može pomoći da razlikujemo razne česti jednoga istoga spomenika. Tako odmah za *Z* možemo konstatirati da se svaka ńegova čest barem nečim razlikuje od ostalijeh. Od tri dijela pravoga lekcionara Z^{1a} i Z^2 mnogo su bliži među sobom nego li sa Z^3, premda i među ńima dvoma ima nekih razlika: 1) Z^{1a} glas *š* piše redovno sa *ss* ili *s*, dok Z^2 ima često *sc*; 2) Z^2 ima katkada *th* za glas *t*: *çlath* 32, *puth* 32. 36. 39, *púth* 39 (2), *sobothgni* 33, *brath* 33, *nithchor* 39, *çanidosthi* 41 itd.; 3) Z^2 piše gdjegdje *j* mjesto *y* (uprav je to ligatura, n. pr. *ny* mjesto *ny*): *mj*, *umj*. *menj*, *gçenj* 48, *chragliestuj* 49, *gnegouj* 51; 4) od dvostrukijeh suglasnika Z^{1a} ima češće samo *çç* ili *çc* (= *c-č*): *occa* 6, *occi* 7,

Digitized by Google

diça 27, *oçce* 6, *prisaçci* 6. 8, *pasçci* 8, *mlaçci* 21 itd., i to redovno gdje je pred *c-č* ispao zubni suglasnik, ali ima i *occi* (oči) 15; inače Z^{1a} piše vrlo rijetko dvostruki suglasnik: *uelle* 5. 15, *pyllat* 17 (3), dok uprav ne idu ovamo primjeri kao *stran|nah* 5, *um|merl* 19, *mar|ria* 25, gdje je suglasnik zapisan jedan put na kraju vrste a drugi put na početku iduće vrste, ili primjeri kao *ur(r)u* 23, *man(n)u* 31 itd., gdje je suglasnik zapisan na svojemu mjestu pa opet poviše ńega metnut ńegov znak skraćeńa; još je rjeđi u Z^{1a} dvostruki samoglasnik: *siih dan* 2, *sa sebee* 5, *naím* 13, *çapee* 17, *uáas* 22. Z^2 naprotiv ima ne samo *çc-cç* kao Z^{1a} već dosta često i dvostruki suglasnik i dvostruki samoglasnik; osobito često ima *ss* za glas *s*: *yessu* 31, *possici* 32, *yessi* 34. 35, *cessara* 37, *iessu, dilnicissu* 41 itd., ali ima i *sybba* 32, *bratte* 36, *recce* 40, *suitta, gorru* 45, *irrece* (i reče), *onno* 46, *dilla* 47, *bille* 55, *della* 59, *ranno* 60 itd., a s druge strane opet *glaas* 35, *suud, puut, daán* 36, *paás, glaás* 45, *paas* 47 itd. — Z^3 razlikuje se od Z^{1a} i Z^2 ovim stvarima: 1) redovno samoglasno *r* piše sa *er*, dok ńih dvoje pišu obično *ar* a mnogo rjeđe *er*; 2) vrlo rijetko biļeži akcenat nad samoglasnikom: *úse* 66, *pút* 67, *urát* 72, *grád* 76, a Z^{1a} i Z^2 to čine dosta često; 3) nema slovâ *k* i *z* (osim *makabeou* 80); 4) mnogo rjeđe nego li Z^{1a} i Z^2 slovom *ç* biļeži glasove *z* i *š*, već ih češće piše sa *s*; 5) slogove *ka-ko-ku* češće piše sa *ca-co-cu* nego li sa *cha-cho-chu* kao što pišu prve dvije česti; 6) osim primjerâ, gdje se zbiļa može uzeti da je glas *ļ* zamijeńen glasom *l* (isp. § 74), Z^3 dosta često po svoj prilici samo piše *l* mjesto *gl* (ļ): *smisleuati, nepriatel, lasliuaç* 62, *lubit* (3), *uala, prosuitlen* 63, *lubaui* 65 (2) itd.; 7) sa Z^2 slaže se u tome, što ima kao i on dosta često *j*, ali se opet od ńega razlikuje što ima rijetko *ss* za glas *s*, a od Z^{1a} opet se razlikuje time, što nema *ss* za glas *š* (osim *prissastyu* 70); 8) uopće gotovo nema dvostrukijeh slova; izuzeci su rijetki: *tillo* 74 (3), *tellu* 76, *della* 80. — Z^{1b} i Z^{1c}, premda su pisani istom rukom kojom i Z^{1a}, u pogledu ortografije ne slažu se sasvim s ńim. Još Z^{1b} dosta mu je blizu, ali opet nema *ss* za *š* niti ima akcenata. Z^{1c} naprotiv slaže se boļe sa Z^2, jer ima obično *sc* za *š* a rijetko *ss*: *rechosse* 90, *uslissi* 91, *dusse* 91. 94; ima nadaļe katkada *th* za *t*: *suith* 88, *sedamdeseth* 90, *puth* 91, i dvostruko slovo: *sicco* 90, *pissan, millosti, uello, tilla* 91, *stuppoſ, tellesno, dillo* 92, *stoppe* 93, *maartue* 94; napose od Z^{1b} razlikuje se Z^{1c} i time, što (kao Z^{1a} i Z^2) ima gdjegdje zabiļežen akcenat: *siná, áronu, gladóm, móm, dán, áron, gné* 90, *nója, síni* 91, *chíte, údi* 92, *éruagna* 94.

Digitized by Google

§ 13. Bernardinovu ortografiju prikazao je prof. Maretić u „istoriji hrv. pravopisa“ na str. 1—7, nego odatle se ne može razabrati, imaju li kakve razlike među pojedinim partijama. Budući pak da je u Maretićevu izdanju, koje sam jedino imao pri ruci, stara ortografija okrenuta na novu, ja sam mogao isporediti način pisanja raznijeh česti Bernardinova lekcionara samo u pogledu dvostrukijeh slova koja i prof. Maretić u svojemu izdanju bilježi (kurzivnim slovom). Probama na dohvat mogao sam dakle konstatirati da B^1 ima više od dva dvostruka slova na svaku vrstu, dok ih B^2 ima nešto malo više od jednoga. Ako se pak odbije dvostruko *i* i dvostruko *s*, kojih ima najviše u obje redakcije, tada izlazi da je broj ostalijeh dvostrukijeh slova, koja se rjeđe pišu od dvostrukog *i* i *s*, u B^1 razmjerno još viši nego li dvaput toliki koliki je u B^2. Primjera radi da spomenem lekciju Izaija 9, 10—15 na str. 3—4 (B^1) i na str. 178 (B^2): u prvoj ima 26 putâ dvostruko slovo a u drugoj samo 4, pa i to su dva dvostruka *i* i dva dvostruka *s*! Naravski nije svuda razmjer tako nepovoljan za B^2, ali svakako izlazi da je u B^1 mnogo više dvostrukijeh slova nego li u B^1.

I Rañininu je ortografiju prof. Maretić obilježio u istoj knjizi na str. 7—11 po njegovom drugom rukopisu od g. 1507, u kojemu su pjesme Š. Menčetića i G. Držića. Pri prepisivanju lekcionara ja nijesam našao kakvijeh razlika ni među njim i tijem drugijem njegovijem rukopisom ni među pojedinijem čestima samoga lekcionara. Oko mi je zapelo samo za jednu razliku u pisanju kratkoga *s* i dugoga ſ: u koledaru, koji je Rañina najprije zapisao u knjigu (gotovo je cio štampan u originalnoj ortografiji na str. 323—328 mojega izdanja), i u prvijeh jedanaest lekcija, koje sve pripadaju redakciji R^1, ima često kratko *s* (isp. originalni prijepis 1. lekcije na str. 321); naprotiv lekcije 12—17, koje su prepisane iz *B*, nemadu ni jedan put kratko *s* već samo dugo ſ! Kratkog *s* nemaju ni lekcije 18—23, premda i one pripadaju redakciji R^1; tek odatle dalje opet se miješa *s* sa ſ, ali kratkoga *s* ima rijetko gdje: u mnogijem lekcijama nema ga ni jedan put; ni jedan put nema ga ni u popisu lekcijâ ni u bilješkama o porodici, koje je sve zapisano u knjigu tek pošto je cijeli lekcionar bio prepisan. Vidi se dakle da je Rañina sve manje pisao kratko *s*, dok ga je napokon sasvim ostavio. Svakako nije dabome slučaj ni samovolja što lekcije 1—11, koje pripadaju redakciji R^1, imaju vrlo često *s*, dok lekcije 12—17, koje su prepisane iz *B*, nemaju ga ni jedan put. Na račun samoga *B* to ne može ići, jer — kako se barem vidi

*

Digitized by Google

iz originalnoga prijepisa jedne lekcije na str. 202. 203 Maretićeva izdańa — u *B* obično je ſ ali ima nerijetko i *s*. Vaļa dakle da je tu razliku u pisańu slova *s* i ſ Rańina našao u matici, s koje je prepisivao, a to bi opet bio još jedan znak da nije sam Rańina prepisao iz *B* te lekcije već neko drugo prije ńega, koji je pri prepisivańu iz *B* konzekventno pisao samo ſ. Inače u daļim lekcijama, koje pripadaju redakciji R^2, nalazi se pored svega toga opet po koji put kratko *s*, n. pr. u br. 58. 59. 78. (u ovoj često!) itd.

Glasovi.

I. Samoglasnici.

§ 14. Samoglasnik *a*. – Poznata je osobina čakavskoga govora da u korijenima *rast-*, *krad-*, *vrab-*, mjesto *a* ima *e*. Tako je i u *Z* i *B*: *reste Z.* 58 *B.* 19. 73. 93, *restiše Z.* 6 56. *B.* 13, *resti Z.* 71. *B.* 108, *restenje B.* 158, *porestaju Z.* 61, *narestite Z.* 86, *proreste B.* 93, *ùzrêsta* (g. sg.) *B.* 98 itd.; *ukredu Z.* 19. *B.* 24. 74, *ukredi B.* 46, *ukrede* 117, *kredi* 18; *rebac Z.* 64. 69 (2). *B.* 169, *rebca Z.* 64, *vrebca B.* 169; jedini je izuzetak u ovom pogledu *ukradu B.* 24. *R* ima uvijek bez promjene *a*, pa i R^2 redovno ńim zamjeńuje Bernardinovo *e*: *naraste* 119, *raste* 120, *uzrasta* 201, *izrasti*, *prorastu* 245; bez promjene je ostavio *resti* 227 i *proresal* 248. Tako sa *a* imaju i svi pozniji dubrovački pisci, pa je zato vrlo čudno što Vuk tvrdi (Kovčežić 19) da je u Dubrovniku slušao *restem* i *vrebac*, jer se u Dubrovniku dandanas govori samo *rástem* i (metatezom) *brávac*. Stoga ja mislim da je Vuk možebit tako čuo u Dubrovniku ali ne od Dubrovčanina, ili da se prosto prevario, kao što se n. pr. prevario, kad je u rječniku zabiļežio da je u Dubrovniku slušao *tjeca* mjesto *tica*. Zašto je u ova tri korijena u čak. govoru *a* postalo *e*, ne može se znati, ali sigurno nije puki slučaj što je u sva tri ispred *a* glas *r*.

§ 15. *A*, koje se razvilo od poluglasa, imaju redovno sva tri lekcionara. Što se u *Z* i *B* nalazi i *meč* mjesto *mač* (*R* ima samo *mač*), i to u prvoga redovno: *meč Z.* 6. 12 (2). 16, *meči* 16 itd., a u drugoga uz običnije *mač*: *meč B.* 51. 53. 133. 166 *mečem* 153, a *mač* 53. 71, *mača* 57, *mačem* 67 itd., — tu nije *e* postalo od poluglasa, već je *mečь*, kako je pokazao Oblak (Archiv f. slav. Phil. XVI, 170), stara dubleta prema *mačь*, koja je poznata i drugijem Slavenima a naročito najbližim susjedima čakavaca, Slovencima. Oblik pak *najemi R.* 120 mjesto *najmi*, ako nije kakva

Digitized by Google

pogreška, vaļa izvoditi iz korijena u obliku *jem-* a ne *jьm* (isp. *najemnik* uz *najamnik)*; svakako pisarska pogreška biće *kede R.* 249 mjesto *kade*, jer neće nikako biti da ima kakva posla sa *e* koje se za staro ь nalazi u dubrovačkijem poveļama još u prvoj polovici XV. vijeka (Arch. f. slav. Phil. XVI, 348). Naprotiv za *praſden-pravden*, koje *Z* i *B* imaju često uz *pravadan*, i za *pravedan*, koje je mjesto oboga u *R* (s čega i R^3 prepisuje *pravedni* 292 mjesto Bernardinova *pravadni)*, na prvi bi se mah reklo da je tu zbiļa *e* zamjenik poluglasu. Ali za *pravden* ne može se sumńati da je postalo onako kao i mnogi drugi pridjevi u našemu jeziku, t. j. izjednačivańem nastavka -ьнъ (i -ѣнъ) s nastavkom -єнъ n. pr. *molitveni*, *kletveni*, *sileni* itd. Teže je protumačiti *pravedan*, gdje bi trebalo zbiļa kazati da sasvim iznimice naše *e* stoji prema staroslov. poluglasu: Oblak je mislio da je možebit tamo *e* došlo u povodu za korijenom *-ved* (Arch. f. slav. Phil. XVI, 182), ali je to teško vjerovati. Moglo bi biti da se je tu stariji izgovor poluglasa u našem jeziku (koji je bio bliži glasu *e* nego li poznijemu *a)* utvrdio u puno *e*, kao što je možebit i u *nĕrâst* prema *nárast* (isp. Miklošićev Etymol. Wörterbuch s. v. *ners-)*, gdje se je samoglasnik između *n* i *r* po svoj prilici isto tako sekundarno razvio kao u *narav*.

§ 16. U pogledu sekundarnoga *a* lekcionari se malo razlikuju od poznijega običaja. Jedno je, čim odstupaju od sadašńega govora, što ženske osnove na *-i*, koje u nom. sg. imaju sekundarno *a*, obično zadržavaju to *a* u instr. sg.: *misalju B.* 50. *R.* 241. 300, *bolizanju B.* 94, *boljezanju R.* 197, *bojazanju B.* 169, ali opet i *bojaznju R.* 202. (U *Z* slučajno nema ovakijeh obika). Tako imaju obično i stariji i mlađi spomenici XV.—XVII. vijeka, te je samo još iz jednog rukopisa, za koji se misli da je pisan XVI. vijeka, posvjedočeno jednom *mislju* (Daničić, ist. obl. 40). Tu je *a* bez sumńe zadržano prema nom. sg., da se ukloni grupa od tri suglasnika: *mislju*, *boļeznju* itd. S istoga je razloga zadržano *a* i u *nevestacu Z.* 76, *nevistacu B.* 176, dok inače to u nas redovno biva samo kod onijeh imenica na *-ac*, koje pred nastavkom imaju koju drugu grupu osim *št — zd — št* (isp. *vještac — vješca*, *čistac — čisca*, *grozdak — groska* itd.).

U drugijem prilikama *Z* i *B* odvajaju se od *R* i od običnoga štokavskoga govora. Tako prema stslov. **къдѣ** *Z* i *B* imaju uz običnije *gdi* katkada i *kadi* (isp. § 147), dok *R* ima samo *gdje*. Isto tako u *R* u dat. loc. sg. od *ja* konzekventno je provedena

Digitized by Google

analogija prema gen. i acc., dakle uvijek *meni — menje* prema *mene.* U *Z* naprotiv uz redovno *meni* (bez prijedloga) ima nekoliko puta prema stsl. мьнѣ i oblik *mani* (10. 16. 27 36), a taj je oblik — ali bez sekundarnoga *a*! — pravilo iza prijedloga: *va mni* 14. 22. 30. 39 (2). 40. 50, *u mni* 27. 50. 57 (6). 65(3). 78, *o mni* 15, *po mni* 33. 44. 50, samo što uz *ka mni* 11. 24. 31. 41. 50. 64. 68. 81 (2) s druge strane stoji i *k meni* 11. 27. 39. 45. 53. U *B* opet nalazimo redovno *meni*, i kad je zamjenica sama i kad je iza prijedloga, a stariji je oblik sačuvan samo iza prijedloga къ: *u mni* 64. 69. 70. 75. 76. 82. 115. 142 (2), *va mni* 16. 46. 151. 158 (2), i jednom iza къ: *ka mni* 74. Inače za oblik *mani* nije sigurno, je li se u ńega *a* razvilo direktno od poluglasa: ja bih rekao da je *mni* stariji oblik a da je *mäni* tek tada nastalo, kad je ovaj oblik zamjenice *ja* (u povodu za [u pogledu akcenta također novijim] oblicima *tëbi sëbi)* postao dvosložan i dobio akcenat na prvom slogu. U instr. sg. ni *Z* ni *B* (a *R* po gotovo nikako!) nemaju oblika *manom* već samo *mnom: sa mnom Z.* 15, *B.* 70, *prida mnom Z.* 41. *B.* 152 itd. — Prema stsl. кашьй a sadašńemu *väpâj-väpâja* stariji je oblik bez sekundarnoga *a* u *vapja* (g. sg.) *B.* 176. — Za stsl. зълъ, kojega osnova u *Z* i *B* obično glasi *zal-* uz rjeđe *zl-*, treba uzeti da je *a* prešlo iz n. sg. m. u cijelu osnovu zbog ńene jednosložnosti; znamo da to isto biva i kod jednosložnih imenica. *R* ima prema štok. govoru (osim *zao)* samo *zl-* (primjer *zala* [293] nije siguran!). Isto se je tako *a* utvrdilo u osnovi i u *pritači B.* 40. 112, *pritačeh* 113 (uz *pričeh* 21).

§ 17. *Z* i *B* imaju *a* često na kraju prijedloga samo pred dvostrukim suglasnikom; tako redovno *oda, iza, prida, sa* pred *fs-(sf-): oda fsega Z.* 2. 6. *B.* 9. 12. 19. 21, *oda fsih Z.* 9. 11. 25. 28. *B.* 11. *oda fsakoga Z.* 29, *oda fsake B.* 8, *oda sfake B.* 199 *(od* je ovdje vrlo rijetko: *od fsake Z.* 1, *od fsega Z.* 61); *iza fsih Z.* 5. *B.* 164, *prida fsimi Z.* 16. *B.* 17. 72, *nada fsimi B.* 153, *sa fsom Z.* 11, *sa fsimi B.* 11 itd., pa i inače pred dvostrukim suglasnikom: *sa vladafci Z.* 21, *sa mnom Z.* 15. *B.* 36. 43 (2), *poda mnom B.* 25, *prida dnem B.* 104, *oda dne B.* 25, *oda sna B.* 1. 39, *oda zla B.* 32; rijetko u drugim događajima: *sa učenici Z.* 14, *sa Isusom Z.* 16. *B.* 161, *poda se B.* 25, *oba ńu B.* 89, a može ga i ne biti gdje bismo mu se nadali: (s) *Stipanom Z.* 3, (s) *strane* 7, (s) *slugami* 16 itd. *Z* i *B* razlikuju se u tome, što prvi ima vrlo često *ka: ka Rimſanom* 1, *ka Titu* 1. 2,

Digitized by Google

ka Zudejem 5, *ka Ebrcom* 2, *ka Isusu* 4. 11, *ka Irudu* 8 itd., a *B* ga ima rijetko: *ka fsim* 34 (2). 133. 144, *ka fsakomu* 67, *ka mni* 74, *ka Isusu* 21 itd., već redovno piše *k* i pred *k-g*: *k gospodinu* 5, *k Korintjanom* 20, *k kra/u* 44, *k kim* 64, *k kući* 86 itd. — U *R* nalazi se od prilike kao u *Z* i *B* sekundarno *a* pred grupom suglasnikâ: *sa mnome* 277, *sa mnom* 281, *iza svakoga* 225, *iza sve* 319, *prida svijem* 118, *prida svijemi* 243, *oda sna* 99. 162, *oda svijeh* 133, *oda svakoga* 197, *odasvuda* 152. 236, *oda zla* 192. 233, *oda zlijeh* 153, *oda dne* 121. 223, *oda dva* 164, *oda tme* 276 itd., a slaže se s *B* što je i u ńega *ka* vrlo rijetko: *ka svijem* 136, *ka Marti* 162, *ka vladaocem* 180, *ka Isusu* 146. 148. 175. 232. 255. 271. 283. U ovom pogledu vrlo je karakteristična osobina u *R* što uz prijedloge *k* i *s*, kada se nalaze pred riječju što počiňe sa samoglasnim, redovno piše još jednom taj samoglasnik uz prijedlog: *ki Ivanu* 101, *ke Ezaiji* 125, *ko ovcam* 111. 133, *ki Irudu* 115, *ki Isusu* 122. 131, *ko oksitu* 125, *ku ubogomu* 273, *ku učenikom* 319, *si Isukr-tom* 106, *si Isusom* 175. 186. *so ovijem* 189. 305, *so oružjem* 175 (2). 186, *su učenici* 155, *su ufanjem* 220, *so očiju* 208. 259 itd.; pače i *ki Jezusu* 151. 194, *ki Jordanu* 317, *ku vladaocem* 259, *ke Helizeu* 146. 160, gdje su suglasnici *j* i *v* pomiješani sa samoglasnicima *i* i *u* (po staroj ortografiji obeje pisano bez razlike *i-u*), dok je u *Helizeu* možda *h* tek docnije dodano (isp. s. 81) a najprije bilo pisano *ke Elizeu*. Izuzeci su, osim gore nabrojenijeh primjera *ka Isusu*, vrlo rijetki: *k otaru* 234, *k idolom* 237. Što se pak jedan put nalazi i *kado one* 311, to je po svoj prilici samo pisarska griješka. Inače cijela ova stvar naravski nije g l a s o v n a već samo ortografska osobina. Dobro je pak znati da ovako ima i R^2: *so onimi* 201, *so obućom* 203, *sa Azarijom* 227. Prof. P. Budmani opomiňe me da se ova ortografska osobina nalazi i u Divkovića.

U prilikama, u kojim je prijedlog sastavljen s drugom riječju ujedno, u lekcionarima je od prilike kao i sada: *izabrani Z.* 24, *sabraše* 19, *obasja* 2, *izagnaše* 12, *sažganje B.* 21, *sagriši* 31. 32, *izagnaše* 45, *izagnal* 96, *razaspe* 43, *odaslafši* 51, *obastriše* 74, *razapeše R.* 188, *uzazna* 301 itd. Napose treba spomenuti glagol *ići*: u oblicima, koji postaju od korijena *šьd-*, redovno u sva tri lekcionara nalazi se sekundarno *a*: *izašad Z* 22. *R.* 120, *izašadši R.* 195, *izašli B.* 2 (2), *izašla* 13. 31, *izašal* 30, *izašadče* 82, *izašao R.* 215, *odašla B.* 21. 83, *uzašli* 67, *uzašle* 79 itd., već ako je uz *šьd-* iz ostalijeh oblika pristalo *i-*: *izišad Z.* 17. *R.* 144.

Digitized by Google

176, *izišlo Z.* 25, *izišal* 28, *izišla Z.* 41. *R.* 160, *izišadče B.* 48, *odišal Z.* 19, *uzišal Z* 40. *B.* 30. 165, *uzišad R.* 290, *obišli* 301 (prema tomu i *išad R.* 234). Naprotiv u oblikâ, koji postaju od korijena *i-*, *id-*, u *Z* i *R* još se ne nalazi sekundarno *a*: *otidite Z.* 9, *iziti* 33. 76, *izide Z.* 1. 2. 4. 11. 32. 45. *R.* 107, *uzide R.* 107, *side* 116 itd. osim *saći R.* 304, dok se u *B.* miješa *i-* i *aj-*: *izide* 29. 30. 42, *uzide* 8. 32. 53 itd. i *uzajdi* 30, *uzajdimo* 3, *nadajde* 35, *izajti* 3. 4. 44, *sajde* 15, *sajdet* 129, *odajde* 168 itd.

§ 18. Prema stsl. **къ-**, **кь-** poznato je da u našemu jeziku ili suglasnik *v* ostaje sa sekundarnijem *a* ili bez ńega, ili se pak *v* pretvori u samoglasno *u*. Kako se sada govori, zna se da štokavci redovno imaju *u* a iznimice *va*, dok od čakavaca samo sjeverni sačuvaše *v*, a inače i sjeverni i južni miješaju *va* i *u*. Nego sva je prilika da su i dalmatinski čakavci imali u starije doba i *v* kao što ga sjeverni imaju. Iz starijih spomenika pisanijeh latinicom to je doista teško razabrati, jer oni glasove *v* i *u* bez razlike pišu istijem znakom, a za glagolske moglo bi se još posumńati da su se, gdje pišu *v*, povodili za crkvenom ortografijom Ali ima nešto, po čemu možemo barem za *Z* kazati da u ńega slovo *u (v)*, kada stoji prema stsl. **къ-**, **кь** , treba čitati baš *v* a ne *u*, naime to, što *Z* vrlo često mjesto takoga *u* piše i *f*, kao što i inače vrlo često piše mjesto običnoga *v*, dok mjesto samoglasnika *u* ni u kojoj prilici ne piše *f* (isp. § 78): *f kriposti* 1, *f to* 6, *fzimļe 8, fstani* 7. 8, *f novom* 15 itd. Za *Z* dakle ja uzimļem da se ovako *u (v)* redovno izgovaralo zbiļa kao *v*, ali može vrlo lako i to biti, da se uz starije *v* čulo i mlađe *u*. Naprotiv za *B* mislim da ńegovo *u* ove vrste treba i čitati *u*, jer u ńega nema primjera gdje bi mjesto takoga *u* bilo napisano *f*, premda inače i on vrlo često piše *f* mjesto običnoga *v* (isp. § 78).

Što se tiče zamjene staroga **къ-**, **кь-**, na prvi bi se mah reklo da se *v (u* u *B)* i *va* bez razloga miješaju, ali kad se stvar pobliže pregleda, izlazi da za to ima dosta jak zakon: pod akcentom poluglas se je razvio u *a*. a u slogu bez akcenta nestalo ga je. Zato imamo i u *Z* i u *B*, kao uopće u čakavskom govoru, samo *vâzda*, *vâspet*, *vâni* — *vân(i)ka*, *vâpaj Z.* 5. 76. 77, *vâpaļ B.* 25, *vâpiti*, *vâzam.*[1] Amo ide i što se pored *vâžgâni Z.* 88, *vâžgâne* 88 (2) na-

[1] U Vukovu je rječniku zabiļežen akcenat *vàpiti*, *vàzam*, ali ja sam u Dalmaciji slušao *vâpiti*, *vâzam;* i Budmani piše u svojoj gramatici (s. 83) *vâpiti*, *ûpiti*.

Digitized by Google

lazi *vžiže Z.* 74, *vžgàti* 88, premda ima i *važižu Z.* 73. Prema gorńemu je pravilu i to. što se nalazi samo *vâ-ń Z.* 81. 82. 90. *B.* 16. 49. 51. 55. 57. 79. 152, *vâ-č B.* 193, a tako se mogu tumačiti i primjeri *va me Z.* 40. 80. *B.* 118. 145. 151 152. 158 182 (uz *u me Z.* 14. 40), *va te Z.* 39. *B.* 4. 193, *va se Z.* 44 *va ńe* 31. 32. 43, jer je tu možebit od starine bio akcenat na prijedlogu (isp. Arch. f. slav. Phil. XVII, 195). Inače se *va* (uz *v-u)* nalazi još samo za prijedlog *vъ* pred grupom suglasnikâ: *va mni Z.* 14. 22. 30. 39 (2). 40. 50. *B.* 16. 46. 151. 153 (2), *va fsem Z.* 2. *B.* 34, *va fsih Z.* 26. *B.* 166, *va vsih B.* 9, *va fse B.* 185. 198 (2), *va fsakih Z.* 86, *va sni* 1. 8, zatim pred *v: va višńih Z.* 89. 93. *B.* 3. 8. 9. 25 itd., *va vike Z.* 5. 80. 81. *B.* 4. 6. 9 12 20 itd. (uz *u vike Z.* 65), *va vaše B.* 198; drugi kakvi primjeri su rijetki: *va ńu B.* 32, *va Izraeli Z.* 50, *va ogań* 57, *va Isukrstu* 66, *va onih* 72, *va ime B.* 186 (2). 188. Napose treba spomenuti oblik *‚ufnidete‘ Z.* 22, jer je tu prijedlog dva puta zapisan, jednom kao *v* a drugi put kao *f,* tako da se čini kao da je drugi put nehote ispravljeno ono prvo. Vrlo je čudan oblik *vädrîmo (‚uadrimo‘) Z.* 22 mjesto *udrimo,* jer tu nije prijedlog *vъ* već *u;* tu se dakle etimološko *u* pomiješalo s onakijem *u* koje je postalo od *vъ.* Sličan je primjer u Zoranića *vägļeni (‚uagleni‘)* 27.

§ 19. *R* ima prema stsl. **къ-**, **кь-** svuda i uvijek *u* osim *vàzda. vâni - vânka, vās* (sav), u kojim je oblicima bez sumńe akcenat uzrokom što poluglas nije iščezao *(vās* zbog deklinacije ne bi mogao drugovačije ni glasiti!), kao što je i u *vàpiti, vàzduh* koji su oblici vrlo dobro poznati štokavcima. Što je pak u *R* redovno *upiti* (vrlo često) prema *rapiti* koje je u *Z* i *B,* možebit da treba uzeti da se je uz *vàpiti* izgovaralo i *ùpiti* a u staro doba *upîti;* Vuk zbiļa ima u rječniku uz *vàpiti* i *ùpiti* (u C. G.); a možebit da je stari akcenat bio *vъpîti - vîpijem* (ispr. dvostruke oblike *vâš - vàši* i *ûš - ùši,* koji sigurno kažu da je otprije akcenat bio *vâš - vši).* Isto tako vaļa možda protumačiti što uz *vazam* u *Z* i *B,* u *R* je uvijek *uzam;* vaļa da se je zbiļa nekad izgovaralo uz *vàzam* i *ùzam (uzäm);* inače, ako je **възьмъ** zbiļa u svezi sa **къзати**, lakše je razumjeti da u kraju, gdje se govori *vazeti,* prevlađuje oblik *vazam,* a u kraju, gdje se govori *uzeti,* oblik *uzam.* U R^2 Bernardinovo *va* obično je mijeńano u *u: u* 172. 173, *uzmete* 120. 246, *uzmu* 120 *(vazmu B).* 202 *(vaze B), uzmemo* 120, *uzeše* 171, amo ide i *uzamše* 245 *(jamše B);* rjeđe je zadržano *va: vazmeš* 226, *vazmite, vazmi* 245. U pogledu dakle zamjene sloga *vъ - vь,*

Digitized by Google

naročito u *vzęti*, *R* se slaže i s dubrovačkijem poveļama XIV. XV. vijeka i s dubr. prozaistima XVI. vijeka (Arch. f. slav. Phil. XVII. 23), a od ńih donekle odstupa samo što se tiče glagola *vъpiti*: dok *R* ima uvijek oblik *upiti*, B. Gradić ima redovno *vapiti*: *vapijući* lib. djev. 28, *vapila* 103, *vapile* 160 itd. Ali da se u Dubrovniku govorio i oblik *upiti* vidi se po tome, što ga ima i A. Gučetić pri kraju XVI. vijeka: *zaupi* roz Jez. 328.

§ 20. Samoglasnici *e* i *o*. — U usklicima *evo*, *eto*, *eno*, kako je poznato, miješa se u prvom slogu uz starije *e* i mlađe *o*, koje je udešeno prema *ovaj* - *onaj*. Nego se u tom poslu lekcionari ne slažu: *B* ima redovno *e*: *evo* (vrlo često), *eto* 200, a vrlo rijetko *o*: *ovo* 35. 50. 66. 111. 176, *oto* 88. 102. Naprotiv u *R* *o* je pravilo: *ovo* (vrlo često), *oto* 103. 106. 112. 114 (2). 115 (2) itd., *ono* 109. 152; *e* je u ńega izuzetak: *evo* 102. 132. 170. 179 (2). 199 (2). 205, 311, *eto* 177; zato i R^2 ima *ovo* *(evo B)* 201. 202, *oto* *(eto B)* 200. Vrlo je čudno što *Z* obično ima *eovo* (vrlo često), jedan put ima pače i *eov* (ov, ovaj) 16, ali ima dosta često i *o*: *ovo* 2. 7 (2). 8. 15. 22. 33 (2). 41 itd, *oto* 2, a sasvim rijetko i *e*: *evo* 44, *eto* 16. Oblik *eovo* nije inače nigdje potvrđen u našemu jeziku: teško je vjerovati da je tu sastavļeno *e* i *ovo*, a još mańe prilično istini da je pisańem *eo* naznačivan kakav osobit izgovor samoglasnika (muklo *e* ili što tako), jer *ovo* nije postalo od *evo* razvijańem glasa *e* u *o*, već je tu od *evo* odmah načińeno *ovo* prema *ovaj*.

Što u *B* ima *stepli* 57, *tepline* 100. 149 (u *Z* i *R* nema te osnove), to naravski nije nikakav prijelaz od *o* u *e* već stara dubleta prema *topl-*. Može biti da je isto tako i sa *grob* - *greb*, koje se miješa u *R* kao kod svijeh starijih dubrov. pisaca, dok *B* ima redovno *greb* a *Z* opet redovno *grob* osim *grebof* 18; ali budući da u ostalijem slav. jezicima nema oblika *greb*, može biti da je taj oblik postao tek u oblasti našega jezika u povodu za *grebem* - *grepsti*, a tada se i u *grob* - *greb* ne izmjeńuju glasovi već osnove. Prije će biti neki prijelaz od *e* na *a* u *učara* *B*. 141 mjesto *(j)učera*, kao što se i inače nalazi u čakavaca; prof. Jagić misli da je *učara* postalo od *učьra* kao *četare* od *četьre* t. j. prelažeńem samoglasnog *r* u *ar*.

E mjesto *o* iza mekih suglasnika redovno se nalazi u sva tri lekcionara; izuzeci su rijetki: *Zebedejom*, *Zebedejove* *Z*. 34, *biļovita* *R*. 100 (uz *biļevito* 242. 250. 274. 290. 316). Tragovi negdašńe mekoće grupe *št* vide se još u *tašte* (sg. sredńeg roda) *R*. 314,

Digitized by Google

navještevati 149. 189. 229, *navješteraše* 209, ali ima već i *navještovati* 136, *navještovaše* 209 gdje *o* stoji prema tvrdijem osnovama. — Od *o* biva muklije *u* u *tuko Z.* 3, *tukoje* 64. 67. 73. 80.

§ 21. Grupa *je*. — Da u čakavskom govoru prema stsl. *ę* iza mekijeh suglasnika mjesto običnoga našega *e* stoji *a* to se odavna zna, ali je teško kazati, zašto je tu *a*, dok iza tvrdijeh suglasnika i u čak. dialektima imamo *e*. Po svoj prilici treba uzeti da se općeslav. *ę* izgovaralo kao otvoreno nosno *e*, jer se tako najlakše tumači, kako se iz ńega razvilo u slav. jezicima i *e* i *a* (isp. Arch. f. slav. Phil. XVI, 431); ali pored svega toga nije lako razumjeti, zašto se u čak. govoru (kao što i u češkom) od *ę* razvilo to *e* to opet *a*. — *Z* ima iza mekijeh suglasnika bez izuzetka *a: jati* i *prijati* (vrlo često), *obja* 35, *zajal* 94 *jazik* 14, *počati* (često), *počalo* (početak) 10, *počalu* 3 itd., *počatki* 68, *počatak* 87 itd., *začala* 39, *začata* 52, *často* 31, *časte* 51, *žańan* 9 (2). 14, *žańna* 9 (2), *žańamo* 57, *žańaju* 68, *žatva, žatve, žatvu* 60. *B* već miješa: u nekijem osnovama ima još redovno *a*, naime u glagolu *-jeti* (bez prijedloga nema ga u *B*): *prijati* (vrlo često), *najal* 19, *obujale* 10, *obujat* 12, *poja* 22, zatim u korijenu *žę-* (metere): *požati* 133 (2). 157, *požali* 120, *žatve* 19 (2). 49. 120. 121. 167, *žatvi* 49, *žatvu* 167, *žatalcem* 63, *žatelca* 134, *žatelicam* 19, pa u *językъ: jazik* 33. 69. 125. 130. 153 itd.; jedini su izuzeci: *žetva* 167 i *jezik* 5. U drugijem osnovama ima pojednako *a* i *e*: u *čę-* obično je *a* a rjeđe *e: počati* 23, *poča* 62. 63. 65. 68. 70. 71. 76. 78 (2). 85. 107. 129. 141, *počaše* 42. 66. 70. 71. 76. 77. 78 (2). 81. 83. 88. 94. 95. 107. 115. 119. 123, *počal* 86, *priča* 139, *začati* 3. 178, *zača* 142, 184, *začata* 160, a uz to *početi* 84, *poče* 2. 29. 49 (2). 58. 78. 113, *počeše* 27. 58. 102, *začeti, začela* 4, *začet* 13. 191, *začetje* 8, dok je u *počęlo* redovno *a* a u *počętkъ* opet *e: počalo* 9 (2). 26. 86. 93. 100. 111, *počala* 9 28. 98. 119. 144. 177. 178, *počalu* 9, naprotiv *početak* 36. 39. 160. 185, *počętka* 47, a iznimice samo *počela* 171 i *početki* 185. Isto se tako miješa *a* i *e* u korijenu *žęd-: žaji* 195, *žajan* 29. 89, *žadna* 29, *žadni* 165, *žadnoga* 190, *žadnici* 97, *žajati* 48. 158 i *želi* 20, *žedan* 17. 28. 62, *žedna* 28, *žedni* 5, *žednim* 189, *žejati* 48 (2), *žejaju* 171, *žejajući* 80. U *čęstъ B.* ima samo *e: često* 20. 135, *čestu* 159. — Da je jednovito *a* zad. lekcionara starije od mješovitoga *a - e* Bern. lekcionara, o tome se ne može sumńati, a potvrđuje se i time, što i Zadranin Zoranić već miješa oba glasa: uz *jazik* 4. 67. 87 (2). 88 itd. ima i *jezik* 55. 67, uz *počah* 56,

Digitized by Google

počaše 47. 52, *začafši* 38 48 itd ima i *poče* 18. 21. 23, *početi* 18, *početak* 31. 41. 85 itd. a samo *česta* 17, *često* 30. Po svoj prilici mlađe je *e* došlo čakavcima od ńihovijeh susjeda, ikavskijeh štokavaca, u kojih je od početka *ę* redovno u svijem prilikama postalo *e*.

§ 22. Nego u *Z* i *B* nalazi se od česti i iza tvrdijeh suglasnika za *ę* drugovačiji refleks nego li bismo se nadali, naime u korijenima *klęk-*, *klę-* i *ględ-*. U prvome *Z* ima *ęa* i *la*: *pokęaknufši* (‚pocglacnufsy') 4, *klaknufši* (‚clachnufši') 22, dok *B* ima samo *le*: *pokleknufše* 101, *pokleknufši* 142, ali i Marulić ima *klače* 50 (doista u rimu sa *stače*). U druga dva glagola *Z* miješa *ęe* i *le*: *prokęeti* 9, *zakęet* 94, *zakęeta* 94 (2) i *prokleti* 10; pače (sigurno u povodu za *-klęti*) *Z* ima i *prokęinani* 57, *zakęinam* 82. 85 (5), *zakęinanih* 85 uz *zakliňam* 94 (2); nadalje *ględanje* 57, *razględanje* 62, *razględanja* 67[1] i *pogledavši* 77. *B* naprotiv ima samo u *ględ-* obično *ęe*: *pogledafši* 10, *ugleda* 42, 89. 96, *pogleda* 50. 82, *naględal* 75, *obględah* 80, *ględajući* 114. 118 itd. a mnogo rjeđe *le*: *razgledafši* 53, *pogleda* 63, *gledajmo* 67, *gledajući* 79, *razgledala* 82 *pogledafši* 97. 172, *ugledaše* 103, *progledaš* 146, *pogledaš* 200; dobro je zabilježiti da od tijeh primjera sa *le* samo su dva u *B*[1] *razgledafši* 53 i *progledaš* 146. U korijenu *klę- B* ima samo *le*: *prokleti* 16. 28, *kleti* 165, *zakleta* 165 itd. — U *kęaknuti - klaknuti* bez sumńe je *a* isto onako postalo kao n. pr. u *jazik*, ali je svakako čudno da je to uz *прокластво, прокластво* Kuk. spom. 247 jedan od vrlo rijetkijeh primjera gdje se može konstatirati da je u čakavaca *a* mjesto *ę* iza tvrdog suglasnika. Slovenski jezik, s kojim se i inače u gdjekojim stvarima čak. govor slaže, ima također u nekim dialektima *a* za *ę*, ali je tada to provedeno gotovo konzekventno iza svakog suglasnika. Nejasno je i to, zašto u ova tri glagola *l* može omekšati: u slovenskom jeziku od *lę* biva samo *la (gladati, klati, klaknuti)*. Stoga ja baš i mislim da se nema ovdje uzeti da je *ę* postalo *ja* ili *je*, pa zato da je omekšalo *l* pred ńim, već je sva prilika da je ovdje u našemu jeziku grupa *k, g* + *l* pretvorena u *kl - gl*, jer sigurno nije puki slučaj da

[1] U sva tri primjera pisano je doista - *glie* - (a ne - *gglie* -), ali ja mislim da tu jednostavno *g* nije udvojeno, kao što n. pr. nije ni u ‚*uglienof*' 59, koje se ne može čitati *ugljenof* već opet samo *uglenof*. Tako mislim da je i u *B*, premda je i tamo regbi pisano samo - *glie* -: ‚*vglieda*' 42, ‚*obglicdah*' 80; prof. Maretić je svuda uzeo u tekst - *glje* -.

Digitized by Google

je *l* pred *ę* omekšano samo iza guturala a ne kada je samo *(ležati, ledina, leća)*, kao što sigurno nije puki slučaj ni to, što nema drugih primjera za slogove *kle - gle*, gdje u čak. govoru *l* ne bi bilo omekšano. Po mojemu mišljenu to su dakle samo primjeri za omekšavanje glasova *l* i *n* iza guturala, koje se i inače može dosta često konstatirati u našemu jeziku: *glęžań, gńila, gńoj, gńusan, hļib* itd. (isp. § 74).

§ 23. *R* ima za *ę* svuda redovno *e* osim glagola - *jęti*, od kojega ima nekoliko (sastavljenih) oblika samo sa *a: prijata* 210, *obujalo* 233, *obujat* 241, *obujati* 242, *obuja* 258. Budući da se *prijati* nalazi i u ćirilskijem dubrov. poveljama XIV. i XV. vijeka (Arch. f. slav. Phil. XVII, 13), a ima ga i B. Gradić: *prijati* lib. djev. 73, *prija* 165, to ja ne sumńam da se tako zbilja govorilo u Dubrovniku još u XVI. vijeku. Vrijedno je istaknuti da se u tome pogledu s dubrov. dialektom slaže i hercegovački (jekavski) i bosanski (ikavski), jer i u tamošńim listinama iz XIV. i XV. vijeka nalazimo *prijati* (l. l.). Zašto je u jekavskom i ikavskom dialektu štokavskoga govora baš samo u - *jęti ę* u starije doba postalo *a*, to se ne može kazati: to je opet nov dokaz da se u jeziku može koješta konstatirati koje se ne može protumačiti. — Premda je R^2 za dubrov. govor mnogo maňe pouzdani svjedok nego li R^1 i R^3, opet neće biti zgorega spomenuti da i on redovno mjesto Bernardinova *a* (= *ę*) ima *e: žetve* 120 (2). 226. 227. 264, *žetva, žetvu* 264, *poželi* 226, *žetvelicam (žatelicam B)* 120. *poče* 172 *početka (počala B)* 202, *jezik* 297 (2), *jezikom* 202, *jezici* 203, *žedni (žadnici B)* 200; zadržano je *a* samo u *priča* 249 (koje po svoj prilici nije dobro pročitano, jer je pisano ‚priza'), *od počala* 227, *ujati* 243, ali je opet jednom mjesto *prijaše* napisano *primiše*, a još jednom *obujati* je pročitano *objaviti* 227. Budući pak da *R* ima samo *kleknuti, kleti, gledati*, to R^2 prepisuje *gledati (‚gljedati' B)* 249.

§ 24. Samoglasnik *ě*. — *Z* i *B* redovno imaju *i* za *ě*, ali opet dosta se često u ńih nalazi i *e*. Tako sa *e* pišu uvijek oba spomenika *cesar, cesarovati, celov, celovati, celivati, zled, obećati*, gdje je svuda od starine *e* u čak. (i štok.) govoru sve do danas, zatim *sesti - sedem* (često), pa korijen *pě-: zape Z.* 17. 23. *B.* 72. 78 (2). 82. 87, *peti B.* 97, *petja* 101 (2), *petju* 18, *peteh Z.* 15. 17 (2). 22. 23 (2). *B.* 70. 72 (2). 76. 78 (2). 81. 82 (2). 87, i u osnovi *ļuběz-: ļubezan* (subst. fem.) *B.* 142. 164 itd., *ļubeznivo Z.* 8. Redovno *e* ima *Z* i u riječi *vera* i koje su od ńe postale

Digitized by Google

(vrlo često), zatim u osnovi *těles-: telesa* 18. 59. 66. 72, *teles* 88, *telesi* 84, *telesno* 92, nadalje u *pogibel* 14. 58, *pogibeli* 66. 75 (2); *obiteli* 2. 72. 73 (2). 76 (uz *obitili* 2); *susede* 42, *susedof* 44; *nevestu* 63, *nevesticu* 74, *nevestici* 76, *nevestac* 76 (3), *nevestacu* 76 (2). *B* u tijem riječima već miješa: B^1 piše pojednako *vera* itd. i *vira* itd. (oboje vrlo često), dok B^2 redovno ima *vira* itd. a samo iznimice *verovali* 114, *verno* 198, *vernih* 199 osim komada, gdje je služba za Cvijeti (str. 192—197), koji opet ima samo *e: verujemo* 192, *verovati, veru* 193, *verujućega* 195. I *B* ima doista redovno *teles-: telesa* 15. 63. 74. 166. 170. 184, *telesih* 189, *telesno* 22. 146, *telesnim* 183. 194, ali ima i *tilesa* 89, *tiles* 190, *tilesno* 199; u *obitěli* i *pogyběli B* ima samo *i: obitili* 8. 18. 19. 20 itd, *pogibili* 6. 20 (8) itd., pa tako i u osnovi *nevěst-: nevistica, nevistice* 23, *nevistaca* 16. — Opet u drugim riječima *Z* miješa *e* i *i: delo* 58, *dela* 59. 74. 80, *del* 1. 56, *deli* 50, *delih* 2. 63. 80 *delaju* 50, *delajući* 57 itd. i *dilo* 13. 14. 71, *dila* 3. 13. 30. 73. 74 itd.; *koleno* 14, *kolena* 4. 8. 41, *kolenih* 56 i *kolino* 53, *kolina* 6. 18. 22. 55 (14), *kolin* 16. 22. 48. 60; *leta* 32, *letńi* 81 i *lita* 44; *mesto* 16. 35. 39. 60, *mesta* 2. 8 itd., pa i *premešćati* 1, i *misto* 11. 18 (2). 20. 22, *misti* 29, *mist* 9; *del* 51. 56, *delak* 31 i *dil* 74, *dilnici* 92; *stena, stene* 44 i *stine* 18; *zasedaše* (3 sg. impf.) 51 i *zasidajući* 70; *telo* 64. 69 (2). 81 (4), *tela* 13 (2), *telu* 76 i *tilo* 14. 15. 19 (3). 21. 25. 26. 30. 51. 74 (3). 75, *tila* 30. 58. 91. 94 (2); *cena* 47 i *cina, cinu* 17; vrlo često napokon miješa se u *Z e* i *i* u prijedlogu *prě-: predaše* 17, *predavaše* 30, *predraže* 37, *preroděn* 40 itd. i *pridragi* 1. 2, *pristrašiše, priroděnje* 2, *pribivati* 51, *pristupil* 61 *pridati* 66, *pridobri* 77 itd. U svijem tijem riječima *B* ima redovno *i* osim jedan put *kolena* 57 i nekoliko primjera u službi za Cvijeti, za koju već vidjesmo da protiv običaja redakcije B^2, kojoj i ona pripada, ima redovno *vera: tela, mesto* 194, *prelipi, děla, děli* 195. Ekavski su oblici u *B*, kojim u *Z* nema paralele, *venčaci* 102, *svećali* 56, *svećaše* 142, pa opet u službi za Cvijeti: *(va fse) veki vekom* 192 i *presnih* 195; nego u *Z* nema riječi *věnačac* (a ni *věnac*), ni *prěsan*, pa ni *svěćati* (ali ima *viće* 14. 16. 17 (2) itd.). Naprotiv vrlo je neobičan ikavski oblik *neprafdine B.* 141, jer je u našemu jeziku od najstarijega vremena nastavak *-ěnъ* izjednačen sa *-enъ*, pa je tu inače u svijem govorima uvijek *e*. Komad, što nam je ostao od *K*, odveć je malen a da bi se samo po ńemu moglo što izvoditi; ali čim se isporedi s istijem komadom u *Z*, vidi se da se u pogledu zamjeńivańa sta-

Digitized by Google

roga *ě* potpuno s ńim slagao. Za *ě* *K* naime piše također redovno *i*, ali ima nekoliko puta i *e*, i to u istijem riječima i na istijem mjestima, gdje je *e* i u *Z*: *telesa* 258 *(telesi Z)*, *telesam* 259, *mestih* 260. 261. 262, *vernih* 262. Novo je što *K* u nekijem molitvama, koje u *Z* nijesu prevođene s latinskoga, ima nekoliko puta *e* u *věkъ*: *va vek vikoma* 257, *na fse veki vek*, *na fse vik vek* 25[illegible], i osim toga *tebe (tebi Z)* 259. — Za *e* na kraju prilogâ isp. § 147.

§ 25. *R* je pisan jekavskijem govorom, ali opet i u ńemu ima dosta i ekavskih i ikavskih oblika. Redovno ima *R e* kao *Z* i *B* u riječima *celov*, *celovati*, *celivati*, *celunuti*, *obećati* i *zled*, pa u osnovi *těles-*: *telesa* 166. 178. 193. 317. Osim tijeh primjera nalazi se još samo *bdenju* 121 i *odeće* 184, a obično je *bdjeti* i *odjeća*, pa zato ne sumńam da su to samo pisarske griješke. Za *e* mjesto *ě* iza *r* u kratkim slogovima isp. daļe § 36, a za *e* na kraju riječi u prilogâ isp. § 147. — Ikavski oblici u *R* (izuzevši R^2 koji će se napose spomenuti) mogu se skupiti u nekolike grupe: 1) Bez izuzetka ima *i* pred *o*: *dio* 140, *Žudio* 150, *pogubio* (погыбьль) 174, *pogibio* 180, *ispovidio* 101 (2), *hotio* 142, *sio* 169. 287, *želio* 187, *dionik* 155, 159, *razdione* 144, *žudioski* 102 itd. 2) Pred *j* ima i *i* i *ie*; samo je *i* u *grijati* i *sijati*: *grijući* 182, *grijahu* 191 itd., *usije* 241 (2), *sije* 277 itd. i u komparativu; u drugijem se prilikama naprotiv miješa: *smijejati* 258. 319, *hotjejte* 207, *htjejte* 124. 136. 168, *razumjejući* 144, *razumjejte* 148. 268, *umjejući* R^2 202, *imjejući* R^2 248, i *smijati* [273], *hotij* 257, *razumiju* 122, *razumijuće* 242, *razumijući* 250.[1] 3) Redovno je *i* u slogu *prě-*: *primudre* 109, *pristarani* 153, *prižalosna* 181, *pritilo* 129, *pritilijeh* 129 (2). 169, *pritilosti* 142 143, *pribivalištu* 167, *pristanka* 136, *pridan* 123, *prista* 127, *privario* 143, *prid* 100. 102 (2). 108. 110 itd., *prîda* 118, *priko* 155, *prima* 311, *priz* 237, *prizime* 262, *prístoljem* 110 (2), *prístolja* 129 itd. (često a uvijek tako), *prívari* 304; *je* se nalazi samo u *prjed* (često) a redovno u *prjeđe* 106. 141. 142 (2) itd., pa još u ovijem primjerima: *prjedragi* 311 (2), *prjedraga* 214, *prjedanje* 148 (2), *prjestrašiti* 206, *prjestrašiše* 221, *prjeko* 101, *prječe* 296, *prjetekoše* R^2 200, zatim nekoliko puta u *prjepovijedati* koje stoji mjesto *pripovijedati* (isp.

[1] Što jednom ima napisano i ‚*proljieje*' 185, mislim da se ima čitati *prolije* a ne *proljeje*, t. j. da je slog *je* griješkom dva puta zapisan, jer je u našemu jeziku od najstarijega vremena u svim govorima (i u ekavskom!) *i* iz infinitivne osnove prešlo i u osnovu sadašńega vremena.

Digitized by Google

§ 37). 4) Redovno ima *i* osnova - *vědě* - u *ispovidjeti*, *povidjeti*, *priporidjeti*, *sporidjeti*, *zapovidjeti* (vrlo često), ali opet i tu je u sadašńemu vremenu *-vijem* (isp. § 130), a i od priloga *vědě* (zaisto) uz *vidjem* 161 ima i *vjede* 206. 5) Na kraju riječi u prilogâ: *gdi* 115. 124 (3). 164. 175. 209. 211 (2). 240. 266. 275. 295. (uz obično *gdje)*, *ordi* 105. 230. 259 (2). 273 (uz *ovdje* 110. 119. 120 itd.), *ondi* 127. 170. 179. 233. 259 272. 292. 295 (uz *ondje* 111. 124. 131 itd.), *svudi* 111 (uz *svudje* 218. 224), *njegdi* 127, *kudi* 288 (uz *kudije* 127. 138), *godi* 127. 137. 140. 147. 148. 256. 266. 301. 319 (uz *godje* 127. 148 itd.), *doli* 128. 182 (uz *dolje* 223), *gori* 204. 271 (uz *gorje* 194. 233). 6) Dosta se često nadalje nalazi *i* u glagolskijem oblicima koji na kraju osnove imaju *ě*: *pozrivši* 182, *pozriv* 238, *hotiti* 283. 295, *hoti* (aor.) 2 1, *hti* (aor.) 252, *dogorilo* 258, *izgoriti* 297, *vidih* 116, *vidi* (aor.) 209. 211. 233, *vidismo* 109. 129 (2). 211. 230, *vidiv* 160. 187. 255. *vidivši* 100. 162. 169. 236. 239. 267. 272, *vidivše* 182. 183. 239, *želih* 185, *živiti* 125. 234. 239, *živit* 133. 190, *oživi* (aor.) 161. 179, *sjediti* 260 (2), *nenaviditi* 117, *zapovidi* (aor.) 174. 180, uz koje se oblike može spomenuti i *psovm* (spovijem), *psovi* 296, *razumi* (razumije) 255, pa i *biše* (impf.) 111, *bihu* 108, *sjediše* (impf.) 181, *priniše* [153], *vidinja* 122. 7) Osim toga još su ovi ikavski primjeri u *R*: *brîme* 284, *tribuje* 301, *pričnami* 258, *pri* (prije) 233. 296 (2), *človk* 108. 241. 293 (2), *človičanski* 260, *srjedovično* 113, *svît* 191, *svîtom* 273, *neviran* 257, *svît* 107. 167. 211 (2). 301, *gniv* 136, *razgnivnika* 236, *svist* 170, *sfišću* (svijestim) 289, *mîru* 290, *smirnoga* 195, *priciniše* [176], *priciňenije* 300, *scinite* 234, *sciňeni* 290, *bilijemi* 287, *dilaju* 290, *dîlâ* 294, *tiňe* 118 *tine* 125, *obitili* 307 (2), 311, *obitilju* 190, *pogibili* 258, *lip* 183, *slidi* 295, *slidite* [136], *slize* 290, *posli* 296, *prominiš* 108, *zamiňenje* 295, *nikoje* 290 (3), *sidši* 296, *didnici* 235. — Vrijedno je spomenuti da napose R^3 ima samo ove ikavske oblike: *zapovidje* 228, *prid* 262. 263. 288 itd. (uz *prjed* 292. 302), *ondi* 308. 309 (2). 317 (uz *ondje* 309), *doli* 216, *gdi* 301. 308. 300 (3) (uz *gdje*), *godi* 263 (2). 317.

R ima i takovijeh jekavskijeh oblika, koji su docnije (u Dubrovniku) zamjeńivani drugijem: 1) Redovno ima *je* iza *r* u kratkim slogovima: *krjepos* 102, *krjeposti* 100. 102. 106. 108 itd., *brjemena* (= ‚vremena' i ‚bremena', često), *grješnik* (vrlo često), *mrježa* 208, *mrježu* 208 (2), *strjehu* 118. 225, *vrjeću* 126, *vrjeće* 165, *potrjebami* 117, *potrjebno* 111. 112. 115, *potrjebuju* 116, *pocrjepao-*

Digitized by Google

nika 150, *pocrjepati* 151, *srjednik* 239, *isrjed* 131, *nasrjed* 127. 129, *odsrjed* 127, *posrjed* 101. 110, *usrjed* 131, *u naprjedak* 131, *ukrjepeni* 293, *rježu* 266, *obrježu* 114, *urjeza* 175. 181, *srjesti* 290, *srjete* 160, *uvrjeđuju* 210 itd. itd. Vrlo je malo primjera sa *e*: *bremena* (vrȅmena) 174, *grešnica* 169. R^2 246, *mreža, mreže* 208, *obrezanja* 221, *vrećice* 186, a još je rjeđe *i*: *brȉme* 284, *tribuje* 301. 2) Bez izuzetka ima *je* u čestici *ně-*: *njeki* 113, *njekoji* 123. 132. 134, *njekoliko* 113, *njekada* 108. 152 itd. itd.; *R* ima *je* i u *vijenac* 177. 182. 192 (2), pa još u ovijem oblicima: *porijez* 314, *osvjen* 122, *osvjeń* 121, *sjemo* 257. R^2 244, *koljebajući* 100.

§ 26. U R^2 nalazimo u glavnome isto što i u R^1 i R^2: ikavski oblici Bernardinovi redovno su zamjeńivani jekavskijem, pa tako i oni ekavski oblici u *B*, gdje je *e* = *ě* n. pr. *sjede* 171 *(sede B)*, ili gdje je *e* shvaćeno kao *ě* n. pr. *korijen* 184 *(koren B)*, *odnijeti* 227 *(odneti B)*; sa *e* ostaje bez promjene samo *telesa* 264. 272. 299. Ali opet dosta često zadržano je Bernardinovo *i*; redovno to biva pred *o* i u slogu *prě-*: *zapovidio* 173, *htio* 285, *prihini* 105, *pribiva* 172, *sprȉda* 173, *pridan* 184. *privjernoga* 200, *prȉko* 202, *primjestim, pritilosti* 244, *prisvijetle* 264 itd., a jekavski su oblici samo *prjetekoše* 200, zatim *prjed* 202. 226 (2). 227. 264, *prjedńe* 200. Pred *j* i R^2 miješa *je* i *i*: *umjejući* 202, *imjejući* 248 i *imijući* 248, *htijte* 244. Često su sačuvani ikavski oblici u glagolskijem osnovama: *dažditi* 172, *viditi* 184. 247, *vidismo* 184, *vidi* (aor.) 245, *poželismo* 184, *hoti* (aor.) 184 (2), *prostri* (aor.) 200 249, *živit* 200, *zapovidi* (aor.) 203. 245, *nenavidil* 247, *oblići* 314, *ni* 104. 112 (2), 291 (2), *bihomo* 112 (2), *biše* (impf.) 244. 248 (2). 249, *bihu* 112. 171. 248. 264, *tonihu* 200, *gredihu* 264, *razuminje* 244. Osim toga zadržano je *i* još u ovijem oblicima: *rič* 101, *riči* 245, *pokripite* 103, *grih* 314, *griha* 105. 314, *sride* 105, *vrime* 246, *crikva* 299, *kripost* 314, *človik* 105. 120. 270, *človičanski* 270, *svitlinom* 105, *osvitlaj* 172, *svitlnaci* 248, *odvitnici* 112, *uvit* 227, *segasvitńih* 112, *svȉt* 171. 283. 291 (3), *svȉta* 291, *svȉtu* 283, *razgovito* 244, *vikovńi* 246, *vičńim* 248. 279, *svist* 248, *svȉt* 292, *zvizd* 298, *spovidati, navisti* 299, *cića* 104. 279, *simc* 184, *simenom* 299, *posici* 248, *sidjeli* 245, *dȉle* 244, *dil* (djȇlâ) 248, *gdi* 172. 244. 264 (2). 314 (2), *pogibili* 105, *obitȉli* 119, *didić* 112, *udiditi* 279, *zamirki* 120, *nesmirnom* 226, *zamirit* (zamjeran) 246, *licimire* 249, *nimi* 244, *gniv* 245, *gniva* 247, *poslidńi* 246, *slizal* 314, *uspini* 244. — Iza *r* u kratkijem slogovima R^2 ima redovno *je*: *srjedu* 104, *vrjemena* 112 (3), *posrjed* 119, *krjeposti* 120, *grješnica* 169,

Digitized by Google

vrjela 280 itd., a izuzimļu se samo primjeri *grešnica* 246 i *kripost* 314.

§ 27. Vrijedno je da se vidi, kako se naša tri lekcionara u pogledu zamjeńivańa staroga *ě* slažu ili ne slažu s najstarijim našim primorskijem pjesnicima. Zadranin Petar Zoranić (rođen god. 1508.) u svojim *Planinama*, koje su štampane tek god. 1569, ima dosta često ekavske oblike: redovno ima *e* u zled *(zled* 16), cesarica *(cesaricu* 11), obećati *(obeća* 51), celivati *(celivajući* 41), celunuti *(celunu* 51), zatim u korijenu pě-: *peh* 20, *pete* 30, *petje* 3, *petja* 3. 4 itd., *peteh* 81, u korijenu sěd-: *sedoh* 7. 17, *sesti* 17 itd., *sused* 47, *suseda* 37, *susedu* 28, *susedof* 49, *susedo* 88, *susedńih* 33. 82, *prisusedih se* 71, u osnovi těles-: *telesne* 94, nadaļe u deklica: *deklica* 10, *deklicu* 12, *deklic* 3. 6 itd.; devojka: *devojko* 5, *devojak* 3. 86 (ali *divice* 74); venac: *venac* 43 (3). 51, *vencu* 60, *venče* 19, *venci* 43 itd.; ļubezan: *ļubezan* 32. 60. 63; bolezan: *bolezan* 32. 60; nesmeran: *nesmeran* 5, *nesmerna* 7, *nesmerni* 15 itd.; prez: *prez* 3. 7 itd., *prezkorisno* 3; svećati: *sfećaše* 25, *sfećaf* 78. Vrlo se često nalazi i veran i prijedlog pre-: *verno* 8. 9. 21, *vernost* 9, *veruju* 11 itd., *neprestaloj* 6, *pretrudiše* 10, *prepravni* 27, *prehitreni* 77 itd., ali opet ima i *vira* 28, *viru* 74, *neviru* 16, *pristanka* 7 (2), *prislatka* 10. Osim toga ima još pojedinijeh ekavskijeh oblika: *sled* 8 (u rimu sa *led)*, *ujed* 8 16 (u rimu sa *zled), obe* 10. 39 (2). 77. 83, *jinem* (dt. pl.) 44, *nezmerne* 85, *pred* 50, *ni treba* 15, *zapovedi* (iussit) 44, *imenja* 65 (u rimu sa *smiļenja), vreju* 29[1], *sfude* 22 (u rimu sa *bude), kude* 40. 48. 51, *tude* 48. 51.

Marulić ima maňe ekavskijeh oblika od Zoranića. U ńegovoj *Juditi,* koja mu je sama štampana za života, redovno se nalazi *e* u peti: *peti* 52. 62, *pet* 7, *ope* 47 (ali *pitje* 52 u rimu sa *žitje!);* sed-: *sede* 8, *posede* 16, *podsedoše* 69. 71, *obsedoše* 71 itd., pače i *sedeći* 28. 46; telo: *telo* 42, *telu* 32. 61, *telja* 58; prez: *prez* 10. 11. 15. 16 itd., *preza* 8, *prezdanje* 36, *prezpravdja* 24. Redovno je *e* i u vera i pre-: *vera* 34, *verna* 11, *vernike* 61, *verovat* 44 itd., *preohologa* 3, *presvetoj* 7, *premogu* 24, *prevridili* 24, *premaliti* 3. 12 itd., ali se nalazi i *i*: *viru* 5. 6, *virni* 62, *iznevirenjem* 33, *privraćajući* 3, *priporučenje* 3 itd. Koji se ekavski oblici još nalaze,

[1] U originalnom je izdańu ‚*ureyuyu*', koje mislim da treba čitati *vreju ju* a ne *uvrejuju* (već ako treba čitati *ureju ju,* isp. Berichte der Balkan-Commission I, 22).

Digitized by Google

ti su svi — osim *ovde* 21 i *s obitelju* 71 — u rimu: *belî (+ faćeli)* 12, *nesmerne (+ preverne + operne)* 13, *nesmerna (+ Oloferna)* 40, *železni (+ bodežni)* 13, *kada gode (+ hode)* 15, *obeda (+ zgleda)* 38, *tezmi* (i. pl. od *taj) (+ knezmi)* 38, *spovidenja (+ govorenja)* 49.

§ 28. Za dva najstarija dubrovačka pjesnika, Š. Menčetića i G. Držića, dovoljno je poznato da miješaju jekavske i ikavske oblike, ali se po sačuvanijem rukopisima ne može sigurno kazati, kako su baš u svakom slučaju napose oni sami pisali, jer se iz tijeh rukopisa vidi da su prepisivači koješta mijeńali, budući da se u rimu često puta nalazi jekavski oblik gdje bi trebalo da je ikavski, a i obratno ikavski oblik gdje bi trebalo da je jekavski; sva je prilika dakle da su prepisivači i drugovdje mijeńali, kako je ńima bilo draže ili običnije. Nego naravski ne možemo stoga posumńati da su Menčetić i Držić doista miješali ove dvije vrste oblikâ, jer inače ne bismo zacijelo nalazili to miješańe već u najstarijemu rukopisu koji je god. 1507, još za života obojice pjesnikâ, pisan od istoga Nikše Rańine, od koga imamo i lekcionar. Neprilično je i to, što je za izdańe pjesama ova dva pjesnika prof. Jagić morao uzeti kao osnov ne taj Rańinin rukopis već druge koji su od ńega mnogo ispravniji ali i mnogo mlađi (biće iz kraja XVII. ili iz početka XVIII. vijeka): Rańina je naime isto tako nemarno i besmisleno prepisivao Menčetićeve i Držićeve pjesme kao što je i lekcionar. Koliko se dakle može razabrati po tekstu, koji je u glavnome udešen po tijem boljim a mlađim rukopisima, vidi se da su Menčetić i Držić mnogo češće pisali ikavske oblike nego li jekavske. Pri tome nije vidjeti da su se držali kakvog načela ili pravila, već se ista riječ u istom obliku može naći kad po ikavskom a kad opet po jekavskom izgovoru. U ńihovu pogledu treba se zato stegnuti na neke pojedine stvari a ostaviti na strani glavno pitańe, kako stoje jedni prema drugijem ikavski i jekavski oblici.

U Menčetića i Držića redovno se nalazi ekavski *celov* itd., *zled, telesa* 164. 168, a osim toga dosta često ima *e* u venac: *venče* 10. 25. 53. 58 itd., *venčac* 4. 21. 27. 49 itd., i u veran: *vernu* 41, *verno* 157, ali su tu već običniji ikavski i jekavski oblici: *vire* 54. 56. 60, *virne* 94, *virno* 131, *virovat* 116, *viruju* 121 itd., *vjeru* 133, *vjerna* 102, *vjerovat* 121. 122 itd. Pred *j* može biti također *je: htjej* 10, *htjejte* 403. 404. 406, *hotjejte* 403 itd. U slogu *prě-* pravilo je *i*, ali opet ima i *predam* 46, *pred* 402 (u Rań. rkp.). *prijekor* 483 (u Rań. rkp.), a redovno je *prjeđe* 93. 128. 139. 215.

Digitized by Google

270 (2). 494. 508 itd. U kratkijem slogovima iza *r* nalazi se trojaki izgovor: ikavski, ekavski i jekavski; ona prva dva pravilo su u mlađim rukopisima, u kojim se vrlo rijetko nalaze jekavski oblici n. pr. *srjetat* 143, *nesrjeće* 309. 314, osim u riječi *krjepost* gdje su dosta česti: *krjepos* 13. 14, *krjeposti* 11, *krjepostju* 19 itd. U Rańininu rukopisu naprotiv vaļa da su pored ikavskijeh i ekavskijeh oblika dosta česti i jekavski; barem se u kritičkijem napomenama k akademijskomu izdańu i u onijem pjesmama, koje su sačuvane samo u Rańininu rukopisu, nalaze još ovi primjeri: *brjemena* 125 *(vrimena* drugi rkp.), *brjemenom* 467 (4). 468 (6) itd., *vrjemenom* 438, *razrješem* 127, *potrjebno* 106 (v. Maretić, ist. hrv. prav. 9, drugi rkp *potribno), nesrjeća* 421, *nesrjećnu, -ćni, -ćne* 464 itd., *srjeće* 397, *srjeći* 442 itd., *drjeven* 427, *krjepko* 438, *krjepčije* 439, *pozrjeti* 158. 475, *nazrjela* 487, *strjelice* 475. 480 (uz *strelice* 411. 480 [3]), *susrjeta* 470.

§ 29. Budući da su dubrovački pjesnici do Gundulića pod jakom sumńom da su pisali od česti ili većinom ikavski ne prema pravomu dubrovačkomu govoru, potrebito je da se osvrnemo na prve proizvode dubrov. proze iz istoga vremena. Najstarija je stvar s te strane ćirilski zbornik, iz kojega je prof. Jagić izdao nekoliko komadâ u svojim *Prilozima k hist. knjiž.* Sam pisac toga rukopisa zapisao je na ńegovoj zadńoj strani da, в Дубровнику бии изписано швои либро' i to god. 1520. Ali je li pisac bio Dubrovčanin? Ja ne mislim da je bio g r a đ a n i n, jer tada ne bi sigurno pisao ćirilski, već negdje iz okolice dubrovačke, za koju se može pouzdano potvrditi da se u ńoj redovno pisalo ćirilski, dok nije i u ńoj preotela mah latinska azbuka koja je u samom gradu uzeta za novu književnost na narodnom jeziku (isp. Arch. f. slav. Phil. XVI, 330. 331). Da je ćirilica još u XVI. vijeku upotrebļavana u dubrovačkoj okolici, vidi se po tome, što je tamo Bernardinov lekcionar dva puta u tom vijeku prepisivan ćirilski. Sudeći naime po promjenama u jeziku, koje su pri tome čińene, može se slobodno uzeti da je negdje oko Dubrovnika prepisan koliko ćirilski lekcionar što ga prikazuje prof. Leskien u svojoj raspravi *Das dalmatinisch-serbische cyrillische Missale romanum der Leipziger Stadtbibliothek*, toliko drugi ćirilski rukopis koji se čuva u biblioteci fratara bijelijeh u Dubrovniku i o kojemu je napisao sitnu vijest prof. M. Milas u 33. broju *Vijenca* od god. 1893. Da je pisac zbornika od god. 1520 bio Dubrovčanin u širem smislu, vidi se — osim po jeziku — po ńegovoj biļešci gdje govori o ‚овомуи

Digitized by Google

нашемꙋ градꙋ дубровникꙋ (Prilozi 4)'. I ako dakle ne mislim da je pisac zbornika bio Dubrovčanin iz samoga grada, opet držim da se svakako mora uzeti da je bio iz dubrovačke okolice, pa je zacijelo dobro da se vidi, kako se u početku XVI. vijeka izgovaralo ѣ oko Dubrovnika. Za taj je posao ovaj zbornik zgodniji od ona dva ćirilska lekcionara, jer on nije prijepis dalmatinske kńige, već je od česti (možebit i originalni) prijevod s talijanskog a od česti je prepisan sa starijih ćirilskijeh (i glagolskijeh?) rukopisa. Nań se treba u prvom redu obazirati, što je i vremenom bliži Menčetiću i Držiću nego li su dva lekcionara; jer je lekcionar, što se čuva u Lipskom, prepisan po svoj prilici s drugoga izdańa Bernardinova[1], dakle ne prije god. 1543, a i drugi, što se čuva u Dubrovniku, teško će biti stariji.

Dubrovački zbornik, što se tiče zamjeńivańa staroga ѣ, u glavnome dobro se slaže s Rańininijem lekcionarom: piše dakle gotovo uvijek jekavske oblike, ali opet i on ima redovno *i* u osnovi *-vědě-* n. pr. *повидие* 24, *заповидие* 55, *ненавидиень* (4 str. predgov.) itd., ali u sadašńem vremenu *повие* 77. Bez izuzetka je *i* pred *o*, pa zato i *срио* 83; naprotiv pred *j* ima (možebit slučajno) samo ove jekavske oblike: *разꙋмиеи* 17, *насмиеꙗ се* 20, *смиеи се* 74, *проꙋмиси* 81, dok se u slogu *prě-* miješaju oba izgovora: *придобити* 9 (2), *притарпиети* 11 (2), *прибивалища* 13, *пристолие* 22. 23, *присветомь* 17, *примꙋдри* 73. 83, *придь* 15. 78 itd. i *приение* 55, *приестꙋпи* 56, *приекраснога* 14, *приедраги* 23, *приемꙋдрости* 74 (2). 83, *приеће* (prjeđe) 22, *приедь* 56 (5), *приеко* 22. 77 itd. Inače su ikavski oblici vrlo rijetki: *гди* (pred *ю*) 24, *ниегди* 83 (uz *ниегдие* 83 [3]), *хливꙋ* 78[2], *гривь* (na str. 4 predgovora), ako je doista griješkom napisano mjesto *гнивь* a ne stoji mjesto *кривь*. Što se pak osim *целиваше* 24 nalaze još neki ekavski oblici: *повећь* (povjeđ) 18 (uz *повиећь* 19 i *повиећ* 24), *веде* (zaisto) 24, *пленише*, *повелениемь* 56, *месеца* 57, *већа* (consilium habuit) 80, — treba bez sumńe odbiti na to, što baš ovi komadi zbornika, u kojim su ti ekavski oblici, i inače imaju dosta oblikâ crkvenoga jezika,

---

[1] To mislim po tome, što se u ńemu tekst ondje, gdje imaju razlike među prvijem i trećijem izdańem Bernardinovijem (koje su sve pobiležene u Maretićevu izdańu), negdje slaže s prvijem a negdje s trećim izdańem.

[2] Ova riječ dubrov. prepisivaču bez sumńe nije bila poznata već ju je uzeo iz kńige koja je najprije pisana negdje na sjeveru u kojem kajkavskom kraju (isp. Jagićevu napomenu na str. 81 *prilogâ*).

Digitized by Google

s kojega su ti komadi prerađeni; zato mislim da tako treba tumačiti i primjere *предь* 56 (2). 57 i *преставлениемь* 56. U kratkijem slogovima iza *r* osim *предобити* 9 bez izuzetka je *je: криепость* 10. 11. 12, *потриебе* 12, *гриешници* 14, *несриеѣне* 16, *ѕриеза* 83 itd.; isto je tako bez izuzetka *je* u *nĕ-*: *ниеколико* 6, *ниеколициехь* 10, *ниеке* 13 itd.

§ 30. U nizu dubrovačkijeh pisaca, koji su prozom pisali, prvi je Šiško Đorđić, za kojega Appendini tvrdi (II, 323) da je živio u početku XVI. vijeka i napisao nekakav molitvenik koji je tek god. 1611 štampan u Rimu: koliko se zna, od te kńige nije nam sačuvan ni jedan egzemplar. I od drugoga Dubrovčanina Anđela Martini, koji umrije oko god. 1520, doprla je do nas samo vijest u Farlatija (VI, 17) da ‚officium s. Hieronymi illyrico idiomate donavit'. Tako izlazi da je najstarije, što je u prozi sačuvano u dubrov. kńiževnosti, komedije Marina Držića, između kojih znamo n. pr. da je *Dundo Maroje* napisan god. 1550 a *Skup* god. 1555. Te su nam komedije sačuvane u jednom jedinom rukopisu, za koji izdavač Držićevijeh djela, prof. Fr. Petračić, nije mogao da odredi, u koje je doba od prilike pisan. Sudeći po tome, što je u ńemu često zadržan jekavski izgovor u kratkijem slogovima iza *r*, ja bih rekao da bi mogao biti dosta star, ili da je vjeran prijepis takog starijeg rukopisa. Svakako jedno s toga, što ne znamo sigurno, kada je pisan Držićev rukopis, a drugo s toga, što je Držić bio i pjesnik te kao takav bio pod uticajem pjesničkoga govora, ja ću se radije obazreti na djela Bazilija Gradića, tim više što je Gradić i nešto stariji od Držića: Držić naime vaļa da je rođen poslije god. 1520 (isp. *Stari pisci hrv.* VII, v), dok je Gradić već prije god. 1530 bio kaluđer (benediktinac) (Appendini II, 87). Od ńega su nam sačuvana dva djelca, koja su zajedno štampana god. 1567, *Libarce od djevstva i djevičkoga bitja* i *Libarce veleduhovno i bogoļubno od molitve;* god. 1565 štampan je ńegov *Krstjanski život* (Lib. djev. 3. 58), ali nije sačuvan.

Gradić piše gotovo čisto jekavski, ali redovno ima *i* ispred *o*, zatim u komparativu ispred *j*, u osnovi *-vědě-*, u slogu *prě-* n. pr. *prilegajte* lib. djev. 6, *prívari* 10, *pričisti* 12, *pristolje* 39, *prikor* 46, pa zato i *prid* 25. 39 (2). 47 (2). 48. 49 (2) itd., *priko* 25. 26. 48 (2). 67 itd.; jedini su izuzeci *ispred* lib. vel. 14. 16 (2), *pred* 32, *pretilosti* 71 (za *prětylъ* drugoga primjera nema). Inače pred *j* miješa se *i̯e* i *i*: *razumjejte* lib. djev. 42, *razumjej* 175, *dvijeju (‚duieuh')* lib. vel. 61, *razumijući* lib. djev. 20. lib. vel. 25,

Digitized by Google

umijući lib. djev. 55, *hotijući* lib. vel. 30 itd. Još se dosta često nalazi *i* u prilogâ: *gdi* lib. djev. 19 (3). 74 (3), *di* (ispred *je)* 29 (uz obično *gdje-dje)*, *ovdi* 8. 14. 18. 21. 30 itd. (uz *ovdje* 7. 18 [2]. 19. 30 itd.), *ondi* 29. 79 (uz *ondje* 17. 29. 53), *godi* 5. 32. 47. 50 (uz *godjer* 36), zatim u glagolskijem osnovama: *nenavidit* 13, *ućutili* 36. 114, *ućuti* (aor.) 172, *ćutili* 109. 174 (2). 185, *ućutih* lib. vel. 5. 60, *ćutiće* 60. U drugijem su prilikama ikavski oblici vrlo rijetki: *neprociśeno* lib. djev. 27, *divičkom* 29, *divici* 49, *odiļovaše* 30, *razdiļena* 41. 44, *misec* 82, *grihu* 127, *bríme* 133, *niste* 145, *virnijeh* 174, *cić* 43. lib. vel. 19 (2). 21 (2). 23. 40. 76, *kripostih* 75[1]. — U kratkijem slogovima iza *r* Gradić ima redovno *e*: *napredak* lib. djev. 3, *potrebovat* 6, *sredovitim* 9, *obrezavši* 25, *grešnicu* 43, *grešniku* 61, *bremena* (oneris) 44, *nesreći* 61, *crepļu* 65, *nasred* 75, *zrela* 78, *mreže* 139. U osnovama *vrěmen-* i *krěp-* (naravski samo u oblicima gdje je slog kratak!) za čudo je što između jednog i drugog djela Gradićeva ima neka nesuglasica: Libarce od djevstva ima redovno *e*: *vremena* 15, *vremenite* 14, *vremenitoga*, *bremenitoj* 141 itd., *krepos* 49. 59, *kreposti* 18. 54. 56. 58, *krepostan* 55, *krepko* 35. 54, *krepkos* 56, *pokrepļuje* 114, *ukrepeni* 131 itd., a samo iznimice *je*: *vrjemena* 144 156, *brjemenitomu* 151, *pokrjepļuju* 105; Libarce veleduhovno naprotiv ima redovno *je*: *vrjemena*, *-nu* 8, *brjemena* 3. 10. 48. 58, *brjemenito* 14, *-te* 82, *-tijeh* 15. 81 itd., *krjepos* 87, *krjeposti* 12 (2). 67. 74. 79 (3), *-stim* 62, *krjeposno* 17 (2), *-sna* 36. 76, a samo iznimice *e*: *kreposti* 28. 69. 74, *-stim* 20. 64, *krepko* 30. 43. — Još su jekavski oblici, gdje se i sada može čuti *je*: *sagrjeha* lib. djev. 64, *sagrjehu* lib. vel. 89, *gorjeti* lib. djev. 65, *uvrjeđuje* 97. lib. vel. 54. Ekavski se izgovor u Gradića, osim iza *r*, nalazi još u *celove* lib. djev. 182 i u osnovi *těles-*: *telesnu* 9, *-snijeh* 10, *-ne* 14 itd., i u *osvem* 4. 6. 47. Naprotiv i u ńega je bez izuzetka sačuvan stariji izgovor u *ně-*: *njekolika* lib. djev. 4, *nješto* 8 itd., u *sjemo* 63. 81 i u *obje* 79 itd.; uvijek je *je* u *vjera*, *vjeran*, *vjerovati* (sve

[1] Štamparske su griješke: *Suireneia* lib. djev. 10 (mjesto *suierenia)*, *ricci* (mj. *ricci*, kao što je i inače katkada složeno *c* mjesto *e* n. pr. *utieſscnie* 107, *paſitc* 107), *ciouick* 49 (mj. *ciouiek)*, a biće i *urimie* 31 (mj. *urieme)*. Možebit pače da je i od gorńih ikavskijeh primjera kojigod puka štamp. griješka kao što je n. pr. *prosfietgliniem* lib. vel. 71 (mj. *prosfietglieniem)* i kao što je bez sumńe i *urednosti* lib. djev. 122 (mj. *uriednosti)*.

Digitized by Google

vrlo često), dok za *вѣнець* nema nego ovaj jedan primjer *vjenčanstvo* 27.

§ 31. Iz ovoga, što je doslie izneseno o zamjeńivańu staroga *ѣ* u primorskijem lekcionarima i u najstarijih primorskijeh kńiževnika sredńega doba, izlazi prije svega da se *Z* dobro slaže sa Zoranićem a *B* s Marulićem, a zatim ńih četvero među sobom. Svi imaju naime dosta često ekavski izgovor: redovno ga imaju u *celov (celivati, celunuti)*, *obećati*, *zled*, *sesti*, *peti - peteh*, zatim ili redovno ili od česti u *vera (veran, verovati)*, *teles-*, *pre-;* dokle pak ekavski oblici idu preko tijeh granica, vidi se jasno da ih ima više u *Z* i u Zoranića nego li u *B* i u Marulića. Što pak među *Z* i Zoranićem s jedne strane a među *B* i Marulićem s druge ima opet i koja mala nesuglasica u ovom pogledu, to treba odbiti na to, što pisci zadarskoga lekcionara možebit nijesu bili baš Zadrani nego negdje iz okolice, a svakako su stariji od Zoranića. Što se Bernardina i Marulića tiče, to su oni doista obojica Spļećani i nekako vršńaci, ali dok je Bernardin izdavao t u đ e, Marulić je pisao s v o j e; osim toga Marulić je, kako se čini, koješta udešavao metra radi: da je on sam među ovom četvoricom napisao jednom u rimu *pitje* mjesto *petje*, i da je uzimao u r i m u neke ekavske oblike, kojih inače izvan rima nije uzimao, to je već spomenuto (str. 114[35]); Marulić je također u svojim stihovima sasvim rijetko uzimao participe na *-o*, dok ih u prozaičkijem napomenama ima dosta često (isp. § 75). Ako se k tomu uzme da svaki pisac misli ne samo o tome, š t o će pisati, već i k a k o će to napisati, to se nećemo čuditi što se u dvojice pisaca, koji su iz istoga mjesta i iz istoga vremena, mogu naći dva različita jezična pojava; treba naime misliti da su oba jezična pojava usporedo bila, pa jedan pisac, ma s kojega uzroka, zavolio jedan oblik a drugi drugi, ili jedan pisac samo jedan a drugi obadva. U tome je pogledu vrlo karakterističan Dubrovčanin Gradić koji, kako je gore pokazano, u dva djela, koja su jedne iste godine zajedno štampana, u jednom piše redovno *krepost*, *bremena* a u drugom *krjepost*, *brjemena*. Što se dakle n. pr. u *Z* nalazi samo *divojka* (51 [3]), *bolizan* (20. 68. 77), *smiran* (61) a u Zoranića samo *devojka*, *bolezan*, *smeran*, to znači ili da je pisac lekcionara bio negdje iz zadarske okolice, gdje se u polovici XV. vijeka doista govorilo samo tako, dok se u samom Zadru još u početku XVI. vijeka u tijem riječima čulo samo *e*, ili znači da se u Zadru i ńegovoj okolici već u polovici XV. vijeka miješao izgovor *devojka* itd. i *divojka* itd., pa (slučajno

Digitized by Google

ili nahvalice) pisac lekcionara upotrebio samo jedan izgovor a Zoranić samo drugi. Na ovaj drugi način treba nadalje tumačiti što *B* ima samo *tilo* a Marulić samo *telo*. A što *Z* ima bez izuzetka *vera*, dok Zoranić već miješa i ikavske oblike, to opet po svoj prilici neće biti drugo nego da se u XV. vijeku u Zadru i njegovoj okolici tu govorilo samo *e* a u XVI. se vijeku već miješalo *e* i *i*.

§ 32. Mnogo je zamršenije pitanje, kako se imaju tumačiti ovi ekavski oblici u dalmatinskijem jezičnijem spomenicima XV. i XVI. vijeka. Jedino, što možemo sigurno kazati, jeste to, da su stariji od odnosnijeh ikavskijeh oblika, jer u mlađih pisaca ih nestaje, tako da se dandanas u dalmat. primorju od svijeh gore nabrojenijeh primjera čuje još samo *obećati, zled, cesar, sesti* i donekle *venac*. Nego u prva dva primjera *e* je u našemu jeziku utvrđeno od starine, jer se već u najstarijim spomenicima iz svih krajeva nalazi samo tako: * *objećati* - *obićati* ili * *zlijed* - *zlid* nije doslije, koliko je meni poznato, nigdje posvjedočeno; vidi se dakle da se je u pogledu tijeh riječi naš jezik sa svijem svojim govorima odvojio od ostalijeh slavenskijeh jezika zamijenivši *ě* prostim *e*. Za ostale primjere, gdje se u starijim čakavskijem spomenicima ili u današńim čak. dialektima nalazi ovako *e* za *ě*, prof. M. Kušar misli (*Dubrovčani jesu li Hrvati?* str. 18) da su ‚prešli u čakavštinu iz jezika slovenačkoga'; nego ekavski su oblici u čakavaca tako stari i dosežu tako duboko na jug, da o kakvom uticaju slovenskoga jezika apsolutno ne može biti ni govora, — ekavski su oblici u čakavaca bez sumńe isto tako direktni refleksi općega slavenskoga *ě* kao što su u zapadnoj Bugarskoj i Maćedoniji i u naših štokavaca ekavaca i u kajkavaca, u nekim pojedinijem primjerima jekavskoga govora, pa u većine Slovenaca. Sudeći pače po tome, što se redovno u svakom čakavskom spomeniku, što je stariji, to više ekavskijeh oblika nalazi, zatim što se je mnogo više takovijeh oblika sačuvalo u sjevernijem čak. krajevima, koji su uopće dosta jezične starine sačuvali, moglo bi se promisliti da je i u čakavaca iznajprije izgovor staroga *ě* bio bliži glasu *e* nego li *i*. Ali s druge strane ne može se nijekati da su i u najstarijim spomenicima i iz nekijeh sjevernijeh čak krajeva ikavski oblici tako pretežniji od ekavskijeh, da je teško vjerovati da su s v i čakavci (za neke sjeverne čakavce, koji su još dandanas čisti ili gotovo čisti ekavci, to se naravski ne može sumńati) negda bili ekavci u onom opsegu, u kojemu su n. pr. kajkavci ili štokavci ekavci.

Digitized by Google

§ 33. Kako god to bilo, svakako stoji da je u čakavaca u primorju sjeverne Dalmacije, koji su sada čisti ikavci, u starije doba bilo podosta ekavskijeh oblika, pa je red da pitamo, može li se naći koji razlog, s kojega je taj stariji ekavski izgovor sačuvan baš u tijem oblicima, i opet razlog, s kojega su ti ekavski oblici zamijenjeni ikavskim. Što se prvoga tiče, ne može se kazati da je u ovome poslu imao kakva uticaja kvantitet, jer među primjerima, koji se spominju na str. 109 (30), ima i takovijeh, gdje je *ě* kratko, a opet drugijeh gdje je *ě* dugo; a što onijeh prvijeh ima više nego li ovijeh drugijeh, to se tumači time, što u našemu jeziku uopće ima više kratkijeh slogova sa *ě* nego li dugijeh. Po svoj prilici ni akcenat nije uticao, jer opet i s te strane nalazimo naglašenijeh (*vĕra*, *mĕsto*, *dĕlo*, *kolĕno* itd.) i nenaglašenijeh slogova (*telesä*, *devôjka*, *stĕnä* itd.). Prije će biti da je na to donekle uticao suglasnik koji je uz *ě*. Tako je već prof. Jagić pokazao da iza *c* u našemu jeziku od *ě* rado biva *e*, te spomenuo primjere *celov*, *celivati*, *cesar*, *cesta* (Arch. f. slav. Phil. VI, 94), kojim se može dodati *ceriti* (uz starije *cjeriti*) a po svoj prilici i *Cetiňe*, koje se u starije doba redovno piše sa *ť*. Prof. Jagić nadalje je negdje i to istakao, da se u čakavaca *e* rado drži iza *v*, i doista od gorńih primjera amo idu *vera*, *venac*, *nevesta*, *svećati*, *vek*, *zapovedi*. Ali opet tijem stvar nije iscrpljena, jer *e* može biti mjesto *ě* i iza svakoga drugoga suglasnika, iza kojega može uopće biti *ě*: *obed*, *obe*; *delo*, *del*, *devojka*, *dekla*; *leto*, *železni*, *bolezan*, *sled*, *koleno*; *mesto*, *smeran*, *imenje*; *peti*, *peteh*; *pre-*, *pred*, *prez*, *premaliti*, *presan*, *treba*, *vreju*; *sesti*; *telo*, *obitel*, *stena*. Ni u drugijem čak. govorima, gdje se miješa *e* i *i*, koliko su doslije poznati, ne može se naći da u tome pogledu vlada kakav zakon: prof. Leskien nije ga mogao naći za govor krasički u Hrvackom primorju (Arch. f. slav. Phil. V, 182. 183), a nema ga ni u okolici riječkoj, jer Strohal u svojoj studiji o riječkom dialektu uz ekavske primjere *venac*, *vetar*, *cev*, *delo*, *leto*, *len*, *mera*, *meh*, *sreda*, *seno* (Program riječke gimn. 1882/83, str. 6) spominje i ikavske *diver*, *dite*, *divica*, *rizat*, *vrime*, pa mješovite *svetit - svitit*, *lep - lip*, *mleko - mliko*, *mesec - misec*, *sneg - snig*, *repa - ripa*, *oreh - orih*, *zdrebac - zdribac*, *pena - pina*, *pesice - pisice*, *seme - sime* (ali v. Rad 124, 108. 111). Ne može se dakle nego konstatirati da se u nekijem starijim čak. spomenicima i nekim sadašńim čak. govorima miješa *e* i *i*, pri čemu je u nekijem slučajevima utvrđen jedan od ta dva glasa a u drugijem se

Digitized by Google

opet obadva miješaju; kao u mnogijem drugijem prilikama tako i ovdje jezik jasno pokazuje da se ne da stegnuti u čvrsta pravila.

§ 34. Drugo je pitaňe, kako su u dalmatinskijeh čakavaca ti stariji oblici zamijeňeni ikavskijem. To bi moglo biti na dva načina: ili je naime unutrašńim fiziološkim procesom u tijem primjerima *e* pretvoreno u *i*, ili je naprotiv spoļašńim uticajem *i* iz susjednijeh govora istislo starije *e*. Sobom bi moglo biti jedno i drugo: ako se uzme ono prvo, treba naravski uzeti da su čakavci u starije vrijeme *e*, koje je postalo od *ě*, drugovačije izgovarali od onoga *e*, koje odgovara etimološkomu *e* (i *ę*), jer inače ne bi se moglo razumjeti, kako se zamjeňivaňe starijega *e* mlađim *i* u čakavaca stegnulo samo na onake slučajeve, gdje je *e* postalo od *ě*. A da su čakavci u starije doba zbiļa razlikovali u izgovoru među *e* = *ě* i *e* = *e*, *ę*, moglo bi lako biti, jer ńihovi najbliži susjedi, naši kajkavci i Slovenci, još dandanas lijepo razlikuju jedno od drugoga. Ali opet ja ne bih rekao da je to tako bilo, jer bi tada po svoj prilici i čakavci, kao što su baš kajkavci i Slovenci, sačuvali tu razliku u izgovoru dvojakoga *e* do današńega dana, dok se to ne može potvrditi. Ja barem u primorju istočne Istre nijesam mogao uhom uhvatiti kakve razlike u izgovaraňu raznijeh *e*, a ni prof. R. Strohal u svojoj studiji o riječkom dialektu ne spomiňe ništa takova. Ja zato baš i mislim, da su čakavci već u starije doba izjednačili *e*, koje je postalo od *ě*, s drugijem običnijem *e*, pa da su u onijem prilikama, gdje su ili redovno ili samo od česti izgovarali *ě* kao *e*, iz susjednijeh ikavskijeh govora prihvatili ikavsko izgovaraňe. Tu misao potvrđuje i činenica da se *e* boļe sačuvalo u onijem čak. krajevima, koji su od štokavaca ikavaca više udaļeni, pa dok se n. pr. u okolici riječkoj, gdje se miješaju starosjedioci čakavci i uskoci štokavci, miješa *e* i *i*, u samom gradu govori se čisto ekavski (Rad 124, 106).

§ 35. U Raňininu je lekcionaru, kako je gore pokazano, vrlo malo ekavskijeh oblika: *obećati* i *sled* primjeri su gdje se u svijem našim dialektima od starine čuje samo *e*, a tako je po svoj prilici i u *celov, celivati*[1]; gdje se baš i otkada u jekavaca govori *telesa*

[1] Tek iz našega vremena mogu se potvrditi oblici *cjelivati*, *cjeliv*, pa je lako moguće da je tu jekavski izgovor došao iz sadašńega ruskoga izgovora crkvenoga jezika u našijeh pravoslavnijeh, jer mislim da se u ńih *cjelivati* čuje najviše o ikonama i takovijem stvarima, dok u katolika jekavaca toga oblika neće ni biti kao što u ikavaca nema *cilivati*.

Digitized by Google

mjesto *tjelesa*, ne umijem kazati, ali to stoji da je tako u svijeh dubrovačkijeh pisaca bez izuzetka, pa tako je još dandanas u dubrov. dialektu. Svi su ovi ekavski primjeri po svoj prilici ostaci od starijega govora kada je *ě* bilo bliže glasu *e* nego li poznijemu *je*, iz kojega se starijega govora mora uzeti da se razvio jekavski izgovor a koji se specijalno za Dubrovnik može sigurno konstatirati u najstarijim dubrov. ćirilskijem listinama XIII. vijeka (isp. Arch. f. slav. Phil. XVI, 352. 353). Takijeh starijeh ekavskijeh oblika ima inače u jekavskom govoru vrlo malo: osim *cesta* i *cesar*, što su već spomenuti, ide ovamo *golem:* barem se od XV. vijeka nadalje nalaze samo primjeri sa *e* osim jednog primjera *голимога* Mikl. mon serb. 313 (od god. 1421), ali opet uz *golem* ima i *golijeman* (isp. akad. rječn.); amo ide napokon po svoj prilici i *mledan* koje se govori u južnoj Dalmaciji. Budući pak da se ti stari ekavski oblici redovno nalaze i u čakavaca, to se može pomisliti da je u tijem prilikama već u vrlo staro doba *ě* zamijeńeno prostijem *e*, koje se dalje nije mijeńalo.

U drugu vrstu idu primjeri gdje u *R* stoji *re* mjesto *rje* = *rě*: to su već mlađi, sekundarni ekavski oblici. U dubrov. pisaca lijepo se vidi, kako se izgovor *rje* sve više gubi ispred *re*: već je gore (str. 116[37]) pokazano da u Menčetića i Držića ima u nekoliko primjera *rje* gdje B. Gradić ima već *re*, a u pisaca XVII. vijeka s vrlo malijem izuzecima već je utvrđeno *re* kao pravilo. Mlađi su ekavski oblici u dubrov. dialektu i *neki* itd. (obično i u drugijeh jekavaca) prema starijemu *ńeki* itd. a još starijemu *njeki* itd., zatim *obe* mjesto *obje*, koje se oboje, ako se ne varam, drži sve do XVIII. vijeka; što Daničić spominje (ist. obl. 224) primjer *obe dvije strane* iz N. Dimitrovića, to ide na račun mladoga rukopisa, po kojemu je izdańe priređeno. Amo se nadalje mogu uzeti *ě*-padeži zamjenicâ *ovaj*, *taj*, *onaj* s umetnutijem *zi*: *ovezijem*, *tezijeh*, *onezijemi* itd. prema starijemu *ovjezijem*, *tjezijeh*, *ovjezijem*, itd. U ovu drugu vrstu mlađih ekavskijeh oblika mislim da ide još nekoliko primjera iz jekavskoga govora: sigurno amo pristaje *ceriti* i *kolebati*, jer se u starijim spomenicima nalazi redovno *cjeriti (ciriti)* i *koljebati*, a po svoj prilici i *veđa* (uz *vjeđa*), *zenica* (uz *zjenica*), *mezimac* (uz *mjezinac*), *slezena*.

§ 36. Za ove ekavske oblike u jekavskom govoru treba po svoj prilici uzrok tražiti u suglasniku koji je do *č*: uz stare opće primjere našega jezika za *ce* = *cě*: *celov*, *celivati*, *celunuti*, *cesta*, *cesar*, lijepo pristaje mlađe *ceriti*. Isto tako i od *zě* biva *ze* u *ze-*

Digitized by Google

nica, a možebit da je i *mezimac* sa *e* postalo zbòg onoga *z* koje je uz *ě;* za oblike *ovezijem, tezijem* itd. moglo bi se također to uzeti, ali će prije biti da su postali nekom disimilacijom od *ovjezijem, tjezijem* itd. gdje imamo usporedo dvaput *je* = *ě*. U starijim primjerima *zled, golem, mledan* i u mlađim *kolebati, slezena* imamo svuda *l* pred *ě*, dok je u *telesa* iza ńega, u *neki* imamo pak ispred *ě* glas *n*. U *obećati* (uz *objetati, objetovati)* vaļa da meko *ć* nije dalo da se daļe omekšava *ě*, a tako bi moglo biti i *veđa*. *Obe* napokon neće biti baš ekavski oblik, već analogija prema završetku imenice uz koje stoji: *obe žene, obe ruke* itd.

Da je *re* postalo od *rje* zbog onoga *r*, o tome se naravski ne može sumńati, jer je dobro poznato, kako naš jezik zazire od mekoga *r*, pa i od mekoga glasa uz *r*. U *R* nalazimo dakle početak procesa koji je najposlije izašao na to, da su svi jekavci gotovo svuda zamijenili starije *rje* mlađim *re*[1].

Vidi se dakle da se u jekavskom govoru dosta često *ě* ili ne razvija u *je* ili od starijega mekoga *je* biva tvrdo *e*, gdje je do *ě* meki suglasnik *ć-đ (obećati, veđa)* ili *c-z (celov* itd., *zenica, mezimac)* ili suglasnici *r-l-n (sreća* itd., *zled* itd., *neki)* koji u južnosl. jezicima odlučno nagińu da gube meki izgovor ili da ga ne trpe uza se. S ovijem pojavom u našemu jeziku lijepo se slaže što Oblak spomińe (Arch. f. slav. Phil. XVI, 475) da u bugarskom od *ja* =

[1] Neće biti izlišno spomenuti da se je dandanas *rje* (za *rě)* sačuvalo redovno gdje ispred ńega nema drugog suglasnika: *čerjen, gorjeti, izgorjelica, pogorjelica, ogorjelina, ogorjelište, Korjenići, korjenčić, rječit, ļeporječica, rječnik, rjeđi, prorjeđivati* (pa i *raz-rjeđivati), rječica, starjeti, ostarjela, starješina;* amo bi se napokon moglo uzeti i *od-rješiti* (uz *odrešito); e* je samo u *repa, rezati, rezovi* (u Dubrov. prema n. sg. *rijez), gore, sporečkati se, okoreti (-reo, -ela,* ako nije tako samo u ekavskom govoru). Naprotiv gdje ispred *rě* ima još koji suglasnik, tu vrlo rijetko ostaje *rje* bez promjene: *ogrjev, podgrjevaka* (od *podgrijevci), pogrjevaka* (od *pogrijevci), strjelica, strjeļač, nadstrjeļivati* (ali *strelimke* a u Dubr. i *streličica);* mjesto *krjepost - krjepak* Vuk ima u rječniku samo *krepost - krepak*, dok za riječi, koje su postale od korijena *grěh-: grjehovan, grješan, grješnik, grješnica, bezgrješan, grjehota, pogrješivati, pogrješka*, Budmani s razlogom misli (akad. rječn. s. v. *grešan, grehota)* da je tu u pravoslavnijeh jekavaca *rje* sačuvano prema izgovoru koji je običan u pravoslavnoj crkvi; doista u Dubrovniku se govori *grešnik, grešnica, grehota*. Izlazi dakle da se *rje* redovno još samo ondje drži, gdje nikakav drugi suglasnik ispred ńega ne otežtava izgovor sloga.

Digitized by Google

ě često biva tvrdo *a* iza nekijeh suglasnika, naročito iza *c* i *r* a rjeđe iza *l*.

§ 37. Od ikavskijeh oblika, što su u *R*, da spomenem najprije prefiks *prě-*, jer su to najstariji primjeri gdje se *i* od česti nalazi već u dubrov. listinama XIII. vijeka (isp. Arch. f. slav. Phil. XVI, 352). Za to *pri* mjesto *prě* ja mislim da se je izjednačio s drugijem prijedlogom *pri*, pa da se prema tomu udvojenomu *pri* (= *prě* i *pri*) povelo i *prid*, *priko*, *prima*, *priz* što se uz *pred* - *prjed*, *preko* - *prjeko*, *prema*, *prez* nalazi u starijih dubrov. pisaca. Da je tu nastalo neko miješańe vidi se i po tome, što se obratno u *R* nalazi katkada i *prje* mjesto pravoga *pri*: *prjepovijedati* 165. 221. 224. 228. 259, *-daš* 262, *-dajući* 144, *-dajuće* 224, *-dao* 205, *-dano* 174. 180 (uz običnije *pripovijedati*), a jednom u R^2 i *prjestupiše* 203 (*pristupiše B*). Takovo se miješańe dandanas nalazi i u lastovskom dialektu: *preļepit*, *prekazat*, *prepovjedat* (Nast. vjesnik II, 321); da je ta promjena od *pri* na *pre* poznata i u dubrov. dialektu, kako na istom mjestu tvrdi prof. M. Kušar, toga ne spomińe prof. Budmani u svojoj studiji o dubrov. dialektu, a nije ni meni poznato koji sam rođeni Dubrovčanin. Svakako to stoji da se u starijih dubrov. pisaca nalazi, i ako rijetko, *pre-* i *pred* (isp. str. 118[39]); dok se dandanas govori samo *pri-* i *prid*, pa se prema tomu može slobodno kazati da je tu izgovor *je* - *e* barem od česti stariji od izgovora *i*. I doista u dubrov. ćirilskijem listinama XIII.—XV. vijeka miješa se *i* i *e* - *je* samo u *prě-* (Arch. f. slav. Phil. XVI, 352. 353. 358. 361. 364), *R* ima već redovno *pri-* a osim toga često *prid* (uz *prjed*), pa *priko*, *prima*, *priz*; stariji dubrov. književnici imaju gotovo uvijek i *prid*, a dandanas se čuje samo *prema* uz *prima*, a inače uvijek *i*.

Stoga ja ne mogu nikako da pristanem uz Oblaka koji, našavši da u lastovskom dialektu od *prě-*, *prěd* biva *pŗ-*, *pŗd*, kao što redovno i od *ri* biva *ŗ*, misli da odatle ‚za lastovski dialekt, dajbudi za kratke slogove, izlazi za starije doba ikavski ili ńemu vrlo sličan izgovor samoglasnika *ě* (Arch. f. slav. Phil. XVI, 433)'. On naime s razlogom misli da se *pŗ* (= *prě*) i *pŗd* (= *prěd*) može samo tumačiti iz izgovora *pri*, *prid*, pošto i u *pŗ* - *pŗd* nalazimo samoglasno *r* koje u lastovskom dialektu inače postaje od sloga *ri*. Pri tome je trebalo i ostati, t. j. trebalo se zadovoļiti time, da se konstatira, da se je u lastovskom dialektu isto kao i u dubrovačkom u *prě-* i *prěd* utvrdio (na Lastovu ne sasvim!) ikavski izgovor, a to (uz ikavski oblik *povidat*, koje Oblak još spomińe)

Digitized by Google

isto tako ne dokazuje da se na Lastovu u starije doba govorilo, pa makar samo u kratkijem slogovima, *i* za *ě*, kao što n. pr. to, što ekavci na istoku govore *gdi*, *nisam*, *gńizdo* itd. (isp. s. 133 [54]) nikako ne dokazuje da su ti ekavci bili u starije doba ikavci, već oboje dokazuje samo to, da nema našeg dialekta, u kojem bi se bez izuzetka *ě* na jedan isti način izgovaralo. Uopće Oblak je dao oblicima *pr̥* i *pr̥d* odviše važnosti: on je prema ńima, zatim prema *trbuh* i *črļevo* (= *črěvo*) udesio pravilo da i kratko *rě* u lastovskom dialektu biva *r̥*, ali *trbuh* nije osobina toga dialekta već se tako govori u svijem dialektima našega jezika, pa će prije biti neka stara dubleta prema *trěbuhъ* nego li od ovoga postalo; za *črļevo* pak sam Oblak dvoji ima li se tako tumačiti. Inače u svijem drugijem prilikama, gdje ima kratko *rě*, i u lastovskom se dialektu govori *re*: *vreća*, *sreća*, *sresti breme*, *vremena* itd., a nikako *vrća*, *srća* itd., pa to nam baš najboļe dokazuje da se u tome dialektu u starije doba *ě* nije izgovaralo kao *i* ili ńemu vrlo slično, jer da se je u starije doba govorilo *vrića*, *srića* itd., postalo bi i od toga *vr̥ća*, *sr̥ća* itd. kao što je od *pri*, *prid* postalo *pr̥*, *pr̥d*.

§ 38. Bez izuzetka ima *R i* za *ě* ispred *o* (koje je postalo od *l*), a tako je od početka u svijem jekavskijem krajevima; barem meni iz starijega vremena nijesu poznata nego ova tri primjera u dubrov. pisara N. Zvijezdića (1443–47) gdje ima *i̯e-e* ispred *o*: *сидиео*, *хотиео*, *хотео* (Arch. f. slav. Phil. XVI, 361), ali je to on prepisao s poveļe, u kojoj je bez sumńe bilo napisano *сидѣль*, *хотѣль* (tako naime uvijek piše stariji pisar Rusko koji je napisao maticu prepisanu od Zvijezdića), pa je Zvijezdić po svojem običaju mjesto Ruskova *ѣ* napisao *ѥ-ие-е* i opet *о* na kraju mjesto Ruskova *ль*, i ne misleći da je tako izašao oblik koji ni on sam nije govorio, jer inače on ima uvijek -ио (*-io*). Zato ne sumńam da su sadašńi hercegovački oblici *viđeo*, *lećeo*, *trpļeo*, *jeo*, *sreo*, *zreo* itd. postali tek u poznije vrijeme, po svoj prilici tek pošto je po poznatom zakonu i u ovakovijem prilikama glas *j* počeo aficirati suglasnik što je pred ńim, t. j. dokle se je govorilo *vidjela*, *letjela*, *trpjela* itd, vaļa da se je govorilo i *vidio*, *letio*, *trpio* itd., a pošto se je počelo izgovarati *viđela*, *lećela*, *trpļela* itd., nastalo je u povodu za tijem oblicima i *viđeo*, *lećeo*, *trpļeo* itd. Nego ne treba misliti da je to bilo baš u isto doba, jer se n. pr. dandanas u Dubrovniku, Boci Kotorskoj i u Crnoj Gori govori već *viđet*, *lećet* ali opet još *vidio*, *letio*. Da je u ovome događaju *-jeo* mlađe od

Digitized by Google

-io vidi se i po tome, što se govori samo *dio (dijela)*, *dioba*, *dionica*, a nikako *djeo* ili čak *đeo*, jer tu nije bilo drugog oblika, iz kojega bi se (kratko) *je* moglo po analogiji uvući, dok se naprotiv mjesto *dio* (od *djesti)* govori *đeo*, jer ima *đesti*.

Što se tiče razloga, s kojega mjesto *ie* ispred *o* stoji *i*, prof. Jagić izrekao je mišljenje (Arch. f. slav. Phil. VI, 88) da se tu *ė* možebit nije nikada ni razvilo u *ie* već da je tu ostalo (po njegovu mišljenju) starije *i*. Ja ne mislim da je to tako, jer se jekavski govor može konstatirati već u prvoj polovini XIV. vijeka (Arch. f. slav. Phil. XVII, 35. 36), dok se *o*, koje je postalo od *l*, može potvrditi tek ispod kraja toga vijeka (o. c. XVII, 21. 22), a tada je *vidjel*, *letjel* itd. starije od *vidio*, *letio* itd.[1] Uzrok treba dakle tražiti u tome, što je iza toga starijega *-je-* ono *-l* pretvoreno u samoglasnik *o;* ako se pak sjetimo da u sličnijem prilikama, gdje god je ispred *-o* dug samoglasnik, ovaj se skrati, t. j. da se dužina, koja je prije bila u jednom samom samoglasniku, pojednako razdijeli među dva samoglasnika koji su namjesto onoga jednoga n. pr. *dâl* a *dȁo*, *klêl* a *klȅo*, *ŭzêl* a *ŭzeo*, *bîl* a *bȉo* itd., — ako se toga sjetimo, onda možemo od prilike razumjeti, zašto se je i *ie* pred *o* mijenjalo: *ie,* čim se moralo stegnuti, da dade polovicu od svoje dužine novomu samoglasniku *o*, istisnulo je jedan od svoja dva elementa, te je tako od *ieo* postalo *io*. Nego treba priznati da ovako tumačenje bolje pristaje za primjere kao *dio - dijela*, *bio - bijela*, *cio - cijela*, *donio-donijela*, gdje je *ě* dugo, dok se teže s njim izlazi na kraj s ostalijem primjerima gdje je *ě* kratko: *vidio - vidjela*, *letio - letjela* itd.[2]; ali ja mislim da i kratko dvoglasno *ě* mora

[1] Jedini jekavski govor, u kojemu se *-l* nije pretvorilo u *-o* već je otpalo, t. j. lastovski, ima zbilja redovno *je*: *jȇ*, *dȍńȇ*, *zàđȇ*, *dòspjȇ*, *smjȇ*, *vȉđȇ*, *gòrȇ* itd. (Nast. vjesnik II, 322).

[2] Čakavski i štokavski govori sa starijom akcentuacijom imaju redovno dug samoglasnik u ovom glagolskom obliku, tako n. pr. na Lastovu: *jȇ*, *vȉđȇ*, *gòrȇ*, na Korčuli: *mògâ*, *našâ*, *ostâ*, *nâdâ* (u Veloj Luci), na Hvaru: *imâ*, *nosî*, *razbî* (u Dolu), na Braču: *dâvâ*, *vrâtî*, *ukrê* (u Nerežišćima), na Zlarinu: *pâ*, *ostâ*, ali je to po svoj prilici tek sekundaran pojav: samoglasnik je produžen pred *l* (koje je zatim otpalo), kao što uopće u tijem dialektima samoglasnik vrlo često biva dug pred likvidnijem suglasnikom u zatvorenom slogu, gdje je inače u štokavskom govoru kratak samoglasnik n. pr. *dîm*, *dlân*, *kôń*, *jedân* itd. Zato baš i ne mislim da je u običnom štokavskom govoru bilo **jēl*, **smiēl*, **vidiēl* itd., već uzimlem da je tu *ě* bilo kratko kao i u otvorenom slogu *jȅla*, *smjȅla*, *vȉdjela* itd.

Digitized by Google

dati nešto od svoje energije novomu samoglasniku, pa to opet čini stežući se u jednostavno *i*. Što se ostali kratki samoglasnici pred *o* ne mijeńaju n. pr. *pao, smeo, skrio, čuo*, to biva za to, što se oni jednostavno ne mogu dalje mijeńati. Svakako ovako tumačeńe može se bolje dovesti u saglasje s time, što je jekavski govor i u kratkijem slogovima posvjedočen iz starijega vremena nego li promjena od *-l* na *-o*, ako se i nećemo za sada obazirati na to, da nije ama baš nikako dokazano da se je jekavski govor razvio iz ikavskoga.

§ 39. Pred *j* staro *ě* biva već u dubrov. listinama XIV. i XV. vijeka od česti *ie* a od česti *i*, pa tako isto miješaju *R* i svi stariji dubrov. pisci, ako se ne varam, sve do XVIII. vijeka gdje se, kako i sada, nalazi samo *i*. Čim se pak malo pobliže pogleda to miješańe, izlazi da se *ie* i *i* izmjeńuju samo u onijem prilikama, gdje je *ě* dugo, dok se u kratkijem slogovima gotovo bez izuzetka drži samo *i*. I doista *ie* uz *i* nalazimo samo u glagolu *smějati se*[1], u genitivu dvojine *dvěju* i *oběju*, zatim u imperativu glagola s osnovom na *ě*: *hotěj, htěj, razuměj, želiej, razgriej* (ova zadńa dva primjera u dubrov. ćirilskom zborniku od god. 1520, isp. Daničić, ist. obl. 343) a tu je svuda *ě* dugo; naprotiv u svijem drugijem prilikama, gdje je *ě* kratko, redovno se nalazi samo *i*, dakle samo *sîjati, grîjati, vîjati* i samo *-iji* u komparativu. Jedini je izuzetak u ovome pogledu 3. lice množine i particip sadašńega vremena glagolâ s osnovom na *ě;* premda je *ě* tu kratko opet nalazimo i *ie*: *смѣю* (Rusko), *smjeju* (D. Rańina), *umjejući (R.* 202 i A. Gučetić), *razumjejući (R.* 144 i Matijević), *imjejući (R.*[2] 248) (isp. Daničić, ist. obl. 293. 358), nego je tu *ie* bez sumńe provedeno prema ostalijem licima sadašńega vremena: prema *razumiem, razumieš* itd.[2] načińeno je i *razumieju, razumiejući*. Ja mislim dakle da kratko *ě* pred *j* u jekavskom govoru nije ni prelazilo u *ie*, već da je tu direktno od *ě* postalo *i*: blizina mekoga *j* nije dala da se *ě* u kratkijem slogovima razvije u dvoglasno *ie*, već ga je *j* još više sebi asimiliralo pretvorivši ga u jednostavno *i*. U dugijem slogovima naprotiv sama

[1] U Dubrovniku je prvi samoglasnik d u g (sada *smíjati se).*

[2] Budući da je u ovakijeh glagola u ekavskom govoru na kraju *-em (razumem* itd.) a u ikavskom *-im (razumim* itd.), jekavsko *razumijem* ne smije se tumačiti da je postalo iz * *razumějem* sa *i* ispred *j* mjesto *ě*, već treba uzeti da je ovdje *ě* od osnove s nastavkom *je* sažeto u dugo *ě (razuměm),* kao što je i u glagolâ s osnovom na *a* sažeto *a* sa *je* u dugo *a;* a tada imamo potpunu paralelu *razumēm*: *davām* = *razuměju*: *davāju.*

Digitized by Google

je dužina sloga, koja uopće u svakom jeziku pomaže razvijańu dvoglasnijeh glasova, rastvorila *ě* u *i̯e*, ali je opet i tu malo po malo *i̯e* asimilirano glasu *j*, t. j. pretvoreno je u *i*. Da taka promjena od *i̯e* na *i* može bivati u sasvim pozno vrijeme vidimo po tome, što se u hercegovačkom dialektu mjesto *grijeh*, *mijeh*, *lijeha* govori *grîj - gríja*, *mîj - míja* (pored *grije - mije*, *grijek - mijek*), *lija*; tu je dakle isto tako *i* postalo od *i̯e* kao što je u *smijati*, *razumij* prema *smijejati*, *razumjej*.

S običnijem jekavskijem govorom ne slaže se dobro lastovski: tamo je *i̯e* sačuvano do današńega dana ne samo u dugijem slogovima: *smejati se*, *razumjej*, *vjej*, *uđej*, već ga ima i u nekijem kratkijem: *grejati* (ali *sijati*), *starjeji* (inače uvijek *-iji*), *uđejen*, *uđeješ* (Nast. vjesnik II, 320. 321). Da je u dugijem slogovima *i̯e* ostalo bez promjene, tomu se napokon ne trebamo čuditi, jer je lastovski govor u mnogijem stvarima išao svojim putem, pa je mogao i tu zadržati stariji jekavski izgovor; čudnije je što je u ńemu uopće postao oblik kao *grejati* ili *starjeji*.

§ 40. Između ikavskijeh oblika, koji se inače nalaze u *R*, trebalo bi prije svega odbiti oblike glagolâ 1. razreda III. vrste kao *dogorilo*, *vidih*, *živiti*, *nenaviditi* itd., jer se za ńih inače uprav ne smije kazati da je tu *ě* postalo *i*, već da je tu uzeto *i* na kraju osnove prema sadašńemu vremenu i prema glagolima IV. vrste, kao što često biva i u hercegovačkom i u ekavskom govoru; ali budući da se u dubrov. govoru te dvije vrste redovno ne miješaju, to će biti boḷe da se za *R* uzme da je i tu baš *i* mjesto *ě*. Napose treba spomenuti dvije infinitivne osnove *vědě-* i *sědě-*: tu se već u svijem jekavskijem poveḷama XIV. i XV. vijeka redovno pojavḷa *i* u korijenu *-видѣти*, *сидѣти*, dok se *i̯e* nalazi sasvim rijetko: *изѕвѣдѣти*, *изѕвиедиети*, *вѣдѣнье* (Arch. f slav. Phil. XVI, 361. 372). Dandanas je u svijem jekavskijem krajevima također *i*: *-vidjeti*, *sidjeti*, ili je (po svoj prilici tek u poznije vrijeme) pridržano *je* koje je u sadašńemu vremenu *-vjedim*, *sjedim*, ali je zato cijela osnova prešla u IV. vrstu: *-vjediti*, *sjediti*.[1] Ovdje je po svoj prilici jedno od dva *ě*, što su jedno za drugim, disimilacijom pretvoreno u *i*, dok se u sadašńemu vremenu *-vjedim*, *sjedim*

[1] Što Daničić piše *sjedjeti*, to mislim da je on sam načinio prema ekavskom *sedeti*, jer u Vukovu rječniku nema oblika *sjedjeti*, ali ima u Divkovića *сиедиети* (Glas srp. akad. 52, 93).

Digitized by Google

ě postojano drži, jer je tu samo[1]. Neće pak biti slučajno što se pored *-vidjeti, sidjeti* mjesto *vědĕti, sědĕti* govori bez promjene *slijepjeti, nijemjeti, blijedjeti, sijedjeti, bijeljeti* (t. j. *slěpĕti, němĕti* itd.), nego će opet tomu biti uzrokom, što je u *vědĕti, sědĕti ě* kratko, dok je amo dugo, a tada bi ovo bila neka paralela prema *grijati — smijejati se*[2].

§ 41. Mnogo važniji nego li svi primjeri, koji su doslije spomińani, a koji se više ili mańe nalaze i u sadašńem dubrovačkom dialektu i u drugijem jekavskijem govorima, jesu oni ikavski oblici, koji se nalaze u *R* a dandanas se ne govore ni u kojem čisto jekavskom kraju. U tome pogledu treba se sjetiti da ikavskijeh oblika imaju ne samo dubrovačke listine XIV. i XV. vijeka već i jekavske listine hercegovačke iz istoga vremena (Arch. f. slav. Phil. XVII, 4—6), pa specijalno za dubrovački govor, da ih imaju i takovi stariji pisci, kao n. pr. B. Gradić (v. s. 119 [40]), za koje se ne može vjerovati da su se u tome obziru povodili za (mješovitijem) ikavskijem pisańem starijih pjesnika. Ne može se dakle sumńati da se doista koliko u samom Dubrovniku toliko u susjednoj Hercegovini govorio uz veliku većinu jekavskijeh oblika i po koji ikavski oblik koji se dandanas više ne čuje. Nego koliko je lako konstatirati tu činenicu, toliko je teško protumačiti je. Obično se misli da su to ostaci starijega izgovora, kada je naime *ě* u poznijih jekavaca glasilo gotovo sasvim kao pravo *i,* koje se malo po malo pretvaralo u *ie*, dok je napokon novo *ie* osim nekijeh određenijeh slučajeva (pred *o* i pred *j)* svuda istislo starije *i* ili *ie* Nego sa starinom ikavskijeh oblika treba da smo vrlo oprezni: ko n. pr. danas u Dubrovniku sluša samo *smijati se*, samo *pri-* i *prid*, samo *(zapo)viđi*, a u pisaca XVIII. vijeka nalazi samo *dviju* i *obiju*, mogao bi lako promisliti da su to takovi ostaci od starine gdje se *ě* nije mijeńalo u *ie;* ali kad se uzmu u ruke dubrov. pisci XVI. i XVII. vijeka, pa se u ńih nađe i *smijejati se* i *(zapo)vjeđ* i *dvijeju* i *obijeju* i *pre-* i *pred*, tada se mora priznati da je današńi samo ikavski izgovor u tijem prilikama u Dubrovniku mlađa stvar, te da je tu naprotiv *i* od česti istislo

[1] U Dubrovniku se sada uz starije *-vijem (ispovijem, pripovijem* itd.) govori i mlađe *-vidim*, koje je načińeno prema infinitu *-vidjeti* (uprav *-viđet).*

[2] Ne pristaje dobro *bješńeti* koje Vuk ima (uz *bjesniti)* u 2. izdańu rječnika, ali u 1. izdańu ima samo *bjesniti*, premda zna za *bjesneńe*, pa mislim da je možebit i *bješńeti* načińeno prema *besneti.*

Digitized by Google

starije *ie*. Ja tijem naravski neću da rečem da se smije stvar izvrnuti te kazati, da je svako *i* u jekavskom govoru postalo od *ie*, ali opet to dokazuje da je jekavski govor ne samo izjednačivao izgovor staroga *ě* zamjenujući u nekijem prilikama starije *i* mlađim *ie*, već obratno da je u još drugijem slučajevima zapuštao stariji jekavski izgovor na uhar ikavskomu. Ponavļa se dakle pojav koji je konstatiran za *e* = *ě:* staro je *ě*, t. j. usko *e*, redovno zamjeńivano dvoglasom *ie* a vrlo rijetko je ostalo *e*, ali je opet gdjegdje takovo *ie* u poznije vrijeme istisnuto mlađim *e*. Prema tome ja mislim da je u jekavaca *ě* redovno postalo *ie*; po svoj prilici, kako je već prof. Jagić rekao (Arch. f. slav. Phil. VI, 88), to je bivalo najprije u dugijem slogovima a tek docnije u kratkijem, premda se ni u najstarijim spomenicima ne može više uhvatiti kakva razlika u tome pogledu. U jekavaca je dakle već u XIV. vijeku u svijem slogovima izvršen proces koji se dandanas pred našijem očima vrši u nekijem čakavskijem govorima gdje se dugo *e* rastvara u *ie;* tako se n. pr. u Starom Gradu na Hvaru govori, kako je poznato, *pi̯êt*, *šie̯s*, *vodi̯é*, *ženi̯é* itd., a u Pazinu se govori ne samo to nego i *di̯êtẽ*, *ri̯ćkȁ*, *svi̯êt* itd., jer je tamo i od *ě* redovno postalo *e*. Ali pored toga redovnoga jekavskoga izgovora treba uzeti da se u jekavaca staro *ě* usporedo izvrnulo i u *i*, i to redovno u kratkijem slogovima pred *j*, zatim pred *o* kada je *l* na kraju sloga pretvoreno u *o*. Osim toga oba su se izgovora donekle i miješala u nekijem prilikama, dokle je napokon to izravńeno tako, da je u nekijem slučajevima prevladalo *ie* a u drugijem opet *i*. Da je u jekavaca bilo i takoga miješańa ne smijemo se čuditi, jer kad god u jeziku nastane potreba da se nešto promijeni, svaki put jezik traži da na više načinâ sebi pomogne, pa se novi jezični pojavi, koji se porode od starijega koji umire, za neko vrijeme među sobom miješaju i bore, dok samo jedan svuda probije, ili se jedan utvrdi u nekijem određenijem prilikama a drugi opet u drugijem. Tako je bilo i sa *ě* u jekavskom govoru: kad je nastala potreba da se staro usko *e* razvije u otvoren samoglasnik, iznikoše i *ie* i *i*, te ih je jezik donekle usporedo trpio, ali ih je zatim rastavio utvrdivši jekavskomu govoru široke granice, u kojim se iz početka kretao, a potisnuvši *i* gotovo samo u onaj uski opseg, u kojemu je otprije bio sam bez jačega svojega druga.

§ 42. Ovako tumačeńe ikavskog elementa u jekavskom govoru mnogo je priličnije istini nego li hipoteza da su jekavci bili otprije ikavci, pa da su negdje pri kraju XIV. vijeka počeli zamjeńivati

Digitized by Google

starije *i* mlađim *ie*. Prije svega po zakonima fiziologije glasova *ie* se može razviti jedino iz nekog *e*-glasa a nikako iz kakvog *i*-glasa, a osim toga po sačuvanijem jezičnijem spomenicima ne može se dokazati da su sadašńi jekavci bili nekad zbiļa ikavci, već se jedino to nalazi, da su se u starije vrijeme u ńih donekle miješala oba izgovora, pa da je to poslije izravńeno Miješańa raznijeh izgovora u pogledu staroga *ě* ima, kako je poznato, u svijem slavenskijem jezicima i govorima, ima ga i u najbližih susjeda naših jekavaca, s jedne strane u čakavaca, gdje se, kako smo vidjeli, uz *i* miješa i *e*, a s druge strane u ekavaca koji uz *e* imaju *i* ne samo u komparativnom nastavku *-iji* već i u nekoliko drugijeh primjera: *gdi*, *gńizdo*, *nisam*, *jagńida*, *sikira*, *li* (= ли), *osim*, a biće još koji primjer, pa opet to nikako ne dokazuje (a nije niko ni dokazivao) da su ekavci nekad bili ikavci, već samo to, da nijesu ni oni ostali prosti od šarenila kojim se posula oblast našega jezika, kada su se stali razvijati zamjenici starijemu jedinstvenomu glasu *ě*.

Specijalno za Dubrovnik ja znam da se obično uzimļu pjesnici XV. i XVI. vijeka kao dokaz da se u Dubrovniku u to doba govorilo većim dijelom ikavski. Ja neću ponavļati što sam već kazao u Jagićevu arhivu u XIII. knizi na str. 361—385, ali moram opet istaknuti činenicu da u XVI. vijeku pisci pobožnijeh knjiga, kao što su B. Gradić i A. Gučetić[1], pišu s vrlo malijem izuzecima čisto jekavski, dok pjesnici, ńihovi vrsnici, pišu većim dijelom ikavski, iz čega se mora zakļučiti da pjesnici XVI. vijeka nijesu govorili već samo pisali veliku većinu svojih ikavskijeh oblika. A što se još starijih pjesnika tiče, naime prve dvojice Š. Menčetića i Ǵ. Držića, ja još jednako tvrdim da su i oni pisali pretežno ikavski povodeći se za dalmatinskijem govorom, i to ću sve dotle tvrditi, dokle se ne dokaže da ćirilske listine, koje su pisane XIII. do XV. vijeka u Dubrovniku i ponajviše bez sumńe od Dubrovčana, nijesu napisane dubrov. dialektom, zatim dokle se ne dokaže da N. Rańina, koji je bio mlađi vršńak Š. Menčetića i Ǵ. Držića, prepisujući g. 1508. lekcionar gotovo čisto jekavski nije prikazao svoj izgovor nego nečiji tuđi.

[1] Da se ne bi promislilo da je jezik tijeh pobožnijeh knjiga jezik prostoga naroda, za koji bi se moglo misliti da je nešto drugovačije govorio od vlastele, spomenuću da su i Gradići i Gučetići stara dubrovačka vlastela, a da je B. Gradić namijenio oba svoja djela dubrovačkijem vladikama Mandalijeni Gučetićevoj i Pavli Gradićevoj.

Digitized by Google

§ 43. U pogledu ikavskijeh oblika koji su u *R*, osim primjerâ, o kojim je već govoreno, ja dakle uzimlem da su se mogli zbiļa govoriti u Dubrovniku, jer i u starijim ćirilskijem poveļama i u mlađih pisaca XVI. vijeka nalazimo iznimice po koji ikavski oblik. U potvrdu tomu ide i to, što R^1 nema nikad *šć* mjesto *št*, nikad *j* mjesto *đ*, nikad *-l* mjesto *-o*, pa kad je tako konzekventno *šć*, *j*, *-l* dalmatinske matice okrenuto na dubrovačko *št*, *đ*, *-o*, ne bi se lako razumjelo, zašto nije baš samo dalmatinsko *i* isto tako konzekventno okrenuto na dubrovačko *ie*; vaļa dakle da onomu, koji je udario temeļ dubrovačkoj redakciji lekcionara, i poznijim prepisivačima ikavski oblici nijesu bili sasvim neobični, kao što nijesu ni pisarima poveļâ iz XIV. i XV. vijeka a ni B. Gradiću ili A. Gučetiću. Maņe su sigurni ikavski oblici što ih je zadržao R^2, jer je on pri obraćaņu dalmatinskoga govora na dubrovački mnogo maņe konzekventan od R^1: on često puta ostavļa bez promjene i dalmatinsko *šć* i *j* i *-l* itd. Naprotiv mnogo znači što R^3, za koji se s razlogom može misliti da je postao samostalno u Dubrovniku, osim sloga *pri-* i ispred *j* i *o*, nema ikavskog izgovora već samo u prilozima (v. s. 112 [33]), te se tako sasvim lijepo slaže s Gradićem. Koliko su dubrovačkijem prepisivačima lekcionara bili obični jekavski oblici, vidi se po tome, što je često putâ u R^2 zapisano *je* ili *ie* i mjesto pravoga *i*, jer je riječ naopako pročitana ili krivo shvaćena: n. pr. u lekciji 19 u stihu 3 stoji *njeļam ļebe* mjesto *ni sam sebe*, a u l. 27, st. 9 napisano je *prjedjonjejeh* mjesto *pri dionicijeh*, jer je onamo pročitano *něsam* a ovamo opet *prě*; isp. još l. 31 st. 5, l. 46 st. 11, l. 53 st. 17, l. 82 st. 6, l. 93 st. 1, l. 100 st. 24 itd. itd. Teško je kazati, na čiji račun idu ovaki (pogrešni) jekavski oblici: po svoj prilici, ako ne baš svi, a to veći dio ide na račun samoga Raņine, kojemu treba uopće pripisati veći dio prepisivačkijeh pogrešaka, jer se i iz ńegova prijepisa pjesama S. Menčetića i G. Držića lijepo vidi, kakav je slab prepisivač on bio. Za izgovor dakle dubrovačke vlastele (jer su i Raņine stara vlastela) pri kraju XV. i u početku XVI. vijeka vrlo je karakteristično što N. Raņina prepisujući onaj dio lekcionara, koji je postao u Dubrovniku, t. j. R^3, ni jedan put ne piše ikavski oblik, gdje se nije i u poznije vrijeme čuo, premda on u tome pogledu nije se žacao da što mijeņa, kako dokazuju ne rijetki slučajevi gdje je on, pročitavši krivo neku riječ, napisao *ic* mjesto etimološkoga *i*.

Digitized by Google

§ 44. Kako su dva Rañinina rukopisa najstariji spomenici jekavskoga govora latinskijem slovima, to je vrijedno pogledati, da li on čini kakve razlike među dugijem i kratkijem *ě*. Kako sam već u izdañu na str. XII. predgovora pokazao, Rañina u lekcionaru apsolutno ne razlikuje jedno od drugoga, već jednako piše, obično *je* a rjeđe *ie*, koliko za dug toliko za kratak slog, — a to po mojemu mišļeñu dokazuje da Rañina nije još izgovarao u nekijem prilikama *ije* mjesto dugoga *ě*, kao što se od česti sada u Dubrovniku izgovara, već da je redovno svuda izgovarao *ě* kao jedan slog. To svoje mišļeñe potvrđujem time, što Rañina glasovnu grupu *ij* (ili *jij*) pred samoglasnikom redovno izrazuje samo jednijem slovom *j* ili *i* n. pr. *ſjatj*, *grjatj*, *pjemo*, *pju*, *daomje* (dao mi je), *moieh*, *tuoieh* itd., ali opet dosta često za taku grupu *ij* piše i udvojeno *ij*, *ii*, *ji* n. pr. *eſaiia*, *iſaiia* 101, *pobjian* 121, *çiia* 123, *opiiatj* 250, *ubjiaju* 301, *dujiu* 147, *ubjiu* 153, *occjiu* 159, *upiiuchje* 158, *piiu* 277 itd. Premda Rañina na kraju riječi vrlo često a i inače katkada piše tako udvojeno slovo mjesto samoga *i* ili *j*, i premda on gdjegdje piše tako i mjesto samoga *j* među dva samoglasnika n. pr. *moija*, *choija*, ja opet mislim da se ovo pisañe Rañinino ne može drugovačije tumačiti, već da je on time zbiļa redovno naznačivao dvostrukost glasa *ij* pred samoglasnikom. A ako je to tako, onda je vrlo značajno što Rañina piše dvostrukijem slovom i grupu *ije*, ali redovno samo u takijem prilikama, gdje *ije* nije dugo *ě*: *iſaiie* 105, *aſiie* 109. 261, *piie* 151. 189 (2). 229 (2), *piiete* 185. 282. 318, *popiiete* 275, *sirjie* 145. 146, *rjie* 213, *ubjie* 218, *upiiemo* 235, *uſiie* 241 (2), *poſiie* 241, *ſiie* 243. 277, i ne brojeći slučajeve kao *chije* (ki je), *daomije* (dao mi je), *pochaſaotjie* (pokazao ti je) ili *njiednoga* 246, jer se za ńih može još uzeti da je Rañina znao da su tu dvije riječi, pa da glas *i* pripada prvoj a glas *j* drugoj. Da je dakle Rañina zbiļa izgovarao *lìjep*, *rìjèka*, *răzdijelî*, bez sumńe bi koji put napisao i *lijep*, *rjieka*, *odiielj*, kad je dosta često pisao tako u onijem prilikama, gdje *ije* nije postalo od *ě*, a koji su u tako malom broju prema onijem, gdje je sadašńe *ije* postalo od *ě*. Pa zbiļa ima nekoliko primjerâ gdje je Rañina napisao udvojeno slovo i ondje, gdje *ije* stoji prema starijemu *ě*: *niie* 104. 117. 157. 161. 230. 241. 256, *njie* 133. 157. 160. 162. 163. 167. 176. 201. 221. 230. 239. 278. 282, *nije* 285, *iie* 229 (3). 316 (2), *priie* 280, *iſniie* 166, *niieſmo* 235, pa *obiie* 233 i *ujieruju* 209, ali baš ovi primjeri još bolje potvrđuju da Rañina nije redovno izgovarao dugo *ě* kao *ije*, jer ako odbijemo *obiie* (obje) i

Digitized by Google

vjieruju (vjeruju), gdje je slog kratak te je samo slovo udvojeno onako kao u *siin* ili *moija*, ostaje da Rańina, osim jednoga primjera *niieſmo*, piše dvostruko slovo u nekoliko primjerâ *(nije, ije. prije*[1], *zanije),* gdje je dugo *ě* na kraju riječi. Ja mislim da ovo zadńe nije kakva Rańinina samovoļa, već da se osniva na pravom izgovoru, jer se u tome s ńim slažu i najstariji dubrovački pjesnici.

Kako su Š. Menčetić i Ǵ. Držić baš sami pisali, to naravski ne znamo, jer su nam ńihove pjesme sačuvane samo u tudim prijepisima, ali opet možemo donekle dokučiti, kako su oni izgovarali, — a to je za nas još važnije. Već to mnogo dokazuje, što oni u sredini riječi, kako se čini, nikada ne uzimļu dugo *ě* kao dva sloga, dok *ije*, koje nije postalo od *ě*, češće uzimļu kao dva sloga nego li kao jedan: *pijem* 24. *zabije, vapije* 33, *ubiješ* 40, *vije* 57, *prolije, plije* 61, *zmije* 66, *slabije* 33, *smiļenije* 397, *nijedno* 497 itd. pored *zav'je* 85, *n'jedne* 40. 46 itd. Naprotiv na kraju riječi i oni dosta često broje dugo *ě* kao dva sloga: *nije* 39. 97. 123, *zanije* 57, *smïje* 66, *vije* (zna) 68, *prije* 399. 428, *najprije* 151 itd. pored *n'je* 40. 51, *pr'je* 151 itd. Iz ovoga svega ja dakle izvodim da se na kraju XV. vijeka i u početku XVI. vijeka u Dubrovniku dugo *ě* redovno izgovaralo kao j e d a n slog, izuzevši *ě* na kraju od riječi koje je već izgovarano u dva sloga.

§ 45. U ovaj mah ne mogu kazati sigurno, gdje se u mlađih dubrov. pisaca, naročito u pjesnika nalazi da je dugo *ě* zapisano ili u stihu brojeno kao dva sloga. Koliko sam do sada svraćao pažńu na to, ja bih rekao da nema prije našega vremena primjera, gdje bi u osnovnom slogu dugo *ě* bilo uzeto kao dva sloga, pa zato mislim da su se tamo tek u naše vrijeme mjesto jednog dugog sloga počela od česti izgovarati dva kratka. Prof. Maretić naprotiv misli (Nast. vjesnik I, 156) da su stari Dubrovčani izgovarali dugo *ě* dvosložno, te nalazi jaku potvrdu za to u tome, što pjesnik Dinko Rańina razlikuje dugo *ě* od kratkoga pišući obično ono prvo sa *ie* a ovo drugo sa *je*. Ali po mojemu mišļeńu to nikako ne dokazuje da je D. Rańina izgovarao *vìjek, rijèka* a ne *vi̯êk, ri̯éka*, već samo da je razlikovao dugo *i̯e* od kratkoga. Jer ako je D. Rańina zbiļa izgovarao dugo *ě* kao d v a sloga, zašto ga nije barem kadgod i brojio u stihu kao d v a sloga? Inače po riječima prof. M. Vaļavca

[1] Za naše *prije* Miklošić (vergl. Gramm. I², 411, isp. i etym. Wbch. s. v. *perdъ)* uzimļe da je to = stslov. *прѣжде*, ali prema stslov. *прѣжде* u nas je *prjeđe - priđe*, dok ekavsko *prê* i ikavsko *prî* jasno kažu da se u nas, biće baš sakaćeńem od *prěđe*, razvilo i *prě*.

Digitized by Google

u predgovoru k akademijskom izdaňu Raňininijeh pjesama vidi se da D. Raňina od toga pravila mnogo češće odstupa nego li se prof. Maretiću činilo. Što pak prof. Maretić svraćajući se po drugi put na ovo pitaňe (Nast. vjesn. I, 363) spominje iz Gundulićevijeh drama primjere *drazijem*, *svijeh*, *tvojijeh*, *vjernijem*, *milijeh*, *teškijeh*, *donije*, gdje je dugo *ě* stiha radi dvosložno, to je opet nešto drugo. Svi su ti primjeri (osim *donije*, gdje je *ě* na kraju riječi) oblici zamjenične (složene) deklinacije, gdje se i dandanas u Dubrovniku može čuti *ije*, pače i *ijê* (n. pr. *ònijȅh*, *dȍbrijȅm*), pa se na ńihovu osnovu smije kazati samo to, da je dvosložno izgovaraňe dugoga *ě*, koje se u Dubrovniku krajem XV. vijeka počelo javljati na kraju riječi, u početku XVII. vijeka ili još prije zahvatilo i nastavke zamjenične (složene) deklinacije. Ja ne bih tako stezao granice dvosložnomu izgovaraňu dugoga *ě* u dubrov. dialektu, kad ne bih vidio, kako se u tome s ńim slaže još jedan jekavski dialekt, o kojemu sam mogao dobiti sigurnih i potańih vijesti. To je govor (pravoslavnijeh) jekavaca u Lici, za koji mi je dr. V. Đerić, izvrstan znalac toga dialekta, potvrdio (i ne znajući da je od česti tako i u dubrov. dialektu!) da se dugo *ě* uvijek izgovara dvosložno u završcima zamjenične (složene) deklinacije, zatim u *nije*, *ȉjem* itd., u *prȉje* i u *dvȉje*, dok se u drugijem prilikama čuje ili samo *ȉ̄ē* (pod slabijem akcentom) ili se (pod jakijem akcentom) miješa *ȉ̄ē* i *ije*, — a to je baš onako kao što je u Dubrovniku (isp. Arch. f. slav. Phil. XIII, 592. 593).

Budući dakle da se u naše vrijeme koliko u Dubrovniku toliko u Lici redovno izgovara dugo *ě* dvosložno na kraju od riječi u *nije*, *ije*, *dvije*, *prije*, zatim u nastavcima zamjenične (složene) deklinacije, ja uzimļem da je tu najprije provedena dvosložnost dugoga *ě*, a da se u osnovnijem slogovima pod jakijem akcentom tek u naše vrijeme provodi, pa se zato uz starije *vȉ̄ēk*, *sȉ̄ēno* itd. miješa mlađe *vȉjek*, *sȉjeno* itd., dok pod slabijem akcentom dugo *ě* i u Dubrovniku i u Lici ostaje još bez promjene, te imamo samo *rȉ̄ēka*, *dȉ̄ēte* itd. a nikako *rȉjeka*, *dȉjete* itd.[1] Ja sam već pokušao da protumačim ovo različno izgovaraňe dugoga *ě* prema akcentu koji je na ńemu, te sam kazao (Arch. l. l.) da je jaki akcenat, pod kojim se ističe početak naglašenoga samoglasnika, lakše i

[1] Da se dugo *ě* u nekijem prilikama izgovara obično kao jedan slog potvrđuje za peraški dialekt u Boci Kotorskoj prof. T. Brajković (Program kotorske gimnaz. za god 1892/93, str. 5) a za sarajevski dialekt prof. Đ. Šurmin (Rad CXXI, 188).

Digitized by Google

prije rastvorio *i͡ě* u *ije* nego li slabi akcenat kojim se ističe više druga polovica naglašenoga samoglasnika, pa je zato prije i lakše pod jakijem akcentom *i* pred *ě* odvojeno kao samostalan samoglasnik. Mnogo je teže kazati, zašto se je dugo *ě* najprije počelo izgovarati dvosložno na kraju od riječi pa u završecima zamjenične (složene) deklinacije. Može biti da se treba uputiti od jednosložnijeh oblika *nije* (uz *niesam* itd.) *ijem - iješ - ije* (uz *jemo - jete - jedu; ijemo - ijete - iju* je po svoj prilici načińeno prema singularu), *dvije*, *prije*, *tijem*, *svijem*, *tijeh*, *svijeh*, jer tu nalazimo i oblike, gdje je *ě* na kraju riječi, i oblike zamjenične deklinacije; prema ovijem vaļa da su zatim udešeni ostali oblici, gdje je tako *ě* na kraju od riječi, i ostali oblici zamjenične (složene) deklinacije koji imaju u završetku dugo *ě*.

§ 46. Znamo da se u našemu jeziku od česti shvaća kao *ě* taki glas, koji uprav nije *ě:* to najčešće biva sa *e* a rjeđe sa *i*, i to koliko u domaćijem toliko u tuđim riječima. Amo ide iz vrlo stara vremena osnova *koren-*, koja se i u najstarijim ćirilskijem spomenicima našeg porijekla redovno piše *корѣн-*, a u jekavskom i u ikavskom govoru glasi *koriẹn-*, *korin-*. *Z* i *B* imaju doista tu još *e*: *koren Z.* 20. *B.* 2, *korena Z.* 45 (2). 94. *B.* 4, *korenje Z.* 50, *ukorenila* 79, *iskoreni se B.* 47 itd., kao što imaju i drugi stariji ikavski spomenici a i sada se može od česti čuti u ikavskijem krajevima, ali to po svoj prilici nije nego stariji ekavski izgovor glasa *ě*. *R* ima bez izuzetka *koriẹn-* osim jednoga primjera *korin* 100. A kad se u *Z* nalazi još samo *koren-*, nije lako kazati, zašto se u *Z* i *K* pored *zlamen*, *zlamenovati*, *kamen* miješa *e* i *i* u *zlamenje* i *kamenje*: *zlamenja Z.* 90, *-enji* 84 itd. i *zlaminju Z.* 84. *K.* 258 (2), *-injem Z.* 83. *K.* 257 (2), *kamenjem Z.* 4 (2). 81 itd. i *kaminje Z.* 76, *-injem* 4, jer bi najlakše bilo kazati da se je *zlamenje* i *kamenje* povodilo za *korinje*, kad bi ovakoga oblika bilo u *Z.* i *K.* — *B*, a tako i mlađi pisci dalmatinski (dajbudi Zoranić i Marulić), pa *R* pišu uvijek sa *e zlamenje* i *kamenje*. — Prema stslov. *e* stoji u našemu jeziku *ě* još u *ѥлень* koje u *B* glasi *jelin (jelin* 5, *lanctu jelińemu* 155) a u *R jeljen (jeljen* 103, *jeljenice* 271); dandanas u jek. govoru ova riječ glasi ili *ļeļen* (asimilacijom prvoga sloga drugomu) ili *jelen*, koje neće biti uprav stslov. *ѥлень*, već vaļa da je tu disimilacijom iza mekoga sloga *je* slog *ļe* (odnosno *lje)* otvrdnuo u *le*. — Po svoj prilici vaļa uzeti da je u *Z* i *B* shvaćeno kao *ě* i *e* u riječi *posteļa*, u kojoj se miješa *e* i *i*: *posteļu B.* 57. 58. 119 (2), *-eļah* 27 itd. i *postiļi Z.* 12 (2). 27. *B.* 119, *-iļe B.* 23, *-iļom* 119; sa *i*

Digitized by Google

imaju ovu riječ i Zoranić *(posiļu* 84) i Marulić *(postiļa* 50, *-iļi* 50. 56, *-iļ* 29). — Napokon je *e* uzeto kao *ě* u *kisjelo R.* 132, kao što se redovno nalazi u Dubrovčanâ, tako da n. pr. Stulić u svom rječniku ima *kisio*, *-sjela* itd., a samo iz Habdelićeva rječnika biļeži *kisel*, *-ela*.

Mnogo su rjeđi primjeri gdje je *i* prometnuto u *ě;* u *Z* i *B* naravski ne bi se mogli razabrati, već ako bi gdje bilo *e* (mjesto *ě)* prema etimološkome *i*, ali takijeh primjera nema. I u *R* ima samo *pastijer* i *pijer*: *pastijeri* 107 (2) itd., *pijer* 117 (2). 243. 250 (5). 311, *pijernu* 250 (2), gdje se redovno piše *ije* osim *pastire* 290 i *pir* 250. Ovo ide u poznatu osobinu dubrov. dialekta (a i drugijeh jekav. govora), po kojoj nastavak *-îr* rado biva *-ijer: pastijer*, *monastijer*, *saltijer*, *Trogijer*, *vezijer*, pa prema tomu i *pijer;* što se pak govori uz to samo *mjehir*, biće krivo ono *ě* u prvom slogu, jer znamo da se dva *ě* rado ne trpe usporedo. Uzrok pak promjeni glasa *i* u *ě* treba po svoj prilici tražiti u onome *r* što je iza ńega, jer se u Dubrovniku govori i *špijerlica* (uz *špirlica)*, koje je postalo od romanskog * *pirla*.

§ 47. U tuđim riječima dosta se često mijeńa *e*, i to obično od ńega bude *ě:* canestra: *konistri B.* 20, *konistar* 52 (u Dubrov. *końestra);* finestra (*fonestra): *ponistru B.* 20. 95, *funjestri R.* 121, *funjestru* 197. 198, *funjestrah* 271; castello: *kastel Z.* 26. 51. 90, *kastela B.* 58, *kastil* 59, *kastio* 103, *kostio R* 162, *kostjela* 161, *kostjelu* 206, *kostjelijeh* 224, *kaštio* 205, *kaštjela* 219. 225; lanterna: *altirnami B.* 87, *intirnami R.* 191 (u Dubr. sada *intijernica);* Maddalena: *Mandalena Z.* 18. 25. *B.* 89. 102. 107. 108, *Mandalina* 79 (u Dubr. sada *Mandalijena*, u *R Magdalena);* cisterna (*custerna): *gusterna B.* 79 (u ikavaca *gustirna*, u Dubr. *gustijerna);* lucerna: *(lućerna Z.* 47. 74. *B.* 156, *lućernu Z.* 73[1]), *lukijerna R.* 263. 273. 276, *lukijernu* 232; ἐπαίδευσα (po novom grčkom izgovoru *epedef a)*: *pedjepsani R.* 128; pergolo: *pjergula R.* 301 *(perguli Z.* 31); vergine: *vjerjin R.* 310, *vjerjina* 310 (2); candela: *kandjele R.* 310, *kandjelami* 311; mentovare: *mjentovanijeh R.* 299; pressa: *prješom R.* 153, *prješni* 100. Rjeđe od tuđega *e* biva *i*, koje se možebit opet ima shvatiti kao ikavski izgovor: camelo: *kamilj B.* 14,

[1] *Z* i *B* pišu *luchierna*, pa prof. Maretić stoga prepisuje *lukjerna;* nego to bi bio sasvim čudnovat jekavski oblik u *(Z* i) *B*, pa zato ja volim misliti da to treba čitati *lućerna* kao što se zbiļa govori u sjevernoj Dalmaciji.

Digitized by Google

kamilja R. 318 *(kamelof Z.* 7); spesa: *spize Z.* 64; balena: *baline B.* 30. 94. *R.* 131; febbre: *fibra B.* 141 *(febra R.* 228); bachetta: *bakitu B.* 196; moneta: *munita R.* 308; gelosia: *ǰiǰozije R.* 271; possedere - posseggo: *posiǰali R.* 310 uz *poseǰate* 308, *poseǰao* 309; ne ide amo *pridikam R.* 271, *pridika'* 112, *pridikao* 237 prema tal. *predicare*, nego je tu *pre-* shvaćeno kao prijedlog *prě-*. — Katkada se shvati kao *ě* i tuđe *ie:* candeliere: *kandeliri Z.* 32, *kandelira* 73, *kandalir* 74; panziere: *pancir Z.* 65. *B.* 141; Gabriel: *Gabrio R.* 102 *(Gabriel Z.* 38. *B.* 4); Daniel: *Danio R.* 137. 153 (4). 154. 168 itd. *(Z* i *B Daniel);* Ezechiel: *Ezekio R.* 158. — Ja mislim da nam i ovi primjeri, gdje se samo tuđe *e -ie* a nikako *i* shvaća kao *ě*, pomažu da odredimo, iz kojega su se glasa razvili pozniji refleksi staroga *ě* u jekavaca i u ikavaca.

§ 48. U glagola *uměti* sva tri lekcionara imaju u završetku sadašńega vremena već sažeto *ě* (v. s. 129 [50]); isto je tako konzekventno sažeto *ě* u *něsam* itd., koje u *Z* i *B* u 3. licu jednine redovno glasi *ni*, samo što *B* iznimice ima i *nije* 21. 56, koje naravski nije uzeto iz jekavskoga govora nego je postalo time, što je starijemu *ni* još jednom dodano *je* (Daničić, oblici [7] 117). — Naprotiv u pogledu glagola *ne imati* lekcionari se više ne slažu: *Z* i *B* imaju uvijek *ě*, t. j. po ńihovu izgovoru *i: nimam Z.* 27. *B.* 112, *nima Z.* 56. *B.* 164, *nimahu Z.* 2 itd., dok *R* uvijek ima bez sažimańa *ne imam* (zato i R^2 *ne imaše* 200), kako što redovno pišu i dubrov. pisci XVI. vijeka, od kojih n. pr. B. Gradić nema nego samo jedan put *nemaju* lib. djev. 38. Ja mislim da jekavci nijesu ni imali oblika *niemam*, jer što se u ćirilskijem jek. poveļama XIV. i XV. vijeka nalazi pisano *нѣм-* uz *не.и-*, tu se po svoj prilici kao i inače često *ѣ* ima čitati kao *e* (isp. Arch. f. slav. Phil. XVI, 357), a što se jednom nalazi u D. Rańine *nijema* 133, to je opet zacijelo samo štamparska griješka, t j. *niema* mjesto *neima*. Zato je priličnije istini da su jekavci od nesaženoga *ne imam* direktno prešli na okrńeno *ne-mam;* dužina prvoga sloga tomu ne smeta, jer i u *neću* je prvi slog dug, premda ni tu nema nikakva sažimańa. — Još ću spomenuti da koliko *Z* toliko i *B* bez izuzetka imaju *nijedan* kao i *R* i dubrov. prozaisti XVI. vijeka, pa stoga ja još uvijek mislim da oblici *nidan*, a još više *idan* mjesto *ijedan*, koji se nalaze u Š. Menčetića i Ǵ. Držića, pri kraju XV. vijeka nijesu se govorili ni u ikavaca a nekmoli u Dubrovniku. Što se sada može čuti *nidan* (za *idan* nije doslije potvrđeno da se gdje

Digitized by Google

govori), to naravski nikako ne dokazuje da se tako govorilo već u XV. vijeku.

§ 49. Samoglasno *r*. — Za samoglasno *r Z* obično piše *ar* a rjeđe *er* (v. s. 98[19]), dok *B* regbi da ima samo *ar*. Kako se vidi iz glagolskijeh spomenika istoga i mlađega vremena, koji redovno pišu *rъ-r'-r*, to nije već samo ortografska promjena udešena prema običaju latinske azbuke, gdje *r* ne može da bude bez samoglasnika uza se; zato ne mislim da se u mješovitome pisańu *ar-er* ima tražiti kakav različan izgovor ^{e}r - ^{a}r već opet samo još neutvrđen ortografski običaj, premda se inače *a* i *e* doista miješaju kada se samoglasnik *r* zbiļa gubi: *četères* (u štokavaca = *četyres;* isp. akad. rječnik s. v. *četrdeset), crvati se* (u Dubrovniku), *četer* i *arđav* (na Lastovu, Arch. f. slav. Phil. XVI, 434). Zbog ovoga ortografskoga običaja, koji je išao pred izgovorom, teško je baš i kazati, kada su čakavci zbiļa počeli izgovarati *ar* (ili *er)* mjesto *ŗ*, kao što dandanas gotovo svi izgovaraju, ali za XV. vijek mislim da se može svakako uzeti da su još držali bez promjene *ŗ*. — Za *R*, koji redovno piše *ar* a vrlo rijetko *er-ir*, naravski ne može se sumńati da je samoglasno *r* izgovarano bez promjene, jer ga još dandanas svi jekavci tako izgovaraju. Ali opet ima jedan slučaj, gdje *R* odstupa od izgovora sadašńega kńiževnoga jezika: to su participi na *-ŗl*, u kojim *R* ne piše *-aro* već *-ro* t. j. tu *r* nije samoglasno već suglasno: *umro* 146. 156. 161 itd., *razdro* 145, *prostro* 161, *poždro* 231. Tako pišu i svi pozniji dubrov. pisci a tako se i dandanas govori u Dubrovniku (a i izvan ńega u mnogijem krajevima), pa ne sumńam da se tako zbiļa govorilo u Dubrovniku već pod kraj XV. vijeka. Ali bih opet rekao da ni u Dubrovniku nije od *umrl* načińeno odmah *umro;* prije će biti da je *umro* postalo dosta rano od *umŗo* (ovakijeh primjera u ćirilskijem listinama uopće nema), jer u okolici dubrovačkoj još se u početku XVI. vijeka govorilo *umŗo:* dubrov. ćirilski zbornik piše naime redovno *змаро* (Daničić, ist. obl. 389), kao što i inače piše *ap* mjesto samoglasnoga *r*.

Sekundarnog je postańa samoglasno *r* u *pŗnesti*, koje *Z* redovno ima mjesto *prinesti: prnese (‚pernese') 31* (2), *prnesoh (‚parnesoh')* 31, *prnesite* 31, *prnesi* 35 itd. To ide u kategoriju ne rijetkijeh slučajeva gdje je grupa *r* + vokal u našemu jeziku pretvorena u *ŗ*, ali je svakako čudno da se vokalizacija glasa *r* u prijedlogu *pri* steže u *Z* baš samo na glagol *prinesti*, dok u ostalijeh glagola *(priti, pridati, pripovidati* itd.) ostaje bez promjene. — Naprotiv

Digitized by Google

u *mudrce (‚muderçe') Z.* 4 sačuvano je starije *ŗ* prema *mudarce B.* 10, *mudarci* 29. 30, *mudarca R.* 170 itd.

§ 50. Samoglasno *l.* — Mjesto starijega samoglasnoga *l Z* i *B* imaju svuda *u*, a što se nalazi jednom *dalgo Z.* 9 *(koliko dalgo učinili jeste jednomu od ove bratje moje*, Mat. 25, 40), to nije mjesto *dlgo* već pisarska griješka mjesto *drago*, jer malo dalje ima u istoj lekciji: *koliko drago ne učiniste jednomu najmańšemu momu.* Isto je tako samo pisarska griješka što je jednom bilo otprije zapisano *suochosse Z.* 18: sam je pisar to ispravio u *suvchosse.* Trag starijega izgovora sačuvan je tek u *K* koji uz *puk, napunîl* 260 ima i *pulku* 260, *pulno* 258, *pulna* 261.

§ 51. Sasvim je drugovačije u *R:* mjesto *l* on ima i *u* i *uo* i *o.* Najrjeđe je *o:* osim glagola *tomačiti*, koji se drugovačije i ne nalazi *(tomačenje* 237, *tomačeći* 244), ima još samo *isponi se (‚isponíltе')* [297]. Inače R^1 u nekijem osnovama ima samo *u: dŭgu* 128, *dŭgo* 147; *dužnika* 236 (2). 274, *dužnici* 235, *dužnike* 126; *kuni* 167, *kunu* 168, *prokune* 142, *prokuni* 167; *umuknu* 123; *ispuńaš* 134, *ispuniti* 240, *ispunićete* 241, *ispuni* 111. 113. 114. 118. 177. 191. 192 (2). 197. 220, *ispune* 193. 194, *ispunio* 207, *ispunili* 107, *ispuniv* 194, *ispuńeno* 111. 176, *ispuńenja* 290, *spune* 181, *punosti* 242; *puten* [210] *(‚putem'), puteni* 240, *putenoj* 109, *putenoga* 213, *upućenja* 107; *popuznuše* 195; *stupom* 194; *suzu* 311, *suziti* 213, *izvukoše* 311; *žudim* 152, *žudi* 240. *žudimo* 176. 182. 187, *žudite* 210. 277, *žude* 293, *žudeće* 187, *žuđaše* 286, *žudjeti* 236, *žuđeni* 253, *žuđenjem* 240, *požúdi* 148, *žuditeļi* 236. 241. U drugijem osnovama opet miješa se *u* i *uo: dŭg* 169. 252 (2), *dŭge* 194 i *duog* 252 (2). 274; *dužan* 252, *dužna* 274 i *duožan* 236. 252 (2). 274; *muči* 123, *mučeće* 218, *mučaše* 181, *mučanje* 206. 243 i *muočaše* 175, *muoča* [250]; *obuče* 165. 187, *obucite* 119. *obukao* 255, *obučena* 100. 250, *obučeni* 100 i *obuoći* 240, *obuoče* 110. 142, *obuocite* 143. 250. 251, *obuokoše* 165. 182 (2). 192, *obuočen* 181. 241, *obuočeni* 251. 273, *obuočenje* 273 (2); *obuće* 101. 186 i *obuoće* $R.^2$ 265; *pun* 109. 112. 193, *puna* 102. 142. 263, *punu* 193. 208, *puni* 147 (2). 153, *pune* 285, *punijeh* 234 i *puono* 215, *na puono* 270; *napuniti* 143. 261. 267. 299, *napuni* 102. 183 (2). 194. 214. 268 (2), *napunite* 117. 197. 242. 251. 254, *napune* 207, *napuniše* 117. 206. 233, *napunio* 110 207, *napunili* 225, *napuńen* 250, *napuńena* 102. 179. 197. 311, *napuńeni* 252. 269, *napuńenju* 278. 313 i *napuoniš* 127. 259, *napuoni* 127. 177. 220. 230, *napuonite* 124. 196, *napuoniše* 155, *napuonili* 220. 277,

Digitized by Google

napuońen 142, *napuońeni* 146, *napuońenje* 119; *puk* 305, *puka* 303. 304, *puku* 107. 111. 284, *pukom* 173 i *puok* 106. 111. 115, *puoka* 115. 129. 138, *puoku* 121. 124 (2), *puoče* 134. 157 itd. (često); *put* 105. 109. 163, *puti* 106. 122. 126 itd. (često) i *puot* 146 (3). 181. 229. 254. 261, *puoti* 209. 216. 235 (3). 251; *sunce* 204, *suncu* 99 i *suonce* 126. 137. 149. 163. 188. 223. 250. 254, *suonca* 286; *vuk, vuka* 111, *vukova* 291, *vukove* 292 i *vuok, vuoka* 212, *vuoci* [235]; *vunu* 273 i *vuona* 158. Samo sa *uo* nalazi se: *muońa* [254]; *svuokoše* 177. 182, *svuokše* 177. 182; *zuočju* 177; *puonicu* 149.

S R^1 slaže se i R^2; negdje zadržava *u* bez promjene: *dugo* 201, *produženo* 184, *muńa, munje* 264, *ispune* 103, *mučanje* 244, *zamukne* 184, *obuče* 314, *sunce* 225, *sunčenoga* 104. *izvući (izvrići B)* 172, ali miješa i *u - uo: punih* 226 i *puono* 202; *napuniti* 227, *napuni* 173. 291, *napune* 225 i *napuoni* 202. 203; *obućom* 203 i *obuoće* 167; *puk* 130. 172. 225 (2). 227. 244 (4). 247. 249, *puka* 184. 244 (2). 246, *puku* 244 (2), *pukom* 244, *puci* 299, *pukov* 246. 248 i *puok* 173. 200 (2). 245, *puoka* 200, *puoku* 201, *puokom* 202, *puoci* 202. 203; *puti* 225 i *puoti* 287; *vuoke* 265. — R^3 miješa *u* i *uo* samo u *puk: puok* 113. 144, *puoka* 286 305 i *puk, puka, pukom* 305, *puku* 113. 223; inače ima samo *u: dûg* 263, *dûzi* 291, *na puno* 216, *napunit* 216. 263, *napuńeni* 292, *obuće* (obući će) 298, *put* 292. 301. 302. 316 (5), *puti* 216. 305 (2). 310 (2). 312. 316 (2). 317 (2), *sunce* 228.

§ 52. Izlazi dakle da sve tri česti od *R* miješaju *u* i *uo*, ali opet ne na isti način; najviše je primjera (i razmjerno!) za *uo* u R^1, a najmańe u R^3. Pa i u pogledu nekijeh riječi, koje se češće nalaze, može se konstatirati neka razlika: dok u *puk* u R^1 odlučno pretežu primjeri sa *uo*, R^2 i R^3 podjednako imaju *u* i *uo*; dok pak u *napuniti* i *put* R^1 i R^2 imaju nekoliko puta i *uo*, R^3 ima tamo samo *u*. Prvo još ne smeta ništa, jer se po svoj prilici mora uzeti da je već pisar R^1 upotrebljavao oblike sa *uo*, i to, budući da je *uo* svakako starije od *u*, češće nego li pozniji prepisivači; a tada je sasvim u redu što u ńega prevlađuje *puok*, dok u mlađim partijama preotimle mah *puk*. Više bi smetalo, kad bi se sigurno moglo kazati da R^2 voli *uo* od R^3, jer bi tada to pokazivalo da ta dva dijela Rańinina lekcionara potiču od dva različita čovjeka. Ali ja mislim da nije baš potreba to misliti, jer osim u *put*, gdje i u R^1 odlučno prevlađuje *u*, nalazi se još samo u pogledu riječî *pun* i *napuniti* neka mala nesuglasica medu R^2

Digitized by Google

i R^3 u toliko, što prvi tu miješa *uo - u* a drugi ima samo *u;* nego opet tijeh je primjera tako malo, da je teško kazati, smije li se to baš odrediti kao neka razlika u izgovoru među R^2 i R^3.

Uzevši u cjelini *R* izlazi da u ńemu svakako prevlađuje *u* prema *uo:* ima naime mnogo osnovâ gdje se uopće nalazi samo *u: dȕg, dužnik, kunem, prokunem, umuknuti, zamuknuti, ispuńati, ispuniti, spuniti, punost, puten, upućenje, popuznuti, stup, suza, suziti, izvući, žudjeti, požudjeti, žuditeļ;* pa opet, premda se veći dio između tijeh riječi nalazi samo jedan ili dva puta, te bi stoga moglo vrlo lako biti da se jedna ili druga slučajno nalazi samo sa *u,* — neće biti puki slučaj što se *ispuniti* nalazi d v a d e s e t putâ samo sa *u* ili što se u korijenu *žud-* nalazi š e s n a e s t putâ opet samo *u.* Da u *R* prevlađuje *u* prema *uo* vidi se i po tome, što su s druge strane vrlo rijetke riječi gdje dolazi samo *uo*: *svuoći* (4 puta), *zuoč* (1 put) i *puonica* (1 put). Napokon i u onijem riječima, gdje se miješa *u* i *uo,* obično se češće nalazi ono prvo; jedini je siguran izuzetak u tome pogledu *puk,* koja se riječ u R^1 vrlo često nalazi a gotovo uvijek sa *uo,* dok bi mogao biti i puki slučaj što se i za *obuoći, suonce, duožan* nalazi više primjerâ nego li za *obući, sunce, dužan.*

Što se tiče miješańa *u - uo* ne može se kazati da u tome vlada kakovo pravilo. Samo *u* nalazi se u kratkijem *(dȕg, ispuniti, puten* itd.) i u dugijem slogovima *(žudjeti, izvući, stup, suziti),* pa se isto tako *uo* nalazi (uz *u)* i u jednijem i u drugijem: *obuoća, puon, napuoniti, puonica, puoti, vuona, zuočju* i *duog, obuoći, svuoći, muonja, puok, vuok, suonce.* A ne može se kazati da *uo* zavisi ni od akcenta, jer ga nalazimo i u slogovima s jakijem (starijem) i sa slabijem (novijem) akcentom, pa opet i u nenaglašenijem slogovima, i to i u takvijem, na kojim je negda bio akcenat, pa opet i u takvijem, gdje ga nije bilo n. pr. *pȕono, pȕoti, vuôka, suônce; duóžan, muóčaše, obuóći, obuòčen; nàpuoniti; ȍbuoća, ȍbuoče* (aor.) 110. 142, *näpu·ni* (aor.) 202. 203. 220. Koliko je malo pravila pri ovome miješańu, najlepše se vidi odatle, što u *nàpuniti* imamo *u - uo,* dok u *ìspuniti,* koje se od ńega samo prijedlogom razlikuje, imamo samo *u.* Još najprije bi se moglo to kazati da se *uo* bolje drži u dugijem nego li u kratkijem slogovima, jer je *žudjeti* jedini primjer s dugijem samoglasnikom koji se više puta nalazi a uvijek samo sa *u,* a osim ńega ima još samo sa *u* u dugom slogu *súziti* (1 primjer) i *stûp* (1 primjer u R^1 a 1 u R^2).

Digitized by Google

§ 53. Od stvari pisanijeh u Dubrovniku prije *R* najzgodnije su za ispoređivaňe poveļe pisane i prepisane od dubrov. pisara Nikše Zvijezdića u god. 1430—54, jer on ne piše redovno ѧ kao ńegov predńak Rusko, i jer je i vremenom po svoj prilici dosta blizu redakciji R^1. Ako odbijemo slučajeve gdje je Zvijezdić, bez sumńe prema crkvenoj ortografiji, pisao ѧ (ѧ, ѣѧ), ostaje da on miješa bez razlike u kratkijem i u dugijem slogovima *uo*, *o* i *u* (k ovijem zadńim brojim i one, gdje je pisano ѫ): *duog* (6 putâ), *duožan* (7), *Vuok* (14), *Vuković* (2), *homski* (4), *dužan* (3), *Vluk* (1), *Vlučević* (1), *humski* (4); *duogove* (1), *duogovanje* (2), *duožnik* (1), *prěduožje* (5), *puon* (5), *puotju* (1), *Vuokas* (1), *Vuokasić* (1), *Vuokac* (17), *Vuokašin* (1), *Vuokman* (4), *Vuokša* (1), *Vuočinić* (4), *pon* (2), *Vokas* (5), *Vokac* (3), *Vokić* (1), *Vokman* (1), *Vokosav* (2), *Vokota* (1), *dùg* (1), *prědužje* (5), *prědlužje* (1), *zakune* (1), *pun* (1), *plun* (6), *ispluniti* (5), *bugarski* (2), *humski* (4), *Vlukasić* (1), *Vukas* (14), *Vukašin* (1), *Vukić* (1), *Vukman* (1), *Vukčić* (1) (isp. Arch. f. slav. Phil. XVII, 10). Izlazi dakle da Zvijezdić najčešće piše *uo* (72 puta), pa *u* (49 putâ) a najmańe *o* (20 putâ), pa opet da u dugijem slogovima ima istijem redom *uo* (27), *u* (9), *o* (6), pa tako i u kratkijem *uo* (45), *u* (40), *o* (14); za ńega je dakle pravilo *uo* - *u* a izuzetak *o*, pa u kratkijem slogovima *u* je mnogo jače zastupano nego li u dugijem.

R se dakle s N. Zvijezdićem u toliko slaže, što obojica miješaju *u* i *uo* i što je *u* razmjerno jače zastupano u kratkijem slogovima, a odstupa od ńega u tome, što Zvijezdić ima i *o*, i ako rjeđe nego li *uo* - *u*, dok u *R* nema nego *tomačiti* i nesigurni primjer *isponi se*. Ali da to Zvijezdićevo *o* nije kakva ńegova samovoļa, jasno se vidi po tome, što ga ima i ńegov predńak Rusko (god. 1392—1430): *смотрѧ* Puc. spom. srp. II, 49 (osim toga Rusko ima još samo jednom „*ѣзыци*), a i ńegov nasļednik Marinko Cvjetković (g. 1454—1466): *законе* Jireček, spom. srp. 87. 88, *законѣ* 58 (2). 87 (2); ako se pak k tomu uzmu primjeri iz latinskijeh knńiga dubrovačke kancelarije (Arch. f. slav. Phil. XVII, 37), to se ne može sumńati da je zbiļa u dubrov. dialektu u XV. vijeku moglo biti od *ļ* i *o*, koje je, kako nam pokazuje *R*, negdje pri kraju XV. vijeka izravńeno s običnijem *u* - *uo*, osim riječi *tomačiti* gdje se *o* sačuvalo sve do našega vremena.

§ 54. Dok se dakle može protumačiti, kako biva da se *R* u pogledu *o* = *ļ* ne slaže sa starijim dubrov. poveļama, nije lako razumjeti, kako je to da se *R* uopće, što se tiče zamjene samo-

Digitized by Google

glasnoga *l*, još maňe slaže s najstarijim dubrov. kńiževnicima. Pa i tu teškoća ne dolazi sa strane prozaistâ, jer što n. pr. prvi između ńih, t. j. B. Gradić, ima uvijek *u* (osim *tomačiti* i jednog primjera *potevan* lib. djev. 111), to bi se moglo lako promisliti da je u prvoj polovici XVI. vijeka izjednačivaňe zamjenikâ samoglasnoga *l* pošlo za jedan korak daļe te da je i *uo* nestalo ispred *u*. Ali kako se može to dovesti u sklad da R^2 i R^3 između godinâ 1495—1508 (t. j. između godine, kada je Bernardin štampan, i godine kada je N. Raňina ispisao lekcionar) ima još dosta često starije *uo* uz *u*, dok Š. Menčetić i G. Držić, koji su također u to vrijeme živjeli, imaju redovno mlaďe *u*? U ovom cijelome poslu najlakše bi bilo kazati da N. Raňina pišući god. 1508 u lekcionaru vrlo često *uo* nije time pogaďao svoj vlastiti izgovor već samo slijepo prepisivao što je nalazio u svojoj matici, pa — budući da koliko Š. Menčetić i G. Držić toliko i B. Gradić redovno imaju samo *u* — odatle izvoditi zakļučak da i R^1 (t. j. onaj, što je čakavsko-ikavski govor dalmatinskoga lekcionara okrenuo na štokavsko-jekavski) i R^4 (t. j. onaj, što je prepisao neke lekcije iz Bernardina) i R^5 (t. j. onaj, što je samostalno preveo još neke lekcije) nijesu bili pravi Dubrovčani već iz kakvog kraja gdje se još govorilo *uo* uz *u*. Nego ako i uzmemo da specijalno R^2 i R^3 nije bio Dubrovčanin, ne smijemo o tome sumńati da je bio iz štokavske jekavske mu okolice, a baš za dubrov. okolicu po poveļama XV. vijeka može se slutiti da je tamo već u to doba *u* bio redovni zamjenik samoglasnoga *l* (Arch. f. slav. Phil. XVII, 11), s čime se lijepo slaže što i ćirilski zbornik od god. 1520 (dajbudi u izdanijem odlomcima) ima uvijek *u*, osim *потєнєсмь* 8, koje bi opet mogla biti i pogreška kao što je *вєсроєсмо* 19. Ali imamo i pozitivnijeh dokaza da se još u ovo doba u Dubrovniku zbiļa od česti govorilo i nešto drugo nego li obično *u*. U Menčetića i Držića nalazimo naime i ovake primjere: *sončana* (u rimu sa *skončana*) 14. 153. 272. 313, *sončane* (+ *skončane*) 103, *sončan* (+ *skončan*) 145. 164. 277, *sončaňe* (+ *skončanje*) 145. 185, *sonča* (+ *skonča*) 395, *prosozil* (+ *zgrozil*) 295, *sozno* (+ *grozno*) 342. Svi su ti primjeri u rimu, pa bi se doista moglo promisliti da su Menčetić i Držić, kao drugdje, tako i ovdje stiha radi promijenili svoj pravi izgovor, ali da to nije, kaže *sončana* 347, koje rimuje s *dana*, pa tu nije trebalo zbog rima mijeňati *u* u *o*. Ja mislim dakle da su dva najstarija pjesnika u istinu tako izgovarali, pa se to tada lijepo slaže s činěnicom što i dubrov. pisar Marinko,

Digitized by Google

kako smo vidjeli, u drugoj polovici XV. vijeka zna za *o* = *ǫ*. Može pače biti da su oni još gdjegdje imali tako *o*, pa ga pozniji prepisivači zamijenili svojim *u*, jer mjesto *sončana* 14 rukopis N. Rańine ima (protiv rima!) *sunčana*, a na str. 153 toga istoga rukopisa bilo je najprije zapisano *sončana*, pa je ispravljeno u *sunčana*, napokon na str. 295 stoji *prosuzil* protiv rima mjesto *prosozil;* tako isto drugi mlađi rukopis ima *sunčana* 153. 304, *sunčane* 103, gdje bi zbog rima imalo biti *sončana* Ima li još kakijeh primjera za *o* = *ǫ* u rukopisu N. Rańine, ne može se znati, jer s već kazanoga razloga taj rukopis nije uzet kao osnov izdańu; ali i ako ih ima, neće ih biti mnogo, jer u drugoj polovici XV. vijeka tako je *o* bilo već rijedak izuzetak. Da su Menčetić i Držić zadržali stariji izgovor samo u rimu i zbog rima potvrđuje se i time, što u ńih nema izvan rima primjera gdje bi stajalo *uo* mjesto *ǫ*, a kad bi ga oni gdje napisali, zacijelo bi ga N. Rańina zadržao, kao što ga je zadržao prepisujući godinu kašńe lekcionar. Treba dakle vjerovati da su Menčetić i Držić zbiļa redovno pisali *u*, osim rijetkih primjera gdje imaju *o* u rimu. Nego i ako u ńih ne nalazimo izvan rima nikada što drugo osim *u*, opet možemo sigurno dokazati da se je krajem XV. i u početku XVI. vijeka u Dubrovniku govorilo i *uo* za *ǫ*. Tu nam je opet dobar svjedok naš vrijedni N. Rańina: u ńegovu rukopisu nalazimo naime i ove primjere: *suončan* 145, *suončana* 304, *suončańe* 145, a možebit da bi se našao još koji primjer, kad bi se ńegov rukopis tačnije pregledao s te strane. Ovo *uo*, kako se meni čini, ne proishodi od samijeh pjesnika već od prepisivača N. Rańine, jer mjesto *suončan* i *suončańe* mlađi a vjerniji rukopis ima *sončan* i *sončańe*, kako su bez sumńe bili napisali sami pjesnici, budući da se u XVII. ili XVIII. vijeku (kada je taj rukopis prepisivan) davno već nije govorilo takovo *o*. Kako su dakle mlađi prepisivači, gdje su zamjeńivali ovakovo *o*, uzimali samo svoje *u*, tako je i N. Rańina, gdje ga je on zamjeńivao, opet uzimao svoje *u* - *uo;* a što N. Rańina nije zamjeńivao sa *uo* (ako zbiļa u ńegovu rukopisu nema primjera za to!) i *u* Menčetića i Držića, to se može lako razumjeti: oblici sa *u* bili su i ńemu samomu sasvim obični, pa nije bilo nikakva razloga da u ńih dira, a samo oblici sa *o*, kako nam dokazuje ńegov lekcionar, u ńegovo su se vrijeme slabo govorili ili nijesu nikako, pa je zato samo ńih zamjeńivao kad običnijim *u* a kad opet rjeđim *uo*. Ako još k tomu uzmemo da se i u jednom rukopisu M. Vetranića nalazi dva puta *vuok* (Stari pisci hrv. IV, 119), to onda

Digitized by Google

iz svega izlazi da u *R* s ńegovijem miješańem od *u* i *uo* imamo vjerniju sliku pravoga izgovora samoglasnoga *l* u Dubrovniku pri kraju XV. i u početku XVI. vijeka nego li u Menčetića i Držića s ńihovijem redovnijem *u*: *R* nema *o* mjesto *ļ*. a i N. Rańina prepisujući pjesme Š. Menčetića i G. Držića rado ga i protiv rima izmjeńuje; *R* za *ļ* miješa *u* i *uo*, a i N. Rańina izmjeńujući u pjesnikâ ńihovo *o* ne upotrebļava samo ńihovo *u* već miješa *u* i *uo*. Pored svega toga ostaje opet neriješeno pitańe, kako biva da se *R* i N. Rańina s jedne strane ne slažu s Menčetićem i Držićem što se tiče zamjene samoglasnoga *l*. Ja mislim da se to ne može protumačiti nego na dva načina: ili su oba pjesnika zazirali od *uo*, premda su ga i oni govorili uz *u*, ili ga oni zbiļa nijesu govorili pa ga zato nijesu ni pisali. Ako je ono prvo, onda može biti da su oni zazirali od *uo*, jer je ńima inače grupa *vokal* + *o* (*dao*, *vidio*, *čuo* itd.) brojila u stihu kao dva sloga, dok je *uo*, koje je postalo od *ļ*, sigurno uvijek izgovarano kao jedan slog. Ali stvar bi se mogla protumačiti i time, da se u to doba u Dubrovniku u nekom dijelu grada ili građanstva govorilo samo *u* a u drugom miješalo *u* - *uo*. Take sitne razlike u jednom istom mjestu nijesu nemoguće; spomenuću samo to, da se n. pr. dandanas baš u samom Dubrovniku u jednom dijelu grada *(na Prijekome)* dugo *a* izgovara zatvoreno, dok ga ostali Dubrovčani izgovaraju sasvim čisto, pa se zato i rugaju Prijekarima zbog ńihova *a*°.

§ 55. Iza onoga, što je prof. Jagić kazao u svojemu Arhivu (IV, 386—397) o prelaženu samoglasnoga *l* u *u* u našemu jeziku, ne bi bilo potrebito što više o tome govoriti, da nije Oblak u istom žurnalu (XVI, 198 – 209) izrekao u ovom pogledu nešto drugovačije mišļeńe. Dok naime Jagić uzimļe da je sadašńe naše obično *u* postalo time, što se ispred *ļ*, uprav iz ńega, razvilo *u*, za kojim se *l* pretvorilo u *o*, pa se dvoglas *uo* stegnuo u *u*, Oblak naprotiv misli da je tako bilo samo u dugijem slogovima, a u kratkijem da je od *ļ* direktno postalo ili *u*, ili pak *o* koje se je izjednačilo s običnijem *u*. Ja mislim da se Oblakovo mišļeńe ne slaže s činenicama: koliko imamo primjerâ za to u poveļama XIV. i XV. vijeka iz štokavskijeh krajeva, tu je već gotovo svuda provedeno *u*, a gdje se od toga odstupa, tu se ne čini nikakva razlika među dugijem i kratkijem slogovima: *Vuōk*, *nezaduōžan* ali i *Vuōkomirić*, *puōtju*; *Vōkosav*, pa i *hōmski* (Arch. f. slav. Phil. XVII, 11); kako se pak specijalno u dubrovačkom dialektu i u kratkijem slogovima, isto kao u dugijem, miješa *u* - *o* i *uo*, to je već pokazano

Digitized by Google

(v. s. 144 [65]). Da se među dugijem i kratkijem slogovima u štokavskom govoru nije činila u starije vrijeme kakva razlika u pogledu sekundarnoga samoglasnika koji se razvija iz samoglasnoga *l*, potvrđuje se i time, što sjeverni čakavski dialekti, koji su od česti još sačuvali *ļ* ili ga većim dijelom već na razni način uklonili, ne čine također nikakve razlike među jednijem i drugijem slogovima n. pr. *stûkal - sȕza, žêlč - dȅlg, žêt - sȅza, pâlž - vȁlna, dôg - sȍza.* Ta jednakost dugijeh i kratkijeh slogova ide tako daleko, da u onijem dialektima, u kojim stari poluglas u dugijem slogovima biva *a* a u kratkijem *e* ili *o*, te razlike nema baš samo u onijem slučajevima, gdje se zamjenik (sekundarnoga) poluglasa razvija ispred samoglasnoga *l;* dakle n. pr. u Vrbniku razlikuje se između *dân* i *pȅs*, ali se ne čini razlika među *stêlb* i *vȅlna.* Stoga je mnogo priličnije istini da se je i u štokavskijem dialektima samoglasno *l* uopće u dugijem i u kratkijem slogovima na isti način mijeńalo, t. j. svuda se ispred ńega najprije razvio samoglasnik, zatijem je *l* iza ńega pretvoreno u *o*, pa je dvoglas, koji je tako postao, stegnut u *u*. Ali ja mislim da se zbog nerijetkijeh slučajeva, gdje se u starijim štok. spomenicima uz *uo - u* nalazi i *o*, mora uzeti da se samoglasnik, koji se razvio ispred *ļ*, kolebao među *u* i *o*, tako da je mogao kao rezultat cijeloga procesa izaći ne samo *u* već i *o*, dok je napokon *u* svuda potisnulo i *uo* i *o*. Među dugijem i kratkijem slogovima može biti da je samo u toliko bila neka razlika, u koliko se može uzeti da je novi proces otpočeo s dugijem slogovima, pa tek docnije zahvatio i kratke; nadaļe sva je prilika da se *uo* duže držalo u dugijem slogovima, kako nam lijepo dokazuje M. Divković koji u početku XVII. vijeka ima često *uo*, ali samo u dugijem slogovima (Glas srp. akad. 52, 102).

Vaļda nijesu prepisivačke pogreške što se u *R* nalazi nekolika puta *uo* i u *put (pątь)*: *puote* 149. 163, *puotijeh* 126, jer bi moglo biti da je to isto onako postalo, kao što je n. pr. u *Z vadriti* od *udriti*, ili u Zoranića *vagļen* od *ugļen* (v. s. 105 [26]), t. j. miješańem od *u* = *ą* sa *u* = *ļ*. U *obuokole* (circumdabunt) *R.* 236 (2) moglo bi napokon također biti tako miješańe među *o* = stsl. *o* i *o* = *ļ*, ali će prije biti da tu prijedlog *ob* stoji u obliku *obu* kao što je n. pr. u *obujami R.* 264, *obujati B.* 121.

§ 56. Kvantitet. — Za kvantitet lekcionari nam slabo pomažu. U *Z* često stoji akcenat nad jednosložnom dugom riječi n. pr. *prút, uód, ný, hchí, dán* (v.s. 151 [72]). Osim akcenta donekle se kvantitet može razabrati i iz pisańa dvostrukijeh slova. Za taj

Digitized by Google

posao ne pomaže *çc - cç* n. pr. *occça, diçca*, jer to se redovno piše gdje je ispred glasa *c - č* ispao zubni suglasnik (v. s. 97 [18]). Isto tako u Z^1 dvostruko *ss* naznačuje glas *ś*, da bi se razlikovalo od prostoga *s* koje naznačuje glas *s*, dok u Z^2 i Z^3 naprotiv se *ss* često piše za glas *s*. naročito u zamjenice *se*, da se razlikuje od nastavka *-še* (pisano *-sce, -se)* 3. lica množine aorista. Inače *Z* redovno piše dvostruki suglasnik iza kratkoga samoglasnika, a dugi samoglasnik naznačuje dvostrukim slovom n. pr. *uelle, pyllat, sybba, bratte, recce* itd., *glaas, suud, puut* itd., ali opet piše dvostruko slovo i gdje mu se ne bi nadali: *sebee* 5, *çapce* (3. sg. aor.) 17, *bille* (albae) 55, *tillo* 74 (3), *tellu* 76, *tilla* 91, *stuppof* 92. — I u *B* obično dvostruki suglasnik stoji iza kratkog sloga a dvostruki samoglasnik u dugom slogu n. pr. *gorra, mačče, mačča, hizzo, prossi, rečče, terre* itd. *priipravna, buduu, puuci, rekuu, doom, riič* itd., ali se dosta često nalazi i protiv (današńega) pravila: *pissam* 1, *jedinno* 2, *nissam* 3 (2), *ne boj sse* 4, *začella* 4, *ka sse* 4, *glassom* 4 itd., *hiize* 3, *dnii* (a. pl.) 3 (2), *govoriil* 3, *gospodiin* 3 (3), *tebii, dubiini* 3, *raaba* 4, *veseljuu* 5, *tebee* 6 (3), *niištar, poguubiti* 6 itd. U nekijem slučajevima to bi se doista moglo protumačiti starijim ili dialektnim izgovorom n. pr. *govoriil* ili *gospodiin* moglo bi biti sasvim dobro *govorîl, gospodîn*, ali opet primjeri, u kojim *B* piše dvostruko slovo, gdje mu se ne bismo nadali, u tolikom su broju, da će se teško moći tu naći kakvo pravilo ili kakav razlog. Još jedino, što se s priličnom sigurnošću može kazati, jeste to, da je *B* još iza akcenta izgovarao dug vokal, dok dandanas čakavci iza akcenta redovno imaju samo kratke slogove; vrlo su naime česti primjeri kao *razuum* 2, *budeemo* 3, *poslaan* 4, *smutii se* (3 sg. aor.) 4, *slabaa* (slâbâ), *podložiim* 5, *govoraah* 6 itd. — Najpravilnije postupa pri naznačivańu kratkijeh slogova dvostrukijem suglasnikom a dugijeh slogova dvostrukijem samoglasnikom *R*, ako se odbije dvostruko *i*, koje je u ńega vrlo često i u kratkijem i u dugijem slogovima, zatim dvostruko *l* i dvostruko *s*, koje može često biti i iza dugog samoglasnika n. pr. *vanđellja* 99, *anđella* (g. pl.) 108 (2), *razdijelli, tijellu* 116, *pissana, pissma* 99 itd. Inače je *R* vrlo konzekventan, te rijetko piše dvostruki samoglasnik u kratkom slogu n. pr. *u tce, tebce* 102, *puun* 112, *Jonaa* 131 itd., a još rjeđe dvostruki suglasnik iza dugoga sloga n. pr. *sammijeh* 128. Svakako za specijalnu studiju o kvantitetu u našemu jeziku mislim da će trebati i naše lekcionare bolje pregledati u ovome pogledu.

Digitized by Google

§ 57. Akcenat. — *B* i *R* uopće ne pišu nikakva akcenta, dok ga *Z* ima dosta često, i to Z^{1a}, Z^{1c} i Z^{2} često, sasvim rijetko Z^{3} a nikako Z^{1b}. Ni od ovoga pisańa nema velike koristi za historiju naše akcentuacije, jer nije nikako sigurno, biļeži li se ovijem znakom baš pravi akcenat, budući da ista ruka piše i *porodí* (3. sg. praes.) 1 i *pórodi* 2, *mené* 9 (2) i *méne* 14, *ríci* (g. sg.) 17 i *rící* 23, *ú hegipt* i *u égipat* 5, pa piše akcenat i gdje ga ne može biti: *góuorechi* 10. 11 (2), *éliçeoue* 11, *litá* (a. pl.) 11, *óuaschignen* 19, *oblást* 22, *áronoua* 32, *gladóm* 90. Događaji, u kojim se biļeži akcenat, mogu se skupiti u ove vrste: 1) U jednosložnih riječi obično se akcentom naznačuje dužina sloga: *prút* 3 (2). 20, *nód* (g. pl.) 5, *nj* (nije) 6 (2), *hchí* 6, *dán* 10. 13. 16. 19 26. 31 (2), *dán* (g. pl.) 6. 13, *tó* 6, *grád* 10. 13 (2). 18, *mús* 11, *suít* (haļinâ) 11, *chrát* (gl. pl.) 11, *tá* 12. 13, *pút* 12, *urát* (portarum) 16, *sám* 18. 19, *trús* 18, *stán* 21, *pót* 22, *çén* (g. pl.) 24, *quás* 25, *dá* 27 itd.; vrlo je rijetko akcenat na kratkom slogu: *óu*, *tri dní*, *nás* (naš) 13, *nóf* 19, *póp*, *mást* (mäst) 31, *lán* 47, *brát* 60. S akcentom se nalazi često *nám*, *nás*, *uám*, *uás*, ali možebit da je u tijem oblicima u zadarskom govoru *a* bilo dugo. 2) Višesložne riječi mogu imati akcenat: *a)* na slogu koji (po starijoj akcentuaciji) ima jaki dugi akcenat: *sína* 1, *ischúpi* 1. 6, *dáre* 5, *dári* 8, *raçlúcen* 6, *práudi*, *suéte* (svêtê) 10, *gráda* 10. 13, *múça* 11, *líste*, *ulícy* (ùliječi) 11, *uçídan* 12, *téla* 13 (2), *stáse* (stâše), *gischáse* (3 sg. impf.) 14, *çatágim* 15, *synóf* 17, *stára* (stârâ) 37, *uodé* (g. sg.) 46; *b)* na slogu koji (po starijoj akcentuaciji) ima kratki jaki akcenat: *sláue*, *na suití* 1, *istóchu*, *bíse* (3 sg. impf.) 8, *lechí* 9, *postáui*, *móli se* (3 sg. praes.) 10, *gúbe* 11 (2), *búdes* 11, *hlápa* 14, *naród* 17, *osíp* 19, *dári* (čak) 31, *abrámoua* 33, *príya* (coepit) 36, *nabróyen* 38, *yesú* 38. 39, *súcha* 46, *ispúdi* (3 sg. praes.) 53, *úse* 66, *chíte* 92; *c)* na dugom slogu koji je pred starijim akcentom: *odurátise* (3 sg. imprt.) 10. 13, *pústa* (n. sg. f. neodred.) 10, *ucíniti* (ucijeniti) 11, *podurátiti*, *púsite* 13, *púta* 13 (2), *stríchi* 19, *onýmy* (obmutuit) 20, *na púti duha suéta* 36, *po ríçi* 39, *údi* 92; *d)* na drugom kojem slogu: *porodí* (3 sg. praes.) 1, *pórodi* 2, *uclícha* (g. sg. m.) 15, *ú hegipt*, *u égipat*, *tebé* 5, *mené* 9 (2), *góuorechi* 10. 11 (2), *isuél*, *málbe*, *náman* (Naaman) 10, *poydé* (3 sg. aor.), *éliçeoue*, *abaná* (Abana), *drúsbom*, *chafarnú* (Capharnaum), *litá* (n. pl.) 11, *çalóga* (zloga), *naucí* (3 sg. praes.) 13, *pyú* (1 sg. praes.) 15, *óuaschignen* 19, *oblást* 22, *rící* (g. sg.) 23, *áronoua* 32, *petrá* 37, *áronouih* 41, *mené* 44, *yessé* (Jesse) 45, *násona* (Naasson)

Digitized by Google

52, *siná* (Sinai), *áronu*, *áron*, *gladóm* 90, *ćruagna* 94 — Kad se pregledaju sve ove vrste, gdje *Z* bilježi akcenat, gotovo bi se reklo da se u ńega uprav i ne bilježi baš akcenat, već da se ńegov znak meće bez obzira na izgovarańe riječi sad na prvi a sad opet na zadńi slog od riječi. Ako se naime uzme u obzir to, da se u *Z* prijedlog često piše odvojen od glagola s kojim je sastavljen, da se dakle smatra gotovo kao nekakav samostalan dio rečenice, pa ako se prema tome uzme da je i u primjerima kao *postáui*, *odurátise onjmy* itd. uprav akcentom naznačen prvi slog od riječi, tada su vrlo rijetki slučajevi koji se ne dadu svesti pod ovo pravilo: *ćalóga* 13, *gischáse* 14, *uelícha* 15, *abrámoua* 33. Ovako nam je onda lako razumjeti, kako to biva da ista ruka piše *pórodi* i *porodí*, *ríci* (g. sg.) i *ricí*.

§ 58. Sažimańe samoglasnikâ. — Sažimańe dvaju samoglasnika, pošto nestane glasa *j* koji ih dijeli, imamo vrlo često u sva tri lekcionara u gen. dat. loc. sg. m. i n. zamjenicâ *moj*, *tvoj*, *svoj*: *moga*, *tvoga*, *svom* itd., nego se od prilike isto tako često nalaze i nesaženi oblici *mojega*, *tvojega*, *svojem* itd. Isti proces imamo i u glagolskom prilogu *steći Z.* 3. 25. *B.* 10. *R.* 232, *steće R.* 237 uz *stojeći Z* 18, samo što je ovdje od *-oje-* postalo *-e-*, a ne *-o-* kao gore u *moga*, jer je oblik *steći* bez sumńe udešen prema ostalijem glagolskijem prilozima na *-eći*, dok glagolskijeh priloga na *-oći* nema. Naprotiv ni u jednom lekcionaru nema primjera gdje bi u posesivnijeh zamjenica na isti način bila sažeta dva samoglasnika još u kojemu padežu, pa zato je zacijelo samo prepisivačka pogreška *(ime) tve R.* 138; isto će tako biti samo štamparska griješka *(po ńivi) tuooy' B.* 18 mjesto ‚*tuoyoy*', a ne mislim da to treba čitati *(po ńivi)* ‚tvoj' kao što je u akad. izdańu; i treće izdańe Bernardinovo ima slučajno baš na istom mjestu također štamparskom griješkom ‚*tuozoy*'. — Nijesu u *R* sigurni (inače vrlo rijetki) primjeri gdje u participa mjesto završetka *-ao* stoji *-o* ili *-a*: *došo* 295, *poša* 178, *priša* 211, *izaša* 217; takovo se sažimańe nalazi tek u dubr. pisaca XVII. vijeka, a i tada se *-ao* sažimle samo u *-ô* a nikada u *-â*. Ja mislim dakle da to ide također na račun nemarnosti Rańinine. Prije će biti pravo sažimańe nekoliko putâ u B^2: *pozna* 110. 128, *prida* 116, jer se u sredńoj Dalmaciji u XVI. vijeku već dosta često nalazi tako sažeto *-â*. — Redovno se u *R* sažimle samo *-oo*: *aposto* 106. 238, *go* 129, *sto* 243, *dońe* 198. 290, *vota* (tal. *volta*) 273. 318 itd.; a tako je jednom i u B^2: *na po živa* 131. — Za sažimańe završetka *-ije* u *-i* isp. § 114.

Digitized by Google

§ 59. Nestajaṅe samoglasnikâ. — U početku od riječi vrlo rijetko otpada samoglasnik, naime samo nekoliko puta u prijedlogu *iz* u *Z: zbavi* 87, *skrsnutja* 87 (prema *iskrsnuti* 80 itd.), *shodeći (iz Ẽipta)* 91, *zvanka, znutra* 89; amo uzimļem i ove primjere: *slišah glas z neba (‚çneba') Z.* 5 (isp. *vidih duh prihodeći kako golubicu* iz *neba* 8), *iz neba zišal (‚çisal')* 40, *kruh ki z neba zlize (‚çneba çliçe')* 31, *fsaki duh nečisti z onoga (‚çonoga') mesta otidet* 82, *ispuditi* (duh nečisti) *z hiz (‚shis') slug tvojih* 84. Znam da bi se moglo uzeti da ovdje *z* uprav stoji ne mjesto *iz* nego mjesto *s* koje, kako znamo, u sjevernijeh čakavaca i u kajkavaca u nekijem događajima biva *z*, ali opet ja mislim da je za ove slučaje u *Z* boļe misliti na sakaćeno *iz*, jedno što smisao negdje baš ište *iz (ispuditi [duh nečisti] z hiz, iz neba zišal)* a inače mu se barem ne protivi, a drugo što u *Z*, osim ovijeh primjera, gdje se može vrlo dobro izaći sa *iz*, nema ni jednoga primjera gdje bi prijedlog *s* bio u obliku *z*, dok za sakaćeńe prijedloga *iz* imamo sigurne primjere *zbaviti, shoditi, skrsnuti, znutra, zvanka.* Prije bi moglo biti da je *z* mjesto *s* u *K: zvrhu (‚çuarchu')* 257, pa i u ńega *z nebes (‚çnebes')* 257. — Amo uprav ne idu primjeri *v noj Z.* 14, *va no* 60, *va nom* 86, *na f* 80, *na nom K.* 261, *po vom* 268, jer je tu zamjenica akcentom vezana za prijedlog u jednu riječ, pa je tu nestalo *o* (od *onaj)* uprav u sredini od riječi. Prof. M. Kušar govoreći o obliku *vâ v* u rapskom dialektu (Rad CXVIII, 4) misli da je tu *a* (od *va, na)* i *o* (od *ovaj)* sažeto u (dugo) *a*, ali meni se čini da će prije biti da je to udešeno prema *va to, va tom*, tim više što imamo i oblike kao *v* (ili *u) noj*, za koje se teško može misliti na kakvo sažimańe. Što je (u rapskom dialektu) *a* u *va v* dugo, s toga nije baš potrebito promisliti da se je *a* tu produļilo zbog sažimańa s kakvijem drugijem samoglasnikom, jer n. pr. i u *zâ ń, zá me, ná te, prědâ se*, ono je *a* na kraju od prijedloga dugo, premda ovdje nema nikakvog sažimańa

Inače i u sredini od riječi samoglasnik rijetko ispada: najčešće to biva u prilozima sastavļenijem sa *-kolě, -tolě* kojim završetak običnije glasi *-klě, -tlě* (isp. § 147), zatim u brojevima sastavļenijem sa *deset*, gdje se, naročito u *Z* i u *B*, rado izbacuje drugo *e* (isp. § 127). Amo pristaju još ovi primjeri: *zvapi Z.* 18, *zvapišši* 31. 32 (uz *zavapi* 4. 13. 45. 46. 55 itd., već ako *zvapi, zvapišši* stoji mjesto *vzvapi, vzvapivši), prornut* 59, *prornete* 69, *obidvajte B.* 106. U *dļina K.* 197. 242. 243, *prodļenju* 128 naravski

Digitized by Google

nije ispao samoglasnik (prema *duļina)* već samo poluglas (prema stslov. *длъжина).*

§ 60. Dosta često otpada samoglasnik na kraju od riječi. Najčešće to biva u zamjenicâ i prilogâ sastavļenijeh s česticom *re* n. pr: *jer Z.* 69. 71. *B.* 121. *R.* (često) uz *jere Z. B. R.* (često); *ter Z.* 46. 73. 74. *B.* 98. 107. 110. 113. 115. 139. *R.* 150 uz *tere; ner Z.* 41. 78 uz *nere Z.* 17. 21. 23; *jur Z. B. R.* uz *jure Z. B. R.; nigdor Z.* 55. 59, *nitkor B.* 38. 42. 49. 50. 122. *R.* 110. 111. 120. 122. 146 itd. *itkor R.* 160 uz *nitkore Z.* 12. *B.* 11. 12. 19. 33. *R.* 135. 140 itd.; *ništar Z.* 10. *B.* 2. 6 (2). 8. 12. *R.* 122. 123. 139 itd., *ništor R.* 105. 108. 123. 132. 138. 165 itd. uz *ništare Z.* 17. *B.* 17. 21 (2). 22 itd., *ištore R.* 238; *ničemur Z.* 73, *ničesar Z.* 88, *nikomur R* 118 (2) uz *ničimre Z.* 32, *nikogare Z.* 35. 60. *R.* 137. 152. 192, *nikomure R.* 118. 126. 136. 137; *nikadar R.* 141 uz *nikadare Z.* 86, *nigdare* 8. 15, *igdare R.* 230; *goder Z.* 60, *godir Z.* 27. 40. 54. *B.* 78. 188, *godjer R.* 99. 102. 109. 110. 117 itd. uz *godire B.* 1. 10. 18. 28. itd., *godjere R.* 234. 235. 266. 269 itd ; zatim napose u *R: također* 131. 141. 143 uz *takođere* 189; *tolikođer* 142; *svođer* 262. 288; *onođer* 120 uz *onođere* 253; *onider* 108 uz *onidere* 237 (5); *onuđer* 175 uz *onuđere* 231; *tomuđer* 188. Na isti način imamo uz redovno *jošće Z. B.*, *jošte R.* i *jošt R.* 127. 142, a prema običnomu *nego* nalazimo u *R* i *neg* 118. 122. 137. 142. Na kraju nekijeh enklitičkijeh oblika može otpasti nadaļe *i: dobro s' rekla B.* 49, *ako l' bih R.* 265, *ali t' su druzi rekli* 192, *pravdu t' činu* 309 (ali za ovo *t'* isp. § 136). — Od glagolskijeh oblika najčešće i najlakše gubi se *i* od infinita; nego to ne biva još ni u *Z* ni u *B*, koji uvijek zadržavaju to *i* i u samom futuru: *umriti ćete Z.* 10, *pohvaliti će* 72, *pohvaliti ću* 75, pa tako često u *B.* Naprotiv *R* izbacuje dosta često krajńe *i* osim u završetku *-sti*, gdje se *i* u dubrov. dialektu jednako drži do današńega dana (sada u obliku *-stit): povesti* 269, *srjesti* 296, *uljesti* 318, *pasti* 129 itd.; naročito u R^3 prevlađuju krńi oblici, dok su u R^1 mnogo rjeđi nego li potpuni završeci *-ti, -ći.* — I u imperativu katkada se gubi krajńe *i* (uzimļem naime da je n. pr. prema *govor'* udešeno *govor'mo, govor'te),* ali u *Z* i *B* ima samo po jedan primjer: *odnes'te Z.* 13, *dones'te B.* 135; nešto češće biva to u *R*: *učin'* 143. 146, *učin'te* 148. 308, *govor'* 148, *rec'* (ali stoji pred *joj*, pa bi moglo biti da treba opet čitati *reci)* 160, *dones'te* 117, *pod'mo* 141. Oblici *viđmo - viđte, vijmo - vijte* ne idu uprav amo, jer su također udešeni prema *vij - viđ* (isp.

Digitized by Google

§ 137). — Vrlo se rijetko gubi *i* na kraju glagolskog priloga, i to osim jednog primjera *vapijuć K.* 261 samo u R^2 - R^3: *ostavljajuć* 210, *odgovarajuć* 216, *pijuć* 265 *(pijući B);* oblici *moguć B.* 104, *smrdeć R.* 306, *hoteć* 310 ne spadaju amo, jer su u rečenici uzeti ne kao prilozi već kao predikativni pridjevi u smislu pridjevâ *mogućan, smrdljiv, voljan.* — Što se u dat. jedn. m. i sr. roda zamjenične (pridjevne) deklinacije katkada nalazi nastavak *-m* mjesto *-mu*, to valja da nije postalo otpadańem samoglasnika (isp. § 116). Isto tako nijesu postali otpadańem samoglasnika oblici kao *dva krat B.* 48 *R.* 150, *tri krat Z.* 22. 23. *B.* 58 *R.* 186 itd., već je to udešeno prema *pet krat, šest krat* itd.

Svi ovi primjeri, gdje je nestalo samoglasnika, imaju to zajedničko, da je svuda samoglasnik kratak i bez akcenta, a to su sigurno najpovoljniji uvjeti da se, naročito u brzom govoreńu, izgubi samoglasnik. Protiv ovoga pravila ne govori *zvapi* (3. sg. aor.) *Z.* 18, jer su u XV. vijeku čakavci valda akcentuirali 2. i 3. lice jednine aorista prema ostalijem licima, dakle *zavăpi* (prema *zavăpih* itd) a ne *zăvapî;* pa ako nije to, onda je *zvapi* udešeno prema gotovome obliku *zvapiti.* Prije bi se reklo da se izuzimlju oblici *prornut (Z.* 59) i *prornete (Z.* 69), jer kakav je sada akcenat u toga glagola, trebalo bi da je to postalo od *prorĕnete, prorĕnu(t);* nego je lako moguće da je onaj, koji je tako napisao, izgovarao *prorenĕte, prorenû.*

§ 61. Dodavańe samoglasnika. — Što se tiče dodavańa novijeh (sekundarnijeh) samoglasnika *Z* i *B* znatno se razlikuju od *R.* U *Z* — osim završetka *-ti* za 3. lice sg. i pl. sadašńega vremena, gdje je *-ti* po svoj prilici postalo od *-t ti* (isp. § 136) — nema ni jednoga primjera koji bi sigurno amo pristajao, a i u *B* su vrlo rijetki: *onomeje* (ономьеѥ) 84. 129, *onomeje* (i. sg. f.) 147, *ovihe* (g. pl.) 11. 18, *daje* (barem) 27. Naprotiv u *R* ovakovi su oblici, naročito u zamjeničnoj deklinaciji, vrlo obični: *a)* u instr. sing.: *varkome* 173, *svĭtome* 270, *istinome* 290, *jednome* (semel) 209. 234; *mnome* 277, *tobome* 102, *sobome* 240. 241. 250. 251, *ńime* 110. 115. 129 (2). 162. 169. 177 (2). 183 (2). 187. 190. 220. 225, *ńome* 151. 242. 268, *čijeme* 236, *onimedere* 239, *orijeme* 268; *b)* u loc. sing.: *ńeme* 282, *kome* 235, *ovome* 105, *ovomej* 292, *ovomem* 121. 161. 297, *tomem* 190, *onomeđe* 161, *onomem* 224; *c)* u gen plur.: *orijehej* 295, *ovijehch* 123, *ovijehi* 262. 295, *tijehch* 107, *onijehej* 294, *onijehch* 107. 110. 112 121. 155. 166. 178. 196. 296, *onihch* 127, *onijehi* 188. 314 (2). 315 (2); *d)* u

Digitized by Google

dat. plur.: *ovijemem* 121. 151, *onimej* 290, *onijemej* 293, *onijemem* 163, *onijemen* 156, *onijemijem* 305 (gdje je dodato *e* shvaćeno kao *č*); *e)* u loc. plur.: *orijehej* 290, *onijehch* 111. 116; *f)* u 1 sing. praes.: *znamc* 207, *uzlazimc* 209, *trpijeme* [266]; *g)* u 3 sing. praes. samo jednom *jeste* 317, već ako je pisarskom griješkom uzeto drugo lice množine. Amo se napokon mogu brojiti i primjeri *jera* (jer) *R.* 233 i *jura* R^2 284 *(jure B)*; naprotiv gdje je u dativu množine zamjenične deklinacije uz nastavak *-m* još *i* ili *a (-mi, -ma)*, treba uzeti da su to već noviji dativni nastavci (isp. § 112).

§ 62. Da bi se ovi noviji samoglasnici protumačili, treba da im se prije svega utvrdi starina. Iz Daničićeve *istorije oblika* izlazi da se ne pojavljuju prije polovice XIV. vijeka: primjer *тома* (loc. sg.) u Miklošića mon. serb. 42 od god. 1253 ne dokazuje ništa protiv toga, jer je tu po svoj prilici neka pogreška već s toga, što taj lokal stoji sam bez prijedloga, koje u poveļama pisanijem narodnijem jezikom nikada ne biva. Ništa ne dokazuju ni primjeri *тѣмси* (instr. sg.) i *сиемеи* (loc. sing.) u jednom pismu sv. Save (Starine IV, 231), jer kad bi tako napisao baš sam sv. Sava, kao što Daničić misli, našlo bi se još više toga u ńegovijem ostalijem djelima; ne može se dakle sumńati da ta dva oblika idu na račun prepisivača rukopisa iz XV. vijeka u kojemu je sačuvana ta poslanica sv. Save. Ako li pak za ovako *e-i-a* na kraju riječi nema starijih primjera od polovice XIV. vijeka, treba svakako misliti da su ti samoglasnici tek u historičko doba dodavani u oblasti našega jezika, tako da se ne može u tome pogledu tražiti kakva sveza s drugijem kojim slavenskijem jezikom a još mańe s litovskijem. Ovo su dakle sekundarni samoglasnici koji su u najstarije vrijeme, t. j. u XIV. vijeku, stegnuti na neke određene slučajeve, t. j. *a* i *e* u instrumentalu i lokalu jednine jednosložnijeh zamjenica *taj*, *saj*, *on*: *тѣма* Pucić, spom. srp. II, 41 (od g. 1398), *тима* 36 (g. 1392). 43 (god. 1399), *тимаи* 42 (g. 1398), *тѣмеи* Mikl. mon. serb. 128 (g. 1347), *нимс* 191 (g. 1379). Puc. spom. srp. I, 1. 2 (god. 1395); *по сема сега* Mikl. mon. serb. 117 (g. 1345), *по сема сего* 165 (g. 1357), *томс* Puc. spom srp. I, 9 (g. 1397), dok se *i* nalazi samo jednom u genitivu množine opet jednosložne zamjenice *taj*: *тиихъ* Mikl. mon. serb. 234 (g. 1399); ne idu ovamo primjeri *тезеи* Mikl. mon. serb. 101 (u poveļi sastavļenoj god. 1322), jer je to sačuvano u prijepisu od g. 1430—54, a po svoj prilici ni *со ѡвѣмеи* 211 i *ѡнѣми* 210 (u poveļi od god. 1387), jer se i to nalazi tek u poznijemu prijepisu. Prije bi se

Digitized by Google

moglo amo uzeti *со овцими* Puc. spom. srp. II, 40 (g. 1397), ako se tu očevidna pogreška steže na to, da je dva puta zapisan slog *ми;* naprotiv sigurna je pogreška dativ *добровьничиноме* 45 (g. 1319), gdje je i *-чи-* mjesto *-чь-* i *-ме* mjesto tobožńega *-мс*. U XV. vijeku ova stvar ide dalje: u instr. jednine pristaje uz nastavak i glas *i*, a u gen. množine uz običnije *i* javlja se i *e*, koje počińe pristajati i uz dativ i lokal množine, i to ne više samo u jednosložnijeh zamjenica *taj, saj, on* već i u dvosložnijeh *ovaj, onaj*. Ali lične zamjenice bez roda, pridjevi, imenice i glagoli ostaju u XV. vijeku, dajbudi u ćirilskijem spomenicima, još uvijek bez takoga sekundarnoga samoglasnika: *славноме* (loc. sg.) Mikl. mon. serb. 495 (g. 1466) krivo je pročitano ili naštampano, jer je u poveli (koja se čuva u dvorskom arhivu u Beču) razgovijetno zapisano *славномь;* pa zato su mi vrlo sumńivi i dativi *речноме* Puc. spom. srp. II, 65 (g. 1426) a još više *неме* Mikl. mon. serb. 494 (g. 1465), jer u pridjevâ *e* ne pristaje uz (okrńeni) dativ prije svršetka XVII. vijeka, a oblik *ńeme* niti se dandanas gdje govori niti se može sigurno konstatirati iz starijega vremena.

§ 63. Pošto je ovako utvrđena hronologija ovijeh sekundarnijeh samoglasnika, lakše je i kazati, kako ih treba tumačiti. Što se najprije onoga *a* u *мѣма* itd. tiče, to je Oblak mislio (Arch. f. slav. Phil. XVI, 183. 184) da je ‚ovdje *a* prodrlo iz instr. množine, ali je moglo biti i izazvano time, što su usporedo bili oblici *time* i *tim*‘. Ja ne mislim ni da je jedno ni da je drugo: u instr. pl. završetak *-ma* u XIV. i XV. vijeku vrlo je rijedak (jedina su dva primjera *нима* Puc. spom. srp. I, 22 [g. 1399] i Mikl. mon. serb. 455 [g. 1451]), tako da je teško vjerovati da bi završetak *-ma* odatle prodirao i u drugi koji padež, pa ako bi to još moglo biti u *мѣма,* koje je također instrumental, i ako jednine, to nikako ne može da bude u *по сема* koje uopće nije nikakav instrumental. Kako je u oba slučaja postalo *a*, lako je razumjeti, čim se izbliže pogleda, u kakvijem prilikama može da pristane uz nastavak *-m*: gdje god ga naime ima (i u poznijim spomenicima!), tu ovaki oblik sa završetkom *-ma* nije više značeńem svojim zamjenični oblik već prilog. Tako *těma* ne pokazuje na kakvu imenicu već znači ‚stoga, dakle‘, *po sema* znači ‚od sada‘, *sa svěma* znači ‚sasma‘ a *do čima* ‚dok‘; nema dakle sumńe da je tu *a* priraslo uz nastavak *-m* u povodu za ostalijem prilozima koji svršavaju na *a*, s čime se i to lijepo slaže, što one dvije srbijanske listine, u kojim se nalazi *по сема*, mjesto sekundarnoga *a* pišu svuda *ъ* a samo

Digitized by Google

tu imaju *a;* vidi se dakle da ga i pisari tijeh poveļa nijesu shvaćali (ili izgovarali) kao *a* koje je postalo od poluglasa. Ovako ja tumačim i oblike *jьra* i *jera* u *R*, makar je ovo potoňe veznik a ne prilog, već ako je kakva prepisivačka pogreška; ovako napokon tumačim i oblik *vĕkoma* (v. § 110) O *a* u genitivu, zatim u dativu i instr. množine imenične deklinacije govoriće se kod oblikâ (§ 107—109).

§ 64. Teži je posao sa *-e* i *-i*, jer primjeri iz starijega vremena nijesu u toliku broju, da bismo mogli sigurno odrediti, odakle se treba uputiti. Jedino je, što je dosta prilično istini, da se ovaki sekundarni samoglasnik počeo najprije pojavļati u jednosložnijeh zamjeničnijeh oblika, a tek nešto docnije u višesložnijeh. Naprotiv ne može se sigurno kazati, jesu li oblici sa *-e* stariji od onijeh sa *-i:* oni se prvi doista pojavļuju nešto malo ranije, ali to bi mogao biti i puki slučaj, kao što će biti puki slučaj i to, što se opet između oblikâ sa *-e*, kako je malo prije pokazano, može najprije konstatirati instrumental jednine *мѣмєи*. Oblak je mislio (o. c. 183) da je ovdje samoglasnik dodavan za to, da bi se na taj način jednosložni oblici izjednačili s ostalijem (dvosložnijem) oblicima istijeh zamjenica, pa da je u tu svrhu u oblikâ, gdje je u osnovi pred nastavkom glas *e* ili *i*, taj samoglasnik ponovļen. Razlog, s kojega je uopće ovako prirastao samoglasnik s kraja, po svoj prilici jest to, što govori Oblak, ali ne mislim da se može prihvatiti bez prigovora ńegovo tumačeńe, zašto su baš za taj posao uzimani samoglasnici *e* i *i*. Naročito nije dovoļno opravdano miješańe oba samoglasnika; u lokalu jednine (za koji bi tada naravski trebalo uzeti da je udešen prema instrumentalu) nemamo nikada *i*, a i u instrumentalu jednine posvjedočeno je *i* samo u zamjenicâ *taj, ovaj* i *svoj*, dok ga n. pr. nema nikada uz *ńim*, *mnom*, *tobom* itd. Osobito pak značeńe ima to, što baš čakavski spomenici, u kojim zamjenice imaju redovno *i* (prema stslov. *ѣ)* u osnovi pred nastavkom, dodavaju samo *e* a nikada *i;* kad bi dakle samoglasnik, koji je dodan s kraja, bio izazvan samoglasnikom koji je u osnovi, imali bismo se nadati da ćemo baš u čak. spomenicima nalaziti oblike kao *ovimi*, *ovihi*, a u istinu u ńih nalazimo oblike kao *ovime, ovihe*, gdje je dakle *e* dodano s kraja, premda je pred ńim u osnovi *i*. Zato ja mislim da treba kazati ovako: u zamjenicâ, i to najprije u jednosložnijem oblicima, uz suglasnički nastavak pristajao je samoglasnik *e*, mjesto kojega je u štokavaca moglo od česti biti i *i*. Zašto se u ovakijem prilikama razvilo baš *e*, to je

Digitized by Google

vrlo teško kazati: to se isto tako ne da protumačiti, kao što se ne razumije, zašto je u gen. množine u imenicâ pristalo na kraju *a*. Za *i* naprotiv, koje se iznimice nalazi mjesto ovakoga *e*, može se još promisliti — kada se pojavio u jeziku nagon da se jednosložni oblici brojem slogova izjednačuju s višesložnijem — da je to *i* uzimano iz instrumentala množine, s kojim su se od prilike u isto doba počeli izjednačivati u pogledu nastavka dativ i lokal množine, tako da je tada prema instr. *těmi* načińen ne samo dativ *těmi* već i genitiv i lokal *těhi*, pa opet prema ńemu i instrumental jednine *těmi* koji mu je u sintaktičnom pogledu tako blizu. U potvrdu ovomu mišļeńu išlo bi i to, što se u čakavskijem spomenicima, koji mnogo maňe od štokavskijeh miješaju ove oblike, ne nalazi ovako *i* već samo *e*.

§. 65. Što se tiče daļega razvitka ovoga sekundarnoga *-e*, to nam *R*, u saglasju sa spomenicima iz istoga vremena, pokazuje, kako je to *e* u prelomu XV. vijeka iz instrumentala jednine zamjenicâ s rodom prešlo i u isti padež zamjenicâ bez roda, pa i imenicâ i pridjevâ, dok ga u zamjenicâ i pridjevâ još dugo nema ni u lokalu ni u dativu. Novo je u *R* što *-e* može pristajati i uz 1. lice sadašńega vremena, kao što se *věme* (znam) nalazi još u gdjekojega dubrov. pisca (Daničić ist. obl. 258). Po svoj prilici i ovdje se treba uputiti od jednosložnijeh oblika, kao što su baš *vȋm* i *znam*, te prema tomu uzeti da je *-e* s istoga razloga dodavano, s kojega je dodavano u *těme*. Ali opet u pogledu 1. lica sad. vremena stvar je još zamršenija, jer 2. i 3. lice isto je tako jednosložno kao i 1. lice: ne bi dakle bilo potrebito da se u 1. licu što mijeňa. Zato treba možda tražiti za ovo pristajaňe sekundarnoga samoglasnika drugovačije tumačeńe nego li je Oblakovo; nije li možda tomu kriv stari slabi akcenat, koji se od česti može konstatirati baš u ovijem oblicima (isp. Arch. f. slav. Phil. XVII, 193. 194)? Moglo bi naime biti da je jezik, kad je u štokavaca provođen nov princip akcentuacije, iznimice zadovoļio novomu zakonu razvivši iza starog slabog akcenta u ovijem jednosložnijem oblicima nov samoglasnik, da ne bi slabi akcenat bio na kraju riječi; tada bismo i lijepo razumjeli, zašto je i u gen. plur. u imenicâ također pristao sekundarni samoglasnik: i u ńih naime vrlo često pred tijem *-â* vaļa da je bio još u staro vrijeme slabi akcenat; moglo bi dakle lako biti da se je i u gen. plur. sekundarni samoglasnik najprije razvio iza jednosložnijeh oblika sa (starijem) slabijem akcentom, kao što su *rúk(â)*, *žén(â)*, *dán(â)*,

Digitized by Google

štáp(â) itd., pa da je odatle prešao i u druge oblike gen. plur. — Sasvim o sebi stoji oblik *jeste* mjesto *jest:* po mojemu mišljenju tu i nije s kraja priraslo ono isto *e*, koje je n. pr. u *ńime*, *ovome*, već je naprosto oblik *jest* udešen, gdje je jako naglašen, prema *ide, hoće*, *plete* itd. Istina da je u tijem oblicima *e* (obično) dugo, dok je u *jëste* kratko, ali kratkoća toga *e* u *jeste* opet je udešena prema ostalijem licima toga glagola *jesam*, *jesi* itd. gdje je svuda zadńi slog kratak. (Svršiće se).

Digitized by Google

II.

PRIMORSKI LEKCIONARI

XV. VIJEKA.

NAPISAO

Dr. MILAN REŠETAR.

(Preštampano iz CXXXIV. i CXXXVI. knjige „Rada“ jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.)

U ZAGREBU

TISAK DIONIČKE TISKARE

1898.

Digitized by Google

Digitized by Google

II. Suglasnici.

§ 66. Primarna grupa *dj*. — Poznato je da od primarne grupe *dj* u čakavskom je govoru redovno postalo *j* a u štokavskom *đ*. Po tome pravilu ide, kako ćemo dalje vidjeti, *R* a i *B;* po onome naime, što govori prof. Maretić *(ist. hrv. prav.* 2. 3) o pisańu Bernardinovu, regbi zbilja da *B* i etimološko *j* i primarnu grupu *dj* bez razlike piše sa *g, gi, y, i*, tako da prof. Maretić ima tada sasvim pravo što je u svojemu izdańu svuda uzeo prosto *j*, tim više što to odgovara i pisańu spļeckijeh pisaca (Marulića itd.) i današńemu stańu spļeckoga dialekta, gdje se također mjesto ovakoga *dj* redovno još govori *j*.[1] Ne ide naprotiv po pravilu *Z:* on doista piše etimološko *j* isto kao *B*, to jest: *a)* sa *y* n. pr. *ẓlamenye, celuyu, priyateglu, yasse, yedan, suoy, tuoy, raẓboynicha, yaste* itd. itd.; *b)* sa *i* n. pr. *iesi, iere, ia, iest, iuda, suoie, iati* itd.; *c)* sa *g* n. pr. *gim, ẓudegi, gischahu, boẓgi, gistinu, potribugemo, bigahu* (sve na str. 16) itd. itd.; *d)* vrlo rijetko sa *gi;* jedini su primjeri *prigiali* 1, *gimigiuchi* 1, *marigiu* 2, *bigiahu* 4, *gia* 6, *giu* 16, *giedan* 90; *e)* često ga ne bilježi nikako iza *i* n. pr. *maria, pria, mariu, chie* (ki je) 1, *mariom* 2 itd. Budući dakle da *Z* bilježi etimološko *j* i slovom *g* (vrlo rijetko i grupom *gi*), s razlogom bi se moglo promisliti da je htio taj isti glas naznačiti i kada n. pr.

[1] U akad. rječniku (s. v. *đ*) tvrdi se da se u Spļetu govori u ovijem događajima meko *d (d')*, ali ja sam uvijek redovno slušao *j;* tako meko *d* slušao sam tek od nekijeh Poļičana, ponajviše u participima pasivnijem kao *rod'en, vid'en* itd.

Digitized by Google

piše *rogenoga* ili *hogiase*. Ali kad se skupe primjeri gdje je primarna grupa *dj*, izlazi da za ńih *Z* ima svoje tvrdo pravilo u pisańu; on naime za tako *dj* piše *y* ili *i* (za koje se pisańe ne može sumńati da naznačuje baš glas *j*) samo, ali zato bez izuzetka, u *meyu* (vrlo često; iznimice sa *i meiu* 9. 81), zatim u čestici *-je* (štok. *-đe*, stslov. *-жде*): *tolichoye* 12. 66, *tolicoie* 82, *tucoye* 64. 67, *tacoie* 86, *tachoie* 24. 87 itd. Inače *Z* za primarno *dj* piše bez izuzetka ili samo *g* (redovno *ge*, pa *ga*, *gu*, *gi*) ili grupu *gi* (*gia*, *gie*, *giu*): *naregen* 1, *rogenoga* 2. 3 (2), *porogen* 2, *pogergen* 4, *rogenya* 5, *rogena* 6, *porogeniu* 7, *hogenya* 13 (2), *pogergeuasce* 36 itd.; *priporogienya* 2, *rogien* 15, *osugien* 17, *saçigies* 18, *ispugieuati* 49, *utuergieuasce* 52 itd.; *cugasese* (čuđaše se) 2, *pohaga* 9, *çagan* (žedan) 9. 14, *sigasse* 16, *hogahu* 26 itd.; *i(s)hogiase* 6, *çagian* 9, *sigiasse* 14. 16, *sigiah* 16, *vigiase* 17, *nachlagiay* 19, *sligiasse*, *tuargiasse* 23, *hogiasse*, *hogiahu*, *nugiahu* 26, *prihagiam* 32, *çagiamo* 57, *gragiane* 58, *çagiayu* 68 itd.; *pohogu*, *oslobogu* 9, *nahogu* 23. 24 itd.; *uigiu* 3, *naregiuyu* 48 itd; *tuginaç* 66 itd.; *uigmo* 1, *uig* 7. 10, *çagna* (žedna) 9 (2), *çapouig* 46 itd.; jedini je izuzetak, koji opet ne govori protiv pravila, *uçidu* (uziđu) 13, jer može lako biti da je tu prepisivač pročitao *u zidu*. Pored ovako konzekventnoga razlikovańa etimološkoga *j* s jedne strane a primarne grupe *dj* s druge, ja mislim da se ne može o tome sumńati, da pisari, koji su prepisali *Z*, nijesu izgovarali prosto *j* u ovoj drugoj grupi slučajeva (izuzevši naravski *meju* i *-je* = *жде*), jer kad bi tako izgovarali, napisali bi barem gdjegdje i *y* ili *i*. Budući da toga nikako nema, ja mislim da se mora svakako kazati da su oni mjesto primarne grupe *dj* redovno izgovarali *đ*; jer da su izgovarali od prilike meko *d*, po svoj prilici ne bi pisali *rogien* ili *hogiasse*, već bi pisali *rodien* - *hodiasse*, koje bi pisańe bilo i bliže ńihovu izgovoru i bliže ostalijem oblicima (*roditi* - *hoditi* itd.) s kojim su oni prvi u svezi.

§. 67. U pogledu ovoga *đ Z* se ne slaže ni s mlađim zadarskijem piscima (Budinićem i Barakovićem) a nekmoli sa starijim Zoranićem: oni prvi naime miješaju *j* i *đ*, a ovaj drugi (u akad. izdańu) ima pače svuda *j* (isp. Arch. f. slav. Phil. XIII, 193. 194). Nego budući da *Z* ima redovno *đ* a Budinić i Baraković ga barem miješaju sa *j*, ja ne znam, je li dobro učińeno što je u akad. izdańu Zoranića svuda štampano *j*; moglo bi naime biti da se prema ńegovu načinu pisańa opet mogu utvrditi barem neki slučajevi gdje je i u ńega ovako *đ*. Svakako ako je u Zoranića zbiļa redovno *j* a u *Z*

Digitized by Google

nasuprot redovno *đ*, to je, pored razlikâ u izgovoru staroga *č* (isp. § 31) nov znak da obojica ne prikazuju govor jednoga istoga mjesta. Nesuglasicu dakle među *Z* i Zoranićem možemo lako protumačiti razlikom mjesta, ali što ćemo s ovijem *đ* zadarskoga lekcionara? Koliko je meni poznato, to će biti jedini spomenik čakavskoga govora gdje je (osim *meju* i *-je)* konzekventno provedeno *đ* mjesto običnoga čakavskoga *j*. Ako uzmemo u obzir da *Z* inače dobro čuva ostala obilježja čakavskoga govora, teško je vjerovati da je to njegovo *đ* nešto sekundarno već će prije biti da je u čakavskom govoru, što nam ga prikazuje *Z*, od primarne grupe *dj* isto tako postalo *đ* kao u štokavaca. S tijem bi se tada dobro slagalo što baš u nekijem čakavskijem govorima zadarskoga kotara dandanas također se čuje *đ;* to nam za govor seljakâ na ostrvu Rabu potvrđuje prof. M. Kušar (Rad CXVIII, 5), a to isto mi je za govor ostrva Debelog potvrdio tamošńi učitelj g. I. Marković. Budući pak da su se, koliko se zna, baš na ostrvu Rabu i na Debelom ostrvu starosjedioci slabo miješali s došljacima iz štokavskijeh krajeva, to je sva prilika da je i u govoru tijeh krajeva *đ* stara baština a da nije tek u poznije vrijeme uzajmljeno u štokavaca. Napokon kao što ima štokavskijeh govora koji redovno ili od česti mjesto običnoga štokavskoga *đ* imaju i *j* (isp. Arch. f. slav. Phil. XIII, 189. 190 i XV, 122.), tako nije nipošto nemoguće da bude i čakavskijeh govora koji mjesto običnoga čakavskoga *j* imaju redovno ili od česti i *đ*. Nego pored svega toga ne mislim da se za svaki čakavski govor ima uzeti da je *đ*, gdje ga uopće ima, tako ostalo od starine, kada je naime u našemu jeziku i poznije (čakavsko) *j* i poznije (štokavsko) *đ* bilo spojeno u mekom *đ'*, iz kojega su se pak razvila ta dva mlađa glasa. Oblak (Arch. f. slav. Phil. XVI, 438) nagiće tomu mišljenu, te mu nalazi potvrde u tome, što se u čakavaca ovako *đ* mnogo mekše izgovara nego li obično u štokavaca, a te razlike po njegovu mišljenu ne bi bilo, da su čakavci uzeli od štokavaca njihovo *đ*. Nego to nije dovoljan razlog da se za svako *đ* u svakom čakavskom govoru uzme da je stara baština odnosnoga govora, jer kao što čakavci izgovaraju i *ć* mnogo mekše (mnogo dalje pri nepcu i više sredinom jezika) nego li štokavci, tako je sasvim u redu da oni i *đ* (koji je sasvim isti glas kao i *ć*, samo što kod njega uz to titraju i žice glasnice) izgovaraju mnogo mekše nego li štokavci; naprotiv bilo bi vrlo čudno kad se u čakavskom govoru *đ* ne bi izgovaralo meko kao i *ć*! Zato ja volim misliti da se u većine čakavaca

Digitized by Google

ovako *đ* ima smatrati kao nešto novije, koje nije ni u kakvoj svezi s prvašńim *d'*, od kojega je postalo i *j* i *đ*, jer, ako se ne varam, osim zadarskoga lekcionara, neće biti ni jednoga čakavskoga spomenika prije XVI. vijeka koji bi imao *đ*. Inače kad se govori o novijem *đ* u čakavaca, nije baš potrebito misliti samo na uzajmljivańe u štokavaca; da i toga može biti i ima, o tome ni ja ne sumńam, ali *đ* u čakavaca može i na drugi način postati, može naime biti da je *đ* u čakavaca od česti postalo i sasvim samostalno, t. j. udešavańem rjeđijeh oblika prema običnijim n. pr. participa pasivnoga *rojen* prema *roditi* itd., iterativnoga oblika *pohajati* prema prostome *pohoditi* itd., a tada bi bilo sasvim u redu što se u ńih u tijem prilikama čuje više meko *đ* nego li pravo *đ*.

§. 68. *R* ima uvijek bez izuzetka *đ*, i u prijedlogu *među* (često) koji se jedini nalazi nekoliko puta sa *j* u B. Gradića: *meju* lib. djev. 166. lib. vel. 18(2). 50. 57(2) uz obično *među* (37 putâ); inače nekoliko se puta nalazi *j* mjesto *đ* i u dubrov. poveļama XIV. i XV. vijeka i u Š. Menčetića i G. Držića (isp. Arch. f. slav. Phil. XVII, 19. 20 i XIII, 374). I R^2 redovno zamjeńuje Bernardinovo *j* svojim *đ* (u 36 primjerâ, među kojim ima 9 putâ *među)* a zadržao je bez promjene samo *uhojahu*, *uhojaše* 248; nije sigurno, ima li se amo uzeti i primjer *‚fieiauchij‘* 184 *(žejajući B)*, jer bi lako moglo biti da R^2 toga nije ni razumio, budući da on inače slog *že* nikada ne piše sa *fie;* jednom je pak mjesto Bernardinova *takoje* napisao *takoj* 298.

§. 69. Sekundarnoga *é·đ* u glagolu *iti-idem*, kad je sastavļen s prijedlozima, u *Z* i *B* nikako nema; naprotiv u *R* to je već pravilo s vrlo malijem izuzecima: *mimojdoh* 144, *mimojde* 181. 186. 189. 232 (2). 255 (uz *mimođe* 123, *mimođoše* 126 itd.), *najde* 198, *priti* 100. 283. 307 (uz *prići* 101. 265). I R^1 u većini slučajeva ima također *é-đ* (21 put prema 16 putâ gdje je ostavļeno *-jd-*, *-jt-* bez promjene). Da stariji oblici nijesu ni u XVI. vijeku bili sasvim iščezli iz dubrov. govora, vidi se i po tome, što ih iznimice ima i B. Gradić: *izajdoše* lib djev. 11. 13, a vrijedno je spomenuti da i Š. Menčetić i G. Držić imaju redovno *é-đ*, a uz to još samo *pozajde* 246, *najde* 468.[1]

§. 70. Grupa *žd.* — *Z* ima samo ove primjere za štok. *žd: ‚daçg‘* 27, *‚dosg‘* 47. 61, *‚daçgia‘* 27 (2), *‚daçgiti‘* 85. 90; budući

[1] Daničić (ist. obl. 332) spomińe još primjer *najdoh* koje bi trebalo da je na str. 108, ali ga tamo nema; isto tako nije siguran primjer *najt će* 517, jer je u rukopisu, u kojemu su i pjesme mlađih pjesnika.

Digitized by Google

da i ovdje *Z* piše uvijek *g* a nikada *y* ili *i*, ja mislim da i ovo treba u ńega čitati *dažđ, dažđiti*. *B* naprotiv ima svuda *žj: dažjite* 6, *dažji* 26, *dažjevine* 155 itd. *R* ima uvijek *dažd* itd., pa zato i R^2 prepisuje *daždite* 104, *dažditi* 172, a u *daž da sije* 227 griješkom je pročitano Bernardinovo *dažje* Za ovu grupu *žđ* mislim da se ima odvojiti od ostalijeh slučajeva gdje se u čakavaca nalazi *đ:* ona se naime nalazi dosta rano i u takijem čak. spomenicima, koji nikako nemaju inače *đ*. Tako u poļičkom statutu svuda je *j* prema štok. *đ* a opet ima *можћани* 52 (akad. izdańa), *вода дажћева* 103. I u Istranina Glavinića svakako je redovno *j*, pa opet i on ima *dažđ* i *dažđiti* (isp. akad. rječnik). Ovdje se napokon može uzeti i to, što Marulić ima svuda *j* (i *zvižju* 31) ali *dižd*, *s diždi* 31. Ako pak uzmemo u obzir i govor štokavaca šćakavaca[1], od kojih neki (jedan dio ńih na kopnu dalmatinskom) redovno govore *đ* a opet *možđani*, *zvížđati-zvîžđêm* (riječi *dažd* u ńih nema), pa i govor kajkavski, gdje se također veli *dežđ*, *možđani*, to se onda mora priznati, da je grupa *žđ* stara baština našijeh zapadnijeh govora (šćakavskoga i kajkavskoga). Ovo dakle pristaje uz poznati pojav u sjevernijem slavenskijem jezicima koji drugovačije postupaju s omekšanijem grupama *zg-zd* i *sk-st*, od kojih u nas postaje *žd-žđ* i *št-šć*, nego li s prostijem grupama *dj-tj*, od kojih u nas biva *đ-ć*, pa dok ovdje imaju *ž-dz-z* i *č-c*, u prvom slučaju kažu od česti reflekse (starijega) *ǵ-č*. Tako, da ostanemo pri našemu *žđ*, maloruski imamo *pryjiždžaty, pryhvoždžaty*, slovački *družďžat'*, poļački *moždžek* itd. Ja dakle mislim da se za šćakavce (a među ńima i za čakavce) ima po svoj prilici uzeti da je od omekšanoga *zg-zd* postalo najprije *žđ* koje se od česti sačuvalo do našega vremena, dok je u drugijem krajevima grupa *žđ* izjednačena s ostalijem slučajevima, gdje je od *d'* postalo *j*, tako da je i od *žđ* postalo *žj*.

§. 71. Grupa *št*. — Od omekšanog *sk-st* biva u čakavskom govoru redovno *šć* (uprav *ść*) a u štokavskom *št;* prema tome *Z* i *B* bez izuzetka imaju *šć* a *R* *št*. Jedini je primjer, gdje u R^1 i R^3 ima *šć*. *sfišću* (moneo) 289, ali nema sumńe da je tako bilo u prvašńemu prijevodu, jer i *B* na tom istom mjestu ima

[1] Ja mislim da možemo vrlo lijepo trebati ime šćakavci, da naznačimo onaj dio našega naroda, koji mjesto *št* obično govori *šć;* to su, kako je poznato, čakavci, zatim jedan dio štokavaca ikavaca i jekavaca (od ovijeh zadńih Lastovļani i neki jekavci u Bosni); onda su nam štakavci oni, koji govore *št* a ne *šć*.

Digitized by Google

sasvim isti oblik *(sfišću* 165), a i u *Z* je barem ista riječ *(svistim* 57); budući pak da je to i jedini primjer gdje je i u R^1 R^2 i *sf-* mjesto *sć-*, to je tijem prilično istini da prvi prepisivač dubrovački nije ni razumio toga oblika, već onako prepisao kako je našao u matici, a za ńim isto učinili i pozniji prepisivači S druge strane *R* ima *št* i u takijem prilikama, gdje inače i u štokavaca može biti *šć* (u participu pasivnom i u iterativnom obliku glagola na *-stiti): očištaju* 100, *očišten* 146 (3). 195. 240, *očišteni* 158. 240 (2). *očištena* 118, *očištenu* 145, *očištenje* 108. 164, *očištenja* 260, *očištenju* 117, *navještujući* 115. R^2 je doista zadržao nekoliko putâ Bernardinovo *šć: skupšćina* 182, *vašćini* 227, *opušćena* 244, *trgovišće* 244 (2), *pročišćen*, *posvetilišće*, *-šća*, *svetilišće* 248, ali je opet u velikoj većini primjerâ okrenuo *šć* na *št* (30 putâ). — Napose treba spomenuti da je i sekundarna grupa *šč* (žьč) pretvorena u *šć* u *oteščali B.* 71. 77, dok je ostala bez promjene u *oteščali (‚otesçali') Z.* 15; a vaļa da je i u *nišće šć* postalo od *št* (isp. §. 115).

S lekcionarima se naravski slažu i nastariji pisci: Zoranić i Marulić imaju redovno *šć*, ali opet onaj prvi ima nekoliko puta i *št: šteneti* 42, *zaštićenje* 92, *spuštaj* (u rimu sa *pristaj)* 80. Za to Zoranićevo *št* ja uzimļem da je došlo iz susjednoga štakavskoga govora, jer se inače *št* u čakavaca i u starije i u novije doba gotovo nigda ne nalazi, dok se naprotiv za Zadar i ńegovu okolicu može sigurno konstatirati da *št* sve više napreduje (isp. Arch. f. slav. Phil. XIII, 193. 194). B. Gradić ima redovno *št*, a *šć* samo ondje, gdje se može naći u svakom štakavskom govoru: *češće* lib. vel. 55, *očišćena* 26, *isčišćenje* lib. djev. 108. lib. vel 14, *isčišćenja* lib. vel. 7. 9, *očišćenja* 9, *očišćenju* lib. djev. 113, *pričešćenja* 156, *pričešćenje* lib. vel. 52, *pričešćevaše* lib. djev. 156, nego da se u Dubrovniku još u XVI. vijeku govorilo u tijem prilikama i *št*, dokazuju primjeri *navještujem* lib. djev. 35, *očišten* lib. vel. 24 a u A. Gučetića *očištenje* roz. Jez. 5, *pričešten* 321. Za ovo *šć* u štakavaca ja mislim da se može uzeti da je od česti iz starijega vremena, naročito u komparativu (oblici kao **češti*, **gušti*, **čišti* nijesu nikako potvrđeni) a od česti opet iz novijega vremena: ovo zadńe biće osobito u participâ i iterativâ od glagolâ na *-stiti*, jer dok se na primjer u starijih pisaca nalazi *navještevati*, sada se govori samo *navješćivati;* vidi se dakle da u ovijem događajima *šć* preotimļe mah nad *št*. Inače može i to lako biti, da je u ovijem

Digitized by Google

prilikama bilo usporedo *št* i *šć*, pa je ovo drugo u komparativu sasvim a u participu pasivnom i iterativu gotovo sasvim istisnulo *št*.

§. 72. Vrlo je neobičan pojav što u *R* u participu sadašńega vremena može biti i *-št-* mjesto *-ć-: živušti* 196(2). 197. 198. 224, *-šta* 197, *-šte* 192(2), *-štoj* 115, *-štijeh* 110. 198, *ljezušta* 197, *-štijeh* 197. 198, *letušta* 196(2). 197, *-šte* 196. 198. 199, *-štijeh* 197, *-štijem* 197. Iz Daničićeve *istorije oblika* (str. 369. 370) vidi se da se takovi oblici (osim u knigama gdje se crkveni jezik miješa s narodnijem) nalaze gotovo samo u dubrovačkih pisaca; osim ńih on spomińe još samo *letušte* u Divkovića, pa *gorušte* u Hvaranina Jerkovića; amo pristaje i *gorušćem* u Marulića, dok primjeri *goruštu* i *gorušte* u Kašića po svoj su prilici uzeti iz dubrovačkoga govora, kojim je Kašić pisao. Za ovo *št* Daničić mišļaše da je uzimano iz crkvenijeh knjiga, i to iz onijeh oblika, koji se mogu mijeńati, dok se narodno *ć* držalo gotovo samo u oblicima, koji se ne mogu mijeńati (o. c. 369). To će po svoj prilici i biti, samo što se ne smije misliti da su naši pisci sredńega doba uzimali ovakove oblike neposredno iz crkvenijeh knjiga, jer od pisaca toga vremena baš su Dubrovčani bili najdaļi od knjiga pisanijeh crkvenijem jezikom, pa zašto bi baš najviše oni uzimali te crkvene oblike? Put, kojim je došlo ovo *št*, i razlog, s kojega je došlo, po mojemu je mišļeńu drugovačiji. Prije svega udara u oči da u Marulića, koji također nije ništa uzimao iz crkvenoga jezika, ima *šć* prema *št: gorušćem*, pa ako bi se još za ńega moglo reći da je i to prema izgovoru crkvenoga jezika, jer se u čakavskijem krajevima zbiļa glagolsko ѡ izgovaralo kao *šć*, to se isto ne može kazati za oblik *letušće*, koje se čuje u Boci kotorskoj, gdje se je ćirilsko ѱ izgovaralo kao *št* ili kao *ć*, a još se maňe može vjerovati da je u Habdelićevu rječniku *grmušča ptica* načińeno prema crkvenome jeziku. Vidi se dakle da se ovo *št* shvaćalo kao ono *št*, koje je postalo omekšańem grupe *st* ili *sk*. Ako li pak još k tomu uzmemo u obzir da se ovako *-št-* nalazi samo u svezi sa *u* a nikada sa *e*, t. j. da se nalazi samo *-ušti* a nikada *-ešti*, premda je završetak *-eći* u participa tako običan, to biva tim vjerojatnije da se ovi završetak *-ušti* ima razlikovati od običnoga participijalnoga završetka *-ući*. Što nam oblik pokazuje, to nam značeńe potvrđuje: koliko u *R* toliko u svijem drugijem spomenicima ovakovi oblici na *-ušti* nijesu pravi participi već redovno imaju značeńe pridjeva; tako u *R živušti* nije ‚vivens' već ‚vivus', *letušte* nije ‚volans' već ‚volatile', *ljezušte* nije ‚repens' već

Digitized by Google

‚reptile', pa tako nadalje u drugijeh pisaca *gorušti*, *svjetlušti*, *vjekušti* itd. nije ‚koji gori, svijetli, vjekuje' već ‚žarki, svijetli, vječni'. S time se vrlo dobro slaže što se i dandanas čuje samo *-ušti*, i opet samo u takovijem prilikama, gdje imamo ili pridjevsko značeńe ili baš pravi pridjev, koji i ne postaje od glagola: *letušti* ima i sada značeńe, ‚volatilis', a *sušti* nije ‚koji jest' već ‚isti, pravi'; kako je pak već *vjekušti* u starijeh pisaca po svoj prilici postalo od *vijek* a ne od *vjekovati*, tako je sadašńe *ńemušti* postalo od *nijem*, a i u Habdelića je *grmušča* po svoj prilici načińeno od *grm*.

§. 73. Ovomu našemu *-ušti* sasvim bi lijepo odgovarao ruski završetak *-ущій*, kad se ne bi s razlogom moglo misliti da je i tu, kao i u drugijem prilikama gdje je u ruskom *šč* mjesto običnoga *č*, to udešeno prema izgovoru crkvenoga jezika, po kojemu se *щ* u ruskom redovno čita kao *šč* ne samo u prilikama, gdje tako čitańe odgovara narodnomu ruskomu govoru (n. pr. *прощенъ*, *ищете* itd.), već i u takijem događajima, gdje bi u ruskom trebalo da je *č* (n. pr. *возвращать*, *существо* itd.). Budući pak da zapadni slavenski jezici (slovenski, češki, poljski), koji nijesu bili pod uticajem crkvenoga jezika, nemaju ništa što bi se moglo isporediti s našim *-ušti* a ruskijem *-ушчій*, to tim biva priličnije istini da je i u nas ovdje *št* došlo iz crkvenoga jezika: može se naime promisliti da su baš takovi oblici, kao što su *živušti*, *gorušti*, *lězušti*, *letušti*, prešli iz crkve u narod bez promjene baš s toga, što se nijesu osjećali kao participi, pa se uzelo da je tu *-ušti* nešto drugo nego li u pravijeh participa. Na taj se način tada razumije, kako biva i to, da se ovo *-ušti* uzimlje kao samostalan nastavak, kojim i drugi participi, koji u crkvenijem knjigama nijesu obični, dobijaju značeńe pridjevâ *(světlušti* itd.), ili se ńim grade pravi pridjevi od drugijeh pridjeva ili od imenicâ (n. pr. *němušti*, *věkušti)*. Time se napokon može tumačiti i to, što se *št* u završetku *-ušti* shvaća kao pravo naše *št*, koje je postalo od palataliziranog *st-sk*, pa se mijeńa u *šć* ili *šč (gorušći*, *letušći*, *grmušči)*. Svakako za cijeli ovaj proces treba uzeti da se obavio u živom narodnom govoru a ne da su mu dali povoda tek književnici, pa treba kazati da su *R* i uopće dubrovački pisci uzeli *živušti* itd. iz narodnoga govora a ne iz crkvenijeh knjiga.

§. 74. Likvidni suglasnici. — Da je u *kļaknuti*, *kļeti*, *gļedati* po svoj prilici ļ omekšano, to je već spomenuto (v. § 22). Isto je tako u *pakljenoga R.* 258, *pakljena* 261 uz *paklenijeh* 173.

Digitized by Google

281 (*Z* i *B* imaju samo sa *l*: *pakleno Z.* 14, *paklena B.* 154), *hļibe*, *hļibof B.* 52 uz *hlib* 191 (u *Z* i *R* nema ove riječi), *žeļuda B.* 42 (*želuda R.* 143, *Z* nema); *u* je pak omekšano u *gńif Z.* 10. 20, *gńiva Z.* 13. *B* 137, *gńev R.* [138] uz *gnif B.* 136, *gnivu* 83, *gnivan* 180, *gniv R.* 136, *gnjev* 157(2), *gnjeva* 165. 171 itd. Ovdje je sigurno i izgovarano *ļ-ń* mjesto l-n, jer se *pakļeni* nalazi i u poznijih dubrov. pisaca (n. pr. *pakļene* B. Gradić, lib. djev. 14), a tako i *gńev* (*gńeva* [*.ggnieua*] B. Gradić, lib. djev. 146, *gńevi* [*.ggnieui*] lib. vel. 73); isto se tako i u drugijem čakavskijem spomenicima nalazi *hļib* (isp. akad. rječnik s. v.), a *gńiv* i *žeļud(ac)* govori se još dandanas. Mańe je sigurno odgovaraju li pravomu izgovoru primjeri: *proļije se* (*.pro gliese*) *Z.* 21, *pomisļeći* (*.pomisglechi*) 85, *osvijetļiće* (*.oſuietglitchje*) *R.* 190. Što pak u *R* ima i *ugljene* 118, *bogomoljni* 195, *zamišljajte* 241, to je bez sumńe samo netačnost u pisańu, s čega uzimļem da je i u gore spomenutijem primjerima *pakljenoga* i *pakljena* samo napisano *lj* mjesto *l*.

Naprotiv dosta često mjesto mekoga *ń-ļ* stoji tvrdo *n-l*: *janca Z.* 5. 55. 56, *zemalska* 40. 41, *zemalske* 52, *svitilńakof* 59, *pomankan* 79, *zlovolnici* 85, *janca B.* 86, *sužanstvo* 134, *jaganca R.* 110(2) 190. 285, *jagance* 269, *djetinska* 123, *najmanši* 238, *pomankati* 313, *polsko* 241(2). U svijem ovijem primjerima *n-l* stoji na kraju sloga pred suglasnikom, pa je lako razumjeti, da je tu svuda uzeto zbog lakšega izgovora *n-l* mjesto *ń-ļ*: da se naime izgovori *n-l*, treba mnogo mańe dizati jezik iz svojega indiferentnog položaja nego li, kad se hoće da izgovori *ń-ļ*. Na isti je način olakšana suglasnička grupa i u ovijem primjerima: *sviti|naci B.* 138, *sužna R.* 176(2). 182. 187, *nepomniti* 240, *pomniše* 250. (Isp. još §. 91). Naprotiv, kako je već spomenuto (v. § 12), bez sumńe će biti puka ortografska osobina što Z^3 često piše *l* mjesto *ļ*, i kad to *ļ* nije u društvu s kojim drugim suglasnikom. Isto tako mislim da je samo samovoļa ili mudrovańe prepisivačevo što se u *R* nekoliko putâ nalazi u nekijem glagolskijem oblicima *l-n* mjesto *ļ-ń*, a to prema ostalijem oblicima gdje je *l-n* na mjestu: *smišlajući* 241, *zaklinući* 304, *klanajući* 182, *otrnuju* 132, *ockvrnuju*, *ockvrnuje* 149, *shranuju* 165, *shranuje* 221, *spomenuje* 213, *scjenuješ* 231, *scjenujući* 286(2), *sablaznuje* 121. — U infinitivnoj osnovi imperfektivnijeh glagola, kojim u perfektivnom obliku korijen svršava na *n*, lekcionari imaju još staro *n* a ne zamjeńuju ga mekijem *ń* osnove sadašńega vremena: *propinati B.* 10, *spominate* 6,

Digitized by Google

zaklinam R. 175 itd. — Za pozniju promjenu od *l* na *j*, koja je obična u cijelom primorju, mislim da osamljeno *ustrpjuju R.* 294 nije siguran primjer.

§. 75. Na kraju sloga *l* ostaje u *Z* još bez promjene, a tako je i u B^1, dok B^2 miješa *-l* i *-o*, i to tako, da su primjeri sa *-o* mnogo češći nego li oni sa *-l*. Ali taj je razmjer samo u participu prošlom II, premda i tu iza samoglasnoga *r* ima (slučajno?) samo *-l: umrl* 107. 126(3). 129. 136 itd., *razdrl* 124. U ostalijem kategorijama *-o* je mnogo rjeđe; tako ga nema nikada u gen. plur. imenicâ: *dil* 61. 64. 111 itd., pa i u nom. sing. imenicâ na kraju riječi i uopće u sredini riječi ima ga mnogo manje nego li u participâ: *pogibio* 62. 75, *kastio* 103. 131, *umiteostvo* 98 itd., ali *angel* (često i uvijek sa *-l*), *pogibil* 69, *kastil* 59, *torkul* 80(2), *dil* 105, *usilni, usilnim* 69, *silnike* 101, *silnici* 129, *neumitelstva* 110, *dilnici* 114 itd. — Još dalje ide *R*: on ima konzekventno provedeno *-o* na kraju i u sredini riječi, pa stoga ima i *obionu* 134, *obiono* 223, *mobe* (molitve) 138, *siono* 173, *pečao* 290, *razdione* 184, *votu* (tal. *volta)* 273. 318, *manigoda* (tal. *manigoldo)* 279; *l* je sačuvano samo u *obilstvo* 115, zatijem u nekoliko tuđicâ: *apostolstvo* 106, *apostolstva* 262 (ali *aposto* 106. 238), *palma* 278 (ali *paome* 287), *balsam* 278. 305. Što se pak tek ispravljanem teksta može dobiti *dal* 137 i *dostojil se* 194, to baš dokazuje da dubrovački prepisivač nije razumio tijeh oblika. Naprotiv R^2 u manjoj polovici slučajeva zamjenuje Bernardinovo *-l* svojim *-o*.

U pogledu ovoga $o = l$ Marulić se u toliko slaže sa *B*, što se i u njega miješa *-l* i *-o*, ali dok mu je u samoj pjesmi *-l* pravilo a *-o* izuzetak, u napomenama napisanijem prozom (dokle su štampane) prevlađuje *-o*, a to po mojemu mišljenu pokazuje da je i Maruliću bilo običnije *-o*, nego opet u pjesmi davao prednost oblicima sa *-l* koji su kraći te zato zgodniji za Marulićev metar. Zoranić naprotiv odstupa od *Z*, te ima, kao *B* i Marulić, također *-o* uz redovno *-l;* čudno je pak što se u njega tako miješa *-l* na *-o* samo iza *o* i *i: doni* 24, *najdonem* 15, *slišio* 11. 14. 28. 48, *pohvalio* 13, *imio* 29, *zbudio* 31, *bio, svionu* 43; amo pristaju i primjeri gdje je *-a* mjesto *-l: utišia* 3, *bia* + *služia* + *užia* + *želia* 8, *složia* 11. 21. 29, *skusia* 88. Na prvi bi se mah reklo da je to ili slučaj ili još prije kakva samovolja pjesnikova, jer baš ti posljedni oblici na *-ia* ne mogu se tumačiti drugovačije nego kao analogija prema oblicima kao *dâ*, *rekâ*, *kazâ* itd., gdje je *l* pretvoreno u *o* pa *ao* sažeto u *â;* ali i u glagolskoj listini pisanoj u Kninu god. 1451

Digitized by Google

(Kukuļ., spom. br. 60) nalazimo bez promjene *тскал*, *позвал*, *допал*, *отговарал*, *рекал* 79, *с(т)ол*, *питал*, *двигал*, *стол* (2), *рекал* 80, ali iza *i* uvijek *a*: *бша* 79. 80, *дша* (pars) 79(7). 80(6), *имиа* 80. — Kao *R* tako i B. Gradić ima gotovo svuda *-o*, a izuzimļe se genitiv množine sa *l* na kraju: *anđel* lib. djev. 15. 18. 19. itd., *apostol* 69. 129. 131 itd., *Zudjel* 182 (ovakijeh gen. plur. u *R* nema), zatim *obilno* 30. 146 itd., *neumrlstvo* 27(2), *molbe* lib. vel. 46, te tuđice *vanđelski* lib. djev. 21(2), *psalmista* 121, *psaltijer* lib. vel. 83, *psalme* 41.

§. 76. Nazalni suglasnici. — Pred usnenijem *b* zubno nosno *n* rado se mijeńa u usneno nosno *m*; to od česti biva u *hinba*: *himbi Z.* 62, *himbe Z.* 86. 94. *B.* 108, *himba R.* 101. 301, *himbeno B.* 54. *R.* 143 uz *hinbom Z.* 14, *hinba B.* 109, *hinbu* 108, *hinbena Z.* 46, *hinbeno B.* 41, *hinbenoga* 197. Ako se može vjerovati pisańu, to biva katkada i među dvije riječi, koje su usko vezane zajedno, i pred usnenijem *p*: *kom puta B.* 21, *jedam pastir* 110, *Šimum Petar R.* 261 (ali isp. malo dalje). — U korijenu *čьn- Z* i *B* imaju još redovno *n*: *počnu Z.* 24. *B.* 1, *počneš B.* 134, *počińu* 1 itd., samo što u glagolskom prilogu prošlom može biti i *m* mjesto *n*: *počam Z.* 26, *počamše B.* 83. 104. 106 i *počanši B.* 19. 51. 150; ako nije slučaj, dobro je upamtiti da u *B* starije oblike sa *n* ima B^1, dok mlađe sa *m* ima B^2. I *R* ima obično *n*: *počneš* 243, *počińu* 99, *počińaše* 251 itd., a samo u glagolskom prilogu miješa: *počanši* 120. 205. 206. 262, *od počan svijeta* 319 i *počamši* 154. 165 187, a tako i B. Gradić uz *počnite* lib. djev. 7 ima *počamši* lib. vel. 45. Regbi dakle da se *m* zbiļa najprije počelo razvijati u glagolskom prilogu, pa da je odatle prešlo i u osnovu sadašńega vremena[1], i to po svoj prilici u povodu za oblicima *uzam - uzamši*, *prijam - prijamši*, koji su mu i značeńem dosta blizu. — U *Z* i *K* grupa *mn* ili ostaje bez promjene ili od úe bude *vn*, odnosno (sa *f* mjesto *v*) *fn*: *vnozih*, *fnoga Z.* 6, *fnozih* 36. 42 itd., *fnozih K.* 257. *fnogimi* 262, gdje je disimilacijom od dva nazalna glasa prvi, t. j. labijalno *m* zamijeńeno drugim labijalnim glasom. U *B* i *R* nema ovoga mijeńańa.

Osobini primorskijeh dialekata, da se *m* na kraju sloga zamjeńuje sa *n*, u *Z* nema gotovo traga, jer jedini primjer, koji bi amo spadao, *ļuden* 2, može lako biti pisarska griješka. Sigurnijeh pri-

[1] Dva primjera iz poveļa XV. vijeka sa *m* u sadašńemu vremenu: *почме* Pucić spom. srp. II, 44 i *вимя* I, 174, moglo bi lako biti da su od izdavača zlo pročitani.

Digitized by Google

mjera ima tek u *B*: *glason* 10, *cinbal* 21, *tenpal*, *tenpla* 53, *tko si nan će* 103, *imenon* 117, *jesan* 152, *sedandeset* 167, *mänon* 195; nekoliko primjerâ ima i *R*: *kamenjen* 154, *onijemen* 156, *k vraton* 160, *uzanše* 193, *Didin* 208, *van* 215, *Panfiliju* 221, *sinfonije (simfonije B) R*². 202. 203 (3). Naprotiv biće samo pogreške što se u *B* nalazi i *u dam subotńi* 138, *jedam z drugim* 171, pa i u *R* nekoliko puta tako *m* mjesto *n*, jer to biva i u početku od sloga, gdje takomu miješańu ovijeh dvaju glasova nema mjesta u izgovarańu.

§. 77. Dentalni suglasnici. — Kako je dobro poznato prema stslov. *omъ* u našemu je jeziku *od*, a starije je *ot* sačuvano samo u *oteti (otimati)*, *otiti* i riječima od ńih postalijem. Nego u lekcionarima može i glagol *otiti* imati *d*, ali samo u participu i u prilogu prošlom: *odišal Z.* 19. 73, *odišli B.* 39, *odišadče* 2. 52. 72, *odašal* 198, *odašao R.* 199, *odašla B.* 21. *R.* 157, *odašli R.* 200, *odašad* 146[1]. Dok je dakle stariji oblik *ot* sačuvan samo u kompoziciji s dva vrlo stara glagola *(-ęti, iti)* što počińu sa samoglasnikom, mlađi se oblik sa *d* pojavļa i u kompoziciji s glagolom *iti*, netom mjesto osnove, što počińe sa samoglasnikom, dolazi druga osnova što počińe sa suglasnikom *(šьd-)*; što uprav u ovijem oblicima iza *od* opet stoji samoglasnik, to ništa ne smeta, jer su oblici *odišal*, *odašad* itd. postali od starijih **odšal*, *odšad*. Zato vaļa misliti da je u slavenskijem jezicima, što imaju ovako *od* mjesto *ot*, to najprije bivalo pred suglasnicima, i to naravski prije svega pred zvučnijem, pri čemu su bez sumńe pomagali ostali prijedlozi što imaju na kraju *d (pod, nad, prěd)*. Svakako lekcionari nam svjedoče da su (dajbudi u primorju) u participu i prilogu prošlom glagola *otiti* oblici sa *od* stariji od oblikâ sa *ot-* (*otišao*, *otišavši)*, koji su tek docnije napravļeni prema *otići - otidem*.

Pred *š* biva od *t* (koje može i stajati mjesto *d)* u nekijem prilikama *k: vekši Z.* 21. 29. 48. *B.* 33. 38, *vekše R.* 259 itd., *povekši* (povedavši) *R.* 199, *dovekše* (dovedavši) 233, *padkši (padъ* = padavši) 259. Ovo je isti pojav koji vidimo i u *na tle - na kle*, *metla - mekla*, *Dlamoč - Glamoč Tnin - Knin*, *tmica - kmica* itd., t. j. eksplozivnomu je glasu promijeńeno mjesto artikulacije, te je mjesto predńega zubnoga glasa uzeto stražńe grleno. — Pred me-

[1] U *odtidite B.* 143, *odtide R.* 122 uzeto je kao da je *otid-* postalo od *od-tid-*, pa je zato ispred *t* napisano još *d*, a u *odajde B.* 168 (*R*² 293) vaļa da je gotovo *oda* uzeto iz *odašal*, *odašad*.

Digitized by Google

kijem *ń* stoji mjesto tvrdoga *t* meko *ć* u *prićńami* (prijetńami) *R.* 258, a naprotiv mjesto mekoga *ć* stoji tvrdo *t* u *svijetńaka R.* 307.

§. 78. Labijalni suglasnici. — U pogledu glasa *v Z* i *B* sasvim se razlikuju od *R:* prva dva spomenika zamjeńuju ga često glasom *f.* dok *R* to ima jedan jedini put: *sfišću* 289, koje je bez sumńe prešlo bez promjene u dubrovačku redakciju iz originalnoga prijevoda (v. s. 5 [86]), a i R^2 je samo jednom zadržao ovako *f: sfrhu* 184. Nego i *Z* i *B* ne slažu se potpuno među sobom, a ni ńihovi pojedini dijelovi. — U *Z* pred suglasnicima izuzevši *r, l, ļ, n, ń, j* redovno stoji *f* mjesto *v*, te su s ove strane izuzeci vrlo rijetki: *popovski* 16, *vladavci* 19, *vstavši se* 12. 38, *pristupivši* 73, *pogledavši* 77, *vsakoga* 62, *vse* 69. 71, *vsega* 63; samo u osnovi *pravd-* (koja se vrlo često nalazi) biće od prilike pojednako podijeļeni primjeri sa *v* i primjeri sa *f*, dok je opet u riječi *ovca v* gotovo pravilo bez izuzetka: *ovce* 6(7). 9(2) itd. a samo *ofce* 58. 59. Ne brojim u izuzetke slučajeve gdje nije *f* u prijedlozima *vs, vsz,* jer lako može biti da se tu miješao izgovor *v-vz* i *u-uz* (isp. § 18), a tada treba n. pr čitati *u vanđelji, u pismih* 1, *uzmožno, uzeše* 15 itd. Pred *r* ima samo jedan put *f* mjesto *v: fridni* 93, dok primjer ‚*pofuratifsi*' 11 (gdje je *pof* na kraju retka) nije siguran; pred *l, ļ, n, ń, j* primjeri sa *v* i sa *f* biće od prilike pojednako porazdijeļeni. Na kraju riječi Z^{1a} i Z^2 imaju također redovno *f* s vrlo malo izuzetaka: *kraļev* 5(2), *ļubav* 13, *Isusov* 19 i redovno *ov* 3. 4. 11(3). 13(3). 18(2). 19 itd. osim *of* 23; naprotiv Z^3, Z^{1b} i Z^{1c} imaju dosta često *v*, u završetku genitiva množine pače redovno: *suprotiv* 68, *ńegov* 67, *ńihov* 64(3), *grihov* 62. 67, *zlobnikov* 62, *učenikov* 69 itd. Osim toga u *Z* može biti *f* mjesto *v* i iza suglasnika *s*, naročito u osnovama *svęt-, svĕt-* i *svoj-: sfoju* 36, 45, *sfojih* 45. 46, *posfećena* 50, *sfetih, sfite* 55, *sfeta* 71, *sfetom* 72 itd.; nego i ovdje se razlikuju pojedine česti: Z^{1a} ima samo *sfojim* 29 i nesigurni primjer ‚*sfuita*' 8; nešto je više primjera u Z^2 a još više u Z^3 i Z^{1b} - Z^{1c}. Što se tiče izgovarańa ovoga *f*, interesni su još ovi primjeri: ‚*staufsi*' 12, ‚*sfueta*' 87, ‚*sfueti*' 91, gdje se vidi, kako se i u pisańu kolebalo među *u* i *f*. — U istijem prilikama, u kojim ima *Z f* mjesto *v*, ima ga i *B*, ali se i u ńega dvije ńegove redakcije u tome poslu razlikuju u toliko, što B^1 s malijem izuzecima ima *f* mjesto *v* na kraju riječi i pred svakijem suglasnikom (i pred *ļ, n, ń, j)* osim pred *r*, gdje ima samo *v*, i osim osnove *pravd-*, gdje i on pojednako miješa *v* i *f*, dok B^2 na kraju riječi i pred suglasnicima ima gotovo isto tako često *v*

Digitized by Google

kao *f*. Nadalje B^1 ima *sf* mjesto *sv* počešće samo u osnovi *svęt-: sfete* 4, *sfetih* 7, *sfeti* 33, *posfećen* 34, *osfetitelj* 35 itd., a inače B^{1a} ima *sf* samo iznimice: *sfrhu* 34, *sfita* 36. 49, *sfršu*, *sfidočastvo* 49, *sfoji* 50, *sfoga* 54, *sfojoj* 57, a nešto češće B^{1b} i B^{1c}: *sfi* 153, *sfitiļnaku*, *sfiteći*, *sfaku* 157 itd.; naprotiv B^2 ima vrlo često *sf* mjesto *sv*, pa i u takijem prilikama kao što su *s fami* 76, *s fečere* 85 itd.

§. 79. Što se tiče značeńa ovoga *f*, koje stoji mjesto *v*, doslije je obično uzimano da je to samo ortografska osobina koja s izgovorom nema nikakva posla, pa se zato pri štampańu starijih pisaca, koji imaju ovako *f*, redovno zamjeńivalo ńikovo *f* sadašńim *v*. Ako se ne varam, prvi je prof. Maretić, izdavajući Bernardinov lekcionar, zadržao ovo *f* gdje ga je i našao te izrekao mišļeńe da „se i inače *v* pretvara u *f* gdje tako izgovor traži“ (str. XVI akad. izdańa). Prof. Budmani naprotiv na str. XIII predgovora k XVI. knńizi *Starijeh pisaca hrvackijeh* misli da se i *f*, koje stoji mjesto *v*, „izgovaralo kao *v* a ne kao *f*, i da je možebiti razlog, s kojega su stari pisci ovako upotrebļavali ovo slovo, bio samo taj, da se ne bi čitalo *u* mjesto *v* (jer je ovo zadńe slovo ..... značilo i glas *v* i glas *u)*“. Nego kad bi naši stariji pisci samo pisali *f* mjesto *v*, da tobože time razlikuju suglasnik *v* od samoglasnika *u*, koje oboje oni inače pišu sa *u*, tada bi oni sigurno to činili gdje god može biti glas *v*, — ali baš to nije, već oni pišu *f* mjesto *v* samo pred suglasnicima, samo na kraju riječi, samo iza *s* a nikada pred samoglasnikom, nikada iza drugog suglasnika. Nema dakle sumńe, da je ovo *f* pravi glasovni a nikako samo ortografski pojav. A može se i lijepo razumjeti, zašto je i u ovijem određenijem prilikama *f* zamjeńivalo *v:* da se naime izgovori *f*, treba mańe napora nego li da se izgovori *v* (jer pri *f* žice glasnice ne titraju), pa je zato na taj način olakšavan izgovor gdje bi se *v* sastalo s drugijem kojim suglasnikom, zatim na kraju od riječi gdje se uopće glasovi izgovaraju s mańom intenzivnosti. Zašto pak to nije konzekventno provedeno, to nije lako kazati, a bojim se da će se još mańe moći protumačiti, zašto takoga izgovarańa nema više u onijem krajevima, iz kojih su pisci što tako pišu.

§. 80. Glas *f* imaju sva tri lekcionara bez izuzetka u glagolu *ufati*, koje je postalo od starijega oblika *upvati* time, što je najprije iza *p* od *v* postalo *f*, pa pred ńim otpalo *p*; *R* piše prema latinskoj ortografiji nekoliko puta i *ph* mjesto *f: ‚uphanje‘* 99, *‚uphaiu, uphanja‘* 100. Inače glas *f* (osim kad stoji mjesto *v)* ima još samo

Digitized by Google

u tuđim riječima, osobito u biblijskijem imenima gdje se također u pisaňu često ostavļa bez promjene latinsko *ph*. — Redovno *br* mjesto *vr* ima *R* u *brijeme-brjemena;* jedini je izuzetak *vrjemena* 300. Tako ima i R^2: *brijeme* 120. 130. 171. 172. 173. Ovo je poznata osobina dubrovačkoga dialekta, ali je čudno da ova promjena nije daļe zahvatila *v* pred *r* već samo u *vrijeme*. Neobično je također da je *b* zamjenik glasu *v*, jer redovno biva naprotiv da durativno *v* zamjeňuje eksplozivno *b;* ali to se može i drugovdje potvrditi n. pr. *breteno* mjesto *vreteno* u Boci Kotorskoj i na Zlarinu u Dalmaciji.

§. 81. Guturalni suglasnici. — Eksplozivno *k* pred drugijem suglasnikom rado prelazi u durativno *h* koje je lakše za izgovarańe, pa tako imamo i u lekcionarima: *hći Z.* 5. *R.* 112. 253(2), *hćeri R.* 115. 183. 188. *hćer Z.* 63, *hćere* 7 itd., *h tebi Z.* 7(2) 11. 28. 88 (uz *k tebi* 9. 93), *vehši Z.* 21. 22, *mehčinami B.* 2, *lahčinu* 141, *lahka* 68. 95. Ako se pak ‚*cthij*' *R.* 153(2) ima zbiļa čitati *ći* (t. j. *cthij* mjesto *tchij*), tada tu imamo neku asimilaciju, t. j. u *kći* ono je *k* pretvoreno u *t* pred *ć* kojemu je baš prvi elemenat glas *t;* ne mislim pak da bi se to *t* moglo dovoditi u svezu sa *d* od još starijega oblika *dšti*, jer je u našem jeziku regbi od najstarijega vremena svuda proveden oblik *kći*.

Glas *h* redovno se piše u sva tri spomenika, a može ga ne biti samo u glagolu *hotjeti-htjeti*, i to često u *Z*: *oću* 36, *oćeši* 49, *oće* 4. 49. 58. 60. 61(4), *oćete* 14. 34. 57. 60. 67, *ote* 49, *ne tij* 35. 41, *ne tijte* 12. 24. 25. 31, *ne ti* 1, *ne tite* 2. 55. 60, *ne teći* 1, *ne ti* (3 sg. aor.) 18 itd., a vrlo rijetko u *B* i *R: oću B.* 17. *R.* 110, *oćeš B.* 82. Ovo je vrlo čudan pojav; još za oblike kao što su *ne tij*, *ne teći* itd. može se uzeti da su postali ne od *ne htij*, *ne hteći* već da su udešeni prema indikativu *neću* itd., ali zašto baš samo u ovoj riječi može u oblicima kao *oću* itd. nestati glasa *h?* Kad bi se nalazilo primjerâ gdje *h* tako mańka u negaciji, dakle kad bi se nalazilo *ne oću* itd., još bi se moglo promisliti da je to nekako sredńi stepen u razvitku među *ne hoću* i *neću*, ali baš takijeh oblika nema ni u *Z* ni, koliko ja znam, u kojemu drugom spomeniku. — *R* ima još primjere *drćući* 259 i *ustjedbudu* 286 gdje treba prije uzeti da je na taj način olakšana suglasnička grupa; ako se pak ńegovo ‚*pochaſaoiꙗ*' (pokazao ih si) 262 ima zbiļa čitati kao *pokazao ik si*, tada je tu *h* pretvoreno u *k* kao n. pr. u *drktati*, *bakat*, *ženik* itd. Za primjer *iza* (‚iça') *K.* 257 mjesto *hiza* mislim da je pogreška (izdavačeva?).

Digitized by Google

Bez sumńe samo je ortografska stvar što naši lekcionari u biblijskim imenima pišu katkada *h* i gdje ga u latinskome nema. To je bivalo i u latinskijem rukopisima pisanijem u Italiji, jer se ovako latinsko *h* ni tamo nije izgovaralo, pa su pisari metali *h*, kako je koji bolje znao. Najmańe toga ima u *Z: Heđipt* 5, i *K: izrahelskih* 257, nešto više u *B: Hjeruzalem* 67. 117. 176, *Hjeruzalema* 119, *Hjeruzalemu* 103, *izrahelskih* 92, *izrahelsku* 99, *Helizej* 57 itd., a još više u *R*: *Habramom* 118. 125, *Habramovo* 121, *Habramu* 135, *Hezau* 142, *Helizeo* 160, *Iljozef* 178, *Hjozefova* 255, pače i *od Habarimatije* (ab Arimathaea) 189 itd., u *R* ima pače jednom i *ho ostalom* 147. A vrijedno je spomenuti da i R^2 ovako rađi: *Hezdru (Ezdru B)* 244.

§. 82. Pravilo da gutural pred *i-ě* bude sibilantom nije konzekventno provedeno. Već u imenicâ može se naći u *Z* i *B* po koji primjer gdje je gutural sačuvan, t. j. upravo uzet prema ostalijem padežima: *priliki Z.* 32, *slugi Z.* 54. 89. *B.* 17. 87, *počatki Z.* 68. *B.* 185, *zraki B.* 14, *vrutki* 95. 160 (uz *vrutci* 95), *vrutkih* 60, *voski* 93, *hercegi* 101; u *R* ima samo jednom *vrutki* (‚uratchij') 198. U zamjeničnoj (pridjevnoj) deklinaciji može se odrediti prije svega kao pravilo da sva tri lekcionara imaju u množini sibilant ne samo u nominativu, gdje je od starine na mjestu, već prema ńemu i u ostalijem padežima (izuzevši naravski akuzativ!), ali opet u *Z* i *B* nijesu rijetki izuzeci: *nagi Z.* 57, *tihi* 59, *pridragi Z.* 62. 79, *B.* 8(2). 122, *krotki B.* 171, *krotkih Z.* 45. *B.* 4, *veliki Z.* 70, *mnogih* 75, *mnogim B.* 159, *mnogimi Z.* 86, *gratski* 82, *fsakih Z.* 86. *B.* 118. 191, *kripki B.* 26. 124, *koliki* 42, *niki* 67. 119. 126. 140, *nikih* 153, *tolikimi* 91, *suhimi* 92, *jakim* 102; taki su primjeri mnogo rjeđi u *R: drugi* 176, *njeki* 181. 206. 234. 301(2). Kako se i u ovom pogledu razlikuje *R* od *Z* i *B*, vidi se po načinu, kako postupaju s onijem pridjevima, koji su načińeni nastavkom *-ski* a koji se tako često nalaze: *Z* i *B* imaju tu redovno sačuvan gutural s jednijem izuzetkom *vragolijscim* (i. sg.) *Z.* 85; *R* naprotiv ima i tu ponajviše sibilant: *človječcimi*, *anđeoscijemi* 123, *zemaļscijeh* 127. 129, *izdraelscijeh* 129, *zemaļsci* 199, *rimsci* 221 itd. U padežima jednine, gdje gutural može biti pred *i-ě*, — a to su instr. m. i sr. roda i dat. lok. ž. roda s nastavkom *-i*, — *R* ide opet svojim putem: u instr. *Z* i *B* imaju naime gotovo uvijek sačuvan gutural: *velikim Z.* 18(2). 24. 25. 45. 55(3). 86. *B.* 4. 8. 10(2). 24 itd., *fsakim Z.* 57. *B.* 149. 199, *mnogim Z.* 64, *predragim* 81, *pridragim B.* 149, *nebeskim Z.* 92, *drugim B.* 2. 51.

Digitized by Google

79 171, *nikim* 22(2); izuzimļe se gore spomenuti primjer *vragolijscim Z.* 85 i nekoliko putâ u *B velicim* 50. 60. 62(3). 67. 73(2). 79. 84. 118. 131, koji su primjeri, osim prvoga, svi iz B^2. Naprotiv *R* ima i ovdje redovno sibilant: *tacim* 122, *velicijem* 125. 142. 143(2). 152. 153(2). 154 itd., *blazijem* 144, *druzijem* 115. 154, *galilejscim* 176, *svacijem* 262, a jedini je izuzetak *svakijem* 262. I u ono malo slučajeva, gdje pridjevi ženskoga roda u dat. lok. jednine imaju iza guturala završetak *-i*, *k* se mijeńa u *c*: *velici Z.* 64. *B.* 151. *R.* 186. 265. 296, pa opet i tu *B* ima i sačuvano *k*: *veliki* 41. 169. — Koliko su u *R* običniji oblici sa sibilantom, vidi se i po tome, što R^2, gdje s te strane nešto mijeńa, uzimļe sibilant mjesto guturala: *nebescijeh (-skih B)*, *zemaļsci (-ski B)* 201, *babilonscijeh (-skih B)*, *jacijem (-kim B)* 203. A neće biti izlišno, da se spomene, da i u B. Gradića odlučno pretežu oblici sa sibilantom. Što pak u *B* jednom ima i u nominativu jednine *druzi* 134. to je bez sumńe prepisivač krivo razumio kao da je to nom. množine, pa prepisujući obrnuo *g* na *z*.

§. 83. Sibilantni suglasnici. — Starije je *s* prema poznijemu *š* još sačuvano u nekijem slučajevima pred drugim suglasnikom: *ostri Z.* 42. *B.* 153. *ostro Z.* 66, *ostra B.* 7, *ostrinu B.* 170, *skripahu Z.* 3. *B.* 10, *skripanje B.* 17. 25. 175, *poskropļenju* 149, premda ti primjeri nijesu dosta sigurni, jer starija ortografija ne razlikuje dobro *s* od *š*. *R.* gdje ima ovake oblike, piše *š* (‚fc'): *oštra* 105, *oštar* 268. Ovo ide u osobinu našega jezika, po kojoj vrlo često od *str* i *skr* biva *štr* - *škr* n. pr. *štropot*, *škrob*, *škriňa* itd.; artikulacija sibilanta približena je artikulaciji guturala i glasa *r*, te je tako od dentalnog *s* postalo palatalno *š*. — Što pak u *R* redovno ima *š* i u *vlastit: vlaštite* 111. 212, *vlaštitoj* 164, *navlaštito* 241, to je po svoj prilici udešeno prema *navlašt*, **vlašti (vlašći Z. B.)*. Isto je tako u *naviještiše R.* 251, *uskriši* 153, *ponižio* (uz *ponizio)* 173, *sniži* (uz *snizi)* 139, *prikažuje* 111 palatalni sibilant došao iz ostalijeh oblika (part. pas., komparat., iterat.) gdje je taki glas na mjestu. Analogijom je došlo iz indikativa *ž* mjesto *z* i u *užeži B.* 197, *ižežite R.* 191, *užižahu* 131. — Teško je protumačiti *š* u *mješte (мѣсте) R.* 142 koje se tako redovno piše a još sada govori u Dubrovniku.

Mjesto *s* nalazi se i *c* u ovijem primjerima: *ockvrńeni Z.* 57. *B.* 11. 64, *neockvrńen B.* 34, *neockvrńena R.* 261, *ockvrńuje B.* 47, *ockvrńuju R.* 149, *ockvrne* 192 itd. (uz *oskvrńenoj Z.* 67, *oskvrńenoga B.* 175, *iskvrńenja R.* 164), *ucknjeti R.* 300, pa i *cablo* (t. j.

Digitized by Google

s[t]blo sa sekundarnijem *a) B.* 93(2). 127(2) uz *stablo* 127(3), *stabla* 94. 121. Ovomu pojavu da spirantno *s* bude afrikatnijem *c*, ima i inače potvrde u našemu jeziku, ali uvijek samo pred suglasnikom, i to ponajviše pred *k*, rjeđe pred *m* a još rjeđe pred *t*. Razlog ovoj promjeni nije lako kazati, tim više što vidimo da s druge strane naprotiv od *c* (i *č)* pred *k* i *t* biva *s (š)*, t. j. da *c (č)* pred drugijem eksplozivnijem konsonantom gubi svoj eksplozivni elemenat; iz ove druge vrste slučajeva ide amo iz lekcionarâ možebit primjer *‚oçsta‘ Z.* 18, ako je tu ono ç samo zapisano po nekom mudrovańu (prema nom. *‚oçat‘)*; ali bi moglo biti da to treba zbiļa čitati *ocsta*, t. j. uprav *oc-sta* gdje se dakle afrikata *c* dijeli na oba sloga; *B* i *R* imaju bez ikakve promjene *octa B.* 73. 79. *R.* 177. 193(2). — U pogledu prividnoga mijeńańa prijedloga *s* na *z* isp. § 59.

U kompoziciji prijedloga s glagolom *s* (i koje je postalo od *z)* ostaje bez promjene pred palatalom: *usčudio R.* 125, *rasčini* 304, *sčekat* 318, *rasčińenja* 113, *sčudiše* 268[1]; samo pred *ńim, ńom, ńimi* može biti i *š*, i to iznimice u *R: š ńim* 122, *š ńime* 276, dosta često u B^2: *š ńim* 59. 60. 65. 68 itd., *š ńom* 59. 67. 69, *š ńimi* 70, a u B^1 samo *š ńim* 159.

§. 84. Glasu ʒ *(dz)*, koji se u dubrov. dialektu čuje u nekijem domaćijem i tuđijem riječima, u *R* ima samo traga u biblijskijem imenima; gdje se naime tamo nalazi latinsko *z*, tu se (prema talijanskom izgovoru) u Dubrovniku izgovara ʒ *(dz)*, pa i Rańina tu piše *z* a ne *s* ili *f* (kojim on naznačuje glas *z)*. Nego može lako biti, da je Rańina tako pisao ne toliko, da bi pokazao drugovačiji glas od običnoga *z*, koliko za to, da bi vjernije zadržao izvornu ortografiju tijeh imena, s čega on katkada piše i *h*, gdje ga sigurno nije izgovarao (v. s. 16 [97]) i *ph* mjesto *f* (v. s. 14 [95]). Tomu u potvrdu ide i to, što u onijem domaćijem riječima, gdje se u Dubrovniku zbiļa izgovara ʒ, *R* ne piše *z* već *s-f: zora* 190, *zore* 304, *zorom* 206. 307, *jezer* 198, premda opet s druge strane piše katkada *z* i u biblijskijem imenima, gdje u latinskom nije *z* već *s: Jozef, Jozefu* 183, *Lizabeta* 264, *Elizabeta* 267, pa bi moglo biti da je Rańina baš htio da slovom *z* naznači glas ʒ *(dz)*, tijem više što se sada u Dubrovniku zbiļa izgovara *Joʒo, Liʒabeta.*

[1] *„ffcignieno“ B.* 152 krivo je pročitano *ščińeno*; kako se jasno vidi iz lat. teksta: *et tamquam lutum aestimabitur argentum in conspectu illius* (Mudrost 7, 9), treba tu čitati: *i kakono kal s c i ń e n o bude srebro pred obrazom ńeje.*

Digitized by Google

§. 85. Palatalni suglasnici. — Starije *č* pred *r* u *Z* po svoj prilici još se drži: *črіva* 24, *črlenoga* 67, premda bi se njegovo *ç*, koje on ovdje piše, moglo čitati i *c*; za *B* i *R* već je sigurnije da je ovdje *č* zamijeńeno mlađim *c*: *criva B.* 53, *crivi* 30, *crvak*, *crlena* 55, *crlenim* 73[1], *crleno* 196, *crijeva R.* 262, *crvac*, *crleni* 158 itd. I to je neka vrsta asimilacije u pogledu mjesta artikulacije, jer je alveolarno *c* bliže našemu alveolarnomu *r* nego li palatalno *č*. — Glas *č* pred muklijem suglasnikom (*t*, *k*, *c*) u *B i R* redovno se drži: vrlo često u *počten*, *počtenje*, *počtovati*, *čtenje* i u pridjevskom završetku *-čki*, pa i inače u sličnijem prilikama: *čtaše*, *pročtaše B.* 135, *čtjeste R.* 141, *ličcu* 123, *ličca* 172(2), *bližičtvom B.* 50, *svjedočtvo R.* 228, pa i sa sačuvanijem *s* među *č* i *t* (jer ne mislim da u ovakijem prilikama treba čitati *-čstvo*, t. j. da je uz starije *č* i mlađe *š*) *redofničstvo*, *redovničstvo B.* 112, *dvorničstvu* 128, *bližičstvu* 153, *svjedočstvo R.* 187. 211(2), *proročstvo* 276. U ovom pogledu izuzimle se samo zamjenica *što* (u *R*) i *ništa* (u sva tri lekcionara), koja od najstarijih vremena ima *š* pred *t*, a osim toga još samo *štovati (čtovati B) R*[2] 103, pa *čštujte (‚cſtuite') R.* 213, koje je po svoj prilici kombinacija starijega i mlađega izgovora, i *bližistvo B.* 149, koje će opet biti samo napisano sa *s* a trebalo bi uprav čitati *bližištvo*. Sasvim je drugovačije u *Z*: u ńega se pred *t* miješa *č* (‚*ç*') i *š* (koje se redovno piše samo sa *ſ* ili *s*), ali je opet ovo drugo običnije: *čtenje* 40. 41. 42. 52. 54. 90, *počtenja* 50, *svidočstvo* 3. 5. 13. 16. 26. 77(2), *bližičstvo* 42 itd., a s druge strane *štenje* (vrlo često), *poštenje* 5. 55. 72(2). 85. 92, *pošteno* 88, *poštovana* 61, *poštujet* 63, *štuje* 88, *šti* 54, *svidoštvo* 3, *divištva* 6, *bližištvo* 37 itd.; katkada je, onako kako je gore kazano, spojeno *č* i *š*: *čštenje* 5(2). 50. 55, *počštovan* 10, *počštovana* 4, *pročšti* 11, *čštiše* 31, *počštenje* 56, a jednom je zapisano i ‚*ſçti*' 31, koje će biti samo pogreška, jer od *čti* može lako biti i *čšti* i *šti* ali teško *šči*. Sasvim je osamljen primjer *grškom (‚gerschom')* *Z.* 24 sa *š* mjesto *č* pred *k*, već ako je pisarska griješka mjesto ‚*gerçschom*' sa sačuvanijem *s* među *č* i *k*. Vrijedno je spomenuti iz *K* i oblik ‚*potstenye*' 259. — Vrlo je čudan oblik *ročbini R.* 146(2) mjesto *rodbini*: pogreška nije, jer i B. Gradić piše *rožbine (‚rozbine')* lib. djev. 86, a A. Gučetić opet ima *rojbini (‚rogbini')* roz. Jez. 162; vidi se dakle da je tu uprav *č*, koje pred *b* može biti *ž* ili *ǵ*.

[1] U akad. rječniku mjesto, gdje dolazi ovaj oblik, citira se (po trećemu izdańu) pod oblikom *črlen*, dok se u akad. izdańu Bernardina ne spomińe ovaka varijanta. *

Digitized by Google

§. 86. Osim čestice *-re* (stslov. *-же*), koja se drugovačije u našemu jeziku i ne nalazi, lekcionari imaju *re* mjesto *že* i u glagolskijem osnovama *može-* i *žene-*, i to *Z* i *B* redovno: *more Z.* 3. 5. *B.* 12. 17, *moreš B.* 17, *pomore Z.* 20. 51, *izreneš* 86, *izrenu B.* 172, *proreneš Z.* 86, *odreni B.* 52 itd.; *R* naprotiv miješa *že* i *re: može* 102. 155. 181, *možemo*, *možete* 140, *obnemože* 125, *proženete* 109, *proženu* 302 itd., i *more* 130. 159. 166. 177, *morete* 166. 180, *pomore* 184, *morebit* 150. 164, *izreni* 155 itd. I pozniji dubrovački pisci miješaju ovdje *že* i *re*, n. pr. B. Gradić: *može* lib. djev. 25, *more* 23. 24, *morebit* 5, dok se dandanas u gradu govori samo sa *že*. Ovo je dakle opet jedan primjer, gdje se jezik jednog mjesta vraća starijemu obliku *(-že-)* zapustivši mlađe *(-re-)* kojim je stariji oblik od česti zamjeńivao. Inače vrlo je teško protumačiti ovo *re*, tijem više što ima vrlo mnogo riječî u našemu jeziku koje imaju slog *že (žena, žeļa, želudac* itd.) pa opet ne diraju uń.

Glasu *ǵ* ima potvrde samo u *R* u riječima talijanskoga porijekla, gdje ga ima u talijanskom jeziku, kao što su *ǵardin* 152, *viǵilija* 307, *ǵiganti* 197, *ǵiļozije* 271, *pelegrinaǵ* 306, *vjerǵin* 310, *poseǵate* 308, *poseǵao* 309, *posiǵali* 310. U domaćim riječima nema ga, jer gdje bi ga moglo biti, t. j. mjesto *č* pred zvučnijem suglasnikom, tu u lekcionarima ili ostaje bez promjene *č* ili od ńega biva *ž* (v. s. 21 [102]).

§. 87. Asimilacija. — Asimilacija zvučnijeh i muklijeh suglasnika među sobom, po poznatom pravilu koje vrijedi u našemu jeziku, slabo je provođena u lekcionarima, naročito nije ondje, gdje je bilo piscu lako sjetiti se srodne a običnije riječi, u koje odnosni suglasnik nije u društvu s drugijem pa ostaje bez promjene; koliko je s te strane razmišļańe uticalo na pisańe, vidi se n. pr. po primjeru *obsova Z.* 16, gdje je *o-psova* shvaćeno kao da je postalo iz *ob-sova*. Ali opet nijesu rijetki primjeri gdje je asimilacija provedena; vrlo često to biva sa *d* pred *c-č*, *s-š: mlatca B.* 10, *srtce* 14, *mlatči R.* 185, *gratski Z.* 82, *pošatše* 29 itd., ali i inače: *fsagdańa Z.* 27, *slatkost* 50, *prislatke* 88, *grtka* 67, *uvižbao B.* 75, *ustjedbudu R.* 286 itd.; često se također asimilira i prijedlog *k: g diri Z.* 38, *g bogu Z.* 43. *B.* 12, *g zapovidem Z.* 71, *g ženi* 48(2), *g zemļi R.* 150 itd., premda opet i tu primjer *g stadu R.* 141 kaže, kako se i u protivnom smjeru griješilo. Slučajevi, gdje se radi o *z*, nijesu sigurni zbog nedostatka ortografije, ali je važno da *Z*, ako se ne varam, nikada za prijedlog *iz* ne piše ‚*iç*' pred

Digitized by Google

p, *k* *t*. Svakako je najbliži ‚etimološkomu' pisańu *B*, ali opet i u ńega ima n. pr. *z ženami* 11, *nis ponistru* 20. Pred *b* od *č* ne biva *j* već (bez eksplozivnoga elementa) samo *ž;* tako redovno u *B sržba* (često), dok se u *Z* miješa *č* i *ž: srčba* 10, *srčbu* 20 itd., *sržbe* 12. 13 itd.; *R* ima samo *srčba* (često), pa još *svjedočba* 149, *svjedočbu* 163. — Inače ja sada mislim da se u pogledu asimilacije suglasnikâ među sobom (i uopće u pogledu suglasničkijeh grupa) treba donekle emancipirati od današńega izgovarańa i mišļeńa. Ja znam da i naše današńe izgovarańe i nauka o fiziologiji glasova ištu da se n. pr. u *ropski* čuje *p*, u *rijetka* *t*, a u *svjedoj́ba* opet *j́*, ali to sve stoji kada se, kao što sada zbiļa redovno biva, slogovi ovako dijele: *ro-pski, rije-tka, svje-do-j́ba.* Ali se slogovi mogu i ovako dijeliti: *rop-ski, rijet-ka, svje-doj́-ba*, a tada se mogu mnogo lakše držati jedno uz drugo, uprav jedno za drugim zvučni i mukli suglasnik. Zato ja ne bih rekao da se može za naše starije jezične spomenike od jednom presjeći, da gdje se u ńih tako nalaze usporedo dva suglasnika razne vrste (a to u ńih biva vrlo često, pače u većemu broju slučajeva), ne bih rekao da se to uvijek ima odbijati na pisańe, već bi moglo vrlo lako biti da su se u starije vrijeme slogovi mogli dijeliti i ovako, kako sada, a i tako, da jedan suglasnik pristane uz jedan slog a drugi suglasnik uz drugi. Tako bismo najlakše razumjeli, zašto se u ńih miješaju oba načina pisańa, t. j. s provedenom asimilacijom i bez asimilacije Tijem naravski neću da kažem, da se opet ima samo na ovaj način tumačiti ta razlika u pisańu; naprotiv ja sam još uvijek uvjeren da joj je pored te moguće razlike u izgovarańu vrlo mnogo pomagalo i razmišļańe, ali s druge strane čini mi se da se ne može ni samo tako tumačiti ona velika masa slučajeva u našijeh starijeh pisaca, gdje se suglasnici jedan uz drugi ne mijeńaju; da su naši stari pisci zbiļa uvijek izgovarali po današńim pravilima asimilacije, broj primjerâ, gdje je asimilacija i u pismu provedena, bio bi sigurno mnogo veći.

§. 88. Suglasničke grupe. — Sekundarne grupe ‚suglasnik + *j*', gdje je naime između suglasnika i *j* ispao poluglas ili gdje se iza suglasnika *ě* razvilo u *je*, ostaju u sva tri lekcionara redovno bez promjene; amo ide naročito veliki broj imenicâ sastavļenijeh s nastavkom *-je*, pa u *R* česti primjeri gdje je u ńega još *tje, dje, lje, nje* za *tě, dě, lě, ně* prema sadašńemu (dial.) *će-đe* i *ļe-ńe*. Nego opet uz *ulja Z.* 46. *B.* 45, *ulja B.* 9 itd. ima i *uļa Z.* 46. 76(3). 89, *uļem* 48, a uz *munja B.* 102. 166 itd. ima i *muńa Z.* 59. *R*[2]

Digitized by Google

264 *(munja B)*, *muńe Z.* 59. 86, *muńu* 70; zatim *prognańe B.* 145, *rojeńem* 196, *bezumńe R.* 121, *milosrđe* 318, *nemilosrđa* 106. 184; ispred *ě* promijeńen je suglasnik samo u *ńekako R.* 153 i *ńeci* 210.

§. 89. Grupe *ts-ds i tš-dš Z* obično piše bez promjene, ali opet nekoliko putâ nema *t-d* pred *s: gospostvo* 38, *gospostva* 91. 95, *dramastvo* 84. 94, *propastva* 25. *zloćustvo* 74; vrlo rijetko mjesto *ds* stoji *c: ļucko* 14, *ļucki* 48, a jednom je *d* pred *s* pretvoreno u *t: gratski* 82. Promjene bivaju češće u glagolskom prilogu prošlom; tu doista može dental od korijena pred nastavkom *ši* ostati bez promjene: *padši* 31. 35, *pošadši*, *kladši* 36, *našadši* 32 ili s promjenom glasa *d* na *t*: *pošatše* 29, ali se može i dental sa *š* od nastavka stopiti u *č: pošači* 54. 92, *prišači* 6. 8. 57. 77. 78, *našači* 76, pa pred takijem *č* može opet biti *d: pošadči (‚posadçy‘)* 19, a može i iza *č* još jednom biti *š: pošačši (‚posaçssi‘)* 90; nije pak sigurno, kako treba čitati *‚pasçci‘* (padavši) 8, *‚possasci‘* (pošavši) 21. 25, *‚nassasci‘* (našavši) 26: vaļa da *pašči*, *pošašči*, *našašči*, nego je teško razumjeti, kako se razvilo ono *š* pred *č.* — *B* ponajviše ostavļa također ove grupe bez promjene, samo što obično pred *s (š)* mjesto *d* ima *t: ļutska* 1. 10, *nesklatstvo* 6, *gospotstvu* 39, *gospotstvom* 183, *slobotšćinu* 190 itd.; koliko je ńemu obična grupa *ts* pred *-tvo*, vidi se po tome, što jednom piše i *otačatstvo* 133, gdje dabome tome *t* nema mjesta. I *B* rijetko sažimļe *ds (ts)* u *c*, pa i tada obično ima još jednom *d* ispred *c: ļudcku* 69, *ļudcke* 94, *ļudcko* 108, *ļudckomu* 110, *stanovictvo* 93, a gotovo nikad ne izbacuje naprosto dental: *proklestvo* 41. I u ńega najviše se mijeńa glagolskí prilog prošli, pa i on, gdje sažimļe oba glasa u *č*, ponajviše piše pred ńim još jednom dental: *odišadče* 2, *prišadči* 14 (2). 17, *padči* 57 itd. i s promjenom glasa *d* na *t: prišatči* 13, *pripatči* 46 itd.; a može se i u *B* iza *č* ponoviti *š*: *pačši* 101, *pačše* 135. Napose treba spomenuti oblike *grajska* (gradska) 36, *grajskimi* 156; ja mislim da se tu nije na osobit način pretvorila grupa *ds*, već da je jednostavno cijela osnova udešena prema *grajanin;* ali kad to ne bi bio dosta mlad oblik, najlakše bi naravski bilo promisliti da je *grajski* (štok. *gradski)* postalo sa dva nastavka: *jь* i *skъ* (stslov. * *граждьскъ).* — *R* samo iznimice ostavļa ove grupe bez promjene: *rodstvu* 236, *prokletštine* 225, *izašadši* 195, *došadši* 209, *išadše* 288 ili *ļutske* 197, već ih redovno sažimļe u *c-č: bractvo* 213, *bractvu* 231, *bogactvu* 242, *bogactvo* 289. 317, *bogactva* 122. 293, *jedovictva* 240, *ļucko* 173, *pecat* (pet sat) 274,

Digitized by Google

obvečaju 108, *slobočtine* 215, *slobočtini* 232, samo što vrlo često i on ponavlja dental: *vojvodctva* 107, *ļudcka* 108. 236, *ļudcku* 211, *petcatima* 237, naročito u prilogu prošlom: *pošadče* 185. 186. 218, *prišadči* 204, *našadče* 206, *sjedči* 318 itd ; ponovljen je sibilant u *bogacstvu* 273, a dental i sibilant u *porodcstva* 144, *ļutcskoga* 197; sasvim je osamljen primjer *ctke* (dske, daske) 131. — Iz svega dakle izlazi da se ove grupe, ako se uopće mijenjaju (a to redovno biva u *R)*, sažimlju u *c-č;* nego opet odviše se putâ pred ovakovijem *c-č* nalazi još dental, a da bi se moglo promisliti da je to samo tako napisano; što više može se uzeti da su to stariji oblici, t. j. da se iza eksplozivnoga dentala spirantno *s-š* najprije pretvorilo u eksplozivno-spirantno *c-č*, pa da je tek tada od *tc-tč* postalo lakše *c-č*. Specijalno za *Z*, koji nekoliko putâ ima *-stvo* mjesto *-tstvo*, moglo bi se promisliti da tu nije naprosto *t* otpalo, nego da je od *-tstvo* postalo *-ctvo,* pa da je ovo pretvoreno u *-stvo*, jer *Z* rado zamjenuje *č-c* sa *š-s* baš pred *t* (ispr. str. 18[99] i 19[100]).

§ 90. U početku od riječi grupe ostaju bez promjene; naročito to biva i u onijeh riječi, gdje se u poznije vrijeme, osobito u primorju, gubi prvi suglasnik: *gdi-gdje* (vrlo često), *pšenice B.* 169. *R.* 295, *pšenično Z.* 68, *pčela B.* 93. *R.* 195, *pčelic B.* 92, *ptice B.* 94. *R.* 196 itd. Vrlo rijetko otpada *t* u *tko;* u *Z* toga još nema, a i u *B* ima samo ovaj primjer *a ko je* 57, nego možebit da je tu ‚*achoye*' originalnoga izdaña shvaćeno kao *ako je;* više primjerâ ima u *R: ko* 132. 134. 162. 273. 283 (2). 284. 291. 295. 312. U *kći B* redovno piše *k*, a i u *Z* i *R* vrlo rijetko otpada: *ćer Z* 33. 41. *R.* 152 (2). 153 (2), *ćeri Z.* 90, pri čemu se još može misliti da je samo u pisaću izostavljeno jedno od dva *c (‚chier*' mjesto *‚cchier'*). Ovdje se može spomenuti i to, da sva tri lekcionara uz obično *cěna* i *cěniti* (aestimare) imaju redovno *scěniti* (existimare): *sciňuju Z.* 75, *sciniti* 85, *scini B.* 7, *sciňuje* 99, *scijeni R.* 122, *scijenite* 223, *scijenim* 232, *scjenuješ* 231. — U riječima *dvignuti*, *človĕk*, *blagoslov* (i koje su od ńih postale) *Z* i *B* uvijek drže bez promjene grupe *dv*, *čl*, *sl* osim *blagosofļen B.* 6; *R* ima tako bez promjene samo *dvignuti,* a u *človĕk* već ispušta nekoliko putâ *l: čovjek* 151. 319, *čovjeka* 304, *čovječanskoga* 99. 319, dok u *blagoslov* itd. gotovo se pojednako nalaze oblici sa *l* i oblici bez *l*. — Što je u *bratriju Z* 64 sačuvano *r* iza *t*, to je bez sumńe uzeto iz crkvenoga jezika. — U *Z.* može katkada i od *dń* ispasti *d: posliňi* 14. 81, *posliňe* 76, *najposliňa* 16 (uz *najposlidńi* 20 itd.); *B* i *R* imaju samo *poslědńi*. — Uz *crven* nalazi se u sva tri lekcio-

Digitized by Google

nara samo *črļen-crļen* (v. s. 19[100]). Inače se *v* u grupi *vļ* gubi sasvim iznimice u *R: ostaļu* 220, *staļahu* 222. U *kraļevstvo* gubi se *v* redovno u *Z* i *R;* izuzeci su vrlo rijetki: *kraļevstva R.* 122. 140; *B* naprotiv ima uvijek *kraļefstvo - kraļevstvo* a samo jednom *kraļestva* 113. — Nijesu sigurni primjeri *izraelcijeh R.* 185 i *apostolcih* 223, jer bi moglo lako biti da je tu *s* ispalo nemarom prepisivača. — Što se u *B* i *R* prema sadašńemu *dakle* nalazi samo *dake* (vrlo često), tu nije ispalo *l*, već je naprotiv *l* poznije umetnuto prema *dokle*, *pokle* (Budmani, akad. rječn. s. v. *dakle).*

Grupe *tc-dc*, *tč-dč* ostaju u *Z* i *B* običnije bez promjene; rjeđe se dental gubi: *oca Z.* 3. *B.* 64. 118, *oci B.* 138, *ocu* 153, *sucu Z.* 17, *suce* 60, *dobici* 85, *dica Z.* 27. *B.* 108, *dice B.* 83, *srcem* 104, *srca* 114, *oče Z.* 68, *pričeh B.* 21, *pričah* 112, *priče* 140 itd. Više nego li *Z* i *B* izostavļa *R* dental, naročito u *srce*, *djeca*, ali i inače: *ocu* 119, *ocem* 129. 158, *sveca* 134. 179, *mrca* 160, *dobici* 165, *svečanoga* 116, *priču* 120 itd. Češći su primjeri gdje dental ispada među sibilantom i nazalom: *žalosni Z.* 14. 15. 16, *korisna* 88, *osnu* (stimulo) 35, *oblasnik B.* 16, *navlasne* 117, *navlasno* 183, *usmi* (ustima) *R.* 309, *praznika Z.* 17 itd., ili među sibilantom i labijalom *(b): jizbinu Z.* 36, *jizbine B.* 41, *uvižbao* 75, *uvižbani* 191. *Izvrsan R.* 126. 293 načińeno je naravski prema ostalijem oblicima s osnovom *izvrsn-*. Naprotiv od česti se još drži *k* među *s-c* i *n: tisknoći B.* 171, *zatisknuvše R.* 109, *tisknu* 146, *docknije* 243 pored *zatisnufši B.* 10, *pritisnu* 21, *stisnut R.* 154, *zatisnuli* 300.

§ 91. Gdje se sastave dva jednaka ili izjednačena suglasnika, jedno otpada; to često biva u sva tri lekcionara, kada prijedlozi *s*, *iz*, *od* itd. stoje pred riječju koja se počińe sa *s-z* ili *d-t*. Tako i kada od dva *k* prvo ne bude *h* (v. s. 15[96]), jedno otpada: *laka R.* 197. 320, *lako* 262. Na isti način u glag. prilogu prošlom mjesto *-sš-*, *-zš-* bude samo *š: uliši (‚ulissi') Z.* 8. 16. 25. *(‚ulisci')* 38. 41. 46, *ulješi R.* 115. 145. 150. 220, *prineši* 142 (2) itd. Ali u *B* posesivni pridjevi od pridjevâ na *-n* sastavļeni nastavkom *-ьjь* zadržavaju *n* od osnove pred *ń* od nastavka: *danńe* 19, *napokonńi*, *svagdanńemu* 20, *izvanńske* 25 itd. Nego bi moglo biti da je to samo tako napisano, jer ima i *janńca* 198 (2), već ako je *janńca*, *izvanńske* nekakav prijelaz među *jańca-izvańske* i *janca-izvanske.*

§ 92. Osim poznatijeh grupa, koje u našemu jeziku mogu biti na kraju od riječi, u starije je vrijeme bila i grupa *sk*, pa tako imamo *vosk B.* 146, *R.* 195 uz *vosak R.* 194. 195. Inače na kraju

Digitized by Google

od riječi krńi se u *B* samo *šj* u *daž* 29. 98. 168[1]; *R* ide dalje te izbacuje dosta često *t-d* od grupâ *st-žd-št*; *krjepos* 102. 257, *svjetlos* 107. 276, *jes* 135. 154. 156 (2). 162 174, *jedanaes* 217, *Krs* 188, *oblas* 210, *ispovijes*, *čas* (čast) 303, *zločes* 306, *boles* 311, *daž* 139. 271, *navlaš* 157 itd.

§ 93. Nestajaće suglasnikâ. — Za nestajaće suglasnikâ u lekcionarima ima samo primjerâ gdje nestaje *j*. U *B* toga još nikako nema, a i u *Z* biva vrlo rijetko da *j* nestane među dva samoglasnika: *potribue* 6. 33. 40, *obaruet* 87, *ponesla 'e* 12; toga ima nešto više tek u *R*: *voevodam* 185, *tvoe* 140, *podobno 'e* 209, *dokle mu 'e* 305, *er* 307, *vjerueš* 256. 315, *vjeruete* 265, *čuvaući* 133, *imaući* 213, *varaući* 214, *znaući* 231, *stvaraući* 268, *imaući* 274. 301, *imauće* 285, *odgovaraući* 320; *zautra R.* 241 ne treba ovako tumačiti, već je tu po svoj prilici sačuvan stariji oblik *utro*. Nego *j* može otpasti i na kraju riječi; ni za to nema primjera u *B*, ali ih ima nekoliko u *Z* u dat. lok. sing. ž. roda zamjenicâ i pridjevâ: *moje'* 65 (2), *tvoje'* 85, *božje'* 65. 67. U tom istom događaju otpada *j* katkada i u *R*: *svako'* 100, *ovo'* 174, *galilejsko'* 117, *četvrto'* 127, *izraelsko'* 132, *božijo'* 173, a osim toga u imperativu: *da'* 100. 143, *pridika'* 112, *kastiga'* 113, *pripovijeda'* 149, *stenta'* 138, *ču'* 122. 134, *udjelu'* 241[2]; prema *da'* načiněno je i *date* 309, već ako je pisarska griješka. U početku od riječi nestaje *j* u *Osip* (Joseph) *Z*, *Osip - Osib B* (često). — Teže je s primjerima gdje ispred *j* ima *i*, jer nas tu starija ortografija (osobito u *R*) izdaje. Najbolji će s te strane biti *Z*, jer on obično lijepo bilježi *j* i iza *i*: ‚*gimigiuchi*' 1, ‚*marigiu*' 2, ‚*ieremigi*' 5, ‚*marigi*' 6, ‚*syrigi*' 11, ‚*yligi*' 47, ‚*vrigina*' 52, ‚*pig*' 14. 30, ‚*pigte*' 15. 31, ‚*netig*' 35. 41, ‚*netigte*' 12. 25. 31 itd., pa premda ga katkada i ne bilježi (isp. s. 1[82]), opet ja mislim da se za primjere *ne ti* 1, *ne hti* 4, *ne tite* 2. 55. 60, *pite* 13, *pokrite* 13. 24 može slobodno uzeti da je tu nestalo *j* iza *i*; napose da spomenem da *Z* u *božji* nikada ne piše *i* među *š* i *j*. Inače regbi da je i *B* u tome pogledu tačan, ali i u ńega ima *skrabijcu* 75 (2), *ne hti* 8. 36, *ne htite* 15 (2). 16. 17, *vimo* 9 itd. — Za *neto* (netom) *R* 102. 103 neće biti dobro uzeti (kao što sam ja uzeo u izdańu) da je to po-

[1] Prof. Maretić prepisuje na str. 29 i 168 ‚*daff*' sa *daš*, ali da u *B* ff može glasiti i *š* vidi se n. pr. po primjeru ‚*daffya*' 37 koje i Maretić prepisuje *dažja*.

[2] I u *B* ima orig. izdańe ‚*ima*' gdje je prof. Maretić ispravio *imaj*, pa tako po svoj prilici i treba, ako je to jedini primjer gdje u *B* mańka *-j* na kraju.

Digitized by Google

stalo od *netom;* naprotiv prije će biti da je ovo zadńe postalo od *neto* time, što mu se dodalo *m* prema *potom, pri tom* itd.; bez sumńe isto je tako postalo i *pokom B.* 122 od *poko B.* 4. 114.

§ 94. Metateza. — Slučajevi metateze sasvim su rijetki osim *tko* pored *gdo* (ispr. §. 115.); što jednom ima *kto R.* 274, to je bez sumńe samo tako napisano. U zamjenici *vьsь* i riječima, koje su od ńe postale, *Z* ima još bez izuzetka stari red suglasnikâ, dok *R* s druge strane ima bez izuzetka novi red (osim oblika *vas* i *vazda); B* stoji po srijedi te miješa *vs - fs* sa *sv - sf*, ali i tu se jasno vidi da je B^1 sačuvao više tragova starine, jer su u ńega oblici sa *fs (vs)* pravilo a sa *sv (sf)* izuzetak, a naprotiv u B^2 ovo je pravilo a ono je prvo izuzetak. Metatezom je napokon postalo *psovim, psovi R.* 296 (spovĕm), zatim *salbun Z.* 40. *B.* 152. (rom. * *sablon*, tal. *sabbione)*, u *R* je tu ‚*faplun*' 168 koje je krivo napisano mjesto *sablun* (isp. *Stari pisci hrv.* III, 137).

§ 95. Sekundarni suglasnici. — Kao što se *j* najlakše gubi, tako se opet i najlakše razvija. Tako *Z* u domaćim riječima — izuzevši glagol *iti*, prijedlog *iz* i veznik *i* — u početku od riječi nema nikada *i-* već uvijek *ji-*: *jime* (vrlo često), *jistina* (vrlo često), *jisto* 33. 44, *jistino* 5, *jisti* 22, *jistoga* 94, *jin* (često), *jinako* 40, *jimiti* (vrlo često), *jiskati* (često), *jigrajući* 52, *jiskrńimi* 62, *jiskre* 65, pa *jim - jih* (vrlo često), samo što jednom ima *kako im je (‚chachoimye')* 17. Od tuđih riječi ima ovako *ji-* mjesto *i-* u *Z* samo *Jivan* (često i bez izuzetka), dok ga nikako nema u *Isus, Isukrst, Izrael, Izak* itd. Sa *Z* dobro se slaže *K*, ali ovdje ima uz obično *jime* jednom i *imena* 262, pa ‚*chima*' = *ki ima* 257. — *B* također ima redovno *i-* bez promjene u istijem domaćim riječima, u kojim ni *Z* uń ne dira, a osim toga još u *ili (Z* mjesto toga ima *ali)* i u *iskrńi* (vrlo često), zatim u tuđim riječima (osim *Ivan).* U ostalijem domaćijem riječima — osim *jih, jim* koje je i u ńega redovno tako — i u *Ivan B* miješa *i-* i *ji-*, ali se tu opaža neka razlika među ńegovijem pojedinijem čestima: B^{1b} i B^{1c} ima (osim *iskrńih* 159) bez izuzetka *ji-* kao *Z*, dok B^{1a} već miješa *ji-* i *i-*, ali *ji-* još prevlađuje: *jistinu* 1 i *istinu* 20, *jina* 1 i *ina* 18, *jimiti* 1 i *imiti* 17, *jimenu* 2 i *ime* 13, *jiskati* 28 i *iskahomo* 15 itd. Još dalje ide B^2: u ńega je *i-* već pravilo a *ji-* izuzetak: *jine* 79, *jinih* 96, *jini* 98, *ujisto* 80. 85. 102 itd. Sa *Z* i *B* dosta dobro se slažu Zoranić i Marulić. U prvoga je redovno *ji-*, ali opet ima i dosta često *i-*: *zaisto* 4. 21, *išću* 7, *imiše* 17, *inoj* 19, *istino* 28, *Ivansku* 52, *igri* 53 itd, a u Maru-

Digitized by Google

lića je, kao u B^2, *ji-* dosta rijedak izuzetak: *prijima* 8, *jimihu* 13, *pojimaje* 14, *jime* 40, *jimio* 41, *jimil* 47, *pojima* 56 (2) itd. *Z* prema *B*, pa i *Z* prema Zoraniću dokazuju nam da je u čakavaca *ji-* starije od *i-*, a to se potvrđuje time, što se dandanas *ji-* gotovo ne čuje u južnijeh čakavaca, dok ga još ima dosta u sjevernijeh. Po tome se dakle može slobodno kazati da su negda svi čakavci redovno izgovarali *ji-* u početku od riječi, a da je u ńih negdje u XV. vijeku počelo prodirati *i-* mjesto starijega *ji-*, i to kao gotovo svaka novina u našemu jeziku, s juga na sjever. — *R* prema štokavskom govoru ima svuda *i-*, pa tako i R^2.

Razlog izgovarańu *ji-* mjesto *i-* treba dakako tražiti u poznatoj naklonosti slavenskijeh jezika da izbjegavaju hijat, pri čemu se vaļa uputiti od takijeh slučajeva, gdje je riječ, što počińe sa *i*, sastavļena ili akcentom čvrsto vezana s drugom riječi što svršava sa samoglasnikom n. pr. *pri-imļe*, *zaisto*, *reče im*; tek za tijem slučajevima bez sumńe su se povodili drugi, gdje *i* s vokalom pred ńim nije vezan zajedničkijem akcentom, dok je napokon *ji-* u početku riječi tako utvrđeno, da se držalo u svakom događaju. Pred *i-* razvio se je dakle *j*, kao i pred drugijem samoglasnicima, najprije za to, da se izbjegava hijat, ali zašto ga tada nema u *iti*, *iz*, *i*, *ili?* zašto ga između tuđih riječi (ako se ne obaziremo na slabije poznate kao *Izrael*, *Izak* itd.) ima *Jivan* a nema *Isus?* Tomu je pitańu teško naći odgovora, kao što je teško i kazati, koja se starina ima uzeti za izgovor *ji-*. Stariji spomenici glagolski i ćirilski, s poznatoga razloga, tu slabo pomažu, ali se svakako ne smije smetati s uma da se glasom *j* hijat ukida vrlo često već u zajedničko slavensko doba i pred drugijem samoglasnicima, pred kojim se sigurno nije mogao tako lako razviti kao baš pred *i*; osim toga i češki nam jezik pokazuje da je izgovor *ji-* vrlo star: i tamo je već u najstarije doba proveden (isp. Gebauer, histor. mluvnice I, 530—532).

§ 96. Dok dakle u čakavskom govoru *ji-* ustupa pred *i-*, i u ńemu se jednako drži ono *ji-*, u kojemu je *i* = *ě* i gdje *j* potječe sigurno iz stare zajednice, jer ga ima u svijem slav. jezicima: *jisti*, *jid*, *jizditi*, *jidro* još dandanas redovno govore dalmatinski čakavci. Tako je i u *Z* i *B* (*pojida B.* 20, *pojijte* 86 itd.), ali je opet interesno da oba lekcionara uz obično *jisti*, *jidenje*, *jizbina* imaju *izi Z.* 19. *B.* 53, *izimo Z.* 46. *B.* 36, *izisti B.* 86, *izidenje Z.* 75, *obid B.* 63. 140, a prema tome je u Marulića i *obiše se* 48. To naravski nije kakva ortografska samovoļa, već je tu korijen

Digitized by Google

čd- iza suglasnika, pa nije ni trebalo uklaňati hijata; isp. *jeti-jati* a *ot-eti, uz-eti.*

Na ovaj se način *j* razvija i inače. U početku od riječi osim primjerâ, kao što su *jagńe, ja, jutro, jošte* i t. d., gdje je u našemu jeziku *j* konzekventno provedeno od najstarijega vremena (bez *j* sačuvano je možda *zautra R.* 241), imamo ovako *j* još u nekoliko tuđicâ: *Jejubak* (Aegyptius) *B, Jeďupak R* (često), *Jadrij* (Andreas) *B.* 52. 67, *Jadrija Z.* 33. 34. *B.* 167, *jevrejski* (hebraicus) *(‚ieurjeſchj') R.* 193 (3). *jevrejskijem (‚ieurjeſchjem') 164.* U sredini od riječi to biva najprije u *dvanajeste R.* 116. 140, zatim opet u nekoliko tuđicâ: *ajer B.* 160. 182, *ajeru R.* 315, *Izrajelu B.* 13, *izrajelski* 51. 153, *Izmajela* 190; amo se može uzeti i *mojistre* (tal. *maestro) (‚mogistre') Z.* 16. 40. *(‚moistre')* 15.

§ 97. Osim *j* može se na sekundarni način razviti i dental među sibilantom i *r*. To biva odatle, što je mjesto, gdje se proizvodi dental, baš po srijedi među mjestom, gdje se izgovara sibilant, i onijem, gdje postaje *r*, tako da jezik i nehote proizvodi dental, kada s prvoga glasa prelazi na drugi. Tako je postalo *ždrěti: poždro R.* 231 prema *pošru B.* 63; nadalje u *R* prema običnome *Izrael* ima i *Izdraela* 219. 318 (2), *Izdraele* 219, *Izdraeliti* 121, *izdraelske* 131, *izdraelsko* 217, *izdraelscijeh* 129. 146, *izdraelscijemi* 150. 218, a prema lat. *Bosra* stoji u ńega *Bozdre* 183. Dobro je pak znati da i u ovom pogledu R^2 pristaje uz ostali dio lekcionara: *izdraelskim (izra - B)* 226, *Izdraele (Izra - B)* 245. — Novijega je postańa i *r* u *srebri (сребрь*, starorus. *сябрь) Z.* 57 i *gravrana B.* 95, gdje je prvi slog udešen prema drugome. U *jedihnoga R.* 160. 242 naprotiv *h* nije sobom postalo, nego je tu u *jedin* raširena osnova deminutivnim nastavkom *-han* kao u *malahan, mlaďahan* itd. Isto tako mislim da je u *uzmnožan* (mjesto *uzmožan),* koje se redovno nalazi u *R*: *neuzmnožno* 102. 264, *uzmnoštvo* 135, *uzmnožan* 145, *uzmnožna, uzmnožno* 181 itd. (jedini će izuzetak biti *uzmožastvo* 296), osnova udešena prema *mnog;* zato je i u R^2 *uzmnožna* 245. Poznato je pak da je udešavańem osnovâ postalo i *-anstvo, -anski* mjesto starijega *-astvo, -aski;* ali *Z* i *B* toga još nemaju: *svidočastvo Z.* 3. *B.* 10, *veličastvo Z.* 9. *B.* 9, *čovičaski Z.* 3, *katoličaskoj B.* 91 itd.; u *R* se miješaju oblici sa *n* i bez ńega, ali prevlađuju oni prvi: *božastvo* 254. 286, *svjedočastvo* 249. 272, *otačastvo* 242, *proročastvo* 237, *-častva* 282, *uzmožastvo* 296, *božastvena* 194, *božastvenim* 195, *človječaski* 295 i *svjedočanstvo* 108 (2), *proročanstvo* 123, *veličanstvo, -anstva* 129, *sužńanstvo* 290,

Digitized by Google

človječanski 171. 172 i t. d. Prema tome i R^2 piše gdjegdje *-an-* gdje je u *B -a-*: *človječanski* 171. 172, *človječanskoga* 172, *človičanski* 270.

§ 98. Dodavańe suglasnikâ. — U pogledu glasa *j*, koji na poznati način pristaje s kraja uz pokazne zamjenice i priloge, svaki od tri lekcionara ide svojim putem: *Z* nema ni jednoga primjera; u *B* ih već ima, ali osim *toj* i *ovoj* dosta su rijetki: *toj* 8. 11 (2). 16. 21 itd. (dosta često), *ovoj* 4. 8. 16 itd. (dosta često), *onoj* 16, *taj* (m. roda) 50. 63. 77. 111. 116. 161. (ž. roda) 31. (sr. roda) 21, *saj* (m.) 147, *ovaj* (ž.) 189. (sr.) 6. 198, *tuj* 57, *ovuj* 189. *togaj* 26, *tomuj* 117, *ovomuj* 35, a samo jednom u priloga: *ondaj* 131. U *R* je sva sila ovakijeh oblika. Padeži pokaznijeh zamjenica *ovaj*, *taj*, *onaj*, *saj*, koji svršavaju na samoglasnik (osim *i*), nalaze se gotovo češće s ovakijem *-j* pri kraju nego li bez ńega, naročito oblici *ovoj*, *toj*, *onoj* sasvim se rijetko nalaze bez *j*: *ovo* 122. 125. 166. Ovako *j* pristaje i uz oblike koji pri kraju imaju sekundarno *e*: *ovomej*, *onimej*, *onijehej* i t. d. (isp. § 61). Osim tijeh zamjenica nalazi se još samo *takogaj* 195. 283. Od priloga *R* ima vrlo često *takoj* (a malo kad *tako* 129. 141. 206. 212); *zatoj*, *utoj* i *tolikoj* miješaju se sa *zato*, *uto*, *toliko;* redovno je *tadaj* (vrlo često), ali iznimice ima i *tada* 107. 123 (2). 138. 148. 166. 312. Drugijeh priloga sa *j* ima vrlo malo: *onakoj* 209, *ondaj* 155, *onadaj* 161, *doslaj* 207. Usklici *evo-ovo, eto-oto, eno-ono* nemaju ovako *j*, pa zato mislim da je *ovoj* 116. 221 pri prepisivańu shvaćeno kao zamjenica sr. roda. I R^2 često ima ovako *j* gdje ga u *B* nema: *ovoj* 103. 202. 225, *onoj* 130. 171. 173, *tadaj* 171. 200 (6), *taj* 172, *takoj* 201 (2), *onomuj* 201, *togaj* 202, *onogaj* 203, *tomuj* 245. — U pogledu glasa *r* koji s kraja pristaje uz zamjenice i priloge v. § 123, za oblik *vijekoman* v. § 110, a za oblike *netom* i *pokom* v. § 92.

Oblici.

I. Deklinacija.

A. Imenice.

§ 99. Osnove. — Od šest starijeh slovenskijeh vrsta, po kojim se (po Leskien-ovoj diobi) mijeńaju imenice, u našemu su jeziku već u XV. vijeku bile samo tri, kao danas, s malijem ostacima onijeh triju izgubljenijeh. Najgore su prošle suglasničke osnove: osnove sredńega roda (osim nom. ak. sing.) sasvim su već izjednačene s osnovama na *o;* a od muškijeh, koje su također prešle

Digitized by Google

među osnove na ъ, najviše je starijeh tragova ostalo u riječi *dan*, od koje se u sva tri lekcionara nalazi redovno stari gen. sing. *dne Z.* 15. 17. 19. 28. 38. *B.* 15. 20. 25 (2). *R.* 105. 116. 125 (2) itd.[1] i lok. sing. *dne Z.* 6. *R.* 162 (2); sačuvani su još neki stariji oblici, koji su inače jednaki s istijem oblicima osnovâ na *i*: i. sing. *dnem R.* 112. 183 (2). 196, acc. plur. *dni* (vrlo često u sva tri lekcionara), loc. plur. *dneh Z.* 35. *B.* 113, a kada se osnova širi slogom *-ev-*, oblici idu u *R* po deklinaciji osnovâ na *i*: *g dnevi R.* 157, *po dnevi* 155, *po podnevi* 152, a u *B* po deklinaciji osnova na ъ: *dnevu* (‚*dnemu*', dat. sing.) 194, *dnevu* (loc. sing.) 35. 137. Još je sačuvan stari nom. i ak. na *i* (= ъі) nekijeh muških osnova na *-n*: *kami* (ak. sing.) *Z.* 19. *B.* 27. 51. 59. *R.* 122. 150. 162, *plami* (nom. sg.) *B.* 6. (ak. sing.) *Z.* 3. 36 (uz *plam R.* 204). — Ženske osnove na *-r* prešle su među one na *-i* i na *-a* a sačuvale su samo stari nom. sing. *kći, mati* (vrlo često u *Z, B, R)* a uzaň vok. sg. *kći B.* 183, *hći R.* 253. Što se u *Z* i *B* nalazi nom. ak. vok. plur. od *kći* s nastavkom *e*: *ćere Z.* 7. 24, *ćere* 46, *kćere B.* 14. 83. 94. 117. 119. 156, to po svoj prilici nije kakav stari završetak već analogija prema osnovama na *-a*, s kojim su se osnove na *r* uz one na *i* (v. malo dalje) u množini i inače miješale u sjevernoj Dalmaciji u XV. vijeku, s čega imamo i *kćeram B.* 51. 94.

S drugijem su se osnovama sasvim izjednačile i stare osnove na *u* i *ū*. Prve su se doista izravnile s osnovama na ъ, ali su ostavile jake tragove u nekijem novijim oblicima u deklinaciji tijeh zadńih osnova, naime u lok. sing. (v. § 102), po u nom. plur. (v. § 103) i u gen. plur (v. § 106. 107). Inače je još redovno sačuvan u lekcionarima vok. sing. *sinu Z.* 1. 89. 91. *B.* 8. *R* 106 itd. a prema ńemu jednom i *gradu Z.* 8, koje neće biti udešeno prema mekijem osnovama *(koňu* itd.), jer se tvrde i meke osnove u *Z* inače nikako ne miješaju. S istoga razloga mislim da i vokativ *grijehu R.* 195 treba čitati *grijeho* (od *grijeha);* isp. u Marulića: *htit čarati griha je velika* 134. — Osnove na *ū* prešle su među one na *a* osim *ľubav* (u sva tri spomenika) koja ide po osnovama na *i;* nego i ona može iznimice imati oblikâ po deklinaciji osnovâ na *a*: *ľube* (gen sg.) *R.* 228, *ľubom* (i. sg.) 310, gdje je, kako i

[1] U *R* jednom je napisano *do ‚dan' Isukrstova* 252, koje sam ja u izdańu ispravio u *do dana Isukrstova*, ali po svoj prilici to treba drugovačije čitati, jer se oblik *dana* inače nalazi tek u XVII. vijeku; može biti da je Rańina, ne obazirući se na oblik *Isukrstova* što slijedi, uzeo mjesto gen. jedn. *(dne)* gen. množine *(dan).*

Digitized by Google

inače u našemu jeziku, od dva labijala *bv* jedno otpalo; može biti da amo pristaje i *ljubve* (gen. sg.) *Z.* 50. *B.* 104, ali bi to lako mogao biti i stari završetak. Po osnovama na *i* može se od česti mijenati i *црькы*: *crikaf* (nom. ak. sg.) *Z.* 18. 32. 36. 44 itd. uz *crikva* 32. 61, *crikvu* 36. 41 itd.; u *B* je redovno *crikva* a iznimice *crikaf* 192, a u *R* uvijek *crkva*.

I od muških osnova na *i* sačuvano je u sva tri spomenika bez promjene samo *ljudi*: *ljudi* (ak.) *Z.* 5. *B.* 12. *R.* 155, *ljudem* (dat.) *Z.* 19. 28. *B.* 3. *R.* 99. 123. *ljudeh Z.* 1. 85 itd. Inače nekoliko oblikâ po ovoj deklinaciji ima *dan* (v. s. 30[111]), pa *put* i. sg *putem R.* 115 uz *putom Z.* 8. *B.* 14; bez sumńe iz crkvenoga je jezika *gospodi* (vok. sg.) *K.* 258. — Od ženskijeh osnova na *i* čuvaju se još u svojemu redu neke, koje docnije ili sasvim ili od česti prijeđoše među osnove na *a*, tako *pěsan* (često u sva tri lekc.), a samo *pisne* (ak. plur.) *Z.* 72, *pritač Z.* 76. *B.* 18. 21. 38. 47. *R.* 310. 311, *u pričeh B.* 21 uz *priča B.* 31, *pričU Z.* 72. *B.* 19. 31 itd.; *svirali* (ak. pl.) *R.* 143 *(svirale B.* 42), *gusli* (gen. sing.) *R.*[2] 202. 203 (3) *(gusle B.* 101); amo idu i neki pojedini oblici: *materju* (i. sg.) *Z.* 8. *B.* 14. *R.* 115, *ćerem* (d. pl.) *R.* 153, *ćerem* 197 *(ćeram B.* 51. 94). Naprotiv u *Z* i *B* ima primjerâ gdje, dajbudi u nom. i ak. plur., prelaze među osnove na *a* i neke osnove na *i*, koje su u *R* (pa redovno u štokavaca do sada) sačuvane bez promjene: *stvare* (n. pl.) *Z.* 32. (ak. pl.) 92, *goline* (ak. plur.) *B.* 89, *jasle* (ak. plur.) *Z.* 2 (2). *B.* 8. U *R* ženskoga je roda i *zapad* ‚occasus': *zapadi* (gen. sg.) 125. 132. 195. 254; isp. u Vukovu rječniku *západ (zäpâd) f.* ‚*ein schattiger Ort*'. — Trag osnovâ na *i* sačuvan je i u gen. plur. (v. § 106. 107) i u lok. plur. (v. § 113) osnovâ na *ъ/o*.

§ 100. Završeci: Instrum. jedn. ženskoga roda. — Stariji (čakavski) završetak *-u* (prema stslov. *-ѫ*) u osnovâ na *a* sačuvan je samo jednom: *krstiti vodu K.* 257 *(Z* na istom mjestu ima *krstiti vodom* 83), zatim iznimice u zamjenicâ: *svoju moćju Z.* 85 i (na istom mjestu) *K.* 259, *milošću bratsku B.* 16. — Osnove na *i* imaju redovno stari nastavak *ju* n. pr. *milostju, ričju Z.* 2, *nemoćju* 5, *radostju* 8 itd. itd., a vrlo se rijetko nalazi noviji oblik koji je udešen prema ostalijem oblicima jednine: *obitili Z.* 2, *riči B.* 8. Za ovaj oblik Daničić je mislio (ist. obl. 41) da je „bez *ju*, a tako će biti postao samijem nastavkom *a*, koji se sa završetkom osnove *i* sažeo u dugo *i*, koje je za slovenske jezike kratko". Uz tako je tumačeńe pristajao i Miklošić (vergl. Gramm. III, 213),

Digitized by Google

dok je poslije uzimao da je n. pr. in. sg. *kosti* postalo od *kostimi, kostim* (o. c. I, 101) ili direktno od *kostim* (o. c. I. 298). Ja ne mogu nikako vjerovati da je to tako stari oblik, prije svega jer od *-mi* u slavenskom može biti samo *-mь*, t. j. u našemu jeziku *-m*, a zatim, jer se oblici s ovakijem završetkom *-i* sigurno pojavļuju tek pod kraj XIV. vijeka.[1] Sasvim je osamļen i primjer *milostjom božjom K.* 257, gdje je naprotiv imenica prihvatila završetak pridjeva.

§ 101. Lokal jednine m. i sr. roda. — U deklinaciji osnovâ na *ъ/o* dobro se drži u *Z* i *B* stari lokal jednine sa završetkom *-i* koje, po ńihovome ikavskom izgovoru, stoji i mjesto *ě* u tvrdijeh osnova: s te strane jedini je izuzetak *po lite Z.* 93. Naročito u *Z* završetak *-i* nalazi se češće nego li novije *-u*. Starije se *-i* redovno u ńega drži u mekijeh osnova (uzevši amo i osnove na *c)*, te se tu — osim iza prijedloga *po* (v. malo daļe) — rijetko nalazi *-u*: *posvećenju, okropļenju* 37, *otcu* 39. 40: naprotiv u osnovâ na gutural *-u* je pravilo a *-i* izuzetak: *lugu* 13, *puku* 14. 31. 50, *trgu* 31, *človiku* 24, *Damasku* 36 (3), *posluhu* 37, *duhu* 42 itd. uz *jazici* 46, *potoci* 81, *dobici* 85; i ovdje dakle vidimo da se gutural nerado mijeńa, pa zato prevlađuje završetak *-u* (isp. § 82). Završetak se *-u* redovno nalazi i iza prijedloga *po*: *po Isukrstu spasiteļu* (često), *po ufanju, po sinu* 2, *po Stipanu* 3, *po Jivanu* 4, *po vrimenu, po redu* 5, *po zakonu* 6 (3), *po porojenju* 7 itd.; *-i* je ovdje vrlo rijetko: *po uskrsnutji* 18, *po želinji* 68, *po zlamenji* 84, pa i tu vaļda nije slučajno da je svuda pred završetkom *-i* glas *j*. Što se ovoga pojava tiče, to bi naravski bilo najlakše promisliti da se tu iza prijedloga *po* nalazi uprav stariji dativ, koji je tek u oblasti našega jezika zamijeńen lokalom. To bismo tim lakše mogli vjerovati, što Daničić uzimļe da se još dandanas u nekijem prilikama može konstatirati taj stariji dativ. Ali kako sam pokazao u *Nast. vjesniku* II, 357, sadašńi štokavski govor ne potvrđuje mišļeńe Daničićevo, jer u svijem prilikama, gdje god se može po akcentu razlikovati dativ od lokala, iza *po* stoji lokal a ne dativ. To nam isto potvrđuje i sadašńi čakavski govor i stariji jezični spomenici, gdje se lokal množine dobro razlikuje od dativa, pa i tu iza *po* redovno nalazimo lokal a ne dativ. Tako je i u *Z* n. pr. *po fsih stranah ńegovih* 5, *po prorocih* 7 itd.;

---

[1] Daničić (ist. obl. 41) spomińe doista i primjere *помоки* iz g. 1254 i *области* iz g. 1293—1302 iz nepouzdanih izdańa.

Digitized by Google

amo ide napokon i to, što *Z*, koji inače u zamjeničnoj (pridjevnoj) deklinaciji u dativu jednine ima uvijek nastavak *-mu* a u lokalu uvijek nastavak *-m*, iza prijedloga *po* ima također samo lokalni nastavak *m*: *po obećanju našem* 10, *po kom* 1. 2, *po ńem* 3 (3) itd. Uopće nije sigurno, ima li se uzeti da se u našemu jeziku uz *po* u nekijem prilikama držao dativ ni u najstarije vrijeme (XII—XV. vijeka); iz Daničićeva rječnika izlazi da se u množini, gdje lokal ima drugovačiji nastavak od dativa, od najstarijih vremena uz *po* nalazi lokal; on doista spominje i primjere ходе по земламь, ваньдати по дельмь, ali su vađeni iz srbijanskijeh poveļa, za koje se zna, koliko su pod uticajem crkvenoga jezika. Naprotiv regbi da se za jedninu mora uzeti da je uz *po* mogao biti, dajbudi u najstarije vrijeme, i dativ, i to ne brojim amo imenice, jer one od prvijeh vremena mogu imati i u lokalu završetak *-u* kao u dativu, ali za zamjenice i pridjeve može se tek pod kraj XIV. vijeka sigurno konstatirati da im se lokal jednine izjednačuje s dativom, dok već iz najstarijih vremena ima primjerâ, gdje u ńih iza prijedloga *po* ima nastavak *-mu*: по моемѫ владанию, по вьсемѫ трьгѫ, по старомѫ законѫ (isp. Daničić rječn. iz knńiž. star. s. v. по). Nego pored svega toga opet se ne razumije, zašto *Z* baš samo iza prijedloga *po* u jednini imenicâ voli (dativni) završetak *u*, dok u množini imenicâ i uopće u zamjenicâ i pridjevâ iza toga prijedloga nema nikada dativni nastavak. — Često se nalazi završetak *-i* i u *B*, premda u ńega već prevlađuje mlađe *-u*: *počtenji* 2, *sni* 7. 12. 13 (2). 14. 39, *betlemi* 14, *dili* 20, *crivi* 30, *templi* 33, *poļi* 39. 42, *ogńi* 77, *raji* 84 itd. Iza guturala i u *B* je bez izuzetka *-u*, a tako redovno i iza prijedloga *po*, ali opet ima i *po ustrpļenji* 14, *po utišenji* 1. — *R* kako gotovo u svačemu, tako i u ovom pogledu prikazuje najmlađi stepen razvitka; stari je završetak u ńega vrlo rijetko sačuvan: *u sni* 111. 114 (2), *po vidjenji* 157, *na nebi* 166, *u Kadesi* 278, *u priklonstvi* [102], *u bogu spasiteļi* [103]. I B. Gradić ima također svuda noviji završetak osim *sni* lib. djev. 40.

§ 102. Za ovaj završetak *-u* u lokalu jednine muških i srednńih osnova Daničić je mislio (ist. obl. 49) da je naprosto zamijeńen dativom, ali ja mislim da se ne može dvojiti da je uzeto iz deklinacije osnovâ na *u*, jer kad bi tu bio dativ *ъ/o*-osnovâ sa svojim završetkom istisnuo stari završetak lokala *-ě (-i)*, ne bi se u lokalu sačuvala tako često razlika u akcentu, već bi dativ baš kao gramatička kategorija zamijenio lokal; osim toga, kad bi to bilo

Digitized by Google

baš izjednačivańe lokala i dativa, isti bi se pojav bez sumńe u isto doba razvio i u zamjeničnoj i pridjevnoj deklinaciji, dok — kako je već napomenuto — u imenicâ nalazimo *-u* u lokalu već u najstarije vrijeme, a u istom padežu nalazimo *-mu* u zamjenicâ i pridjevâ tek pod kraj XIV. vijeka, i to ne u cijelom opsegu našega jezika. Nego i ako treba misliti da je lokalni završetak *-u* po svoj prilici uzet iz osnovâ na *u*, opet s druge strane, kad se pita razlog tomu, mora se priznati da je u zadńemu redu taj završetak istisnuo starije *-ě (-i)*, jer je jezik išao za tim, da i u osnovâ na *ъ/o* kao u svijeh ostalijeh imenicâ dativ i lokal jednine imaju isti završetak. Jer inače koji bismo pametni razlog mogli naći za to, da je ona šačica osnovâ na *u* u ovom padežu bila jača od grdne mase osnovâ na *ъ/o*? To bismo još mańe mogli razumjeti, netom uzmemo u obzir da se ono malo osnovâ na *u* sigurno vrlo rijetko govorilo baš u lokalu, dok je među osnovama na *ъ/o* sva sila riječî koje naznačuju neko mjesto te se od vajkada vrlo često govore u lokalu. A i sam završetak *-ě (-i)* vrlo je lijepo pristajao u svoje društvo, jer se nije miješao ni s jednim drugim kosim padežom, pa nije nikomu smetao. Ja dakle mislim da je lokalni završetak *-u* zbiļa uzet iz deklinacije osnovâ na *u*, ali zbog toga. da bi se dativ i lokal, kao inače u jednini imenicâ, izjednačili svojim završetkom. Što se taj proces izjednačivańa proveo najprije samo u jednini imenicâ, tumačim time, što je za ńih jeziku bio pri ruci lokalni završetak osnovâ na *u* koji je bio jednak dativnomu završetku osnovâ na *ъ/o*, dok za množinu, pa za zamjenice i pridjeve nije nigdje bilo takog jednakog završetka, već ga je trebalo tek stvoriti; to mi je u isto vrijeme najboļi razlog, s kojega i ja mislim da je to lokalno *-u* zbiļa uzeto iz deklinacije na *u*.

§ 103. Nominativ množine muškoga roda. — U nom. i vok. množine osnovâ, koje u množini gube *-in* od osnove jednine, *Z* i *B* redovno još imaju *e* (po suglasničkoj deklinaciji): ***kućane*** *Z.* 46. 58, *građane* 58, *grajane B.* 64. 165, *dvorane* 87 (2), ***hižane*** 156, *Galilejane Z.* 29. *B.* 114. 116, *Rimļane Z.* 29. 90. *B.* 66. 116. 193 (2), *Izraelićane B.* 20, *Genezarećane* 27, *Ninivļane*, *Babilońane* 62, *Kaldejane* 101, *Izraelitane* 105, *Partjane*, *Madijane*, *Elamićane*, *Kandijane* 116, *Židove* 53. 101. 117; nije siguran izuzetak *Samaritani B.* 49, jer može biti da je to načińeno prema sing. *Samaritan*, kao što je n. pr. *Saracini B.* 116 prema *Saracin. R* ima također obično *-e: građane*, *kućane* 289, *Rimļane* 170,

Digitized by Google

Ejipcjane 157, *Babiloňane* 166, *Židove* 138. 156. 157. 164. 165. 167. 168 itd., ali ima već i obični završetak muških osnova: *građani* 308, *Galileani* 221, *Židovi* 157. 159. 162 (2). 165 (2). 166. 167. 168 (2). 170 itd. — Redovno stari završetak *-ove* (po deklinaciji osnovâ na *u)* ima u *Z* i *B* još samo *sinove Z.* 6. 7. 46. 60. 66. 90 (2). *B.* 10. 12. 14. 17. 26. 41. 43 (2). 45 itd., ali ima i *sini Z.* 53. *B.* 45. Stariji oblik ima i *R: sinove* 118. 125. 142. 144(2). 145. 150(2). 154(2). 155. 176 itd. uz mlađi *sinovi* 109. 114(2). 126. 147 (2). 150. 153 itd. Ovaj se završetak *-ove* nalazi još u nekijeh osnova: *stanove Z.* 85, *duhove K.* 259, *valove B.* 98. 155, *popove B.* 23. 34. 50. 77. 104. 138. *R.* 124. 135, *knezove, grobove R.* 178, ali se i u ovoj prilici pojavlja i obični završetak *i*: *volovi B.* 62, *stanovi R.* 265, *popovi* 306. 308, *kraļevi* 114. 115.

§ 104. Ostali padeži množ. sa *-ov-*. — Iz nominativa slog *-ov- (-ev-)* prelazi i u druge padeže množine, pri čemu je naravski mnogo pomagao i genitiv, gdje je taj slog još više uziman prema deklinaciji osnovâ na *u* (isp. § 106. 107). Najčešće to biva u stare osnove na *u sin*, koja se tako sa *-ov-* nalazi u sva tri lekcionara: dat. *sinovom Z.* 3. 27. 90. *B.* 31 (2). 105. 113. *R.* 135, ak. *sinove Z.* 4. 5. 36. 42. *B.* 11. 12, instr. *sinovmi R.* 140. 147. 150. 153. 154. 259, *sinovi* 275. 297. Osim toga *Z* i *B* imaju još nekoliko primjerâ za akuzativ, koji je padež nominativu najbliži: *grobove Z.* 62, *popove Z.* 55. *B.* 3. 90, *glasove B.* 92, *gradove* 134, *volove Z.* 12. *B.* 53; u *R* pak osim akuzativa kao *darove* 111. 115, *kraļeve* 115, *plodove* 127, *volove* 156. 196, *gradove* 228 itd. nalazimo i dative *gradovom* 209, *popovom* 240. 306, *knezovom* 279. 281, *darovom* 300, pa i lokale *domovijeh* 100, *gradovijeh* 127, *grobovijeh* 316. — Budući da se još dandanas ovako *ov (ev)* govori gotovo samo u jednosložnijem osnovama muškoga roda, to je sasvim u redu što se u spomenicima XV. vijeka ne nalazi još ni jednog primjera, gdje bi riječ od više slogova ili riječ srednega roda na taj način raširila svoju osnovu; a to se tumači time, što su osnove na *u* muškog roda i od jednog sloga.

§ 105. Akuzativ množ. mušk. roda. — U ovom padežu *Z* ima vrlo često završetak *-i*, i to koliko u tvrdijeh osnova kao *dari* 8. 41. 58, *listi* 11. 35 (uz *liste* 11), *voli* (uz *volove), golubi* 12, *zatvori* 52, *glasi* 88 itd., pa s promjenom guturala u sibilant: *srebrńaci* (uz *srebrńake)* 17, *vuci* 60, *grisi* 48, *trzi* 57, *tezi* 62 itd., toliko u mekijeh osnova: *pisci* 8, *vladafci* 23, *kļuči* 44 itd. U *B* je to vrlo rijetko: *sni* 117 (uz *sne* 119), *dari* (u akad. izd. *darij)*

Digitized by Google

192, *va fse veki vekom* 192, a u *R* uopće toga nema osim jednoga primjera *uzmi* (uz *uзme* [2]) 172. — Za ovaj završetak *-i* Daničić misli (ist. obl. 105. 106) da je iz deklinacije osnovâ na *i* prešao među osnove na ъ, i to najprije među meke, pa u povodu za ńima i u tvrde. Po svoj prilici to i jest tako u štokavskom govoru, gdje je od najstarijih vremena utvrđeno *e* kao završetak ovoga padeža i u tvrdijeh osnova, i gdje su ovakvi oblici sa završetkom *-i* uvijek bili sporadični, ali mislim da neće tako biti što se tiče čakavskoga govora. Kako je poznato, u sjevernijeh čakavaca još dandanas ak. množ. mušk. osnova (i mekijeh i tvrdijeh) svršava na *-i*, pa taj isti završetak ima i nom. ak. množ. i gen. jedn. osnovâ na *a* (mekijeh i tvrdijeh), a to se naravski ne može drugovačije tumačiti nego uzimljući da je u sjevernijeh čakavaca isto onako preoteo mah i u mekijeh osnova završetak *-i* (stsl. ы) tvrdijeh osnova, kao što je obratno u štokavaca završetak *-e* (stsl. ѧ) mekijeh osnova preoteo mah i u tvrdijeh. Istina u južnijeh (dalmatinskijeh) čakavaca toga sada više nema, a ne može se ni dokazati da je u ńih u XV. vijeku ili ranije tako bilo u osnovâ na *a*, ali ja opet mislim da nam to ne smeta da rečemo, da se je barem u ak. množ. osnovâ na ъ u starije vrijeme miješao završetak tvrdijeh osnova *(-i)* sa završetkom mekijeh osnova *(-e)*, dok je napokon i tu ovaj drugi sasvim prevladao; meni se čini da je to priličnije istini, jer se u čakavaca ovakovo *-i* odviše često nalazi a da bi se moglo vjerovati da je to puka analogija prema osnovama na *i*.

§ 106. Genitiv množine. — U pogledu genitiva množine *Z* i *B* razlikuju se od *R* u glavnome time, što ona dva prva spomenika nemaju novoga specijalno našega nastavka *-a*[1], dok ga *R* vrlo često ima; u pojedinostima ima pak još drugijeh razlika, pa i između *Z* i *B*. — Osnove na *i* (koje su se sačuvale) imaju koliko u *Z* toliko u *B* naravski svoje staro *-i*[2]; izuzimle se *bolizan* *Z*. 68 (uz *bolizni* *B*. 171), koje je zbog dvostrukog suglasnika

---

[1] U primjeru *deset tisuća* *B*. 121 ovo se *-a* nema uzeti kao novi nastavak gen. množ. već je tu cijelo *tisuća* oblik koji se ne mijeńa (isp. § 127); a u primjeru *sedete i vi svrhu pristolja dvanadeste Z*. 60 uzet je ak. množ., ropski prevodeći latinsko *sedebitis et vos super sedes duodecim* (Mat. 19, 28).

[2] U akad. izdańu Bernardina prof. Maretić prepisuje ‚*-ij*' originalnoga izdańa također sa *-ij*, ali ja mislim da se i tu ‚*-ij*' ima čitati kao inače u *B*, t. j. kao (obično) dugo *i*.

Digitized by Google

pred završetkom prešlo među osnove na *a*. Osnove na *a* u *Z* i *B* imaju također redovno svoj stari završetak *-ъ (-ŏ)*, t. j. nemaju uprav ništa iza zadńega suglasnika od osnove; između nebrojenijeh primjera spomenuću samo *vojask Z* 68. *B.* 97. 138 (4) i *usan B.* 4. 136, premda su već potvrđeni iz drugijeh spomenika. Nego u *B* nekoliko se puta nalazi i završetak *-i* prema osnovama na *i*: *uri* 58, *zastavi* 71, *pohlepi* 110; što ima i *tisući Z.* 55. 64 (2). *B.* 11. 44 itd. uz *tisuć Z.* 55 (12). 80. *B.* 143. 163 (4), to izlazi odatle, što se i u našemu jeziku, kao uopće u slavenskijem jezicima, miješa osnova na *i tisuć* s osnovom na *a tisuća;* naprotiv za oblik *kamiljef B.* 14 treba naravski uzeti da je načińen od nom. jedn. *kamilj* (isp. *kamelof* [gen. plur.] *Z.* 7) a ne od običnoga *kamilja*. I osnove sredńega roda svršavaju u *Z* i *B* redovno kao osnove na *a*, ali opet i ovdje *B* ima nekolika puta završetak *-i* osnova na *i*: *očitovanji* 21, *vladanji* 101, a nekolika puta nastavak *-ov* muških osnova: *stadof* 39, *kolinof* 163 (2). 167.

Osnove muškoga roda primaju u *Z* i *B* redovno nastavak osnova na *u*, t. j. *-ov* koje u mekijeh osnova biva *-ev*, ili po ńihovu izgovoru obično *-of, -ef*. Izuzimļu se osnove koje u nom. jednine imaju ‚pomično' *a*: ove redovno ne primaju toga nastavka već svršavaju kao sredńe osnove i osnove na *a*: *cindravac Z.* 5, *vladavac* 16, *lovac* 34, *otac Z.* 42. *B.* 2, 30. 35, *starac Z.* 55 (2). 56, *bratinac B.* 28, *slipac* 32. 47, *čaval Z.* 35 (2). *B.* 145 (2), *lakat B.* 6. 95, *vrutak* 68, *dan Z.* 6. 13. 28. *B.* 24. itd.; sasvim se iznimice nalazi ovdje *-ov*: *čavlof B.* 100. Uz osnove s pomičnijem *a* pristaju još neke: *krat Z.* 11 (2). 30. *B.* 44 (2) itd., *pinez Z.* 19. 21. 43. *B.* 52. 65 itd., *neprijateļ Z.* 56. 62. 65. 70. *B.* 173 (u *B* uz *neprijateļi*), *dukat B.* 44, *vlas* 63; *evanđelist Z.* 58 po svoj prilici je ženskoga roda (isp. *od evanđeliste Z.* 71), naprotiv *talentof Z.* 11. *B.* 44 i *psalmof Z.* 38. *B.* 150 može biti da je načińeno prema nom. jedn. *talent, psalm* a ne *talenat, psalam*. Završetak *-i* u muških osnova drži se u oba spomenika redovno u stare osnove na *i ļudi* (naprotiv *putof Z.* 52. *B.* 22. 160), pa u povodu za ńom još u *muži Z.* 20. 24. 35. *B.* 49. 80. 135. 145 itd. i *miseci Z.* 27. *B.* 45. 86. 100. 112; *B* pak ide još daļe te ima još dosta primjerâ ovako sa *-i*: *kraļi* 2 (uz *kraļef* 5. 12 [2]), *neprijateļi* 97. 163, *roditeļi* 147, *tovariši* 142. 148, *biļači* 148, *pastiri* 9, *stari* 128, *dari* 152, *viteзi* 89. 153, *elementi* 12, *zubi* 17. 25. 141. 175, *blagoslovi* 41, *hižani* 86. 191. 200.

Digitized by Google

§ 107. *R* u pogledu osnovâ na *i* sasvim se slaže sa *Z* i *B*, ali u ostale dvije velike kategorije, t. j. u osnovâ na *a* i na *u/o* znatno od ńih odstupa, jer je u ńega ovdje u većemu broju slučajeva već priraslo s kraja *-â*. Napose osnove na *a* i osnove sredńega roda obično imaju tako *-â* a rjeđe su bez ńega: *usan*, *bedar* 102, *slug* 113, *zemaļ* 129. 158, *nečistoć* 158 itd., *jezer* 198, *nebes* 229. 254, *srdac* 252, *dobar* 312; osim toga imaju sasvim iznimice i ova dva primjera sa *-i*: *djeli* 215, *pristolji* 271. Raznoličniji je ovaj padež u muških imenica: prije svega može biti bez ikakva nastavka, i to obično u istijem događajima, u kojim nema nastavka ni u *Z* i *B*: *otac* 100. 138. 157, *dan* 125. 165, *vladalac* 165, *telac* 164. 169, *prodavalac*, *konopac* 156, *lakat* 136. 197, *uzam* 179, *ulomak* 234, *talenat* 145, *psalam* 262, *dukat* 113 (3), *neprijateļ* 303, *krat* 146 (2) itd., rjeđe u drugijem prilikama: *bok* 102, *Židov* 121. 151. 162. 163. 193, *kozlić* 129, *dinar* 176, *zub* 311; nego osnove ove vrste mogu već imati i nastavak *-a*: *lakata* 197. 198, *otaca* 207. 319, *zločinaca* 233, *čavala* 257 (2), *konaca* 273. 274, *sudaca* 300, *dukata* 113, *zuba* 250, *dinara* 274 itd. Ostale osnove, koje u *Z* i *B* imaju nastavak *-ov (-ev)*, u *R* obično primaju također novi nastavak *-a*, ali bez toga *-ov (-ev)*: *učenika* 100. 123, *Farizea* 101, *grijeha* 105. 106. 108, *pastijera* 107, *anđela* 108 (2), *vijeka* 108 itd.; ali se pored takijeh oblika pomiču i stariji sa *-ov*: *valov* 99. 119. 272, *sinov* 114. 131. 132. 140. 171. 191. 198. 199. 275, *gradov* 122. 223, *lavov* 166 (5). 258. 300, *prorokov* 175 (2). 206 (2). 207 (2). 261. 289, *učenikov* 179. 180 (2). 205. 206. 207. 208. 287, *grješnikov* 181. 305, *razbojnikov* 188, *pragov* 191, *grijehov* 205. 207. 211, *anđelov* 206, *plugov*, *volov* 230, *duhov* 237. 257, *apostolov* 238. 289, *idolov* 240, *golubov* 260, *narodov* 277, *farizeov* 301; vrlo se rijetko uz *-ov* nalazi još novi nastavak *-a*: *sinova* 133. 198. 232, *darova* 216, *gradova* 238. 309 (2), *vukova* 291, *kraļeva* 111 (2). Treba istaknuti da napose R^3 ima uvijek nastavak *-a* osim u ovijem primjerima: *sinov* 114, *gradov* 223, *živin* 291. Kako su se pri kraju XV. vijeka u Dubrovniku jako gubili stariji oblici bez nastavka *-a*, vidi se i po tome, što ih R^2 često zamjeńuje novijem: *vojska (vojask B)*, *kola (koles B)*, *sluga (slug B)* 200, *puta (putof B)*, *usta (ust B)*, *naroda (narodof B)*, *tega (tegof B)* 201, *oblaka (oblakof B)* 202, *težaka (težakof B)* 203. 264, *boga (bogof B)* 203, *pribivališta (pribivališć B)* 226, *svijetńaka (sfitńakof B)* 264, *vrata (vrat B)* 280, uz koje se primjere može još spomenuti *puti (putof B)* 280 i *osvadiše Zudije (Zudijef B)* 203; samo na jednom mjestu

Digitized by Google

mjesto *koñikof* prepisano je *koń* 200. Vrlo su rijetki u *R* oblici sa *-i* (prema *ludî*): *dni* 128. 131 (3). 143. 198. 199, *muži* 151. 240. 244, *moždani* 157, *narodi* 166. 267, *anđeli* 194, *kameni* 232[1]. — Sa R^2 i R^3 dobro se slaže B. Gradić; i u ńega se redovno nalazi *-a*, te su primjeri bez *-a* dosta rijetki: *anđel* lib. djev. 168, *apostol* 69, *Žudjel* 182, *osobak* 136, *prorok*, *usionik* 154, *građan*, *nebes* 23, *djevic* 5, *požud* 10 itd.; gotovo pak nema genit. množ. s nastavkom *-ov* i *-i*: jedini su primjeri *duhov* lib. djev. 19 i *zavezaji* 96.

§ 108. Ako se dakle ostave na strani rijetki primjeri, gdje se (u *B)* osnove na *a* i one sredńega roda povode za osnovama na *i* ili na *u*, izlazi da *Z* i *B* u ovijem kategorijama ne diraju u stari oblik. Naprotiv u osnovâ mušk. roda vidimo da se ovaj padež ponajviše mijeńa primajući ili (obično) nastavak osnovâ na *u* ili (rjeđe) nastavak osnovâ na *i*, dok samo osnove s pomičnijem *a* (i malo koja još) zadržavaju stari oblik bez nastavka. Razlog ovomu drugovačijemu postupańu sa ženskijem i sredńim osnovama s jedne strane a s muškijem s druge na paloku je: dok se oblici kao *vod* ili *ust* ne mogu pomiješati ni s kakvijem drugijem oblikom načińenijem od iste osnove, genitivi množine kao *lav* ili *koń* mogu se lako pomiješati s nominativom jednine, od kojega su svojim značeńem tako daleko. A kad se jednom osjetila potreba da se genitiv množine razlikuje od nominativa jednine, lako se razumije da su tada muške osnove na *ъ* prihvatile završetak osnovâ na *u* koje su im najbliže. Teško je samo kazati, zašto osnove s pomičnijem *a* ne primaju toga nastavka, premda se i u ńih oba padeža mogu lako pomiješati. Možebit da tomu treba tražiti uzroka u akcentu i kvantitetu; dok bi naime u osnovâ bez pomičnoga *a* genitiv množine bez *-ov* bio vrlo često sasvim jednak nominativu jednine, i to ne samo uopće glasovima već i akcentom i kvantitetom n. pr. *gŕh*, *krâl*, *pûtnîk*, *nemoćnik* itd., to u osnovâ s pomičnijem *a* vrlo rijetko biva, jer je jedno n. pr. nom. jedn. *otȁc*, *sūdȁc*, *čȁval*, *dân* itd. a drugo je gen. množ. *otác*, *sûdâc*, *čȁvâl (čavál?)*, *dán*. Prema tijem primjerima, gdje se s jedne strane razlikuju ta dva padeža a s druge ne razlikuju, možebit da se povedoše i drugi koji baš ne odgovaraju tijem uvjetima, dok napokon (za govor sjeverne Dalmacije XV. vijeka) izađe gotovo kao pravilo da osnove bez

[1] Daničić u ist. obl. 74. 75 spominje još *dinari* 92^b i *legioni* 91^b, ali na str. 92^b (originalnoga rukopisa) ima samo *dinar* i *dinara*, a *legioni* (uprav *leǵijoni)* ne spada amo, jer je u dubrov. govoru *leǵijon* žen. roda te se mijeńa kao *kost*.

Digitized by Google

pomičnoga *a* u gen. množine primaju nastavak *-ov*, dok se one s pomičnijem *a* zadovoljavaju razlikom u akcentu ili u kvantitetu i pomičnijem *a* koje im je zajedničko. U prilog ovakomu tumačenju ide i to, što se i rijetki primjeri genitiva množine bez *-ov* od osnovâ, koje nemaju pomičnoga *a*, redovno na taj način razlikuju od nominativa jednine: gen. plur. *krât* a n. sg. *krât*, *pînêz* a *pînêz*, *neprijatélj* a *nèprijatelj*[1], *dûkât* a *dukât*, *vlâs* a *vlâs*.

Još su zamršenije prilike u *R*, jer se u ńega miješaju stari oblici bez nastavka, oblici s nastavkom *-ov* i oblici s novijem nastavkom *-â*, pa ovo miješańe zahvaća i osnove ženskoga i sredńega roda. U glavnome može se kazati, kao što *Z* i *B* u muškom rodu razlikuju oblike bez nastavka od oblikâ s nastavkom *-ov*, tako opet i *R* u sva tri roda razlikuje oblike bez nastavka od oblikâ s nastavkom *-a*. Nego dok se za *Z* i *B* može barem naslućivati, zašto su oni razlikovali te dvije kategorije, za *R* ja barem ne umijem naći kakva razloga u samijem oblicima, već mislim — baš s toga, što se obje kategorije miješaju i u ženskom i u sredńem rodu, gdje novi oblici sa *-a* nijesu bili izazvani od potrebe da se genitiv množine razlikuje od kojeg drugog padeža, — da su u *R* oblici sa *-a*, bez ikakve druge razlike, naprosto mlađi oblici uz starije bez nastavka, tako da nam *R*, a naročito R^2 i R^3, u razvitku dubrov. govora prikazuje u ovom pogledu doba, kada su novi oblici sa *-a* odlučno preoteli mah nad starijim bez *-a*, koji se nešto docnije (u polovici XVI. vijeka) još iznimice nalaze (u B. Gradića), a pri kraju toga vijeka gotovo sasvim iščezavaju (u A. Gučetića), osim oblika kao *stotin, tisuć, put, barijel* koji se još dandanas govore (isp. Rad LXV, 171).

§ 109. Vrlo je teško protumačiti ovo *-a* u genitivu množine. Poznato je da ga drugi Slaveni nemaju osim Slovenaca, koji mogu imati ovako dugo *-â*, ali samo u osnovâ na *a* i samo pod akcentom. Budući pak da se u Slovenaca takovi primjeri mogu konstatirati tek od polovice XVII. vijeka i samo u nekijem zapadnijem dialektima, koje naši kajkavci i čakavci (što redovno još drže stare oblike bez *-a*) dijele od štokavaca, to Oblak s razlogom misli da ovo slovensko *-a* nije u svezi s našim već da je uđešeno prema ostalijem završecima množine *-am, -ami, -ah* (Arch. f. slav. Phil. XII, 440). Ma kako se imalo tumačiti to slovensko *-a*, naše je *-a* svakako i opsegom i vremenom i prostorom od ńega odijeljeno,

[1] U primorju je taki akcenat a ne *nèprijatelj*.

Digitized by Google

tako da ne treba da su oba istoga postańa. Što se specijalno našega *-a* tiče, to se moraju istaknuti dva fakta, koji se svakako moraju uzeti u obzir, ako se hoće protumačiti ovaj nastavak: prvo, da se *-a* u genitivu množine počińe pojavļati u isto doba, kada i *a* mjesto poluglasa u sredini od riječi, t. j. pod kraj XIV. vijeka (isp. Daničić, ist. obl. 70. 77. 81); drugo, da se u onijem štokavskijem dialektima, gdje se sačuvao poluglas, i u gen. množ. čuje na kraju poluglas a ne *a* (isp. Vuk, Poslovice, str. xxvi). A kad se to dvoje sastavi, pa se uzme na um da u tijem štokavskijem dialektima poluglas nikada ne zamjeńuje etimološko *a*, to se teško može što drugo reći, već da se u našemu štokavskom govoru *a* na kraju genitiva množine razvilo iz poluglasa. Pa opet ne mislim da je ovaj poluglas na kraju gen. množine u našemu jeziku primaran, t. j. ne mislim da odgovara baš praslavenskomu poluglasu, jer bi se tada po svoj prilici u dubrovačkijem poveļama XIII. a donekle i XIV. vijeka, koje često mjesto poluglasa pišu *e* gdje se poluglas izgovara (Arch. f. slav. Phil. XVI, 346), našao po koji primjer sa *e* na kraju gen. množine; jedini taki primjer *вєѣхъ рашкихъ земле* Mon. serb. 22 ne dokazuje mnogo, jer se nalazi baš u onoj jednoj dubrov. poveļi XIII. vijeka, koja inače ne piše nikada *e* mjesto *ъ*[1]. Da se u našemu štokavskom govoru poluglas na kraju gen. množine nije sačuvao iz starine, dokazuje i to, što je u tome padežu zadńi vokal pred tijem *-a* redovno dug, i ako je u ostalijem padežima kratak, i što je suglasnička grupa (osim *st*, *št*, *zd*, *žd*) pred tijem *a* obično rastavļena pomičnijem *a*, a to se oboje može samo tada razumjeti, ako se uzme da je i u gen. množine poluglasa nestalo kao svuda inače na kraju od riječi, pa da je stoga s jedne strane zadńi samoglasnik produžen, da bi riječ sačuvala svoj prvašńi objem, a s druge strane da je na obični način uklońena svaka suglasnička grupa koju naš jezik ne trpi na kraju riječi. Da se je dakle izgovaralo u gen. množ. n. pr. *vŏdь*, *jezīkь*, *dobrъ vĕtrъ*, t. j. da se je poluglas sačuvao u tome padežu na kraju od riječi, pa da se je razvio kao inače u puno *a*, odatle bi postalo *vŏdā*, *jezīkā*, *dobrā*, *vjetrā* a nikako *vōdā*, *jezīkā*, *dobārā*, *vjetārā*; znači dakle da je u našemu jeziku i u gen. množ. kao svugdje na kraju od riječi nestalo poluglasa, s čega su i nastale te promjene u slogu pred ńim. Pošto je sve to izvedeno, jezik je osjetio potrebu,

[1] U Miklošićevu izdańu ima doista *дньшнега* 22, ali je to krivo naštampano; u originalu stoji *дньшнєга*.

Digitized by Google

a ne može se znati zašto, da podupre suglasnički završetak gen. množine nekijem samoglasnijem elementom, pa je u tu svrhu možebit ponovļen dugi poluglas iz primjerâ kao *otьc*, *pisьm*, *ovьc*, koji je zatim pristao i uz ostale oblike bez takoga dugoga poluglasa u zadńemu slogu *(jëzîk[â]*, *ļêt[â]*, *vód[â])*. Ja se ni malo ne žacam priznati da je i ovo tumačeńe na slabijem nogama, ali tijem više tvrdim da historija našega jezika i sadašńe ńegovo stańe silno govore za to, da se *-a* u gen. množine razvilo iz poluglasa, a da ovaj poluglas nije u svezi sa praslavenskijem.

§ 110. Dativ i instrumental množine. — Dativ množine ima u sva tri lekcionara i u sve tri deklinacije bez izuzetka stari nastavak *-m*, tako da tvrde osnove na *ъ/o* svršavaju na *-om*, meke na *-em*, osnove na *a* imaju pak završetak *-am*, a one na *i* opet završetak *-em*. Što u *R* ima *Žudijom* 134, to nije siguran primjer miješańa mekijeh osnova s tvrdijem, jer može biti da treba čitati *Žudiom* kao n. pr. *Ebreom Z.* 2, premda je inače *j* utvrđeno u ovoj osnovi, šta više i u ovom padežu: *Žudejem Z.* 5. 32. 72, *Žudijem B.* 61. 138; još su mańe sigurni primjeri za tako mijesańe *lažom (laſgom') R.* 158 i *lašcom (,ſachon') R.* 165. — Osamļen je oblik *telesam Z.* 85, ali je zato dobro posvjedočen, jer ga na istom mjestu ima i *K* 259. Za ovakove oblike Daničić s razlogom misli da su udešeni prema osnovama na *a;* nego ne treba zaboraviti da se i inače nalaze, i to ne samo u dativu već i u instr. i lok. množine, ali uvijek samo u imenicâ sredńega roda, s čega se ne može sumńati da je tomu udešavańu pomoglo ono *-a* iz nom. množine imenica sredńega roda, kojega u istom padežu imenicâ muškoga roda nema, pa zato ni nema u ńih takijeh oblika sa završetkom *-am*, *-ami*, *-ah*. — U *R* nalazimo i novih nastavaka u ovom padežu: *protiva dvjema starcim* 154, *ļudim* 289, *službenicami* 273, *nogami mojimi* 274, *g desetima djevicami* 210, *zlicami* 316.

Napose treba spomenuti oblik *věkoma(n)*, koji se uz oblik *věkom* (n. pr. *B.* 147[2]. 148. 192. 197) nalazi samo u poznatoj molitvenoj formuli *po (вь) vьse věke věkom: vikoma Z.* 50. 55. 56. *B* 124. 133. 134. 147. 158. 163. 185. 188. 192. 193 (3), *vijekoman R.* 231. 242. 243. 286 (2). 287. Daničić misli (ist. obl. 96) da je ovdje dodano *-a* kao u gen. množ. i kao u poznijim oblicima dativa množine *ļudima*, *ženama*; ali neće to biti tako, nego će biti i ovdje po svoj prilici oblik shvaćen kao prilog, pa mu dodano ono priložno *-a*, koje se dodaje i drugijem oblicima što postaju prilozi

Digitized by Google

(v. § 63); inače se ne bi razumjelo, zašto *Z* i *B* imaju tako *vikoma* sa *-a*, premda oni nikako ne diraju u dativ množine. Taj isti oblik *věkoma* imaju i ćirilske poveļe XIV. i XV. vijeka, pa ni one nipošto ne mijeńaju završetak dativa množine. — Za *-n* u Rańininom *vijekoman* Daničić opet (na istome mjestu) misli da je postalo od *m*, a da je to *m* ponovļeni nastavak dativa množine. I to je teško vjerovati, prvo i prvo jer u prelomu XV. vijeka oblik *vijekoma* u Dubrovniku po svoj prilici nije se više osjećao kao dativ množine već, kako je gore kazano, kao prilog, a drugo, jer treba da sańemo u naše doba, da nańemo u dubrov. dialektu takijeh oblika s podvostručenijem padežnijem nastavkom n. pr. *kostimam*, *kokošimam* (Budmani ih ne spomińe u svojoj raspravi o dubrov. dialektu, ali se govore). U trećemu redu ni ono *n* na kraju neće biti postalo od *m*: *R* doista ima nekoliko putâ tako na kraju riječi (ili sloga) *n* mjesto *m*, ali to biva samo iznimice (v. s. 108[93]), dok u *vijekoman* konzekventno piše *-n*; tako sa *-n* piše i dubrov. ćirilski zbornik od god. 1520: *s све висе вискомань* (Daničić, ist. obl. 96), a što u G. Držića ima jednom *po vijeke vijekomam* 442, to je vaļda tako napisano zbog rima sa *poznam*. Ja zato mislim da je u *vijekoman* isto tako dodano *n* na kraju priloga, kao što je n. pr. u *doklan* ili *potlan*.

§ 111. U instr. množ. također se redovno drže stari oblici sa završecima *-i* u osnovâ na *ŭ/o*, *-ami* u osnovâ na *a*, a *-mi* u osnovâ na *i*. Ali se već u *Z* i *B* pomaļaju primjeri gdje se osnove na *i* izjednačuju s onima na *ŭ/o*: *ļudi Z.* 31. 36. 64. *B.* 17 (2). 26. 176, *mnozimi puti Z.* 2, *mnozimi milosti tvojimi* 10, *riči ńegovimi* 56, *tašćimi riči B.* 43, *razlučitimi nemoći* 47, *prid cesari i prid vlasti* 194, *neockvrńenimi pameti* 197. *B* pak ide za jedan korak daļe te prenosi nastavak *-mi* osnovâ na *i* i među osnove na *ŭ/o*: *jednimi ustmi* 6, *vlasmi* 66. 75 (uz *vlasi* 65)[1], *glasmi velicimi* 83, *slovmi grčkimi* 84, *rozmi* 96, *vratmi zatvorenimi* 109, *vratmi svojimi* 117. (uz *vrati vodenimi* 135 [2]), *slofmi* 130, *prid mužmi i ženami* 135, *s angelmi ńegovimi* 200, kojim se primjerima mogu dodati i ovi: *sinmi* 50, *sinmi svojimi* 156, *sinmi ļutskimi* 160, *sinmi izraelskimi* 193 (uz *sini* 52. 170. 187.), jer to po svoj prilici nijesu direktni refleksi staroslovenskoga oblika *сынъми*. — Osnove na *a* ostaju u *B* bez promjene, jer što u ńega ima *gospo-*

[1] U lekcionarima je *vlas* mušk. roda: *vlasi vaši Z.* 64, *vaši vlasi B.* 169, *svačiji vlasi R.* 296.

Digitized by Google

dujte ribami morskimi i pticami nebeskimi i sfakim živinam 94, to po svoj prilici nije instrumental već, s promjenom konstrukcije, dativ, kao što je i dvije tri vrste poviše toga u rečenici: *gospoduje ribami morskimi i pticami nebeskimi i dobitci sfe zemle i fsakoj gadelini* 94. Budući dakle da se u *Z* i *B* nastavak instr. množine ne mijeńa, uvjeren sam da je primjer *devetim redi anđelskim K.* 260 postao nekom pogreškom izdavačevom; *Z* na istome mjestu ima sasvim u redu *devetimi redi anđelskimi* 85. — Mijeśańe osnovâ na *i* među one na *ъ/o* u ovom padežu poznato je i Rańini. Za prelažańe osnovâ na *i* među one na *ъ/o* ima u ńega doista samo jedan primjer *ovijem stvari* 305, ali za obratno prelažeńe ima ih dosta: *jednimi ustmi* 100, *jednijem ustmi* 136, *ustmi* 148. 154. 256. 299, *jezicmi človječcimi* 123, *razlicijemi jezicmi* 220, *slovmi grscijem* 188, *rozmi* [199][1], *anđelmi božijijemi* 302, pa još *zubmi* 109, *sinovmi svojijemi* 140. 147. 154, *sinovmi izdraelscijemi* 150. 153, *sinovmi izraelscijemi* 159 (uz *sinovi svojijemi* 275, *sinovi božijijemi* 297). Nego *R* ide i još dalje te ima i ove oblike: *ljudim* 126, *su učenicim* 259, pa napokon i *s težakom* 120.

§ 112. U dativu i instr. množine *Z* i *B* znadu dakle samo za neko mijeśańe osnovâ, *R* naprotiv ima uz to i novih završetaka. Takijeh novijeh oblika (u koje ne brojim onako mijeśańe nastavaka raznijeh deklinacija) po svoj prilici nije bilo ni u štokavaca, napose ni u dubrov. dialektu prije druge polovice XV. vijeka: iz nedubrovačkijeh spomenika do kraja XV. vijeka Daničić spominje samo iz jedne zecke povelje od god. 1485. dativ *црьквама* (Mon. serb. 534) i instrumental *синовцима* (Mon. serb. 531), ali nije nikako sigurno, je li povelja dobro izdana (Miklošić nije je sam izdao); nije siguran ni primjer *съ прародителими нашими* (Mon. serb. 241) u hercegovačkoj povelji od god. 1399, koje Daničić (ist. obl. 119) čita *съ прародителими нашими*, jer je u originalu zapisano *съ прародителѝ нашиѝ*, pa može lako biti da je pisar ono *ѝ* i ne misleći zapisao poviše oba *и*. Sigurniji su instrumentali *частими* (Mon. serb. 317) u bosanskoj povelji od godine 1421 i *користими* (Mon. serb. 494) u ugarskoj povelji od go-

[1] U rukopisu je pisano ‚*rolmje*', pa je zato Daničić (ist. obl. 122) mislio da to treba čitati *rozmije*, t. j. *rozmi* s dodanijem *-e* (kao u *ńime*); ali se *e* tako dodava samo oblicima koji svršavaju na suglasnik, pa zato mislim da je to jednostavno jedan od nerijetkijeh primjera gdje *R* piše *je-ie* mjesto *i* (v. § 43).

Digitized by Google

dine 1465., nego i tu nema još novog nastavka već je samo (bez sumńe zbog suglasničke grupe) drugovačije udešena osnova pred starijim nastavkom *-mi*. Što se napose dubrov. dialekta tiče, to se prije svega ne mogu uzeti u obzir primjeri *боларими* (Mon. serb. 28. 29. 30. 32) u poveļama XIII. vijeka, jer te poveļe nijesu pisane od Slavenâ već od Romanâ koji su slabo vješti našemu jeziku, pa su i inače često pisali sasvim pogrešne oblike (Arch. f. sl. Phil. XVII, 44), — a kad se to odbije, onda nam ostaju do kraja XV. vijeka samo ova dva primjera: *кь своимь пришатели* (Spom. srp. I. 24) u poveļi od god. 1399 (koja ima i dva puta u redu *кь своимь пришателемь* i *своимь пришателемь*) i *съ голинама* (Spom. srp. I, 96) u poveļi od god. 1409; nego i za ova dva primjera može se, pače mora se sumńati, jesu li baš pouzdani, jer se nalaze u pisara Ruska, koji inače vrlo korektno piše, a u izdańu M. Pucića koji nije dosta kritičan izdavač. Zato ja mislim da se, barem za sada, ne mogu sigurno konstatirati novi nastavci u ova dva padeža u štok. spomenicima do kraja XV. vijeka. Prvi su nam sigurni primjeri baš ovi u *R* i drugi još u Š. Menčetića i Ǵ. Držića. *R*, kako smo vidjeli, ima vrlo malo slučajeva: dative *starcim* i *ļudim*, pa instrumentale *učenicim* i opet *ļudim*, zatim dative *službenicami*, *nogami*, *djevicami*, *zlicami*; za primjer *s težakom*, gdje je mjesto instrumentala uzet dativ, može se slobodno uzeti da je to pisarska pogreška prepisivačeva. jer se takova šta ne može sigurno konstatirati iz živoga govora starijega ni novijega vremena. Dok dakle *R* zna za završetak *-im* u dat. i instr. množine muškijeh osnova i za završetak *-ami* u dat. množine osnova na *a*, Menčetić i Držić imaju, i to dosta često, nov završetak samo u instr. množ. osnovâ na *a*: *vilam*, *grlicam*, *divicam*, *zvizdam*, *diklam* itd., pa *vilama*, *zvizdama*, *zmijama*, *kosama*, *suzama* itd. (Daničić, ist. obl. 124. 125); jedini primjer, gdje bi i u ńih dat. množ. osnovâ na *a* imao završetak *-ami* (*ter mu neć žeļami ni malo razumit* 121), nije siguran, prije svega jer sintaktička sveza nije jasna, a drugo jer je u rimu sa *suzami*: moglo bi dakle biti da je to nekaka pogreška mjesto *žeļâ mi*.

§ 112. Novi završeci, što ih nalazimo za dat. i instr. množine pri kraju XV. i u početku XVI. vijeka u Dubrovniku, pokazuju nam dakle, da je proces izjednačivańa, kojim su u štokavskom govoru redovno izravńena oba ta padeža pa s ńima i lokal, počeo time, što su se miješala ova dva padeža. Ne može se naime sumńati da je završetak *-ami* za dat. množ. osnovâ na *a* naprosto onaj isti

Digitized by Google

koji je i u instr. množ., kao što je naprotiv završetak *-am* za instrumental onaj isti, koji je i u dativu, — jednom riječi, završeci *-ami* i *-am* počeli su se uzimati bez razlike to za dativ to za instrumental; amo pristaje i to, što se novi završetak *-im* također uzimle za jedan i za drugi padež. Kako su se ova dva padeža u to vrijeme počeli miješati vidimo napokon i po tome, što se i u zamjeničnoj i pridjevnoj deklinaciji novi završetak *-im* u to doba počiñe nalaziti za oba padeža (isp. § 120). Što se završetka *-im* tiče, to ja mislim da je to uprav završetak instrumentala množine *(-i)* kojemu je prema dativu množine (a biće i prema novome zamjeničnome završetku *-im*, isp. § 120) dodano *m*, pa je iz instrumentala novi završetak *-im* prelazio i u dativ, s kojim se je padežom u to doba instr. počeo miješati. Daničić naprotiv uzimle (ist. obl. 119) da je najprije staromu završetku *-i* dodavan cijeli nastavak *-mi* osnovâ na *i*, pa da je od toga *-imi* otpalo krajñe *i* te postalo *-im;* nego to se mišleñe razbija o činenicu da se u štokavskijem spomenicima XIV. i XV. vijeka ne mogu konstatirati takovi primjeri sa završetkom *-imi* u muških ili sredñih osnova, već se od staroga završetka *-i* ili (po analogiji osnovâ na *i)* od *cons.* + *mi* neposredno prelazi na *-im*. Isto tako ne mogu pristati uz Daničićevo tumačeñe završetka *-ama:* on naime misli (ist. obl. 96. 124) da je završetku *-am* dodavano *a* kao u gen. množ. Prije svega *-a* dat. množ. nije ono isto *-a* koje je u gen. množ., jer štok. dialekti, koji su sačuvali poluglas, u prvom slučaju imaju također *-a* a u drugom poluglas. Pa uopće s ovakijem dodavañem glasova treba vrlo oprezno postupati, te gdje je moguće nešto protumačiti bez takoga dodavaña, sigurno je bole; a u našemu slučaju to je vrlo lako: krajñe *a* u *-ama* bez sumñe je ono isto koje i u *rukama, nogama, očima, ušima, dvjema, trima* itd., koji su se oblici cijelo vrijeme u narodu držali (isp. § 126. 128), pa kad su se u štok. govoru počeli miješati dat. i instr. množine, ti su se oblici sami sobom nametali kao kalup. na koji su se ova dva padeža mogla izjednačiti, jer su oni od starine služili za potrebe i jednoga i drugoga padeža. — Upada u oči što se u pogledu novijih oblika opet ne slažu *R* i Menčetić-Držić: *R* ima završetke *-im* i *-ami* (za dat. množ.) a dva ih pjesnika nemaju, — pjesnici imaju završetak *-ama* i *-am* (za instr. množ. ž. roda), a opet toga nema u *R*. To treba tumačiti po svoj prilici nekom samovoljom sa strane pjesnikâ: može biti da su oni tako postupali iz obzira na metar i na rim, jer noviji oblici na *-im* imaju prema starijim (dat. *-om*, *-em*, instr. *-i)*

Digitized by Google

isti broj slogova a nijesu zgodni za rim, dok je noviji oblik na *-am* prema starijemu *-ami* za jedan slog kraći, a noviji oblik na *-ama* prema starijemu na *-am* za jedan slog duži a prema obliku na *-ami* daje drugovačiji rim. Ma kako to bilo, svakako stoji da su se Raňinini završeci u prvoj polovici XVI. vijeka govorili u Dubrovniku, jer ih ima i B. Gradić: dat. množ. *darim*, *duhovim*, *ocim*, *slugami* itd., instr. množ. *anđelim*, *glasim*, *grijesim* itd. (Daničić ist. obl. 97. 120).

§ 113. Lokal množine. — Ovaj padež u sva tri lekcionara dobro drži stare završetke. Ovaj zadńi završetak u *Z* i *B* naravski i u tvrdijeh i u mekijeh osnova glasi *-ih*, a što se katkada nalazi i *-eh*: *usteh Z.* 5. 21, *vrateh* 52, *dareh B.* 5, *srdceh* 18, to će prije biti da je (kao u *R)* uzet završetak osnovâ na *i* nego li *-ěh* po ekavskom izgovoru. U *R* trebalo bi da završetak *-ěh* u tvrdijeh osnova glasi *-ijeh* a u mekijeh *-ih*, ali toga razlikovańa u ńega nema, već se bez razlike i u jednijeh i u drugijeh gotovo uvijek nalazi *-ijeh* a vrlo rijetko *-ih*: *Žudijih* 270 (2), *vijećih* 291, *blagosovih* 304, *čelih* 110. 286, *vratih* 255. 273, *djelih* 295. Češće nego li u *Z* i *B* biva pak u *R* da osnove na *ъ/o* primaju završetak *-eh* osnovâ na *i*: *narodeh* 100. 106. 267. 277, *sneh* 106. 115, *srdceh* 109. 119 (2). 225. 233. 249. 251. 276, *vladaoceh* 115, *trudeh* 121. 128, *posteh* 128, *mjeseceh* 190, pa i *puteh* 121. 163, pače jednom bez promjene guturala (ako nije kakva pogreška!) *potokeh* 129; za primjere *krajeh* 111, *poļeh* 278 (2), *bojeh* 300 nije sigurno, je li tu baš završetak *-eh* ili *-ěh*, u kojemu zadńemu slučaju trebalo bi ih naravski pisati *krajijeh* itd. Koliko je *R* običan završetak *-eh*, vidi se i po tome, što R^2 nekoliko putâ mjesto Bernardinova *-ih* piše *-eh*: *pribivališteh* (*-šćih B)* 226, *srdceh* 227, *narodeh. pribivanjeh* 246. — Vrlo rijetko biva da imenice sredńega roda imaju završetak *-ah*: *ponoćjah Z.* 27. 76, *trsjah* 85, *pristoljah R.* 129, za koji ja mislim da je amo došao isto kao *-am* u dat. množine (isp. s. 123[138]). — U osnovâ na *i* sva tri lekcionara imaju još redovno *-eh* osim primjerâ *nemoćih B.* 20 i *pjesnijeh R.* 119. 251 koji su već udešeni prema osnovama na *ъ/o*, pri čemu je bez sumńe pomagalo *i* koje je u završecima ostalijeh padeža ovijeh osnova. — Osnove na *a* imaju također u sva tri spomenika svoj stari završetak *-ah*, pa je vrlo neobičan oblik *tmeh R.* 108. 296.

§ 114. Ostali padeži. — Inače imenični oblici malo čim se odlikuju. Što u *Z* ima redovno *bratja* mjesto vokativa *bratjo* u *B* i *R* (vrlo često u početku od lekcije), to naravski nije ništa drugo

Digitized by Google

već ropski preveden latinski oblik *fratres*, ne obazirući se na to, da je to po smislu vokativ. Dobro je spomenuti iz *R* oblike (vokative) *muži brati* 261, *brati* 289, jer u akad. rječniku nijesu zabilježeni. U primjeru u *R nađoše Mariju i Jozefa i djeteta postavljena u jasli* 108 nemamo još miješanje srednjih osnova s muškijem, već je sintaktička konstrukcija imenice srednjega roda, što pokazuje nešto živo, udešena prema imenicama muškoga roda iste vrste. — Za oblike kao *pribivani* (mjesto *pribivanje) Z.* 95 i *uli* (mjesto *ulje) B.* 24. 45 (3) već je Daničić kazao (ist. obl. 8) da su postali ‚sažimanem završetka *-ije* u *i*'; čudno je samo što na jedinom mjestu, gdje se može razabrati rod ovakog oblika na *-i*, nalazimo muški a ne srednji rod: *on uli B.* 45, ali to će biti valda pogreška, jer i u trećemu izdanju Bernardina stoji na tom mjestu *ono uli.*

B. Zamjenice i pridjevi.

Kako je poznato u našemu je jeziku od starine deklinacija pridjevâ gotovo sasvim izjednačena sa zamjeničnom, pa se zato ovdje uzimlu zajedno zamjenice i pridjevi, da bi se pokazale neke osobine naših lekcionara u pogledu njihovijeh oblika.

§ 115. Nomin. i akuz. jednine. — U zamjenicâ съ i тъ poluglas na kraju razvio se je u puno *a: sa Z.* 3. *B.* 3. 9. 10. 52. 59 itd., *ta Z.* 12. 20. 21. 28. 30. *B.* 37 (2). 51. 68. 79. itd., kojemu obliku *R* pridodava još zamjenično *-j: saj* 108. 236, *taj* 112. 159. 174. 301, a iznimice i *B: taj* 81 (2), pa zato i R^2 prepisuje *taj (ta B)* 172. — *Ov* i *on* (u značenu ‚ille') u *Z* redovno su još bez ikakva nastavka, pa tako može biti i u *B* i *R: of B.* 10. 13. 18. 29. 31 itd., *ov R.* 178. 191, 229, *on B.* 2. 5. 7. 11. 15. 16 itd. *R.* 125. 134. 164. 169 itd., ali se u ove dvojice ovaj oblik (kao i u ostalijeh zamjenica) izjednačuje s istijem oblikom određenijeh pridjeva te prima njegov nastavak *-i: ovi B.* 1. 11. 12 itd. *R.* 99. 116. 137 itd., *oni B.* 2. 5. 11 (2). 12. 16. 25 itd. *R.* 110 itd.; ovaj oblik sa *-i* Rajini je običniji i od *ov-on* (zato u R^2 *ovi* 130, *oni* 203 mjesto *of-on* u *B)* i od oblikâ *ovaj-onaj* (koji su postali prema *saj-taj),* za koje nalazim samo jedan primjer *onaj R.* 110, dok se *ti-si* (mjesto *ta-sa)* u njega i ne nalazi. — Stslov. кътo u *Z* redovno glasi *gdo,* a sasvim iznimice *tko* 44, ali u negativnom obliku uz *nigdore* 5 (2). 42. 68. 85, *nigdor* 56 (2). 59. 74 ima i *nitkore* 12 (2). 25. 40, *nitkor* 39. 40. 95; oblik *tko* ima i u *nitko* (neko) 27 (2). *B* i *R* naprotiv imaju redovno *tko, nitkor(e),* ali

Digitized by Google

opet prvi ima katkada i oblik *gdo : gdo* 59. 193, *nigdore* 55. 152, *gdo godire* 191. Prema *ča* u *Z* i *B*, koje iza prijedloga ili čestice *ně-* glasi *č* (obično je samo *zač* i *nič* [nešto], ali ima i *nač Z.* 16. *B.* 98. 128, *rač B.* 193), *R* ima uvijek *što (zašto, nješto)*, pa zato i R^2 gotovo uvijek zamjenuje Bernardinovo *ča* svojim *što* n. pr. 171. 172 (2). 173 (2) itd., a i mjesto njegova *zač* piše katkada *zašto* 200 (2). 201 (2). 245. 284. U negativnom obliku *Z* ima *ništare* 17 (2). 22. 23. 24. 29. 35. 64, *ništar* 6. 10. 16. 65. 69. 70. .78, *nišće* 3. 17. 23. 40. 52. 57. 75; u *B* je redovno *ništare* ili *ništar*, a samo iznimice *nišće* 81. 82. 98. 112. 152, nego treba opaziti da je u originalnom izdanju naštampano ‚*nicchie*' 81. 98. 112, ‚*nicche*' 82, koje bi prema Bernardinovoj ortografiji trebalo uprav čitati *ničće; R* napokon ima obično *ništor* 105. 108. 115. 123. 132. 138. 148. 160 itd. ili *ništar* 112. 122. 123. 139. 153. 157 itd., a iznimice *ništo* 187. 303, *ništa* 123 128. 201, *ništare* 175. Iz *Z* još ću da spomenem oblik *iča* 31. Od tijeh oblika trebuju tumačeńa samo *ništa* i *nišće:* za ono prvo nikako se ne može primiti mišljeńe Daničićevo (ist. obl. 154) da je od *ništo* otpalo krajńe *o*, pa tako krńemu obliku *ništ* da je dodano *a*, a ne može se primiti već s toga, što se taki oblik *ništ* ne može nikako konstatirati; jednostavno je tu stariji oblik *ništo* primio genitivni završetak *-a*, jer se *ništo* nalazi redovno u negativnijem rečenicama, a zna se, kako u slav. jezicima u takijem rečenicama genitiv zamjenuje akuzativ ili nominativ. Čakavsko *nišće* pak valja da je postalo od *ništo* time, što je tvrda grupa *št*, koja je u čak. govoru neobična, promijeńena u meku grupu *šć*, koja je u tome govoru tako česta[1], a za ńom je pak i *o* po pravilu pretvoreno u *e;* nego pored svega toga ne razumije se, zašto je taka promjena izvršena u *ništo-nišće* a nije u *ništar(e)* koje bez promjene tako glasi i u čakavaca.

§ 116. Genitiv i dativ jedn. m. i sr. roda. — Zamjenica *što* ima u sva trispomenika svoj stari genitiv *česa*, a samo jednom ima mlađi oblik načińen od nominativa: *šta radi R.* 174. Inače u gen. jedn. m. i sr. roda u sva tri lekcionara bez izuzetka se drži puni nastavak *-ga*. Naprotiv u dat. nalazi se, ali sasvim rijetko, i nastavak *-m: k jedinomu sinu ńegovu Isukrstu gospodinu našem B.* 91, *suprotiva obećanju božjem* 131, *protiva iskrńem R.* 154, *jednom* 295; za ovakove oblike ja mislim da će prije biti lokalni

[1] Tako n. pr. u Spļetu od tal. *stanga* (koje se tamo izgovara *štanga*) biva *šćanga*.

Digitized by Google

oblici uzeti mjesto dativnijeh nego li postali otpadańem glasa *u* na kraju. Tomu tumačeńu ne smeta ništa što se za genitiv s nastavkom *-g* mora svakako uzeti da je otpalo krajńe *-a*, jer može lako biti da su ovako krńi genitivi udešeni prema kraćim dativima i lokalima s nastavkom *-m*. — U gen. dat. lok. jedn. m. i sr. roda zamjenicâ *ovaj*, *taj*, *onaj* ni jedan put se ne nalazi završetak *-ega*, *-emu*, *-em* (mjesto *-oga* itd.) prema mekijem osnovama.

§ 117. Lokal jednine m. i sr. roda. — Mjesto neodređenoga (imeničnoga) završetka *-u* u *Z* i *B* može biti (i to u *Z* obično) i *i* (koje je postalo od *ě*): *u zakonu gospodińevi*, *u zakonu gospodińi* *Z.* 37, *u zakoni gospodińi* 61, *u kraļefstvi Isukrstovi B.* 43, *po uskrsnutji ńegovi Z.* 18, *u govorenji ńegovi* 39, *na porodi ńegovi* 42, *u poniženji ńegovi* 71, *na mesti ravni* 69, *u sakriveni B.* 26 (2), *u skroviti* 63, ali uz to ima i *u zakonu gospidińevu Z.* 6, *u duhu svetu* 58, *u gradu Davidovu B.* 8, *po zakonu Melkizedekovu* 12, *po zakonu gospodińevu* 13, *u srtcu svršenu* 24, *u zlu činenju* 25, *u veliku ustrpļenju* 27 itd. Budući da su svi ovi primjeri, gdje je tako *-i* mjesto *-u*, ili posesivne zamjenice ili neodređeni pridjevi, dakle takovi oblici, gdje se od starine držao završetak imenične deklinacije *-ě*, nema sumńe da se je to *-i* od starine i sačuvalo, a da nije tek udešeno prema završetku *-i* u imenicâ; na ovu bi zadńu misao mogla navesti okolnost, što se ovako *-i* u pridjevâ nalazi redovno ondje, gdje i imenica, uz koju se pridjev nalazi, ima također završetak *-i*; nego ni to nije baš uvijek, jer imamo i primjere *u zakonu gospodińevi*, *u zakonu gospodińi*, *u sakriveni*, *u skroviti*. — Vrlo su neobični oblici *u Betlemi gradu žudejskim* (‚çudeyschim') *Z.* 8, i *po priseļenji babilonskoj* (‚babilonscoy, babilonschoy') 52 (2); može biti da se na prvom mjestu završetak *-skim* ima shvatiti kao da je udešen prema završetku -ѣмь određene pridjevne deklinacije u crkvenom jeziku, a tada bi moglo biti da je i na drugom mjestu u matici bilo napisano *-skim*, pa prepisivač zamijenio taj neobični završetak lokala običnijim *-skoj*.

Novo je što u *B* dosta često (u *Z* nikada!) a još više u *R* zamjenice i pridjevi u lokalu jedn. m. i sr. roda mjesto nastavka *-m* imaju nastavak *-mu*: *u bogu spasiteļu mojemu B.* 5, *u Isukrstu gospodinu našemu* 8. 9, *po milosrdju svojemu*, *po komu* 9, *u komu* 35, *po ńemu* 9. 10, *u Betlemu židofskomu* 14, *po tretjemu dne*, *u duhu svetomu* 15 itd. itd. Za ovo se *-mu* obično uzimļe da je postalo izjednačivańem lokala s dativom, ali ja mislim da je tomu

Digitized by Google

lokalnomu *-mu* pomogao i završetak *-u* u istom padežu imenične deklinacije, a to mislim jedno s toga, što se u ovijem najstarijim spomenicima, gdje ima ovako *-mu* u lokalu, vrlo rijetko nalazi u dativu lokalni nastavak *-m*, a drugo s toga, što se, ako se ne varam, u *B* i *R* stariji završetak *-m* u lokalu nalazi naročito u onijem događajima, gdje zamjenica ili pridjev stoji sam bez imenice.

§ 118. Dativ i lokal jednine ž. roda. — U onijem istijem događajima, u kojim se u lok. jedn. m. i sr. roda od česti sačuvao stari završetak *-i* (= *ě*) po imeničnoj deklinaciji, sačuvao se je od česti stari završetak *-i* (opet = *ě*) i u dat. lok. jedn. ž. roda, i to u *Z* i *B* dosta često: *po riči gospodińevi Z.* 13, *po riči gospodińi Z.* 46. *B.* 37, *na ńivi lončarevi Z.* 17, *u hizi Jakovli* 39, *f kriposti Ilijini* 42, *u zemli Egiptovi B.* 68, *po slavi očini* 126, *hizi Judini* 138 (2), *po riči Isukrstovi* 144, *u krotkosti ńegovi Z.* 56, *u crikvi božji Z.* 81. *B.* 104, *plaći božji B.* 16, *na perguli drivcni ku... Z.* 31, *g divi zaručeni* 38, *u velici kriposti* 64, *u dobri voli B.* 16, *u milošći nepodjamni, u riči istini* 27, *k ženi nečisti* 31, *u veliki žalosti* 41, *u velici jakosti* 151, *u veliki kriposti* 169, *mriži zastavleni* 175 itd. Rijetko se to nalazi u *R: kući Jakobovi* 125, *u kući Judini* 259, *materi ńegovi* 112, *službi ńegovi* 143, *po glavi ńegovi* 177. 182, *u smrti ńegovi* 234, *u ńegovi lubavi* 297, *g djevici zaručeni* 102. 263, *na podvizi velici* 186, *u velici jakosti* 265, *u velici tvrdosti* 296[1], pa je zato čudno da R^2 piše *slusi ńegovi* 200 mjesto *sluzi ńegovu B*, tim više što ovaj završetak *-i* imaju najstariji dubrov. pjesnici, ali ga nemaju prozaisti. — Osobina je pak zad. lekcionara da u ova dva padeža meke osnove imaju obično stariji završetak *-ej: ńej Z.* 12. 33. 38. 39. 42, *mojej* 21. 30. 50, *moje'* 65 (2), *tvojej* 7. 10. 37. 39. 77, *tvoje'* 85, *svojej* 2. 11. 20. 28. 29. 51. 80, *našej* 89, *fsej* 11. 24. 25. 34, *božjej* 37, *božje'* 65. 67, a nešto rjeđe mlađe *-oj: ńoj* 1. 39. 40. 46. 49. 51 (3). 80 (2), *joj* 46, *mojoj* 45, *tvojoj* 88, *svojoj* 39. 63, *našoj* 62, *fsoj* 18, *vlašćoj* 32. 73. — Za instr. jedn. ženska. roda sa završetkom *-u* mjesto *-om* isp. str. 127 (112).

§ 119. Akuz. množine m. roda. — Kao što smo vidjeli da se u *Z* u ak. množ. imenicâ muškijeh još dobro drži završetak *-i* (*-ъı*) tvrdijeh osnova, tako biva i u ovoj deklinaciji: *u oni dni*

[1] U primjeru *dostojan jest u istinu težak plati svoji* (‚*luoju*') *R.* 292, ono *svoju* treba drugovačije ispraviti, jer u poses. zamjenicâ (osim *ńegov)* ovoga završetka *-i* nikada nema.

*

Digitized by Google

(vrlo često), *u dni svoji* 41. 71. 81, *jańci moji* 43 (2), *tezi ńegovi* 62, *tezi ńihovi* 64, *vladafci popofski* 23, *studenci vodeni* 52, *u dni zimńi* 81. Obično pak zamjenica ili pridjev ima ovaj završetak *-i*, kada ga ima i imenica, s kojom je združena, pa zato n. pr. prema *svitiļnaci svoji* stoji *svitiļńake svoje* 76; izuzeci su vrlo rijetki: *u one dni* 13. 23, *ove dni* 26. *B* ima iznimice ovako *-i* uz *dni*: *u dni oni* 10, *dni dobri* 125, a *R* ga nikako nema.

§ 120. Dativ i instrum. množine. — *Z* i *B* imaju bez izuzetka stare završetke *-im, -imi*. Stare završetke ima redovno i *R*, ali se u ńega već pomaļaju novi oblici: a) dativ: *onijemi* 101. 113. 209, *bezakonijemi* 186, *narodom žudioscijemi* 229, *zvanijemi* 230, *izabranijemi gostom* 261, *k starijijemi mojijem* 271, *nogami mojimi* 274, *pravednijemi* 276, *suproć obranijemi božijijem* 290, *svijema* 228; b) instrum.: *jednijem ustmi* 136, *svijem* 185, *slovmi grscijem, latinskim i žudioscijem* 188, *tolicijem svjetlostmi* 194, *prida svijem ļudmi, sa svijem ļudmi* 118, *s načini zabivļivijem i neznanijem* 308, *prid okolostećim* 258, *prjed onjezijem* 265. Ove nove oblike u *R* treba tumačiti isto onako kao i u imeničnoj deklinaciji, t. j. miješańem instrumentala s dativom množine, odnosno pristajańem nastavka *-a* iz oblikâ za dvojinu i za brojeve (v. s. 142[127]). Da se pak miješańe ovijeh dvaju padeža u našemu jeziku uputilo baš iz zamjenične (pridjevne) deklinacije, vidi se lijepo po tome, što se ovakovi novi oblici za imenice mogu konstatirati tek pod kraj XV. vijeka, dok se u deklinaciji zamjenicâ i pridjevâ nalaze barem za sto godinâ ranije, ako se (s razloga istavļena na s. 141[126]) nećemo obazirati na primjer *съ преписанимь моими боларими* u dubrov. poveļi od god. 1240. A lako je i razumjeti, zašto je ovo izjednačivańe instrumentala i dativa množine zahvatilo najprije zamjenice i pridjeve: u ńih naime ovo su dva padeža jedan drugomu bliži nego li u imenicâ, jer dok je u ńih pred nastavkom jednoga i drugoga padeža isti samoglasnik *(ě, i)* te se u oba nastavka uvijek nalazi i isti suglasnik *m (-ěm, -ěmi; -im, -imi)*, u velikom dijelu imenicâ, t. j. u osnovâ na *z/o* i na *i*, nema takoga slagańa (isp. *stadom-kraļem* i *stadi-krali*, pa *kostem* i *kostmi)*; jedino u osnovâ na *a* nalazimo takovo slagańe i u imenicâ *(glavam-glavami)*, pa sigurno nije slučaj, što se baš u ńih u prelomu XV. vijeka najviše nalazi ovako miješańe (v s. 141[126]). Budući pak da ni u jednom lekcionaru još se nikako ne dira u nastavak lokala množine ni u imeničnoj a ni u zamjeničnoj dekli-

Digitized by Google

naciji, to je bez sumńe da je u primjeru *u fsim mestih K.* 261 ono *-m* skrivio izdavač ili slagar.

§ 121. Samoglasnik u završecima *-ěm, -ěh, -ěmi.* — Budući da su *Z* i *B* ikavski spomenici, to u ńih i završeci sa *ě* tvrdijeh osnova glase *-im, -ih, -imi,* te se tako izjednačuju sa završecima mekijeh osnova. U *R* naprotiv u ovijem događajima, t. j. u instr. jedn. m. i sr. roda, pa u gen., dat., instr. i lok. množ. sva tri roda, nalazimo obično završetke *-ijem, -ijeh, -ijemi* (prema stslov. -ѣмь itd. tvrdijeh osnova) a rjeđe završetke *-im, -ih, -imi* (prema stslov. -имь itd. mekijeh osnova), i to oboje završetke bez razlike koliko u tvrdijeh toliko u mekijeh osnova; u ovom pogledu izuzimļe se jedino zamjenica *on,* te od ńe i *R* (kao što je uopće u svijeh jekavaca) ima samo *ńim, ńih, ńimi,* dok i od *što* ima *čijeme* 236 (za instr. od *ko* nema u ńega primjera). Razmjer jednijeh i drugijeh završetaka u *R* od prilike je takav, da će prvijeh *(-ijem* itd.) biti dva puta toliko koliko drugijeh *(-im* itd.), opet bez razlike, da li su osnove meke ili tvrde, t. j. i u mekijeh je osnova od prilike dva puta toliko tvrdijeh završetaka koliko je mekijeh; zato i R^2 često putâ zamjeńuje Bernardinovo *-im* i t. d. svojim *-ijem* itd. Vidimo dakle da je u *R* dobro napredovao proces izjednačivańa u ovom pogledu mekijeh osnova s tvrdijem, koji je već u polovici XVI. vijeka gotovo sasvim dovršen, jer u B. Gradića vrlo su rijetki primjeri sa *i: kim* lib. djev. 21, *svijetlim* 104, *djevičcim* 183, dok ih dandanas u dubrov. govoru (osim *ńim, ńima* a katkada *čim)* uopće nema. Čudno je što samo oblici *ńim, ńih, ńimi* i mlađe *ńima* nemaju ni u jednom jekavskom govoru *ě* pred nastavkom; po svoj prilici tomu je uzrok što enklitični oblici *im, ih* nijesu dali da se ostavi stari samoglasnik *i;* valda je s tijem u svezi i to, što je oblik *ńima* jedini oblik u cijeloj deklinaciji zamjenicâ i pridjevâ gdje samoglasnik pred nastavkom ne može biti dug.

§ 122. Drugi zamjenični oblici. — Lične zamjenice u sva tri lekcionara imaju redovno akuz množ. zamijeńen genitivom *nas, vas* (vrlo često); stari oblik sačuvan je dva puta u *R: srjete vi* 180. 185; naprotiv sačuvani su bez promjene stariji oblici za dat. množ. *(nam, vam),* instr. *(nami, vami)* i lokal *(nas, vas),* samo što jednom opet *R* ima u dativu *vama* 220, a jednom mjesto gen. množ. ima gen. dvojine *vaju* 242. U dativu i lokalu jedn. *R* pak miješa starije oblike *menje, tebje, sebje* i mlađe *meni, tebi, sebi,* ali i ovdje, kao inače u deklinaciji zamjenicâ i pridjevâ, daleko

Digitized by Google

pretežu prvi oblici, s čega i R^2 piše *menje* 200. 202, *tebje* 203. — Napose treba nadalje spomenuti neke kose padeže zamjenice *on* (za nom. jedn. m. roda v. s. 144[129]): *Z* i *B* u gen. jedn. ž. roda imaju redovno oblik *ńeje* n. pr. *Z.* 1. 3. 12. 14. 40 (3). 41 (3) itd. *B.* 4. 21. 32. 37. 50 (3) itd., a sasvim iznimice *ńe Z.* 12, *B.* 8; *R* ima samo *ńe*, pa zato i R^2 prepisuje *ńe* 201 (2) 202 (2) mjesto *ńeje B.* U ak. jedn. enklitični oblik za ženski rod u sva tri lekcionara još glasi bez izuzetka *ju*, a za m. i sr. rod redovno *ga*, ali za srednji rod *Z* i *B* imaju još katkada staro *je: proda je* (t. j. dubalje) *Z.* 47, *postaviše je* (tilo) 51, *iznemi je* (oko) 54, *poberu je* (lozje) 57, *zaduši je* (žito) *B.* 21. U ak. množ. m. roda uz *ńih*, koje se redovno nalazi u sva tri lekcionara, ima katkada i stariji oblik (pravi akuzativ) *ńe: va ńe* (knige) *Z.* 31, *va ńe* (dane) 33, *va ńe* (Petra i Jivana) 43, *prikazati ńe* (12 tisuć mir srebra) 80, *ńe* (sviće) *tebi prikazujući* 88, *pusti ńe* (tovaricu i pulića) 90, *na ńe* (kosti) *B.* 99, *na ńe* (sviće) 148, *mimo ńe* (nemoćnike) *R.* 223, *među ńe* (učenike) 283; enklitični je oblik ovoga padeža redovno mlađe *jih-ih*, ali u *Z* dosta često a i u *B* katkada se još nalazi staro *je* za sva tri roda, i to rijetko za nešto živo: *kladihu je* (nemoćne) *Z.* 57, *budu je* (ovce) *pasti* 9 (3), *pasti je* (ovce) *hoću B.* 28, a češće za nežive stvari: *daše je* (srebrńake) *Z.* 17, *da je* (sude) *čuvaš B.* 33, *ispuniše je* (glase) 104, *otr je* (noge) *Z.* 19. *B.* 75, *dal sam je* (riči) *Z.* 28. *B.* 113. 120. 131. 172, *pomastju je* (noge) *mazaše B.* 65, *istirati je* (noge) 85, *tere je* (riči) *svrši*, *postavite je* (knige) 100, *ter je* (zapovidi) *obslužuje* 115, *on je* (dela) *bude činiti Z.* 40, *neće je* (brimena) *ganuti B.* 37, *ako li je* (dila) *činu B.* 64. U *R* toga *je* nema nikako.

Relativna zamjenica redovno ima kraću osnovu te glasi *ki*, *ka*, *ko* itd., ali se već u *B* katkada nalazi raširena osnova *koj-: koji* 167, *kojigod* (n. pl.) 126, *koja* 139, *kojega* 189. U *R* je raširena osnova pravilo osim jednosložnijeh oblika što svršavaju na samoglasnik, gdje se i u ńega neraširena osnova dosta često nalazi: *ki* (n. sg.) 111. 113. 166 (3). 169 itd., *ki* (n. pl.) 117. 128. 253, *ka* (sg. f.) 102. 117. 119. 154. 165. 169. 180 itd., *ka* (pl. n.) 99. 139. 167. 207. 212, *ke* (g. sg. f.) 214, *ke* (a. pl. m.) [168]. 187. 217, *ke* (pl. f.) 111. 121. 133. 135. 206 (4). 217. 241. 282, *ku* 173. 176. 225. 232, *ko* 205. 211. 237. 251. 263; ali je opet i tu dobro znati, da se u *R* ovi kraći oblici ne nalaze nikada u direktnom pitanju. U ostalijem padežima vrlo se rijetko nalaze u *R* oblici od neraširene osnove: *kim* (i. sg.) 259. 294, *koj* (d. sg. f.) 302,

Digitized by Google

kijeh 179, *kih* 217; što se pak u ńega obično nalazi i *koga*, *komu*, *kom*, to je isto onako postalo kao *moga*, *momu*, *mom*. Svakako su u Dubrovniku pri kraju XV. vijeka bili običniji oblici od raširene osnove, jer kad god R^2 mijeńa koji oblik ove zamjenice, uvijek uzimļe širi oblik mjesto Bernardinova kraćega: *koji* 200 (2). 201(5) itd., *koja*, *koje (ke B)* 201, *koje (ko B)* 202, *kojijeh* 203 itd.; ali opet kraći oblici nijesu bili ni sasvim tuđi, jer ih ima još katkada (i to baš one oblike, što češće ima *R)* i B. Gradić: *ke* lib. djev. 5, *ka* 6, *ki* 15, *ku* 35 itd.

§ 123. Šireńe zamjeničnih oblika. — Kako se neki zamjenični oblici u *R* a rjeđe u *B* šire dodavańem samoglasnika *e-i*: *mnome*, *ovome*, *ovijehe(j)*, *ovijehi*, *onijeme(j)* itd., pokazano je u § 61. Osobina je pak Rań. lekcionara, koja je poznata i dubrov. piscima XVI. vijeka, da se u zamjeničnijem oblicima, kojim se s kraja dodaje *e*, može ponoviti suglasnik od nastavka; tako u *R* imamo lok. jedn. *ovomem* 121. 161. 297, *tomem* 190, *onomem* 224, gen. množ. *ovijehch* 123, *tijeheh* 107, *onijehch* 107. 110. 112. 121. 155. 166. 178. 196. 296, *oniheh* 127, dat. množ. *ovijemem* 121. 151, *onijemem* 163, *onijemen* 156, *onijemijem* 305, lok. množine *onijeheh* 111. 116. — Na s. 125(110) pokazano je, kako oblici pokaznijeh zamjenica, koji svršavaju na samoglasnik, rijetko u *B* a vrlo često u *R* primaju s kraja zamjenično *-j*. — Uz neke zamjenične oblike pristaje nadaļe čestica *re* (stsl. же), koja može i izgubiti ono *e* s kraja (isp. § 60); najobičnije se ovako *-re*, *-r* dodaje oblicima *nigdo-nitko*, *ništa-ništo*, tako da su sastavļeni oblici *nigdore-nigdor*, *nitkore-nitkor*, *ništare-ništar*, *ništore-ništor* u sva tri lekcionara običniji od prostijeh. Što se pak tiče punijeh oblika sa *-re* i krńih sa *-r* u *B* se opaža neka razlika: B^1 ima redovno *nitkore* 11. 12. 19. 33. 35 (2). 37 itd. a iznimice *nitkor* 38. 42. 49. 50, naprotiv B^2 ima češće *nitkor* 60. 63. 64 (2). 84. 90. 98. 106. 122. 134 (2). 139 a rjeđe *nitkore* 63. 118 (2). 132. 164 (2). 167. 172 (2); nadaļe B^1 miješa pojednako *ništare* 17. 21 (2). 22. 27. 50. 56. 57. 160. 162 i *ništar* 2. 6 (2). 8. 12. 20. 31. 36. 42. 45. 55. 146, dok B^2 ima opet obično *ništar* 61. 62. 63 (2). 67. 70. 72. 73. 78 (2). 83 itd. 169. 174. 180. 186, a iznimice *ništare* 71. 77. 82. 92. 118. 133. 165. 177. 183. I kosi padeži ovijeh zamjenica često imaju ovo *-re, -r*: *nikogare Z.* 35. *B.* 21. 33. 35. 60. 88. 142. 146. 167. *R.* 137. 152. 192, *nikomure B.* 17 (2). 27. 34. 35. 43 itd. *R.* 118. 126. 136. 137, *nikomur R.* 118 (2), *ničesare B.* 146, *ničesar Z.* 88, *ničemur* 73, *ničimre* 32, *ničemre B.* 7. 136. Osim

Digitized by Google

toga, *-re, -r* često pristaje uz zamjenice sastavljene s česticom *godě*, i to redovno u takijem prilikama, gdje ovo *godě* odgovara lat. *-cunque: tko godire B.* 162, *koga godir* 78, *ča godire B.* 18. 28, *ča godir Z.* 40. 51. 54. *B.* 188, *što godjer R.* 102. 117, *ki godire B.* 10. 162. 182, *ki godjere R.* 234. 235. 266, *ka godire B.* 1. 187, *ko godire* 194, *ku godire* 46, *ki goder, ku godir Z.* 60, *koja godjer R.* 99, *koliko godir Z.* 27 itd.; iznimice to biva i kada naglasak ne pada baš na česticu *godě* pa se stoga baš ono *-re* čini izlišnim n. pr. *štogodjere R.* 269. — Isto se tako u *B* i *R* dodaje i *-je, -đe* (stsl. же, де): *onije B.* 34. 104. 129 (4). 144. 181, *onaje* 124, *onuje* 19. 71, *onogaje* 147, *onomuje* 129. 147, *onimje* (i. sg.) 131, *u onomje* 115, *u onomeje* 84. 129, *onomje* (i. sg. f.) 122, *onomeje* (i. sg. f.) 147, *onihje* 168, *toje* 124 (2), *tomuje* 124, *takovimje* (i. sg.) 190, *onide* (n. sg. m.) *R.* 256, *onomde* (i. sg. f.) 300, *tude* 171; u *R* može se k tomu *-đe* dodati još *-re, -r: onođer* 120, *onuđer* 175, *tođere* 228, *onideere* (n. sg. m.) 237 (5), *onođere* 253, *onuđere* 231, *onimeđere* (i. sg. m.) 239. — U *R* biva nadalje i to, da se zamjeničnim oblicima dodaje čestica *-zi: ovizi* (n. sg. m.) 249, *onizi* (n. pl. m.) 236, *onuzi* 208, *ovezi* (n. pl. f.) 206, *ovojzi* (d. sg.) 278, *onojzi* (d. sg.) 231, *orajzi* (n. sg.) 174; ovo *zi* može i prelaziti u osnovu: *ovjezijeh* 239, *tjezijeh* 317, *onjezijem* (i. sg.) 286. (i. pl.) 265. — Osamljeni su oblici *kino B.* 75. 187 (3), *tadi* (n. sg. m.) *R.* 170, *menedi* (a. sg.) 179 (isp. za ovo zadnje *neka dire ju okopam B.* 139).

§ 124. Komparativ. — U dodatku može se napokon spomenuti i kako postaju osnove za komparativ. Od današnjega književnoga jezika lekcionari se u ovom pogledu razlikuju gotovo samo time, što još gdjekoja osnova čuva staro *-š-* komparativnijeh osnova. Tako uz *mańi: maňe Z.* 48 (2). 75, *najmaňe B.* 7, *najmaňih B.* 174. *R.* 295 itd., imamo i *mańši: mańši Z.* 8, *mańše* 9, *najmańšemu Z.* 10. *B.* 28, *najmańši Z.* 73. *B.* 14, *najmańših Z.* 73. *B.* 29, *najmańšega B.* 62, *najmanših Z.* 63, *najmanši R.* 238; uz *veći: veću, veće Z.* 56, *veći Z.* 78. *B.* 38 itd, ima i *vekši: vekšu Z.* 11, *vekši Z.* 21. 29. 48. *B.* 33. 38, *vekša Z.* 34. 40, *najvekši B.* 81, *najvekšega* 62, *vekše R.* 259, *vehši Z.* 21. 22 48. 57; uz *boľi: boľe Z.* 11. 54. *B.* 44. *R.* 146 itd., ima i *boľši: boľši Z.* 51 *B.* 169, *boľša B.* 142; uz *gori: gora B.* 74, *gori R.* 178 itd., ima i *gorša Z.* 19; uz *mlađi: mlaji Z.* 43, *mlađi R.* 318, ima i *mlađši-mlađši*, gdje od *-đš-* biva *č: mlači (‚mlaczi') Z.* 21. *(‚mlacij') R.* 143, *mlađči Z.* 48, *mlatči R.* 185, *najmlajši B.* 81. Naprotiv prema

Digitized by Google

lakši u *B* ima *lagje* 119. 140, a u ńega je bez promjene guturala i *kripkije* 157. U *R*, kako smo vidjeli, u ovijem se osnovama vrlo rijetko nalazi *š*, pa zato razumijemo, zašto R^2 piše *veću (vekšu B)* 284, *veći (vekši B)* 291; u dubrov. pisaca XVI. vijeka nalazimo samo u Vetranića *maňše* 4, 17, *maňši* 4, 293, *manša* 3, 369, *manše* 3, 128.

C. Dvojina.

§ 125. U lekcionarima je opseg, na kojemu se pojavljuju dualni oblici, u toliko uži, što se uz brojeve *tri* i *četiri* još drži množina (isp. § 161), tako da se u ńih dvojina nalazi samo uz *dva* i *oba*, a osim toga još u nekih riječi što znače nešto dvoje. Nego i uz brojeve *dva* i *oba* dualni se oblici redovno nalaze samo u nominativu i akuzativu, a tada imaju one iste završetke, koje i dan danas; samo jednom ima *dvi ženi grišnice Z.* 12, gdje je *ženi* po svoj prilici udešeno prema *dvi* a ne odgovara staroslavenskomu obliku množine женъı; isto tako treba tumačiti i *dvi talenti* (akuz.) *Z.* 73 (2) uz *dvi talente* (akuz.) 73, jer u *Z* ta imenica može biti i ž. roda: *jednomu poda pet talentov, a drugomu tada dvi, a jednomu u jistinu jednu* 73. Što se ovijeh dualnijeh završetaka tiče, ja ne mislim da se za srednji rod može kazati da je tu naprosto množina zamijenila dvojinu, jer se oblici dvojine akcentom razlikuju od oblikâ množine n. pr. prema n. pl. *zvòna, imèna* stoji *(dva) zvõna, (dva) ìmena;* zato bih ja rekao da su srednje imenice sačuvale dvojinu a prihvatile samo završetak muških imenica. Za osnove na *a* naprotiv treba zbilja uzeti da je u ńih množina sasvim istisnula dvojinu, jer tu uz *dvije* itd. imenica ima ne samo završetak množine nego i ńen akcenat, te n. pr. prema n. pl. *ôvce, kòze* stoji opet *(dvije) ôvce, (dvije) kòze* a ne *óvce, kòze,* a to je tijem čudnije, što u ruskom jeziku, koji se u pogledu dvojine dobro s našim slaže, i osnove na *a* zadržavaju u dualu barem stari dualni akcenat n. pr. n. pl. óвцы, кóзы a двѣ овцы́, двѣ козы́. U ostalijem padežima, ako ih ne zamjeńuje akuzativ (isp. § 128), obično se i u lekcionarima nalaze oblici množine: *posla dvih učenikof svojih Z.* 90, *od dviju rib B.* 52, *od dviju človikof* 60; *protiva dvima starcem B.* 51, *služiti dvjema gospodarom R.* 240; *meju dvimi vitezi Z.* 43, *s samimi dvima divojkami B.* 50, *svezan dvojimi verugami Z.* 43, *svezan dvjema verugami R.* 269, *po dviju dneh Z.* 14.[1] *B.* 69. 75. 86, *u ovih dviju za-*

[1] U izdańu trebalo je naštampati ‚dne*(h)*'.

Digitized by Google

povideh B. 134 itd., a vrlo se rijetko nalaze pravi dualni oblici: *služiti dvima gospodinoma B.* 132, *meju dvima vitezma* 154, *vezan dvima verugama* 154.

§ 126. Osim toga dvojina se drži i bez broja *dva* u imenicâ što kažu ude ļuckoga tijela koji su od prirode po dva, i to *oči* i *uši* redovno u sva tri oblika dvojine: nom.-akuz. *oči, uši* (vrlo često); genitiv: *očiju Z.* 26. 28. 36. 55. *B.* 4. 104. *R.* 159. 206. 217 itd., *ušiju Z.* 45. *B.* 4. *R.* 102 itd., lokal: *očiju B.* 40. 56. 122. *R.* [141], *ušiju Z.* 45. 71. *B.* 5 9. 155; dativ: *ušima B.* 172, instr. *očima Z.* 35. 71. *B.* 24. 172. *R.* 125. 259. 298, *ušima R.* 112; samo se jednom nalazi u *R* zapisano ‚*u uſtjeh*' 103 za lat. *in auribus*, pa može biti da je u matici bilo ‚*u uſćjeh*' t. j. *u ušijeh*, kao što sam ja uzeo u izdańu, ali može i to biti, da Rańina nije dobro razumio ‚*u uſćju*' te napisao ‚*u uſtjeh*', kao što je i mjesto ‚*u ocju*' napisao ‚*uochju*' 141, t. j. *voću*. Kao dualni oblici u povodu za oblicima *oči-uši* imaju se bez sumńe shvatiti i oblici na *-i* u zamjenicâ i pridjevâ što su s ńima spojeni: *oči svoji Z.* 27. *B.* 31. 39. 50, *oči tvoji Z.* 7. 10. *B.* 17. 36, *oči vaši B.* 49, *oči ńegovi* 56 (2), *oči moji* 56 (2), *oči gospodiňi Z.* 67. *B.* 126. 170, *uši svoji Z.* 4. *B.* 10. 57, *bihu bo oči ńih oteščali Z.* 15, *bihu tada oči ńih oteščali B.* 71. 77, *jere su vidili oči moje Z.* 37. *B.* 149, *oči tada ńih uzdržani bihu Z.* 26, *kako ti su oči otvoreni B.* 56, *blaženi oči ki vide* 130, *uši zdvignuti bihu Z.* 31, *uši bihu uzdvignuti B.* 135; *R* u svijem ovijem događajima ima uvijek u pridjeva i u zamjenice završetak *-e*, a tako ima iznimice već i *B*: *oči tvoje* (akuz.) 56, *uši ńegove* (nom.) 126. U ostalijem padežima zamjenica ili pridjev, što je spojen sa *oči-uši*, obično stoji u množini: *prid očima gospodiňevimi Z.* 71, *prid tvojimi očima B.* 24; *u očiju naših* 40, *po očiju ńegovih* 56, *u očiju tvojih* 122, *u očiju našijeh R.* 141; *svrbećimi ušima R.* 112, *tvojijemi ušima* 219, *u ušiju mojih Z.* 45. *B.* 155, a rjeđe u dvojini: *s otvorenima očima Z.* 35. *R.* 259, *prid očima gospodinovima B.* 172, *prjed očima tvojijema R.* 125. — Kao *oči* i *uši* ide u *Z* i *B* još *prsi*, pa zato imamo: *u prsi ńegovi Z.* 35, *u prsi moji Z.* 35. *B.* 145, *prsi ki su te dojili Z.* 50, *blaženi prsi ke si sasnul B.* 44. Naprotiv u *ruke* i *noge* tragovi duala vrlo su mali; u nom. akuz. uvijek je *ruke-noge* n. pr. *dvi ruke, dvi noge Z.* 54. *B.* 162, *dvije noge R.* 283, a prema *nogama svojima Z.* 83 imamo *neumivenijema rukami R.* 149 i *neumivenimi rukami B.* 47; stari genitiv duala sačuvan je samo u *ruku* (‚*ſuarhu*') *R.* 270. Još je jedan stari oblik dvojine

Digitized by Google

usti (nom.) *B.* 5. prema običnomu *usta;* nasuprot ***koljeni*** *R.* 193 *(moliše Pilata da pribiju ńim koljeni)* biće po svoj prilici pisarska griješka mjesto *golijeni*, jer malo daļe tekst nastavļa *i prvomu pribiše golijeni . . . ne pribiše ńemu golijeni.* — Sasvim se iznimice nalaze dualni oblici od zamjenicâ, kad nijesu u neposrednoj svezi s imenicom: *reče Isus ńima* (Petru i Jivanu) *Z.* 21 (na istom mjestu *B* ima *i rcče ńim* 81, a *R i on reče ńim* 185); taki je oblik i *vaju R.* 242, ali mu se dualno značeńe izgubilo, te tu stoji mjesto genitiva množine; nije pak sigurno, ima li se shvatiti kao dual i primjer *i gledajući o n i* (Marija i Salome) *u grob vidiše Z.* 25, jer bi moglo biti da je tu uzet završetak muškoga roda (isp. § 154).

D. Brojevi.

§. 127. Glavni brojevi. — Glavni brojevi od 1 do 10 idu u lekcionarima kao i danas samo što *Z* i *B* imaju oblik *četire* u nom. i akuz. za sva tri roda: *četire starci* (nom.) *Z.* 55, *četire miseci* (nom.) *B.* 49, *četire tisući* (nom.) *Z.* 55. (akuz.) 5. *B.* 11, *četire tisuća* (nom.) *B.* 127. 163, *četire díle* (akuz.) 89, *po četire sta* 131; izuzimļu se *četiri dni* (akuz.) *B.* 59, *do lit osamdeset i četira Z.* 6, *četare dni B.* 59. *R* ima uvijek *četiri* 110. 151. 162. 193 itd. Za oblik *četire* Daničić je mislio (ist. obl. 237. 240) da je postao od *četiri* pa da je u ńega najprije odbačeno zadńe *i* i zatim dodano *-e*, ali pored staroslovenskoga четъре ne treba tražiti drugoga tumačeńa: to je naprosto stariji oblik muškoga roda (sa suglasničkom osnovom) koji je uzet i za ženski i za srednji rod, kao što se n. pr. i *dvanaest* s muškijem oblikom *dva* bez razlike uzimļe za sva tri roda. I oblik *četare* može se dovoļno protumačiti: ako se naime Bernardinovo ‚*cetare*' ima baš tako čitati a ne *četŕe* sa samoglasnim *r*, kao što je također moguće, tada treba misliti da je u obliku *četire* najprije izbačeno *i* i vokalizirano *r*, pa da je tada samoglasno *r* pretvoreno u *ar* kao što (u poznije vrijeme) to redovno biva u dalmat. čakavaca. Teže je s *četira*: otkuda to *a?* Vrlo bi lako bilo kazati da je otpao samoglasnik na kraju od *četiri* ili *četire* pa da je prilijepļeno straga *-a*, ali u tako priļepļivańe ja slabo vjerujem, pa zato volim kazati da mu ne znam postanka.

Od današńih se oblika više razlikuju brojevi koji su sastavļeni sa *deset*: za 11 19 *Z* i *B* imaju redovno završetak *-nadeste*, gdje je od staroga akuzativa *na desete* izbačeno srednje *e*: *jedanadeste Z.* 27. 28. 38, *jedannadeste B.* 39, *dvanadeste Z.* 14. 15. 16. 21. 22. *B.* 15. 22. 37. 52 itd., *četrnadeste B.* 20, *petnadeste Z.* 44.

Digitized by Google

B. 24, *osamnadeste Z.* 33 (2). *B.* 139(2). U *R* naprotiv ili se drži neokrńen završetak *na desete*: *jedanadesete* 206. 210. 223, *dvanadesete* 174 (2). 175 (2). 180 (3). 181. 185 (2). 220. 224. 253. 257. 286 (2). 314. 318 (2), *petnadesete* 198, ili se izbacuje *d* i drugo *e* od *-nadesete*, pri čemu opet 1) *e* na kraju ostaje *a)* bez druge promjene: *dvanaeste* 162. 271 (2). 286 (6). 287 (4), *petnaeste* 271, *b)* razvija se *j* među *a* i *e*: *dvanajeste* 116. 140; 2) otpada i krajńe *e*: *a) dvanaest* 123, *četrnaest* 122, *petnaest* 125. 162, *b)* otpada i *t* od grupe *st*: *jedanaes* 217, *dvanaes* 255. 318 (2). Dok dakle *Z* i *B* imaju samo završetak *-nadeste*, *R* ima ih nekoliko, ali između ńih nema baš toga *-nadeste*; pa zato i R^2 prema tome mijeńa: *dvanaest (dvanadesete B)* 172, *dvanadesete (dvanadeste B)* 287, *osamnadesete (osamnadeste B)* 249 (2), pa i *petnaeste dan (petinadeste dan B)* 172. 246. U tome se *R* slaže s dubrov. piscima XVI. vijeka, u kojih također nema takijeh oblika sa završetkom *-nadeste*, a nema ih ni u starijim dubrov. poveļama, jer jedini primjer, što bi ńima pripadao a što ga Daničić spominje (*дванадесме* Mon. serb. 372), nije u Daničića dobro zabiļežen: tamo ima samo *дванадесеме* (4 puta) i *дванаесме*. — Brojevi za 20, 30 i 40 u *Z* i *B* imaju uvijek završetak *-deset*: *dvadeset Z.* 55. 64. *B.* 94. 128, *trideset Z.* 14. 17 (2). *B.* 72. 131. 179, *četrdeset Z.* 13 (2). 28. 55. *B.* 6. 11 (2). 53. 62. 163. I ovdje *R* ima obično drugovačije oblike: *dvadesete (i tri tisuće*, nom.) 236, *dvadeseti* 261. 285, *dvadesti* 197. 286. 296, *tridesti* 134. 174. 176 (2). 179. 197. 239, *četrdeseti* 217, *četiridesti* 110. 121, *četrdesti* 110. 128 (2). 131 (4). 136. 156. 198 (2). 286; vrlo su rijetki u *R* oblici sa *-deset*: *do četirideset dan* 165, *četrdeset* 198, pa zato i R^2 prepisuje *četrdesti (četrdeset B)* 104. Ovaj završetak *-deset* Daničić je na dvojaki način tumačio: za *dvadeset* on je uzimao da je ‚okrńeno' od *dvadeseti*, a za *trideset* i *četrdeset* da se ‚u oba oblika množina [t. j. oblik *-deseti*] zamjeńuje jedninom' [t. j. oblikom *-deset*] (ist. obl. 244); ali bez sumńe nije ni jedno ni drugo, već su brojevi 20, 30 i 40 u pogledu završetka izjednačeni s brojevima za 50, 60, 70, 80, 90, gdje je od starine na mjestu završetak *-deset* (stari gen. množ.); i ovdje se dakle zbilo ono isto, što n. pr. u *dva put*, *tri put* prema *pet put* itd. Od oblikâ, što *R* ima, neobično je samo *dvadesete;* ja mislim da je to postalo u povodu za oblicima *jedanadesete, dvanadesete* itd. — Brojevi 50 i 60 imaju još potpuni oblik: *pedeset Z.* 48. *R.* 169. 197. 208. 220. 236. 274, *petdeset B.* 65. 95. 106. 115. 128, *šezdeset R.* 205.

Digitized by Google

Brojevi za stotine idu u sva tri spomenika po starom redu, dakle *sto* (često), *dvisti B.* 52. 106, *dvijesti R.* 155. 208, *trista B.* 75. 95 *R.* 180. 239, *četire sta B.* 131, *četrista R.* 239, *pet sat Z.* 48. *B.* 65. *R.* 169, *pecat R.* 274, *šest sat B.* 95, *šesat R.* 239. — Za tisuće u sva tri lekcionara imamo uvijek baš riječ *tisuća* a nikada *hiljada*, a već je kod gen. množ (v. s. 133[118]) spomenuto da u *Z* i *B* osnova može biti i *tisuća* i *tisuć*, pa zato imamo i *četire tisući Z.* 5. 55. *B.* 11. Vrlo je neobično pak što se katkada nalazi oblik *tisuća* i gdje mu se ne bismo nadali: *padoše ih dvadeset i tri tisuća B.* 128, *ona sto i četrdeset i četire tisuća Z.* 5, *onaj sto i četrdeset i četire tisuća B.* 11, *četire tisuća* (nom.) *B.* 127, *sto i četrdeset i četire tisuća* 163, *deset tisuća B.* 121. Daničić iz čakavske Aleksandride XVI. vijeka spominje (ist. obl. 237) *uemupa muchha* i *mpu muchha*, te misli da je *tisuća* uzeto u srednjem rodu; to bi napokon moglo i biti premda inače svi čak. spomenici, koji imaju u ovakim događajima oblik *tisuća*, znadu samo za *tisuća* i *tisuć* ženskoga roda, ali kako onda *deset tisuća?* Da je to gen. množ. s nastavkom *-â*, nije lako vjerovati, jer čakavci ne znadu ni sada nekmoli u XV vijeku za taj nastavak u gen. množ. Prije će dakle biti da je u ovakijem primjerima oblik *tisuća* uzet kao riječ koja se ne mijeńa, isp. *posla tisuća i trista i trideset i tri unče B.* 179. Nego tijem je stvar samo konstatirana a nije još protumačena: može biti da *a* na kraju oblikâ kao *tri tisuća* nije ono isto, koje je u nom. jedn. *(jedna) tisuća*, već da je ono prvo *tisuća* postalo od *tisuć*, a tada bismo za ovako *tisuć-a* imali neku analogiju u obliku *četira*, ako je ovo zadńe u istinu postalo od *četir* + *a*.

§ 128. U pogledu deklinacije *dva* i *oba* zadržavaju svoje stare zamjenične dualne oblike, a s ńima se izjednačuju i brojevi *tri* i *četiri* koji gube svoju staru imeničnu deklinaciju: genitiv: *od ovih dviju* (muš.) *Z.* 17. *B.* 150, *od dviju človikof B.* 60, *koga od dviju* (muš.) *B.* 72 *R.* 177, *od dviju bratje R.* 140, *jedan od onijeh dviju* (muš.) 255, *od ovijehi dviju* (muš.) 262, *iznamši nas dviju* (žen.) *Z.* 12, *od dviju rib B.* 52, *u ustih dviju ali treh svidokof B.* 45, *u čuvenju dviju ali triju* (ljudi) *R.* 147, *od ovih triju* (muš.) *B.* 131, *tko od ovjezijeh triju R.* 239, *četiriju obraza* 282, *četiriju živina* 284. 285. 287. 291, *četiriju živin* 291; lokal: *po dviju dne(h) Z.* 14, *po dviju dneh B.* 69. 75. 86, *u ovih dviju zapovideh B.* 134, *po triju dneh B.* 71. 77; dativ: *protiva dvima starcem B.* 51, *protiva dvjema starcim R.* 154, *dvima gospodinoma*

Digitized by Google

B. 132, *dvjema gospodarom R.* 240, *obima* (muš.) *B.* 65, *objema R.* 169. 274, *četirima od viteza* 269, *četirima anđelom* 286; instrumental: *meju dvima vitezma B.* 154, *s samimi dvima divojkami* 50, *vezan dvima verugama* 154, *dvjema verigami R.* 269, *pred četirima od živuštijeh* 110. Nego mjesto genitivnijeh oblika *triju-četiriju* (kojih u *Z* nema) *B* ima obično oblike *treh-četireh: u ustih dviju ali treh svidokof B.* 45, *od četireh vitrov* 99, *četireh živîn* 151. 166, *onih četireh* 166 (3). Za taj završetak *-eh* bilo bi naravski najlakše promisliti da je to završetak lokala stare imenične deklinacije ovijeh brojeva (трехъ, четырехъ); budući naime da u dvojini genitiv i lokal imaju redovno isti završetak, moglo bi lako biti da su brojevi *tri* i *četiri*, kad su se počeli povoditi za brojem *dva*, prije svega izjednačili svoj stari genitiv (трий, четыръ) sa svojim starim lokalom, tijem više što su u isto doba na taj način i za genitiv dobili završetak s nastavkom *-h* kao što ga imaju u istom padežu i zamjenice (i pridjevi), s kojim su se s druge strane također počeli izjednačivati ova dva broja, ali tada se ne razumije, zašto nijesu u lokalu sačuvani stari imenični oblici lokala *treh-četireh*, već su tu zamijeńeni novim zamjeničnim oblicima *triju (četiriju)*, a zašto se jesu sačuvali u genitivu? — Brojevi *dva, tri* i *četiri* u *Z* i *B* mogu se mijeńati i kao pridjevi množine: genitiv: *jedan o(d) dvih* (muš.) *Z.* 33, *stavište dvih* (muš.), *od ovih dvih* (muš.) 38, *zazlamena i druzih sedamdeset i dvih* 60, *posla dvih učenikof svojih* 90, *četirih živin Z.* 39. 53. 55 (2). 56. 59. *B.* 163, *o desnu tih četirih Z.* 59; lokal: *po trih dneh Z.* 16. 19. *B.* 73. 74; dativ: *četirim anđelom Z.* 55, *četirim angelom B.* 163, *četirim poglavicam Z.* 43. *B.* 153; instrum.: *meju dvimi vitezi Z.* 43, *prid četirimi živinami Z.* 5. *B.* 11. Samo se jednom nalazi u *R*, t. j. u R^2 *četirijeh* 264 mjesto *četireh* u *B*, pa ja opet mislim da dubrov. prepisivaču taj oblik nije bio običan, nego je samo Bernardinovu *četireh* dao svoj završetak *-ijeh*. — Biva napokon i to, da iza prijedloga akuzativ zamjeńuje ostale padeže: *do dva godišća B.* 12, *od dva desetka* 120, *od dva godišta R.* 111, *oda dva človjeka* 164, *o četiri vjetre* 254, *s dvi divojke B.* 50, *s dvije same djevojčice R.* 152. 153, *speći među dva viteza* 269, *po tri dni* 116, *po dva dni* 173.

Kao pridjevi množine mijeńaju se u *Z* i *B* i brojevi 5—10: *meju kotare desetih gradof B.* 130; *sedmim crikvam Z.* 54. *B.* 162, *desetim divicam Z.* 35. 76. *B.* 176; *devetimi redi anđelskimi Z.* 85. *B.* 189; *po sedmih zakonih Z.* 85. *K.* 260, *po dneh osmih*

Digitized by Google

Z. 35 *(po osmomu dne B.* 145); *R* u ovijem prilikama ima u dat. i instr. dualni nastavak *-ma*: *sedmijema crkvam* 282, *desetijema djevicam* 258, *g desetima djevicami* 310; *zapečaćen sedmijema pečati* 285. Ili pak ovi brojevi ostaju bez promjene: *od sedam duhof Z.* 54, *do osam dan R.* 257, *s deset tisući Z.* 64, *minu među deset gradova R.* 238; u primjerima *zaklinam tebe po sedam milosti B.* 189, *zaklinam te po devet trusi Z.* 85. *K.* 260 iza prijedloga *po* stoji po svoj prilici akuzativ, a tada ne spadaju amo. — Brojevi od 11 na više ostaju redovno bez promjene kao i danas n. pr. *s jedanadeste apustoli Z.* 38, *jedan o(d) dvanadeste* 14, *sa dvanadeste* 15, *u kolenih dvanadeste* 56, *svrhu pristolja dvanadeste sudeći dvanadeste kolin* 60, *s dvadeset tisući* 64, *po četire sta i trideset lit B.* 131, *do godišć osamdeset i četire* 13, *mogaše prodati veće trista pinez* 75 itd.; ovo su jedini izuzeci: *da se je ukazao jedanaestima R.* 237 *(vidin jest od jedanadeste apostolof B.* 129), *ukazao se jest veće petcatima R.* 237 *(vidin jest veće od pet sat bratje B.* 130); *u tisućih jaňac B.* 65 ne spada amo, već je to lokal množine *(in millibus agnorum* Dan. 3, 40); *R*, koji je mjesto množine uzeo jedninu, ima *u tisuću jagaňac* 169.

§ 129. Redni brojevi. Mjesto sadašńega *treći B* i *R* imaju još bez promjene sekundarnu grupu *tj*: *tretje B.* 174, *tretjega* 186, *tretju R.* 307 itd.; *Z*, a katkada i *B*, ima kraću tvrdu osnovu: *treto Z.* 72. *B.* 78, *tretoga Z.* 19, *tretom Z.* 43 (2). *B.* 71. 77. Ova je kraća osnova postala od nom. jedn. *tretij*, kojemu je *j* na kraju otpalo, pa je tada *treti* mijeňan kao *prvi* i *drugi* itd.; ovdje imamo dakle ono isto, što u *veli - veloga* prema *veļi* (velij) - *veļega*. Redni brojevi od 11. do 19. još redovno mijeňaju jedinicu: *u jedino nadeste vrime B.* 19 (2), *do četvrtoga nadeste dne* 86, *do četvrtoga nadesete dne R.* 190, *peti nadeste dan Z.* 90. *B.* 68. 137, *godišće peto nadeste B.* 7; samo u *R* nalaze se i noviji oblici gdje se mijeňa desetica: *o jedanaestom času R.* 120 (2), *godište petnaesto* 105. 106.

II. Konjugacija.

§ 130. Osnove sadašń. vremena bez osnovnoga samoglasnika. — Od glagolâ, koji amo spadaju u stslov. jeziku, već u najstarije vrijeme nalazi se u nas bez promjene osnove još samo *jesam (sam)*; ostali su gotovo sasvim prešli u najbližu im vrstu glagolâ s osnovnijem samoglasnikom, a samo su se sačuvali neki tragovi stare konjugacije. Takih tragova ima u lekcionarima nešto

Digitized by Google

više nego li dandanas; amo idu prije svega oblici za 1. lice jednine: *dam* (često), *imam* (često), *vim Z.* 16. 23, *spovim* 64, *vijem R.* 182, *zapovijem* 267, pa prema ńima *dim B.* 131. 144 i *grem Z.* 10 (2). 28. 29 itd. *B.* 36. 105 itd., zatim ovi za 3. lice množine: *ne vide Z.* 24 *(ne znaju B.* 84. *R.* 188), i nekolika puta u *R dade*: *dade* 141, *izdade* 176, *predade* 252, dok je u ovom zadńemu obliku u *Z* i *B* redovno[1] a i u *R* obično novi završetak prema osnovnijem glagolima: *dadu Z.* 37. *R.* 260. 263, *pridadu Z.* 16. 17. *B.* 72. 178, *pridadut B.* 38, *predadu Z.* 60, *nadodadut B.* 132, *izdadu R.* 291, *izdadut* 301 itd.; napokon sačuvano je i nekoliko oblikâ za 2. lice množine: *viste Z.* 14. 19. *B.* 103. 173, pa prema tome i *diste Z.* 44, *mniste Z.* 10. *B.* 40. Možebit da amo ide i ‚*gresi*' *Z.* 39, ako to treba čitati *gresi;* ali bi lako moglo biti da je *greši* (isp. ‚*mnisci*' 54).

§ 131. Miješańe vrstâ. — U *Z* i *B* još se redovno (i često) nalazi u sadašńemu vremenu *primu*, *-eš* itd., naprotiv u *R* ta osnova već ide po IV. vrsti: *primim (primļu* 183), *-iš* itd. U sva tri lekcionara pak glagol *živjeti* u sad. vrem. gotovo uvijek ide još po I. vrsti, ali u infinitivu imamo već III. vrstu: *živiti Z.* 80, *oživiti B.* 182, *živjeti R.* 315 itd., a iznimice i u sad. vrem.: *živļu* (1 sing.) *Z.* 31, *živļu B.* 115. 123, *živeći Z.* 31. *B.* 42. Stari su oblici po I. vrsti i *odeđi* (impt.) *R.* 126, *odeđimo se* 99 (2), a isto tako i oblici od *pći,* nego ovdje se nalazi i u sadašnjem vremenu osnova udešena prema infinitu: *zapije* (3 sing. praes.) *R.* 176 uz redovno *zapoje Z.* 17. *B.* 82, *uspoje R.* 187 itd. Glagol *užeći* prelazi u V. vrstu: *užgati Z.* 88, *važgani* 88, *važgane* 88 (2), *razažgana B.* 102. Za oblik *(budu) pašene (‚pascene') Z.* 9 mislim da nije udešen prema IV. vrsti već da je i nehote postao pisarskom griješkom, jer je tu u latinskom tekstu *erunt pascua earum*, koje je u *B* i *R* sasvim u redu prevedeno: *budu paše ńih B.* 28. *R.* 129; ono je *š* dakle i u *Z* ostalo od prvašńega *paše.* — U glagola *hotjeti* u sva su tri lekcionara kao i danas ostala lica udešena prema 1. jednine, dakle *hoću*, *hoćeš* itd.; stari su oblici sačuvani samo u imperat. *hotij, (h)tij* itd. (vrlo često) i u prilogu *hoteći,* osim toga u *Z* i *B* i u 3. množine: *hote Z.* 24. 34 (3). 49. *B.* 25. 37. 144. 171 (2). 177, *ote Z.* 49, *te B.* 180 (2); *R* i u tom licu ima samo

[1] U akad. izdańu Bernardina mjesto ‚*dadat*' naštampano je *dadet* 122, ali budući da *B* inače nema toga završetka, treba i ovdje ispraviti *dadut.*

Digitized by Google

hoće, će. Prema *imati-imam,* koje je bez izuzetka u *R*, *Z* i *B* imaju u infinitu još redovno po III. vrsti *(j)imiti* (vrlo često) a samo u sad. vremenu *(j)imam*, nego i tu uz *jimajte B.* 155 ima *jimijte Z.* 45. 85, a uz *imajući B.* 138 ima *jimijući Z.* 1. 14, *imijuće B.* 59. U glagola *umĕti* osnova se u sad. vremenu mijeńa onako, kako je kazano u § 39: *umim Z.* 41, *umi B.* 54, *razumiju* 21 itd., a samo se jednom (osim 3 plur.) nalazi nesažeta osnova: *razumijet* (3 sing.) *Z.* 92; isto biva i sa *smĕti: smim B.* 20, *smijem R.* 121, *smi B.* 20. 84, *smije R.* 121. 189. Naprotiv neki glagoli iz 2. razreda III. vrste iznimice prelaze u 1. razred, t. j. udešavaju osnovu sadašńeg vremena prema infinitivnoj: *poželije* (3 sing.) *R.* 132, *želiju* (3 plur.) *B.* 168, *trpijeme* (1 sing.) *R.* [266], a katkada se za ńim povodi i *živjeti: živijem R.* 229, *živiju* (1 sing.) [132], *oživiješ* 127. U druge vrste prelaze i *rastrče* (3 sing.) *Z.* 6, *vre* (3 sing.) *B.* 33. *vru* (3 plur.) 170, pa i *čtu* (3 plur.) 104 uz *čteći* 106 (2). — Iz IV. vrste prešlo je u III. vrstu *snjeti R.* 223. — Iz jednog u drugi razred iste vrste preneseni su oblici *vikaju R.* 318 i *zaklaju* 296 (gdje je *klati* uzeto kao da ima u infinitu nastavak *a).* — Iterativni glagoli sa završetkom *-ovati, -evati* dobro se drže u sva tri lekcionara n. pr. *iskuševati B.* 3, *poskakovati* 5, *shrańevaše Z.* 2. *R.* 107, *hrańevaše B.* 9, *razširevati, ispitovaše* 14, *promińevahu* 29, *približevaše* 40 itd. itd., ali se već pojavljuju i noviji oblici s osnovom *-iva-*: *prikazivahu B.* 34, *oskropivaše* 61, *celivaše* 65, *darivaš* 183 itd.

§ 132. Dvojina. — Između glagolskijeh kategorija već je u najstarije vrijeme gotovo sasvim izgubljena dvojina; u lekcionarima se još nalazi katkada uz brojeve *dva* i *oba: i najposliňa pridosta dva kriva svidoka i rekosta Z.* 16, *i tada raspeta bista s ńim dva razbojnika* 18, *dva razbojnika ka raspeta bihota* 18, *dva dužnika bihota Z.* 48. *B.* 65, *tecihota tada obadva B.* 108, *dva človjeka uljezosta R.* 237, *dva dužnika bjehota* 274, a samo se jedan put nalazi dvojina, gdje joj po smislu ima mjesta, i ako nema broja *dva: kada bihota* (Osib i Marija) *ondi Z.* 2.

§ 133. Završeci: 1. lice jednine. — Glagoli, koji dandanas imaju završetak *-am*, imaju ga bez izuzetka u sva tri lekcionara. Nego mjesto današńega *-im* u ńih se redovno nalazi stari završetak *-ju* (s eventualnom promjenom suglasnika koji je pred ńim); izuzeci su u *R* rijetki: *govorim* 100, *skupim* 129, *molim* 125 (2), *ozdravim* 125; nešto ih je više u *Z: poklonim* 8, *zatajim* 15, *nahodim, zagnojim* 32, *pripravim* 39, *govorim* 40. 48. 69,

Digitized by Google

općim, *obranim* 41, *ļubim* 43 (3). 74. *pogrdim*, *svistim* 57, *položim* 73 (2), *uskrisim* 81 (3), *molim* 83. 84. 85, *iskusim* 90, a još više u *B*: *krstim* 3, *podložim*, *podvratim*, *otvorim* 5, *sudim* 7, *poklonim* 14, *pokorim* 19, *oslobodim* 24, *uzvisim* 26 itd. Najbolje se drži stari završetak *-u* mjesto poznijega *-em*; u *Z* ovakoga *-em* nikako nema, osim *grem* koje treba drugovačije tumačiti (v. s. 160[145]), a i u *B* i *R* rijedak je: *ŕvem B.* 19, *pridem* 24, *gredem B.* 36. *R.* 213. 214 (2), *pojdem B.* 70, *celujem* 71, *kajem B.* 95. *R.* 197, *sramujem B.* 128, *budem B.* 128. *R.* 129 (4). 302, *dajem B.* 129 (2), *pritegnem* 161, *lažem R.* 121. 271, *svežem* 129, *čujem* 142, *živem* 220, *živijem* 229, *izvržem* 231, *djeļujem* 263, *ubļudem* 267. — Osobina je pak Rań. lekcionara što iznimice uz nastavak *-m* dodaje *e*: *zname* 207, *uzlazime* 209, *trpijeme* [266] (isp. za ovo *-e* v. § 65).

§ 134. 2. lice jednine i 1. lice množine. — *Z* ima uz redovni nastavak *-š* također *-ši*, ali u pravom lekcionaru (t. j. Z^{1a}, Z^{3} i Z^{5}) samo iznimice: *lažeši* 12, *hoćeši* 14. 21. 22. 51, *odgovaraši*, *rečeši* 16, *zatajiši*, *pridaješi* 22, *znaši* 34. 38. 43, *začneši* 39, *pojdeši* 41, *oćeši* 49, *mniši* 54; nastavak *-ši*, nalazi se vrlo često, biće češće nego li *-š*, samo u Z^{1b} i Z^{1c}. *B* i *R* nemaju ovoga *-ši*, osim *slaviši B.* 194. Premda inače *Z* nema tako često ni jednog drugog oblika, za koji bi se moglo pouzdano reći da nije uzet iz živoga govora već iz crkvenoga jezika, opet mislim da se ne može sumńati da ovo *-ši* zbiļa nije narodno. — U *R* nalazimo i kraće oblike *hoć' (ć') -mož'* mjesto *hoćeš (ćeš)-možeš*: *hoć'* 118. 140. 147. 199, *ti ć' pribivati* 108, *neć' živiti* 125, *mož'* 118. Za ove je oblike Daničić mislio (ist. obl. 268. 270) da su okrńeni bez ličnoga nastavka i vokala pred ńim; naprotiv Miklošić (vergl. Gramm. 3, 91) dovodi ih u svezu sa stslov. oblicima хощи (2 sing. indic. i imperat.) i можь (2 sing. indic.), a tako će po svoj prilici i biti, jer se barem *mož'* može konstatirati već u XIII. vijeku: можь Mon. serb. 53. Ali s druge strane ne smije se smetnuti s uma da ima kraćih oblika koji su bez sumńe postali krńeńem punijih n. pr. naše dialektično *viš* mjesto *vidiš*. — Bez sumńe iz crkvenijeh su knńiga uzeti i oni inače vrlo rijetki primjeri, gdje 1. lice množine ima nastavak *-m*: *molim Z.* 10, *pomolim se B.* 197. *K.* 258 (2).

§ 135. 3. lice jednine i množine. — U 3. licu jednine i množine sadašńega vremena lekcionari imaju dosta često nastavak *-t*, i to ponajviše u perfektivnijeh glagola koji u ńih imaju redovno značeńe budućega vremena, pa opet mnogo češće u je-

Digitized by Google

dnini nego li u množini. Nego toga *-t* nema svuda jednako: najmańe ga ima Z^{1a}: *rečet* 9, *odgovorit* 10, *potečet*, *poklonit se* 14, *budet* 19, *dat se* 27, *otvorit se* 27 (2), *pojdut* 10, *istarut se* 3. 19, koje su sve perfektivni glagoli u značeńu futura osim jednoga primjera *poklonit se* 14. Nešto malo više ovoga *-t* ima u Z^2, pa u ńega uz perfektivne oblike *pogubit* 31, *pripravit* 36, *najdet* 52, *dat* 56, *svržet* 57, *prornut*, *obslužet* 59, koji su svi osim prvoga uzeti u značeńu futura, nalazimo već i nekoliko imperfektivnih: *mećet* 31, *vidit* 39, *odpušćujet* 48, *slišit* 52, *blagujet* 54, *odpušćajut se* 48, *jesut* 59. Još je češći ovaj nastavak u Z^3, Z^{1b} i Z^{1c}; u perf. glagola ima ga u ńih dosta često, i to gotovo uvijek u značeńu budućega vremena, ali ga ima i u imperf. glagola: *gret* 64, *pribivat* 65, *ļubit* 67, *živet*, *kraļujet* 82, *razumijet* 92, *jesut* 62. 64. 82, *videt* 63. 64, *sut* 87 itd. Kao druga polovica od *Z*, t. j. kao Z^3, Z^{1b} i Z^{1c} idu od prilike i *B* i *R*, pa su i u ńih rijetki primjeri gdje *-t* pristaje uz imperf. glagole n. pr. u *B*: *hodit* 43, *dostojit se* 106, *živet* 198, *pribivajut* 31. 43, *slidet* 64, *odpušćajut* 66, *znajut* 110, *odpušćujut se* 119. 140, *sut* 128. 132, *hvalet*, *klańajut*, *trepećut* 184. Nešto će više takijeh primjera biti u R^1: *približat se* 99, *kažet se*, *veselit se*, *pribivat* 119, *uzdvižet se*, *potrjebujet* 121, *posvetćujet se* 164, *bježit*, *podlagat* 195, *gospodujut* 140, *klańajut se* 142, *pribivajut* 145, *bolet se* 157 itd.[1]); naprotiv R^2 ni jedan put nema ovako *-t*, gdje ga ne bi bilo u B^2), a R^3 uopće ga nema, pa se tim ova dva dijela od *R* slažu s govorom najstarijih dubrov. kńiževnika (i pjesnikâ i prozaistâ) koji također toga *-t* nemaju. Osim indikativa sadašńeg vremena ovo se *-t* sasma rijetko nalazi: *nošašet se Z.* 85, *rečet* (aor.) *R.* 163, *sjedet* (aor.) 274, pa i u ova zadńa dva primjera možebit da je oblik od prepisivača shvaćen kao sadašńe vrijeme perfekt. oblika.

§ 136. Za ovaj nastavak *-t* Daničić je s razlogom kazao (ist. obl. 275) da se ne može vjerovati da je naprosto uzet iz crkvenijeh kńiga, jer se nalazi i u drugih dalmatinskih pisaca koji nijesu inače ništa uzimali iz crkvenoga jezika; stoga je on i mislio da

---

[1]) U rečenici ‚*dobro cjnjte nam bog i spomenetse*' *R.* 135 treba također čitati *dobročinit* (lat. *benefaciat*) a ne *dobro čini te*... (Daničić, ist. obl. 276), jer u *R* nema veznika *te*.

[2]) U primjeru *zapústi neprafdenik put svoj B.* 97, što je R^2 prepisao *zapustit nepravednih put svoj* 201, vidi se da je cijela rečenica krivo shvaćena, pa ono *zapustit* bez sumńe nije indikativ već infinit.

Digitized by Google

to *-t* nije ono isto, što ga imamo u stslov. nastavku -тъ, već da je uprav okrnjen enklitični oblik *ti* koji se više nije ni osjećao kao zamjenični oblik, te je tako iz takijeh događaja, gdje je etični dativ na mjestu, lako prelazio i u druge. U potvrdu svojemu mišljenju Daničić spominje i primjere iz starijih pisaca gdje je ovo *t* usred rečenice rastavljeno od glagola; takijeh primjera ima i u lekcionarima: *da t' vam ne bude B.* 31, *da t' se ne pomrsi, ono t' samo u sebi ostane* 67, *da t' se propne* 69, *ovo t' jest tilo moje, ovo t' je krf moja* 70, *ovo t' je noć* 92 (3), *ako t' umije* 100, *ovo t' je život* 112, *ovo t' govori* 138, *kakono t' Mojzes uzvisi* 152, *evo t' dragiña moja govori meni* 155, *najti će t' život, ono t' samo pribiva* 160, *evo t' oni govore* 66, *ovo t' su stanovito* 92, *da t' su na zemlji* 95, *da t' se povrate vode* 97, *ovce t' čuju glas* 117, *kako t' su pridruženi* 170; *meni t' za najmaňe jest R.* 105, *koji se t' ne krene* (futur) 108, *za ljudi t' se odlučuje* 111, *uščudio se je t'* 125, *da budeš puok sveti t' gospodina* 135, *neka t' dođe k menje* 145, *koje t' se zove* 180, *oto t' me pokriju* (futur) 114; vrijedno je pak istaknuti da se ovako odvojeno *t'* gotovo nikad ne nalazi uz perfekt. glagol u futurnom značeňu, ali da se opet gotovo uvijek nalazi u rečenici gdje je glagol u 3. licu pa bilo jednine ili množine; izuzeci su vrlo rijetki: *ovo t' sam ja s fami B.* 107, *evo t' sam ja gospodin* 119, *evo t' nova činu* 178, *i tretji dan* (ja) *uskrsnu t' R.* 178, pa i ovdje sigurno nije slučajno što se u tri primjera Bernardinova ovo *t'* nalazi uz uzvik, dok se Rańini ne bismo baš trebali čuditi, kad bi napisao mjesto 1. sing. *uskrsnu* infinit *uskrsnut*. Dosta često pak u *Z*, a rjeđe u *B* i *R*, nalazi se uz 3. lice jedn. i množ. i cijelo *ti*, a to redovno u takijem događajima, gdje se inače nalazi *-t*, s čega bi se reklo da je i tu cijelo *ti* dopuna glagolskomu obliku a ne etični dativ: *čuvaju ti Z.* 50, *učine ti* (fut.) 59, *napita ti* (fut.) 62, *zgubi ti* (fut.) 63, *obrani ti* (fut.), *takne ti* (fut.) 65, *spovi ti* (fut.) 69, *bude ti* (fut.) 84, *obuku ti* (fut.) 65, *uzjišću ti* (fut.) 67, *reku ti* (fut.) 68, *razluče ti* (fut.) 76, *usliše ti* (fut.) 80, *budu ti* (fut.) 87, *naprude ti* 92, *procvatu ti* 93; *ne hodi ti* (fut.) *B.* 60, *žive ti* (fut.) 123, *izvrže ti* (fut.) 137, *ukradu ti* (fut.) *R.* 178, *odpuštaju ti se tebje grijesi tvoji* 249, a samo se jednom nalazi *ne obra* (aor.) *ti ńih gospodin B.* 98. Ovako se *ti* može naći i usred rečenice kao i *t'*: *on ti izgubi dušu svoju B.* 67, *evo ti se približa ki me će izdati* 71, *evo ti je gospodin bog pomoćnik moj* 74, *ona ti je prosvitljenje moje* 92, *narodi k tebi ti će teći* 98, *on ti će mene prosfitliti* 111, *on ti ne najde svitlost* 117,

Digitized by Google

u ńem ti bog pribiva 122. Ja mislim dakle da se zbiļa za ovo *-t* ima uzeti, kao što je Daničić mislio, da je postalo krńeńem od etičnoga dativa *ti*, ali s druge strane budući da se ovo *t* nalazi redovno samo u 3. licu i samo u indikativu sad. vremena, gdje ga i crkveni jezik ima, pa budući osim toga da ga između starijih jezičnijeh spomenika iz primorja ima najviše opet u lekcionarima, koji su također namijeńeni crkvi, to ne sumńam da su crkvene knńige pomogle što se u našim lekcionarima ovo *-t* tako često nalazi. Teže je kazati, zašto se ovo *-t* ponajviše nalazi u perfektivnih glagola, i to redovno kada su u glavnoj rečenici te imaju značeńe futura. Kad bi naši lekcionari upotrebļavali sadašńe vrijeme perf. glagola mjesto aorista, kao što to dandanas često biva, moglo bi se još promisliti da se ovijem nastavkom *-t* htjelo da razlikuje perfektivni oblik, kada se uzimļe u značeńu futura, od ostalijeh događaja gdje se takovi oblici nalaze s drugim kojim značeńem, ali toga u lekcionarima nema nikako! u ńih je aorist (i imperfekat) još u bujnoj snazi pa mu ne treba zamjenika.

§ 137. Imperativ. — Oblik za 3. lice isti je koji i za 2. lice; za jednину primjeri su u sva tri lekcionara vrlo običi; rjeđi su za množinu: *budite Z.* 7. 84, *jimijte* 85, *narestite i skupite se*, *iskorenite se* 86, *pobignite* 86. 87, *otidite* 87, *poznajte se B.* 2, *mozite* 10, *slišajte* 39, *služite* 41, *klańajte se* 41 (2), *ovašćinite se*, *strašite se* 66; najmańe je ovoga oblika u *R: bojte se* 170, *budite* 170. 171. 196, nego obično on ima *da* s indikativom: *da budu znana* 100, *da služe . . . (i) klańajut se* 142 itd.; u ovom se pak primjeru miješa jedno i drugo: *końi i dobici da ne okuse ništar ni se pasite i vodu ne pijte* 165. — Vrlo je interesno što u lekcionarima imamo i neke oblike imperativa, t. j. uprav optativa, i za 1. lice jednine: *ovašćinite se oni, ki progone mene, a ne ovašćinijam se ja, strašite se oni, a ne strašijam se ja B.* 66, a na istom mjestu u *R: pogrđeni budite, koji progone mene, a ne budijem ja pogrđen, bojte se oni, a ne bojim se ja* 170, koje odgovara latinskomu: *confundantur qui me persequntur et non confundar ego, paveant illi, et non paveam ego* (Jerem. 17, 18). Ovakijeh oblika nađeno je, koliko se doslije zna, vrlo rijetko i u stslov. spomenicima: Leskien (Altbulg. Gramm.[2] 100) spominе iz sinajskoga psaltira primjer отъпадѣмь kojim je prevedeno grčko ἀποπέσωμι a R. Brandt na str. 780 ruskog prijevoda Miklošićeve morfologije slav. jezika spominе primjere ѡ́ждѣмь iz ruskog psaltira XII. vijeka i iz tumačeńa k bugarskomu psaltiru iz istoga

Digitized by Google

doba. Tomu staroslavenskomu бѫдѣмь sasvim dobro odgovara Raňinino *budijem* t. j. *budĕm*, a Čubranović nam svojim stihom *ne budijem viku ružna* 149 dokazuje da je taj oblik zbiļa živio u Dubrovniku još u XVI. vijeku. Može biti da se tako isto ima tumačiti i oblik *ne bojim se*, gdje bi iza *j* mjesto *ĕ* po pravilu bilo *i*, ali je vrlo lako moguće da se taj oblik nije u ovoj rečenici ni osjećao kao pravi optativ već kao prosti indikativ. Teže je razumjeti postanak Bernardinovijeh oblika *ne ovašćinijam se* i *ne strašijam se;* oblik *budiju* za 3. lice množine, koji se nalazi u F. Glavinića: *ki* (sveti) *nam budiju pomoćniki* cvit. 374, slabo nam pomaže, jer je to po svoj prilici udešeno prema *budĕm* te je osnovi *budĕ-* dodan nastavak *-ju* za 3. lice množine. Uopće, ako se za ove Bernardinove oblike ne nađe kakve druge potvrde u živom narodnom govoru starijega doba, ja bih rekao da su uzeti iz crkvenoga jezika; pa i tada ne mislim da se smiju dovoditi u svezu sa staroslovenskim oblicima kao što su биите ili колите, jer se taka formacija imperativa u staroslovenskim spomenicima nalazi samo u primarnih glagola, već mislim da su onomu, koji je te oblike zapisao latinskim slovima, bili pred očima primjeri gdje je završetak (prema бѫдѣмь!) bio -ѣмь, pa je on u tom, ńemu sasvim neobičnom glag. završetku, ono ѣ krivo pročitao *ja* mjesto *i*. Ta bi se misao jako potvrdila, kad bismo u našim starim glagolskim spomenicima na ovom mjestu imali taki završetak -ѣмь, ali (u Brčića) ga nema: да постидет се прогонещеи ме бесправьди и да не постию се азь, да оубоеть се они а не оубою се азь.

Stari su oblici imperativa: *vid Z.* 7. 10. 33. 35. 74. *R.* 114. 118. 124 itd., *vij B* 14. 36 itd., *nenavid R.* 126, *zapovid Z.* 19. 45, *izuvjed* 241, *jed* 131. 151, prema kojim su udešeni i ovaki: *vidmo Z.* 2. *R.* 107. 178. *vidte Z.* 33. *R.* 204. 207, *vijte B.* 1, dok su oblici kao *vite Z.* 11, *odpovite* 8 — budući da se u *Z* glas *đ* redovno drži (v. s. 98[83]) — možebit postali od *vid(i)te*, a samo se za oblike u *B* kao *vimo* 9 može prije misliti da su postali od *vi(j)mo*. Stariji je oblik sačuvan i u *mozi B.* 148(2), *mozimo* 147, *mozite* (3 plur.) 10. — Neobično se često gradi imperativ od *poći*: *pojdaj Z.* 11. 35. *B.* 17. 25. 28. 45. 63 itd., *pođaj R.* 128. 160. 169. 209. 239. 251 itd., *pođajmo* 175. 181, *pođajte* 174. 178. 185; kako primjeri iz *R* dokazuju, tu se ne smije misliti na ono *daj*, koje se u našemu jeziku često uzimļe uz imperativ *(daj reci* itd.), već je valda *pojdi-pođi* udešeno prema *slušaj* itd. Od *poći* ima nadaļe i oblik *poj B.* 13. 24. 36, a prema ńemu i *pojmo Z.* 2.

Digitized by Google

B. 9, *pojte Z.* 2. 8. 31. 49. *B.* 2. 14 itd., pa ja mislim da je tu naprosto oblik *pojdi* okrńen, da se izjednači sa *daj*, *čuj* itd.; naprotiv za oblik *poď mo R.* 141 ja bih rekao da je postao od *poďimo*, jer u *R* još nema oblika *poď* a ima oblikâ kao *govor'*, *učin'te*, za koje neka se isp. § 60. — I oblik *račij (‚racig') Z.* 195 vaļa da je udešen prema *hotij* (n. pr. *Z.* 74).

§ 138. Imperfekt. — U lekcionarima se imperfekt gradi, kao i dandanas, to od osnove sadašńega vremena a to od osnove infinitivne, pa se u tome pogledu razlikuju od današńega stańa, što primarni glagoli, koji u infinitu pred *-ti* imaju nastavak *a*, u lekcionarima još redovno uzimļu za imperfekt osnovu sadašń. vremena; samo se u *R* (uz *zovijeh)* nalazi i *zvaše* 107. 109. 176. 182. 185. Sama osnova pak u ńih može imati uz sadašńe završetke *-ija-*, *-ja-*, *-a-*, još i završtak *-ě-* koji se dandanas sačuvao samo u *bjeh.* Ovaj završetak *-ě-* u osnovi imaju sva tri lekcionara *(Z* i *B* naravski u obliku *-i-* a *R* u obliku *-ije-)* redovno u glagolâ (primarnih) kojim osnova sadašń. vremena svršava na (tvrdo) *-e: gredihu Z.* 1. *B.* 8, *grediješe R.* 160, *idijehu* 107, *vedihu Z.* 24, *kladihu* 43, *restiše Z.* 6. *B.* 13, *jidihomo B.* 192, *jedijehu R.* 143. 180, *dadiše Z.* 20, *B.* 38. 42, *sicihu Z.* 91. *B.* 69, *tucihu B.* 171, *tecijehu R.* 211, *brzihu* (observabant) *B.* 133, *strzihu* 153, *strzijehu R.* 152, *kuniše B.* 109, *kuniješe R.* 212, *sterihu B.* 193, *perihu* 32, *perijehu R.* 232, *zoviše Z.* 4. *B.* 10, *zoviješe R.* 173. 174, *zovihu Z.* 36. *B.* 153, *dotakniše B.* 27, *tonihu* 97, *sahnijehu R.* 109, *giniješe* 119 itd. itd., pri čemu treba opaziti da u glagolâ, kojim korijen svršava na gutural, kako već gorńi primjeri pokazuju, pred tijem završetkom *-ě-* uvijek mjesto guturala stoji sibilant. Od glagolâ ove vrste malo koji može imati i završetak *-a-*: jedini je sigurni primjer *mogah* (često u *Z B R* i uvijek samo tako), dok se za *kladahu Z.* 78, *sterahu B.* 69. 195, *čtaše* 135, *čtahu* 89 može misliti da su izvedeni prema infinitima *kladati*, *sterati*, *čtati* (isp. 3 plur. aor. *pročtaše B.* 135), kao što je *zvaše R.* 107. 109. 176. 182. 185 prema *zvati.* Završetak *-ja-* nalazi se samo u *iďaše R.* 209, *iďahu* 292 (2), a završetka *-ija-* u ńih uopće nema.[1] — Glagoli, kojim osnova sadašń. vremena svršava na *-je* i na *-i*, zatim glagoli, koji grade imperfekt od infinitivne osnove, ne razlikuju se gotovo ničim od sadašńega običaja: *spaše R.* 119

[1] Daničić (ist. obl. 301) spomińe iz *R* primjer *strzijahu*, ali je to krivo pročitano mjesto *strzijehu* 152.

Digitized by Google

je i danas kao od starine u nas, a u *pîšaše R.* 154, *užižahu* 131 suglasnik je promijeńen prema oblicima sadašńega vremena, dok je u *nosaše (‚noſaſſe') B.* 75 možebit samo napisano jedno ſ mjesto dva; ako nije kakva pogreška, vrlo je neobičan oblik *čuše B.* 20 (custodiebat, 3 izd. od *B* ima *čuvaše),* jer bismo se nadali obliku *čujaše.* — Napose treba spomenuti još samo glagole koji u infinitu imaju nastavak *-ě-*, i koji se i danas kolebļu među osnovom na *-ija-* i osnovom na *-ja-;* u lekcionarima oni između ńih, kojim osnova sadašńeg vremena svršava na *i*, u imperfektu redovno imaju osnovu na *-ja-*: *viđah Z* i *R, vijah B* (često), *mńah Z.* 11. *R.* 146, *mńaše Z.* 44. *B.* 39, *mńahomo B.* 80. 170. *R.* 99, *mńahu B.* 19. 26. *R.* 127. 162, *siđah Z.* 16, *siđaše* 14. 16 (2), *sijaše B.* 48, *sjeđaše R.* 162. 166. 176, *siđahomo Z.* 70, *sijahomo B.* 192, *sjeđahu R.* 169. 179, *trpļaše B.* 109. 143. *R.* 212, *žuđaše R.* 286, *višaše Z.* 24, *višahu B.* 84. *R.* 188, *nenavijahu B.* 39, *nenaviđaše R.* 279; ali iznimice mogu imati i osnovu na *-ě-*: *želiše B.* 38. 42, *mnijehomo R.* 297, *mnijehu* 116, *sjediješe* 123. 155. 159. 174, *sjediše* 181, *trpiješe* 253, *žudiješe* 143; sasvim je osamļen primjer *sidahu B.* 161. Oni pak između ovijeh glagola, kojim osnova sadašńeg vremena ne svršava na *i*, u imperfektu mogu imati *-ě-* i *-ija-*: *jimiše Z.* 7. 11. 17. 20. 22. 24 uz *imijaše B.* 12; *hotihu Z.* 17, *hotiše* 19. 43, *htiše B.* 42. 63, *hotijeh R.* 142, *hotiješe* 106 (2). 111. 122, *htiješe* 127. 167 itd. uz *hotijaše B.* 159. *R.* 144, *hotijah R.* 109, *hotijahu* 176, *htijaše* 306. 309, *htijahu* 294 (2). 304; *razumijehu R.* 116. 123 uz *razumijahu B.* 22; amo brojim (premda je ovdje *ė* primarno) i *smiše B.* 134 uz *smijaše R.* 208, pa i *dihu B.* 56. 136; oblici napokon kao *jimahu Z.* 5, *jimaše* 25 itd. (u *B* i *R* često) izvedeni su od osnove sadašńeg vremena *imam.*

§ 139. U pogledu osnove imperfekta lekcionari se dakle od današńega običaja razlikuju najviše time, što mjesto završetka *-ija-* oni imaju završetak *-ě-*. Da bi se to *-ě-* protumačilo, trebalo bi pretresti cijelo pitańe o postanku imperfekta u slav. jezikâ, o kojemu je već toliko pisano a da se nije došlo do sigurnog rezultata. Ja toga nijesam nakan ovdje činiti, pa ću stoga samo da se pozabavim oko pitańa, kako stoji ovo starije *-ě-* prema mlađemu *-ija-*. Ako ostavimo na strani knńige koje su u nas pisane više ili maňe crkvenijem jezikom, mislim da će se teško moći potvrditi da su ova dva završetka od osnove usporedo bila jedan u jednom dijelu našega naroda a drugi u drugom, ili čak oba zajedno na istom

Digitized by Google

prostoru. Cirilske poveļe do kraja XV. vijeka imaju češće samo *бѣхь* i nekoliko puta *кладѣхꙋ*, zatim *гредѣхꙋ* Spom. srp. I, 63. 125, *хотѣхомо* 176, *хотише* Mon. serb. 254, *смѣше* Spom. srp. I, 149, *могаахь* Mon. serb. 368, *могаше* Spom. srp. I, 62, *могахомо* 171, *дрьжахота* II, 22. I ako su dakle u ńih primjeri u vrlo malom broju, opet među ńima nalazimo nekolika puta *-ě-* a nikada *-ija-*. Završetka *-ija-* nema nikada ni *Z*, te ga nalazimo iznimice tek u *B* i *R*, pa i u ńih samo u vrlo uskom opsegu *(imijah, hotijah, umijah, smijah)*; s ńima se slaže i dubrov. zbornik od god. 1520, koji također redovno ima *-ě-*: *пасиеше, тресиеше, гризиеше* itd. a uz to još samo *ꙋниꙗше, хотиꙗше* (isp. Daničić ist. obl. 303. 311). Isto je tako i u najstarijih pjesnika: Marulić uz obično *-ě-* (koje u ńega ide još daļe: *paļihu* 15, *vidiše* 23, *uhitiše, ležiše* 49, *veseliše* 64 itd.) ima *-ija-* samo u *htijahu* 84, *umijaše* 15, *dijahu* 71 (2). Tek u Menčetića i Držića uz obično *-ě-* i primjere kao *smijâh* 480 nalazimo iznimice i *-ija-*: ‚*kunjah, celunjah*‘ 258, ‚*berjaše*‘ 421, gdje je vaļda zbog rima *-ija-* skraćeno u *-ja-*; ali opet i to nam daje prilike da vidimo, kako su u početku XVI. vijeka bili obični oblici sa *-ě-*, jer mjesto *berjaše*, koje je uzeto iz drugog rukopisa, N. Rańina u svojemu je rukopisu protiv rima (sa *vijaše)* napisao *beriješe*. Mlađi pjesnici miješaju već dosta često *-ija-* uz *-ě-*, a prozaisti XVI vijeka i nemaju oblikâ sa *-ě-*. Izlazi dakle da se u imperfektu nalazi sve više oblikâ sa *-ě-*, koliko je stariji spomenik, a da se oblikâ sa *-ija-* uopće prije kraja XV. vijeka i ne nalazi. Pa ako je to tako, tada se može s razlogom pitati, je li zbiļa naše *-ija-* isto što staroslovensko *-ѣꙗ-* sa *i* mjesto *ě* pred *j*? Dok se ne nađu spomenici koji dokazuju da se je u našemu jeziku *-ija-* nalazilo već u najstarije vrijeme, ja mislim da se to ne može potvrditi: jednakost među našim *-ija-* (= **-ěja-*) i staroslovenskim *-ѣꙗ-* može biti samo spoļašńa, te *-ija-* može opet biti nešto sekundarno. U prilog toj misli, osim relativne novine oblikâ sa *-ija-*, ide i to, što se najstariji primjeri s takim *-ija-* nalaze ne ondje, gdje bismo im se najprije nadali, t. j. u glagolâ primarnih s korijenom na suglasnik, već u nekih sekundarnih glagola koji su se mogli lakše povoditi za velikom masom ostalijeh sekundarnijeh glagola koji imaju uvijek u osnovi imperfekta samoglasnik *a*. Ja mislim dakle da je stvar ovako išla: primarni glagoli sa završetkom *e* u osnovi sadašńeg vremena i glagoli s nastavkom *ě* u infinitu, a koji ne idu u 2. razred III. vrste, imali su u najstarije vrijeme u osnovi imperfekta završetak *-ě-*: *pletěh*,

Digitized by Google

hotěh, pa su ovi zadńi pod kraj XV. vijeka u povodu za velikom većinom ostalijeh glagola, kojim je osnova u ovom vremenu svršavala od početka na *a (čujah, viđah, držah, čińah, klańah, kupovah)*, svojemu *-ě-* dodali ńihovo *-a- (imi-j-ah, hoti-j-ah* u ikavaca mjesto *imih, hotih)*, odnosno (u jekavaca) udesili prema ńima svoj završetak *(hotijah, umijah* mjesto *hotijeh, umijeh)*; nešto docnije (već u XVI. vijeku) istijem su putem išli i primarni glagoli. A ako naše *-ija* n i j e staroslovensko *-ѣа-*, te ako naša formacija imperfekta s osnovom na *-ě-, -ja-, -a-* seže u najstarije vrijeme našega jezika, to se nadaļe može i pitati, je li i naše *-č-* zbiļa postalo od *-ѣа-* preko *-ѣѣ-*? Ja ne mislim da se ovo pitańe može riješiti s a m o na osnovu ovoga, ali svakako ne smije se zaboraviti, kako je Jagić dobro opazio, da naša stara formacija s osnovom na *ě*, kad god ispred toga *ě* ima gutural, mijeńa ga u sibilant, a to odlučno govori p r o t i v toga da je to *ě* = praslav. *ē*, kao što se obično uzimļe; a kako bi se pored indikativa *tučeš, stržeš* došlo do imperfekta *tučěh, strzěh*, nije lako razumjeti, dok bi se za staroslovensko тлъчаахъ, стрьжаахъ baš u indikativu тлъчеши, стрьжеши lako našla analogija za palatal.

§ 140. N a s t a v c i su imperfekta u jednini i u 3. licu množine[1] isti koji i danas. Naprotiv u 1. licu množine lekcionari imaju redovno nastavak *-homo* koji stoji prema stslov. -хомъ isto kao u sadašńem vremenu naše *-mo* prema stslov. мъ: *bihomo Z.* 6 (2). 12. *B.* 12 (2), *stahomo Z.* 12. *B.* 53, *ufahomo Z.* 26. *B.* 104, *siđahomo Z.* 90, *sijahomo B.* 192, *blagovahomo Z.* 90. *B.* 68, *iskahomo B.* 15, *idijehomo R.* 153, *bjehomo* 212, *mnijehomo* 297 itd.; samo je jednom zapisano *uzdahosmo R.* 206, ali je to ispravļeno u *uzdahomo se.* Prema tome nastavku *-homo* udešen je i nastavak za 2. lice množine *-hote*, koji se također redovno nalazi u lekcionarima: *iskahote B.* 15, *znahote* 15, *bihote* 43. 108 (2). 109, *čińahote B.* 51. 100. *R.* 153, *gredihote B.* 129, *vođahote R.* 237, *bjehote* 235 (2). 237. 300 itd. Isto je tako udešen i nastavak dvojine: *bihota Z.* 2. 18. 48. *B.* 65, *tecihota B.* 108, *bjehota R.* 274. Ovi nastavci *-homo, -hote, -hota* nalaze se redovno u svijeh starijih pisaca do XVII. vijeka, gdje se počińu pojavļati novi nastavci *-smo, -ste* (prema aoristu) i *-hmo, (-hte)* (prema 1. licu jedn.); iznimice se nalazi *бисмо* Mon. serb. 229 (u hercegovačkoj poveļi

[1] U primjeru *skupiše svijeh koje n a h o đ a š e R.* 250 vaļa da je nastavak prvoga glagola zavelo prepisivača da zapiše *-še* i u drugoga.

Digitized by Google

od god. 1397) i *htijahmo* u Naļeškovića Stari pisci V, 217, koje je sigurno samo okrńeno zbog metra, jer se inače u dubrovačkih pisaca nikada ne nalazi nastavak *-hmo*. — U lekcionarima nalazi se katkada imperfekt i od perfektivnih glagola; primjere i ńihovo značeńe isp. u § 162.

§ 141. Aorist. — Za ovaj red oblikâ lekcionari nam pružaju svu silu ńih: ne bi se gotovo vjerovalo da su ovi jezični spomenici postali u našim primorskijem krajevima gdje im sada više ni traga nema. Što se formacije tiče oblici, što ih nalazimo u lekcionarima, drže se staroga i sadašńega pravila, pa s te strane nema se gotovo ništa da opazi: *zatiskoše Z.* 4, *riješe R.* 101, *otr Z.* 19 (‚*oter*'). *B.* 75. *R.* 161. 274 pravilni su oblici, pa ih ja samo za to spomińem, da se zna da su tu. Neobični bi bili oblici *otri B.* 58 i *odvrigoh* 22; kako je u originalnom izdańu napisano ono *otri*, ne znam, ali mjesto *odvrigoh* u ńemu stoji ‚*oduirgoh*', pa ja mislim da se to ima čitati *odvrgoh*.

§ 142. Particip sadašńeg vremena. — U lekcionarima rijetko je sačuvan kao pravi particip sa svojom deklinacijom: *vidi učenika gredućega Z.* 4, *svrhu glave ńegove sideća* 14, *jedan od sidećih* 19, *svrhu prihodeća duha svetoga* 28, *i pozor ńih kako ugļenof gorućih* 59, *od ovih stećih* 63, *u ogńu gorućem* 64, *umnožil jesi Noja shađajućega i (i Mojzesa shodeći)* 91, po svoj prilici i *srce naše goruće biše Z.* 26, *sviće goruće* 72; *prosvitļuje fsakoga človika prihodećega B.* 10, *travom zelenom i restućom* 93, *vidih angela uzhodeća* 163, *vide sina človičaskoga greduća* 193, *umnožil (si) Noja ishodećega i Mojzesa izhodećega* 193; *bijahu Stjepana upijućega i govorućega R.* 109, *ļubļećim boga sva se dilaju u dobro* 290, *ugļevje od ogńa gorućega* 292. Nego to su izuzeci, već u sva tri lekcionara ovaj je particip, kao dandanas, postao glagolski prilog koji se nikako ne mijeńa. — U osnovi je ovoga oblika po poznatom pravilu *-uć-* ili *-eć-*, uz rijetke izuzetke gdje se nalazi *-uć-* i izvan svojega reda: *goruće Z.* 26. 72. *R.* 292, *gorući R.* 131, *gorućega* 292, *viduće B.* 82, *vidući* 142, *govorućega R.* 109, *nosuće* 197, *zdržuće Z.* 92, *uzdržući R.* 252, *primļući* 275, *kŭpļući* 316. — Prilogu je završetak u *Z* i *B* redovno *-i* a samo iznimice *-e*: *greduće Z.* 24. 28. *B.* 81, *buduće Z.* 44, *zdržuće* 92, *verujuće* 93, *rekuće B.* 3, *odgovarajuće* 4. 30, *kupeće* 9, *upitajuće* 15, *govoreće* 47. 62. 96, *imijuće* 59, *znajuće* 69, *slizuće* 79, *viduće* 82, *razmišļajuće* 85, *očitujuće* 88, *pojuće* 141, *blagosliļajuće* 153. I u *R* je obično završetak *-ći*, ali ima dosta često i *-će*, biće od prilike za

Digitized by Google

petinu svijeh slučajeva; napose R^3 nema ni jedan put *-će*, dok naprotiv R^2 nekolika puta ima tako mjesto Bernardinova *-ći*: *znajuće* 184, *odlučujuće* 203, *ishodeće* 264. — Za oblike sa završetkom *-ć* isp. § 60. — U *R* prilog može imati i kraći oblik sa završetkom *-e* (bez *-ći* ili *-će*): *govore* 175. 176. 181 (3). 182 (2). 186 itd., *stoje* 191. 192, *nose* 192. 193, *sjede* 233, *dohode* 282, *razmišļaje* 107. 116, *čekaje* 188. Ovaki kraći oblik imaju (uz oblike što svršavaju na *-ći* i *-će*) vrlo često i dubrov. pjesnici, pa ga imaju i dalmatinski n. pr. u Marulića: *srde se*, *čude se* 9, *čine* 18, *nastoje* 14. 28, *obhode* 28 itd., te je stoga čudno da ga nemaju ni *Z* ni *B*. — Što se oblika glag. priloga tiče treba napokon spomenuti da u *R* glagoli IV. vrste, koji pred *i* od infinitivne osnove imaju labijal, mogu udešavati prilog prema participu pasivnom: *ļubļeći* 117, *ļubļećim* 290, *živļeći* 234, *stavļeće* 259, *stavļeći* 305, *primļući* 275, *kŭpļući* 316. — A što se upotrebe ovog glagolskog priloga tiče, Daničić je pokazao (ist. obl. 347—361) da se u starijih pisaca on uzimļe samo za nom. i akuz. jed. i za nom. množine sva tri roda, zatim za akuz. množine muškoga roda, te osim toga spominje primjer iz Marulića: *ki bi dal žejući kapļu vode tebi* 188, gdje zamjenuje dat. jednine muškoga roda, i primjer iz *R*: *obladajuće Poncioskomu Pilatu* 105, gdje nekako stoji kao apsolutni dativ. Iz *Z* mogu se uzeti još ovi primjeri gdje prilog zamjenuje genitiv množine: *i usta ńegova zamirahu od mnozih zasidajući ńemu* 70, *oslobodil si tilo moje . . . od ust govoreći laš* 75, i dativ množine: *budite prilični ļudem čekajući gospodina* 72. — Za pitańe, kako je u našemu jeziku particip postao glagolskim prilogom isp. dalje § 144.

§ 143. Particip aktivni prošli. — Particip prošli aktivni I. u pisaca XV. i XVI. vijeka nije više nikakav particip, nego je postao isto onako glagolski prilog bez promjene završetka kao što je i drug mu particip aktivni sadašńeg vremena; inače takav je već u poveļama XIII.—XV. vijeka, a i rijetki izuzeci od toga pravila gotovo su uvijek udešeni prema običaju crkvenijeh knjiga (isp. Daničić, ist. obl. 374. 384. 385). U pogledu glagolske osnove, od koje se gradi ovaj prilog, lekcionari se gotovo ničim ne razlikuju od sadašńega stańa; jedino treba spomenuti glagole 7. razreda I. vrste koji u lekcionarima redovno za prilog ne uzimļu infinitivnu osnovu na *-rě*: *umrši Z*. 7. 92, *umrvši R*. 114. *prostrf Z*. 16,

Digitized by Google

prostrfši Z. 46. *B.* 17, *prostrši B.* 97[1]; iznimice nalazimo tu osnovu u *R.: prostriješi* 200, *prost(r)ijevši* 273. — Sama osnova priloga može biti dvojaka: kraća bez nastavka *-š-*, i duža s tijem nastavkom. Primarni glagoli, kojim korijen svršava na suglasnik, redovno dodavaju korijenu nastavak *-ši* ili *-še: odrrkši Z.* 1. *rehši* 4, *uliši, pašči* 8, *počamši* 23. 25. 38, *spletče B.* 73, *uzneši R.* 128, *prineši* 140 (2), *ustreši se* 143, *prinekši* 279, *sjedči* 318, *prišači Z.* 6. 8, *pošadči* 19, *našadši* 32, *odišadče B.* 2, *pošadče R.* 185. 186. 218, *izašadši* 195, *našadči* 206, *prijamši Z.* 8. 17 (2). 18, *iznamši* 12, *vazamši* 14. 21, *jamši* 22, *uzamši R.* 296 itd.; bez takoga nastavka nalaze se češće samo oblici što postaju od korijenâ *šьd-* i *(j)ьm-: odišad Z.* 15, *izišad* 17, *izašad* 22, *pošad R.* 113. 141. 142. 174. 175. 180. 181 (2), *našad* 116. 127. [311][2], *došad* 118, *mimošad* 187, *išad* 234, *prijam Z.* 15, *pojam* 15, *snam* 25, *vazam Z.* 10. 21. *B.* 81, *uzam R.* 134. 140. 174. 177. 178. 180. 181. 185 itd., a samo iznimice drugi: *počam Z.* 26, *od počam svijeta R.* 319, *potek* 183. Glagoli, kojim korijen ili osnova svršava na samoglasnik, redovno dodavaju nastavak *-vši* ili *-vše*, a mnogo rjeđe (osobito u *R)* samo *-v: pridaf Z.* 17, *uzdav R.* 234, *pristav B.* 25, *ustav B.* 119. *R.* 143. 175. 181. 186. 249. 253, *postav R.* 250, *prostrf Z.* 16, *pokleknuf B.* 82, *uzdvignuf* 96. 135, *pokleknuv R.* 252, *vidjev* 239, *pogljedav B.* 131, *pokarav R.* 187. 188, *uzdržav* 261; najviše se ovakijeh oblika nalazi u glagolâ kojim infinitivna osnova svršava na *i*, pa i tu opet ih je najviše u *R*: *odgovorif Z.* 9. 15. 17. *B.* 65. 70. 84. 88. 106. 125. 135 (2), *obratif Z.* 22. *B.* 81, *stupif Z.* 22, *vidif* 23, *razlomiv B.* 70, *kupif* 79, *vratif* 93, *odgovoriv* 106, *poklonif se* 120, *obrativ se R.* 110. 153. 186. 187. 188, *vidiv* [111]. 166. 187. 255, *skupiv* 123. 132. 176, *prikloniv se* 140, *pristupiv, napraviv* 142, *skrušiv se* 162, *povrativ se* 181, *uzupiv* 183, *prikloniv* 186, 193, *odgovoriv* 187. 233, *napuniv, skvasiv* 194, *uhitiv* 198, *ostaviv* 233, *poziv* 238 itd. — Kako se vidi iz primjerâ koji su doslije spomińani, u nastavku se miješa *-ši* i *-še: Z* ima *-še* samo jedan put: *pošatše* 29. Mnogo češće ga ima *B*, aii ne jednako: *B*[1] redovno ima *-ši* a iznimice *-še: odišadče* 2, *ulizše* 30. 31. 43, *izašadče*,

[1] U orig. izdańu stoji ‚*proltarſy*', pa je to u akad. izdańu, kako se meni čini, bez potrebe pročitano *prostarši;* i *R*[2] je baš taj oblik prepisao bez *v: prostriješi* 200.

[2] U izdańu ja sam Rańinino ‚*naſcjao*' ispravio u *našav*, ali to ne vaļa, jer se taki oblici (mjesto *našad)* nalaze tek u XVII. vijeku.

Digitized by Google

pristupifše 31, *otvorifše* 50, *padše* 145, *izašatče*, *spomenufše* 154, *razumifše* 157, *ostavifše* 187; B^2 naprotiv ima *-še* a iznimice *-ši*, ali i tu se pojedine ńegove česti donekle razlikuju: B^{2a} ima gotovo uvijek *-še* a malo kad *-ši*: *obrativši* 65, *učinivši* 69, *prostrši* 97, *pačši* 101; B^{2b} već popušta te uz *padče* 169, *otvorifše*, *odgovorifše* 171, *našatče* 175, *vazamše* 176 (2), *izašatče*, *pritekše*, *stafše* 176, *uzdvignufše* 179 (10 primjerâ), ima *pogledafši* 172, *pogledavši* 176, *učinifši* 179, *slišafši* 181, *odgovorivši* 185 (5 primjerâ); B^{2c} pak prema *došavši*, *pošadči* 193, *odvrkši* 195, *izagnafši* 197, *prikrižifši* 200 ima samo *sfršifše* 199. *R* ima više nego li dva puta toliko primjerâ sa *-še* nego li ih ima sa *-ši*; ali možebit da nije slučajno što R^3 u jedinom primjeru, koji amo spada *(dvignuvši* 286), ima *-ši*, pa se s tim slaže i to, što R^2 prepisuje *pačši* (*‚pacxij'*) 202 mjesto *padše B*. Dubrovačke poveļe prije XVI. vijeka imaju često ovako *-še*, ima ga i dubrov. zbornik od god. 1520: *видѣвше* 6. 29, *ставше* 6, *висровавше* 29, dok ga pisci XVI. vijeka nemaju gotovo nikad: *ugledavše* u Naļeškovića 5, 228. — Glagolski prilog prošli zamjeńuje redovno samo nominativ, te Daničić spomińe samo ovaj izuzetak: *ńu najdoše razmrznuvši se* (ist. obl. 371—379); ńemu se može pridružiti ovaj iz *B*: *videći nečistoću ńih zajedno smišafši se* 50. — O obliku participa aktivnoga prošloga II. već je govoreno gdje je pokazivano, kako se *l* na kraju sloga mijeńa u *o* (s. 106[91]) i kako se dva susjedna samoglasnika sažimļu (§ 58), pa ću ovdje još samo da spomenem oblike *pogiblo Z.* 77 i *proresal B.* 138.

§ 144. Ako se ne obazremo na osnovu naših glagolskijeh priloga, koja ne zadaje nikakvih teškoća, završetak im se je doslije tumačio na dva različita načina. Daničić je u poznije vrijeme uzimao da su oblici bez *-ć-* i *-š-* (n. pr. *gledaje*; *našad*, *čuv)* nominativi jednine m. i sr. roda staroga participa (ist. obl. 347. 371), da su oblici sa završetkom *-će* i *-še* nominativi množine m. roda s nastavkom *-e* suglasničke deklinacije (o. c. 352. 376), koji su docnije mjesto toga *-e* uzeli *-i* mekih osnova na *ъ* (o. c. str. 353. 378). Prof. Maretić naprotiv, prihvaćajući neko starije mišļeńe Daničićevo misli (Daničićevi oblici [8] 51. 52 u napom.) da su oblici na *-ći* i *-vši* lokali jednine a oblici na *-v* akuzativi jednine, „budući da ni u jednom jeziku ne vidimo da za priloge ili adverbe služi prvi padež (nominativ), već svagda drugi koji padež jednine ili množine osim petoga (vokativa) . . .“ Ja držim da se to mišļeńe prof. Maretića ne može nikako primiti, prije svega, jer mu se protive baš sami

Digitized by Google

oblici, na koje se prof. Maretić oslaña. Ja mislim naime da za naše završetke *-ći, -vši, -v* ne treba tražiti još starijih oblika nego li su stari slovenski: tražiti postanak našemu glagolskomu prilogu u još starije doba, bilo bi vrlo opasno, kad vidimo da naši najbliži susjedi, maćedonski Bugari, u IX. vijeku u takoj snazi imaju još neporemećen particip, koji se u historičko doba, od česti još dandanas, drži i u svijeh ostalijeh Slavena, pa i u nas samih. Budući dakle da se svi oblici participa i glag. priloga u slav. jezicima mogu i moraju protumačiti na osnovu starijeh slovenskijeh, to ne možemo drugovačije postupati ni u pogledu naših. Ako se pak držimo toga čvrstoga temeļa a ne tražimo bog zna kakovih oblika iz predslavenskoga ili praslavenskoga doba, koji bi se nekim čudom sačuvali baš samo u našemu jeziku, tada nam hipoteza prof. Maretića, da su naši glag. prilozi skameńeni kosi padeži participa, nikako nije dosta. Jer za oblike kao što su *čujući, čuvši* mogli bismo za nevoļu uzeti da su to lokali jednine po imenskoj deklinaciji, ali za oblike kao što su *čujuće, čuvše* (kojih prof. Maretić ne spomińe), a koji su onijem prvijem i oblikom i upotrebom tako blizu, trebalo bi naprotiv uzeti da su to akuzativi jednine sredńega roda. Nego kakav je ‚akuzativ' *čuv?* Da nije nikakav akuzativ množine, to se odmah na prvi mah vidi; ali nije ni kakav akuzativ jednine, jer taj padež u muškom rodu glasi чоувъшь, u sredńem чоувъше a u ženskom чоувъшѫ. A kakvi su napokon akuzativi oblici kao *sjede, gledaje?* Svijeh tijeh teškoća i nepotvrđenih oblika nestaje, čim se naš prilog shvaća kao nominativ: oblici *čuv* i *gledaje* nominativi su jednine muškoga roda, *čujuće* i *čuvše* nominativi su množine muškoga roda sa starijem nastavkom *e* a *čujući, čuvši* s mlađim *i*. Hipoteza prof. Maretića mislim da se ne može potvrditi ni sa sintaktičke strane. Istina je da prilozi u najvećemu broju slučajeva postaju od kosih padeža, ali to biva ne s toga, što je vaļda jezik čovječji udario zakon da samo od kosih padeža smiju bivati prilozi, već jedino s toga, što su prilozi ponajviše postajali od takih imenskih ili zamjeničnih oblika, gdje je sintaktička sveza iskala kosi padež. Ali gdje je prilog iznimice postao od takog imenskog ili zamjeničnog oblika, koji je prema sintaktičkoj svezi, u kojoj se je nalazio, bio u nominativu, jezik nije nikako zazirao od toga nominativa nego je i ńega uzeo kao prilog (isp. Delbrück, vergl. Syntax I, 627—629); specijalno iz slav. jezika može se spomenuti naše *istina*, kada znači isto što *doista*, ili rusko *правда* s istijem značeńem. Da se dakle

Digitized by Google

sa sintaktičke strane razumije postaće našega glagolskoga priloga, treba pitati, u kojemu se je obliku ponajviše nalazio particip iz kojega je prilog postao? A kad se to pita, tada mislim da ne može biti sumńe o odgovoru: odgovor nam daje historija jezika koja nam pokazuje da naš glagolski prilog ponajviše zamjeńuje baš nominativ participa, pa tada je sasvim u redu što prilog ima i nominativne završetke i ništa se ne čudimo što se taki skameńeni nominativni oblici uzimlu i za ostale padeže. Naprotiv koji su to događaji gdje bi se u živom govoru akuzativ (jer za profesora Maretića oblik je *čuv* tobožńi akuzativ) a naročito lokal tako često slušali da bi se baš iz ńih razvio prilog? Ja mnim dakle da nam ne treba mnogo misliti za naš glagolski prilog: on se najviše nalazi u funkciji nominativa, pa zato i ima oblik nominativa. Ako pak ne vjerujemo sami sebi, eno nam ńemačkoga glagolskoga priloga na *-end*, koji je isto kao i naš postao od participa i za koji se ne sumńa i ne može sumńati da je (opet isto kao i naš) nominativni oblik.

§ 145. Particip pasivni. — Da spomenemo najprije neke maće obične oblike: ***zabine*** (zaboravlene) *Z.* 66, ***u zabinji*** 69, ***zabivlẹni*** *R.* 215; ***sakrvenoga*** *Z.* 87 uz ***zakrivenoga*** 94; ***dat*** *R.* 239 uz obično *dan Z. B. R*; ***uhvateno*** *R.* 290 krivo je građeno prema infinitu. Od ***naći*** part. pas. redovno glasi ***našast*** *Z.* 14. 61. *B.* 42. 43. *R.* 106. 143. 293, ***našasta*** *Z.* 1. 5. *B.* 11. *R.* 160, u *R* specijalno i ***našten*** 285, ***našteni*** 317; za ovaj zadńi oblik Daničić misli (ist. obl. 392) da je postao od ***na-šьd-en*** s promjenom glasa *d* na *t*, ali teško da je to tako, nego će prije biti da je uz oblik ***na-šьst*** još jednom pristao nastavak ***-en***. — Napose treba spomenuti još particip pasivni (i glagolsku imenicu) glagolâ III. vrste koji dandanas grade ovaj oblik prema glagolima IV. vrste. U *Z* ovi se glagoli još bez izuzetka drže staroga reda: ***pohotinja***, ***hotinja*** 3, ***vidinju*** 17, ***vidinje*** 26, ***vidinji*** 36, ***vidinja*** 55, ***vidinim*** 88, ***nenavidini*** 60. 68, ***nenavidinim*** 88, ***neuminje*** 32, ***uminju*** 37, ***uminje*** 67, ***ustrpinje*** 62. 67, ***ustrpini*** 68, ***povelinja*** 92. I *B* i *R* imaju obično stariju formaciju: ***vidinju*** *B.* 4, ***vidinja*** 11. 20, ***vidinje*** 35, ***vidini*** 37, ***nevidinoga*** 92, ***vidina*** 98, ***vidin*** 99. 129, ***vidinim*** 147, ***vidino*** 152, ***neizuridino*** 38, ***sidinja*** 37, ***pohotinja*** 10, ***hotinje*** 92, ***razuminja*** 2, ***nerazumine***, ***uminje*** 157, ***povelinja*** 120, ***poželinja*** 8. 21. 35, ***poželinje*** 50, ***priželina*** 143, ***želino*** 164, ***želinu*** 186, ***poželinomu*** 199, ***gorinja*** 100, ***vidjenju*** *R.* 102, ***vidjenje*** 137, ***spovidjen*** 106, ***žudjenja*** 112, ***žudjenjem*** 114, ***hotjenjem*** 194, ***proctjeni*** 271, ***razu-***

Digitized by Google

mjenja 100, *ustrpjenje* 99. 294. 300, *ustrpjenja* 100, *ustrpjenju* 122, *ustrpjenjem* 262, *ustrpjen* 124, *ustrpjeni* 319, *strpjenja* 294, *poželjenju* 122, *poželjenja* 213, *željenjem* 185 itd.; *B* ima dapače jednom i *oslobodinje* 100. Uz to se u *B* i *R* pojavljuju i noviji oblici prema IV. vrsti, i to redovno u *živĕti: žiſlenju B.* 21, *živlenje* 98, *oživlenijeh R.* 209, obično u *trpĕti: ustrplenji B.* 1, *ustrplenja* 2, *ustrplenjem B.* 18. *R.* 119, *ustrplenju B.* 21. 27. *R.* 128, *ustrplenje R.* 112, *ustrpleni* 136, *strplenje* 252 itd., a iznimice drugovdje: *ćućenja B.* 57, *ćućenju* 142, *nenavijenja* 191. 200, *požudenja R.* 106, *žudenje* 300, *žudenjem* 240, *žudeni* 253, pa i od tijeh primjera dva zadńa nijesu sigurna, jer je Rańina tu uprav napisao ‚*ſugienjem*' i ‚*ſugenj*', pa može lako biti da je on to pročitao *sudeńem* i *sudeni*.

§ 146. Infinitiv. — *Z* i *B* sačuvali su neke stare oblike sa *-rĕ-, -lĕ-* (po ńihovu *-ri-, -li-* mjesto poznijega samoglasnoga *r* i *l* (t. j. u nas *u*): *strići* (čuvati) *Z.* 19, *odvrići Z.* 38. *B.* 4. 178, *izvrići Z.* 94. *B.* 68, *vrići B.* 31. 125. 175, *sacristi* (zacrpsti) 48, *oblići* 179. Iz *R* mogu se pak spomenuti oblici *rijet* 231, *rijeti* 301, *prinijeti* 289. — O otpadańu glasa *i* na kraju infinita isp. § 60.

Dodatak: prilozi.

§ 147. Kao dodatak oblicima hoću da pokažem, kako se naši lekcionari slažu ili ne slažu među sobom u pogledu nekih priloga za vrijeme i za mjesto koji su u običnom govoru pa i u ńih tako česti. Za priloge, koji kažu vrijeme kada nešto biva, obično nalazimo u *Z* i *B* uz zamjeničnu osnovu nastavak *-da: sada, tada, kada* (sve troje često), *onda Z.* 69. *B.* 32 ili (s osnovom udešenom prema *sada, tada* itd.) *onada B.* 138. 153, *vazda Z.* 10. 14. *B.* 36. 69 itd., *nigdar(e)* (često), *nigda* (olim) *Z.* 22. 44. *B.* 43. 107. 154, *nigdare Z.* 84, *nikada Z.* 3. 11. 44, pa i kad su sastavljeni s prijedlozima: *odsada Z.* 15. *B.* 11. I *R* ima obično *-da: sada, tadaj* (rijetko *tada*, v. str. 125[110]), *kada* (sve troje često), *onda* 148, *onadaj* 161, *vazda* 127. 135. 136, *nikada* 123, *nigda* 144, *njekada* 108, *odsada* 109 itd., ali ima iznimice i *-de: sade* 153. 169. 176. 183, *tade* 184, *kade* 134. 137. 138. 141. 144. 145. 160, *njekade* 209, pa i samo *-d* bez samoglasnika: *tad* 123. 126. 127. 136, *kad* 122. 123 (2). 129. 132. 141, *dosad* 117, *odsad* 134. — Prilozi, koji kažu mjesto gdje što biva, u *Z* i *B* imaju obično završetak *-i* ili rjeđe *-e: gdi* redovno u *Z* i *B*, a uz to u *Z* (osim Z^{1a}) i u *B* iznimice također *kadi Z.* 33 (2). 34. 40. 42. 59. 63.

Digitized by Google

83. 90. *B.* 3. 13. 24 (5). 32. 48. 52. 76. 81. 152; *ofdi Z.* 6. 11. 36 72 i *ovde* 80, *ondi* redovno u *Z* i *onde Z.* 52. 80, u *B* pak redakcija B^1 voli nastavak *-de: ofde* 30 (3). 35 (2). 45. 49. 52. 146 (2), *onde* 8. 12. 16 (2). 17. 25. 27. 28. 29. 30 (2) itd. 146. 151 (2). 155. 160. 190. 191 i *ofdi* 7, *ondi* 12. 24. 30. 46. 48. 49. 189, naprotiv redakcija B^2 miješa pojednako jedan i drugi nastavak: *ofde* 169. *ovde* 70 76, *onde* 59. 68 72. 74 (2). 75. 78. 79. 87 (2). 89. 90. 96 itd. i *ofdi* 76. 172, *ovdi* 59 (3). 82. 140. 144. 182, *ondi* 59 (2). 62. 67. 69. 72. 73. 75 (2). 76. 81. 90. 96 itd.; nadalje *vazdi Z.* 95. *B.* 114. 118. 148 182. 184. 185. 189. 194; *R* pak u ovijem prilikama miješa *je* i *i* (isp. § 25). — U prilogâ, koji naznačuju mjesto kuda biva kretanje, *Z* i *B* opet imaju uz *-da* još i *-de: odovuda Z.* 13. *B.* 39. 89, *odtuda B.* 39, *odonuda Z.* 34. 94. *B.* 89, *odkuda Z.* 20. *B.* 4. 16. 30. 43 itd., *odafsuda B.* 50. 128 (2) i *odovude B.* 63, *onude Z.* 77, *odkude* 40. 45. 48; *R* uz *odkuda* 132. 145, *odasvuda* 152, *odinuda* 222 itd. ima iznimice i *kudije* 127. 138, *kudi* 288 i *odkud* 117, *odonud* 224. — Najviše se razlikuju prilozi sastavljeni sa *-lě: dokole Z.* 6 (2). 12. 15. 21. 55. 62. *B.* 12. 161 (2). 169, *dokle Z.* 4 (3). 5. 8. 21. 22. 30. 31. 32. 45. 53. 58. 63. 73. *B.* 1. 11 (2). 12. 29 (2). 32. 35. 56. 64. *R.* 109. 110 (2). 127. 130 (2). 131. 134 (2). 135. itd., *dokoli B.* 67. *R.* 185. 186, *dokli R.* 295, *dokla B.* 30. 68 (2). 95. 98 (2). 135. 142. *R.* 99. 105. 137. 159 (2). itd.; *pokole Z.* 26. 30. 37. 64, *pokle Z.* 18. 29. 90. *B.* 12. 13. 14. 22. 50. 53. *R.* 282 itd., *pokoli R.* 205. 229, *pokla B.* 73. 78; *odkole Z.* 31. 32. *B.* 139; *dotole B.* 12, *dotle B.* 135. *R.* 305; *otole R.* 183, *odonle B.* 145, *dovle* 83; *odsele Z.* 23. 39. *R.* 185 (2), *dosle Z.* 23. *R.* 187. 232, *doslaj R.* 207, *doselu B.* 82. 105. 112. 125. 130, *odselu* 135. — Ova je raznolikost u završetku ovijeh priloga postala odatle, što su već u najstarije doba usporedo bili nastavci *-dě* i *-de*, pa *-lě* i *-li;* a osim toga su se prilozi povodili jedni za drugim a napokon i krnili. Tako u prilogâ za vrijeme s nastavkom *-da* Rańinini su oblici sa *-de* bez sumńe mlađi koji su udešeni prema *dokle*, *pokle*, *ovde*, *onde* itd., pa je tako postalo i *danaske R.* 267 od *danaska*, *pake Z.* 27 od *paki Z.* 35. *R.* 181 (2). 182 (2). Naprotiv prema prilozima na *-da* udešeni su mlađi oblici kao *dokla*, *pokla*, *unutra B.* 45, *razma R.* 146, *veoma R.* 137, *paka B.* 95. 130. *nazada Z.* 19. 26. *B.* 74. Za oblike *doselu*, *odselu* vaļa misliti da su udešeni prema *tu* ili *totu*, *uz goru*, *niz dolu* kao n. pr. i *posridu B.* 45. Napokon oblici bez samoglasnika na kraju *sad*,

Digitized by Google

odkud itd. naprosto su ga izbacili kao što i *pak Z.* 75. *R.* 181. (Za sve ovo isp. Arch. f. slav. Phil. XVI, 182). Ni u jednom slučaju nema se dakle razloga misliti da je gdje s kraja samoglasnik baš dodavan, već su svuda udešavani završeci jedni prema drugijem. — Ja mislim da ovako nekako treba tumačiti i oblike *prija* (redovno u *Z* i *B)* i *poslija Z.* 46. *B.* 36 uz koje *B* iznimice ima i *pri* 25. 32. 41 (2), zatim *posli* 3. 15; *poslija* je sigurno udešeno prema *prija* a za *pri* ispravi § 44; specijalno pak za *prija* vaļa da treba uzeti da je to = прѣжде (u *R prjeđe),* samo što je završni samoglasnik udešen prema ovijem prilozima na *-a.*

Prilozima se s kraja dodaju tek gotove čestice, tako vrlo često *-re* ili samo *-r* uz *nigda* (isp. § 60), pa zamjenično *-j* (v. str. 125 [110]), nadaļe *-je* ili *-đe* u *takoje-takođe, tolikoje Z* 29, *tukoje Z.* 64. 67. 73. 80, *tokoje B.* 66. 106 (2). 116. 125. 137, *tuđe R.* 182. 198. 272, pa *-ka* u *vanika Z.* 41. 46. 52, *vanka Z.* 53. 57. 65. 73. 81. *R.* 311, *gorika Z.* 77. *B.* 102. *R.* 259, *dolika B.* 70, *danaska Z.* 2. 3. 5. *B.* 8 (2). *R.* 111. 188. 194. 225. 263, *večeraska Z.* 90, zatim *no*: *kakono B.* 7. 11 (2). 12(2). 15. 18. 19 (4). 21. *R.* 237 itd., *kolikono B.* 27, *kadano R.* 209, ili *to*: *kakoto R.* 218. 231, pa *ve*: *kadave R.* 254. 266, *kadve* 197 (isp. k tomu *da ve je umro R.* 193, *budući ve isteklo sunce* 204), i napokon *ze*: *ondjeze R.* 183.

Blago.

§ 148. Domaće riječi. Naši se lekcionari dosta razlikuju među sobom i od današńega običaja što se tiče riječî, nego to je tako opsežna stvar, da joj treba posvetiti specijalnu studiju. Zato ću ja ovdje samo istaći nekoliko momenata, a ostavļam da više toga iznesem ondje, gdje će se govoriti o međusobnom odnošaju lekcionarâ, budući da će nam baš ta strana u ńihovu jeziku dati sigurnu osnovu, na kojoj ćemo moći odrediti, gdje je od prilike prvašńi prijevod postao i kojim se je putem širio po primorju. — Da spomenemo prije svega nekoliko primjerâ, kako se lekcionari među sobom razlikuju; primjere mećem azbučnim redom, i to, kao uopće u ovoj partiji gdje se govori o riječima, samo u jednom, glavnom obliku. Evo nekoliko primjerâ između najobičnijih riječi: *gospodiń Z.* 13. *B.* 3 (2) itd., *gospodiňev Z.* 6. 7. 13. 31. 37. *B.* 13. 40. 100 itd., *gospodinov R*, pa zato *gospodinov R*[2]. 104. 172 *(gospodiń B), gospodinovo* 171. 225 *(gospodiňe B); hiza Z.* 2. 4. *B.* 2. 43 itd., *hiža B.* 42. 43 itd., *kuća R*, pa zato *R*[2] mjesto

Digitized by Google

hiza uzimļe *kuća* 101 ili *crkva* (kuća božja) 130(2); *jizbina, jistvina B.* 40, *jiliš* 76, *jestojska R.* 141. 150. 197; *kamik B.* 21. 40. 82, *kamen R; kreļut Z.* 4. 59. *B.* 11, *krilo R,* zato *krila R*[3]. 264 *(kreļuti B); likar Z.* 53. 54. *B.* 161, *liječnik R; nevestac Z.* 76, *nevistac B.* 16. 23. 176, *ženik R.* 117. 124; *nevistica B.* 23. 176, *nevjesta R.* 124; *oboj Z.* 15. 54. 69. 70, *jao B.* 70. 81. *R.* 174; *peteh Z.* 15. 17. 23. *B.* 70. 72. 76. 81, *kokot R.* 174. 176; *tovariš B.* 6. 125. 142, *tovaristvo B.* 101. 142, *drug, družba R; tudje Z.* 2. 16. 17. *B.* 8. 17. 27, *tutako R.* 102. 107 itd.; *vaspet Z.* 3. 13. 39. 40. *B.* 2. 9. 46. 58 itd., *opet R.*

Ovo naravski nije nego vrlo mali broj između svijeh primjera, gdje se lekcionari u pogledu riječî ili osnovâ među sobom razlikuju, ali se već iz ovoga vidi da se i u tome pogledu *Z* i *B* dobro među sobom slažu, dok se *R* od ńih često odvaja te ima svoje oblike koji se ili još dandanas govore u dubrovačkom dialektu ili se nalaze u starijih dubrov. pisaca.

§ 149. U drugom redu blago riječî, što nam je sačuvano u lekcionarima, interesno je i s toga, što su nam tamo, kako se samo sobom razumije, sačuvane i mnoge stare riječi kojih dandanas više nikako nema ni u književnom jeziku ni u narodnom govoru onijeh krajeva, gdje su lekcionari postali. Primjera radi spomenuću i nekoliko ńih: *dar*i (čak) *Z.* 2. 4. 5. 6. *B.* 12. 20 itd., *deri Z.* 8. 15. *R.* 115. 123 itd.; *brići* (svetkovati) *B.* 133. 137. 184; *dramatan* (neplodan) *Z.* 39. 82, *dramatnica* 24, *dramastvo* 94; *hlap* (sluga) *Z.* 14. *R.* 173; *jutri* (sutra) *B.* 132; *mazba* (osveta) *Z.* 65; *otaj* (potajno) *Z.* 8; *izpluti B.* 150; *poko* (pošto) *B.* 4. 114; *poludne B.* 60. 135; *poli* (kod) *Z.* 4. *B.* 6. 10. 97; *poni* (barem) *B.* 71. 74. 85; *prisoban* (bređ) *B.* 8, *prisobnica* 144; *paki* (pak) *R.* 181. 182; *siko* (ovako) *Z.* 18. 90; *poskisti* (pružiti) *Z.* 27. *B.* 113. 145; *strići* (čuvati) *Z.* 2. 19. *B.* 50. *R.* 152; *srebar* (prost čovjek) *Z.* 57; *tiňa* (sjena) *Z.* 57. *R.* 118, *tina R.* 125; *tučan* (debeo) *Z.* 9(2); *vaščina* (potvora) *Z.* 72. *B.* 47; *vide* (zaista) *Z.* 26. 29, *vjede R.* 206; *varovati* (braniti) *Z.* 54, *obarovati Z.* 57. *B.* 118; *zadovoļe* (dosta) *B.* 52. 68; *zajmodavac R.* 274. — Rijetki su slučajevi gdje su stare riječi sačuvane u lekcionarima preko crkvenih knjiga; tako će biti *fsemogi* (svemogući) *Z.* 86. 88 itd., *niňa* (sada) *Z.* 87, možebit i *podviga* (samrt) *R.* 186.

§ 150, Premda se iz lekcionarâ jasno vidi, kako se je pri prevođeńu jako nastojalo da se latinski tekst od riječi do riječi prevodi, s čega su obično i latinske fraze i rečenice sasvim ropski

Digitized by Google

prenošene na naš jezik, opet se katkada nalazi i čisto narodna riječ ili rečenica koja odgovara latinskomu pojmu ali ne latinskoj riječi. Tako *intempestae noctis silentio* (3 kral. 3, 20) prevedeno je *u gluho noći Z.* 12, *u gluho doba noći B.* 53, *u gluho noći doba R.* 155; *galli cantu* (Mark. 13, 35) sa *o petesih Z.* 74 *(kad kokot zapoje R.* 307); *primo diluculo* (2 Mojs. 14, 27) sa *u zoru B.* 97; *in arborem sycomorum* (Luk. 19, 4) sa *na stup smokve glušice Z.* 77, *na stablo od smokve divje B.* 176, *na jedan arbuo od morojelsa R.*[3] 312; *tibicines* (Mat. 9, 23) sa *naricavice B.* 143 *(vikanje R.* 253); *architriclinus* (Iv. 2, 9) sa *stari svat B.* 16. *R.* 117; *nos autem ignobiles* (1 Kor. 4, 10) sa *mi jesmo od uboge ruke R.* 289 *(a mi srebri Z.* 57, *a mi neplemeniti B.* 165); *Maria Jacobi minoris* (Mark. 15, 40) sa *Marija Jakova (Jakoba R) maloga B.* 79. *R.* 183; *cumque introisset et saltasset* (Mark. 6, 22) sa *ulize jigrajući u poskok B.* 159 *(ulize i skaka Z.* 51, *uljeze i poče skakati R.* 279). Nekoje su između ovijeh riječi u isto doba i vrlo čvrst dokaz da su lekcionari postajali jedan od drugoga; n. pr. ne može biti slučaj da *B* i *R* na istom mjestu namjesto lat. *architriclinus* imaju *stari svat;* nego i o tome će biti prava prilika da se govori, kada se bude raspravljalo o tekstu lekcionarâ.

§ 151. Tuđice. — U lekcionarima ima podosta tuđih riječi, od kojih su neke narodne i starije, a druge više književničke i mlađe. U prve brojim one tuđice, koje znače pojmove ili stvari iz običnoga života, te koje ponajviše u pogledu oblika dosta se razlikuju od svoje matice. Amo spadaju n. pr. ove: *almustvo* (Almosen) *Z.* 43. 61. *B.* 26. 168. 174, *elemozina B.* 26, *lemozina R.* 269. 308; *alabaustro* (alabastrum) *R.* 173. 180. 274; *altirna* ([l]anterna) *B.* 87, *intirna R.* 191; *ajer* (aer) *B.* 160. 182. *R.* 315; *ancipres* (cipresso) *B.* 149, *cipres Z.* 50. 81, *cepriš B.* 158, *čepres R.* 153. 278; *arkuo* (arculus) *R.* 139; *bakita* (bacchetta) *B.* 196; *balina* (balena) *B.* 30. 94. *R.* 131; *blustro* (Bluostar) *R.* 169; *cocan* (?) *Z.* 51. *B.* 159; *doktur* (doctor) *B.* 15. *R.* 116; *golar* (callarium) *B.* 159; *gostara* (γαστέρα) *R.* 285; *granar* (granarium) *B.* 19; *gusterna* (cisterna) *B.* 39; *herceg* (Herzog) *B.* 101; *kacita* (cassis-idis) *Z.* 65. *B.* 141, *kadcida R.* 251; *kalamar* (calamarium) *Z.* 42. *B.* 153. *R.* 268; *kalež* (Kelich) *R.* 174; *kastel* (castello) *Z.* 26. 51. 90, *kastio B.* 59. 103, *kaštio-štjela R.* 205. 219. 225, *kostio-stjela R.* 161. 162. 206. 224; *kandelir* (candelliere) *Z.* 32. 73, *kandalir* 74; *kandjela* (candela) *R.* 311; *kerostat* (cerostata) *R.* 263; *konistra* (canestra) *B.* 20. 52; *lancun* (lenzuolo) *B.* 90, *lincuo R.* 211; *lo-*

Digitized by Google

ćika (lactuca) *B.* 86. *R.* 191; *lukijerna* (lucerna) *R.* 232. 263. 273. 276, *lućerna* (isp. § 47) *Z.* 47. 73. 74. *B.* 156; *manigodo* (manigoldo) *R.* 279; *mojstar* (maestro) *Z.* 15. 16. 40, *meštar Z.* 14. 21. *B. R*; *mančela* (manicella?) *R.* 150; *ošit* (assito) *B.* 24, *oksit R.* 125; *orzura* (usura) *R.* 132. 309, *ozurnik Z.* 12; *pancir* (panziere) *Z.* 65. *B.* 141; *placa* (platea) *R.* 288, *placar B.* 101; *ponistra* (* fonestra, finestra) *B.* 20. 95, *funjestra R.* 121. 147. 271; *salbun* (* sablon, sabbione) *Z.* 40. *B.* 152, ‚*saplun*' *R.* 168; *sodin* (soldino) *Z.* 64; *spiza* (spesa) *Z.* 64; *šator* (sátor) *B.* 100. 138; *taljur* (tagliere) *Z.* 51; *teharica* (ταγάρι ?) *R.* 186. 224. 292; *temptati* (temptare) *R.* 101. 309, *tamtati* 218; *zapostat* (ἐπιστάτης) *R.* 120; *žakan* (diaconus) *Z.* 31. *B.* 131. 135; *žara* (giara) *B.* 49; *žežin* (jejunium) *Z.* 6. 13. *B.* 13. 20, *žežinati B.* 24.

U novije tuđice, koje su od česti samo književničke, t. j. naročito uzete za prijevod lekcionara, brojim naprotiv ovake riječi: *ampula Z.* 55; *bačio R.* 189; *biskupat R.* 262; *bonaca R.* 119; *citara, cindravac Z.* 5, *citra, citrati, citravac B.* 11; *devocion B.* 146; *drakun R.* 166; *elemenat Z.* 6. *B.* 12; *fortuna B.* 18; *frustati Z.* 4. 17. 60. *B.* 22. *R.* 109. 123; *fundament Z.* 64; *jardin R.* 152; *jiložija R.* 271; *hipokrit Z.* 33; *idolatra R.* 236; *imperatur R.* 106; *inkantanje Z.* 85; *kantun B.* 50. *R.* 153; *kantur Z.* 72. *B.* 173; *kastigati Z.* 71. *R.* 113. 136; *kvarta Z.* 73; *legati R.* 99. 193. 206. 208; *magaña R.* 293; *malicija R.* 210; *murmurati Z.* 77; *odijo R.* 301; *oficijal B.* 142; *hostija Z.* 72. *R.* 105, *ostija Z.* 37. 65; *paraklit Z.* 77. 78; *pelegrin Z.* 26; *pergul Z.* 31; *prječan R.* 100; *publikan R.* 232. 237. 282; *punat Z.* 73; *sakristija B.* 23. 60; *sapun B.* 50; *sentencija B.* 51; *skuzati B.* 123; *spurta R.* 121; *stola R.* 287; *sudarij B.* 60. 108; *tarma* (u akad. izd. krivo *trma*) *B.* 24; *taska Z.* 22. 60. *B.* 81. 118; *tempal Z.* 12. 13. *B.* 6. 29, *templo R.* 181; *terca B.* 19; *traditur R.* 181; *velut R.* 273; *žiganat B.* 94. 98, *ǰiganat R.* 197. — Takvim novijim tuđicama uzetim iz talijanskoga jezika obiluje napose u *R* redacija R^3: *akvila* 291, *(mjesto) dezerto* 228, *cunuk* 317, *indjavolan* 286, *maća* 288, *maćavati* 305, *mašaǰ* 317, *(arbuo od) morojelsa* 312, *munita* 308, *oferta* 305, *parvuli* 317, *pelegrinaj* 306, *pjerguo* 301, *posejati* 308. 309, *posijati* 310, *prinčip* 274, *promisijon* 257, *remengi* 294, *servati* 228, *skarač* 309, *soličit* 310, *tavlijer* 309, *tezor* 308, *umbrija* 223, *užati* 310.

§ 152. Biblijska imena. — Između biblijskih imena, što se naravski nalaze u velikom broju u našim lekcionarima, spo-

Digitized by Google

menuću samo neka kojih se oblik u današńih književnika katolika koleb|e, pa je zato dobro znati, kakav im je oblik u ovijem najstarijim spomenicima što nijesu pod neposrednim uticajem slavenskoga crkvenoga jezika. To je tijem potrebitije, što se ne može sumńati da su većina ovijeh imena bila prostomu narodu dobro poznata te postala prave narodne riječi. Amo uzim|em ova latinska imena: *Aegyptus*: za zem|u nalazimo gotovo bez promjene: *Heđipt*, *Eđipat Z.* 5, *Egipt*[1] *B.* 5. 12, *Ejipt R.* 111, pa tako iznimice i za narod: *Egipci B.* 54, *Ejipcjani R.* 195; nego za narod mnogo je obićnije *Jejupci B.* 5. 93. 97, *Jeđupci R.* 103. 200 a osobito posesivni pridjev *jejubački B.* 97(2) itd., *jeđupački R.* 200(2) itd. — Andreas: u *Z* i *B* je *Jadrij Z.* 33. 34. *B.* 52. 67. 144 a u *R* *Andrija* 155. 255. 256; interesno je da je u R^2 bilo najprije prepisano ‚*jadrig*' i ‚*jadrju*' pa je to prevućeno i opet napisano *Andrija, Andriji* 171. — Bethlehem: bez izuzetka u sva tri lekcionara je *Betlem Z.* 2. 5. *B.* 8. 9. 14. *R.* 107. 111 itd. — Christus: *Z* i *B* imaju uvijek *Krst Z.* 32. 52. 62. 68. 86. *B.* 5. 49. 68. 72. 105 itd., pa je obićno tako i u *R*: *Krst* 102. 116. 149. 157 itd., ali u ńega imaju iznimice i nćki oblici što ne proizlaze od lat. *Christus* već od grćkog Χριστός: *Kristos* [151]. 290. 301, *Kristoš* 300, *Kristošov* 290 (4), *Krstos* [107. 111. 115. 151]. 290, *Krstoš* 294. — Habraam: *Z* i *B* obićno pišu bez *H*: *Abram Z.* 32. 52. 77. 85. *B.* 17. 20. 34 itd., a *R* obićno sa *H*: *Habram* 118. 121. 125. 135 itd., ali nikada se ne piše sa dva *a*. — Hebraeus: u *B* *Jevrejin* 121. 195 a i u *R* *jevrejski* [164. 193 (3)], ali ima i *ebrejska B.* 195, *hebrajske Z.* 83. — Herodes: uvijek bez izuzetka *Irud Z.* 5. 7. *B.* 12. 13. *R.* 111. 114 itd. — Jacob: u *Z* i *B* *Jakob Z.* 52. *B.* 17. 25. 26. 34. 41 itd. i *Jakov Z.* 86. *B.* 6. 35. 40 itd., a u *R* samo *Jakob* 118. 125. 127. 135. 150 itd., pa zato i R^2 prepisuje *Jakobova* 101 *(Jakovla B)*. — Jerusalem: u lekcionarima ima po tri različita oblika: *Jerozolim*[2] *Z.* 4 (2). 26. *B.* 3. 11. 35. 46. 55. 59. 64. 83. *R.* 101. 109. 114. 116. 123 itd., zatim *Jeruzolim Z.* 7. *B.* 3. 14. 15. 22. 32. 35. 37. 52.

[1] Riječi romanskoga porijekla sa slogom *gi* ili *ge* mislim da ih i *B* nije izgovarao sa *gi-ge* već ili sa *đe-đi* ili sa *je-ji*, nego budući da ne znam, kako ih *B* baš piše, ostavljam ih onako, kako su u akad. izdańu.

[2] Među primjere sa *z* *(Jerozolim, Jeruzolim, Jerusalem)* uzim|em i oblike gdje je u *B* napisano *s*, premda bi moglo biti da se čulo ako ne *Jerusalem* a ono barem *Jerosolim*, *Jerusolim*.

Digitized by Google

54. *R.* 105. 134. 217 itd., a obično *Jeruzalem Z.* 8. 10. 12. 13. 23. 28. 36. 37. 50. 69. 78. *B.* 5. 14. 15. 29. 32. 49. 53. 68. 79. *R.* 109. 115. 116. 134 itd. — Jesus: u *Z* i *B* osim jednoga primjera *po riči Jezukrstovi Z.* 34 nalazimo uvijek samo *Isus*, u *R* naprotiv miješa se nekako pojednako *Isus* 99. 110. 112. 116 itd. i *Jezus* 106. 110. 113. 114 itd.; za Jesus Christus pak sva tri lekcionara imaju gotovo bez izuzetka *Isukrst*; osim prije spomenutoga primjera *po riči Jezukrstovi Z.* 34 ima iznimice još *Isusom Krstom Z.* 82, pa *Isus Krst B.* 186 i nekolika primjera u *R: u Krstu Isusu* 116, *u Krstu Jezusu* 136, *Jezusa Krsta* 261, *Krstos Jezus* 290. — Joseph: *Z* ima samo *Osip* 1. 2. 5 itd., a *R* samo *Jozef* 102. 106. 114. 150 itd., *B* pak miješa *Osip* 4. 7. 12. 13 itd. i *Osib* 13. 39. 48. 74. 79 itd., iznimice ima i *Jozef* 9. — Judaeus: *Z* za narod ima *Žudej* 10 (2). 13. 20. 34. 81, *žudejski* 2. 7. 8. 81 a za zemlju miješa *Zudeja* 25. 69 i *Zudija* 29, osim toga ima pridjev *židofski* 4. 8. 12. 44. 80; u *B* se opaža neka mala razlika među dvije redakcije: B^1 miješa *Žudej* 55. 144. 146, *žudejski* 14. 51. 161, *Žudeja* 7. 8 i *Žudij* 3. 20. 33. 36. 48 itd., *žudijski* 4. 5.' 16. 30. 32 itd., *Žudija* 13, a B^2 ima samo *Zudij* 66. 88 itd., *žudijski* (često), *Žudija* 63. 66, osim toga obojica imaju *Židovin* 9. 12. 20. 48. 101. 117 itd., *židofski* 10. 14. 36. 131 itd. Još su raznoličniji oblici u *R:* uz *Žudij* 150. 152. 162. 179 itd., *Zudija* (zemlja) 162. 286 ima i *Žudija* (Židovin) 159. 220, pa (kao u *Z* i *B*) *Zidovin* 121. 155. 192 itd., *židovski* 109. 111. 115 itd., a osim toga još *Zudio (Žudjela)* 150. 159, *žudioski* 102. 153. 188, pa *žudjevstvo* 149 i *judjevstvo* 205; da je pak u Dubrovniku u početku XVI. vijeka nestajalo oblika *žudijski* vidi se po tome, što R^2 ima *židovskim* 102 mjesto *žudijskim B.* — Magdalena: *Z* i *B* imaju obično *Mandalena Z.* 18. 25. *B.* 89. 102. 107. 108 ili *Mandalina B.* 79, *R* naprotiv redovno a *Z* i *B* iznimice *Magdalena Z.* 79. *B.* 74 (2). *R.* 178 (2). 183. 193. 204. 209. 211. — Matthaeus: za oblik nominativa nema primjera u lekcionarima, ali valja da je *Matij*, jer je akuzativ *Matija Z.* 53. *B.* 161. *R.* 282 a lokal *(po) Matiju Z.* 60. *B* (često u natpisima lekcijâ). — Moyses: u sva tri lekcionara bez izuzetka *Mojses (Mojzesa, Mojzesov* itd) *Z.* 26. 31. 33. 37. 85. 89. *B.* 17. 19. 30. 33. 46. *R.* 118. 148. 150 itd. — Nazaraeus: također bez izuzetka *Nazaranin Z.* 7. 16. 25. 26. 35. 43. 82. *B.* 13. 22. 72. 145. *R.* 114. 191. 193. 205 itd. — Noe: miješaju se oblici bez *j* i sa *j:* nom. *Noe B.* 94. 95. *R.* 198,

Digitized by Google

Noje R. 197, gen.-akuz. *Noa R.* 198, *Noja Z.* 91. *B.* 96. 107, dat. *Nou R.* 199, *Noju B.* 95, ali svuda je osnova muškoga roda osim (dat.) *Noji R.* 197. — Salomon: redovno se u sva tri lekcionara nalazi (prema tal. *Salamone)* oblik *Salamun Z.* 12. *B.* 30. 132. 164. *R.* 132. 155. 241 itd., samo je jednom u *R Solomun* 166. — Simon: u *Z* i *B* redovno *Simun Z.* 6. 33. 34. *B.* 73. 77 itd., a u *R Šimun* 147. 149. 155. 169 itd., iznimice *Simon Z.* 33. — Simeon: ne razlikuje se od Simon u *Simun Z.* 88 (2). 89. *B.* 146. 147. 149, *Simum Z.* 37, a razlikuje se od ńega u *Simeon B.* 13. *R.* 112, *Šimeon R.* 260.

Ja sam ova imena navlaš spomenuo, jer nalazim da se u najnovije vrijeme u ńihovu pogledu sasvim samovoļno postupa: mjesto oblikâ, koji su od vijekova utvrđeni u narodu i u kńiževnosti, kao što su n. pr. *Krst, Isukrst, Irud*, uvode se nova *Krist, Isus Krist, Herod*, što se (baš ovako) ne mogu čuti ni u jednom dijelu našega katoličkoga naroda. Pa i to bi se moglo pregorjeti, kad bi se vidjelo da se pri tome drži nekog načela, recimo načela da se (osim završetka) ne dira u oblik latinskijeh imena, ali zašto se tada trpi *Isus, Josip, Ilija, Ivan* itd.? Naročito mi se čini da je i s vjerskoga stanovišta neumjesno što se uvodi oblik *Krist* i *Isus Krist*, jer se time ruši sveza među *kršćanima* i *Krstom*. Nego to nije moj posao da s te strane rasuđujem, ali s filološkoga stanovišta mora se odlučno osuditi tako samovoļno istiskivańe starijeh oblika koji su svijem katolicima dobro poznati.

§ 153. Uz biblijska imena hoću da spomenem još nekoliko riječî koje se tiču crkve te su ponajviše i došle u narod preko crkve. Za dominus sva tri lekcionara imaju *gospodin* osim *gospod s vami* (u molitvi) *R.* 194 i *gospodi* (vok., također u molitvi) *K.* 258. Interesno je da se gotovo uvijek prevodi paraclitus (osim *paraklit Z.* 77), i to obično sa *utěšitelj: utišitelj Z.* 29, *utješitelj R.* 214. 218, ili *duh od utišenja B.* 111, *odvitnik B.* 177. — Regnum se u *Z* i *B* iznimice prevodi sa *cesarastvo B.* 4. 124 itd., a obično sa *kraļevstvo: kraļestvo Z.* 21, *kraļefstvo B.* 1. 76. 79. 81. 127. 132, *kraļevstvo B.* 140 itd.; u *R* se uz obično *kraļestvo* nalazi dosta često i *carstvo* 99. 180. 183. 185. 231. 235. 241. 250, pa je s te strane interesno znati da i B. Gradić u očenašu jednom ima *priđi kraļevstvo tvoje* lib. vel. 85 a drugom opet *priđi carstvo tvoje* 88. — Za crux *Z* i *B* imaju samo *križ Z.* 17. 18. *B.* 69. 73. 78. 83. itd., a *R* miješa *križ* 277. 295 (2). 296 itd. i *krst* 173. 177. 182. 183. 188. 193. 253. 266. 281. 306. 313. — U evan-

Digitized by Google

gelium gubi se redovno ono prvo *e: vanđelje Z.* 1. 14. 34. *R.* 106. 174. 256 itd., *vangelje B.* 69. 76. 129. 144 itd. a samo je iznimice *evangelje B.* 142; bolje se drži *e* u evangelista (bez sumńe jer se mańe govori od *vanđeļe): evanđelista Z.* 58. 71, *evangelista B.* 165, ali *vanđelist(a) R.* 113. 216. 263. 290. — Predńe se *e* gubi i u epistola: *pistula Z.* 5. *B.* 1. 7. 108 i *pistola Z.* 1. 32. — Apostolus je u *Z* uvijek sa *u* mjesto prvoga *o: apustol*, u *B* i *R* naprotiv bez promjene: *apostol B, aposto R* (sve troje vrlo često). — Prema angelus u *Z* stoji uvijek *anđel*, u *R anđeo* a u *B angel*; novijega dubrov. oblika *andio-anđela* (gdje je *-đe-* shvaćeno kao da je postalo od *-dě-)* još nema. Za diabolus pak redovno je u sva tri lekcionara *djaval Z, B, djavao R*, ali u *K* ima pridjev *djabolove* 257. Satanas je u *B* bez promjene: *satana* 21. 28. 81; u *R sotona* 128 (vok. *sotone!).* 186, pa i *‚poštane'* 122 treba po svoj prilici ispraviti u *sotone* a ne u *satane; Z* ima ovu riječ samo dva puta a oba je puta zapisano *setena* 22. 70. — Od imenâ za dane od nedjeļe treba spomenuti subotu, jer *Z* uz *subota* 25 (koje je uvijek u *B* i *R)* ima i *sobota, u dan sobotńi* 33. Od imenâ za mjesece spomińu se *ženar Z.* 88. *B.* 192 i *febrar Z.* 88. *B.* 192.

Sintaksa.

O samijem rečenicama bilo bi teško govoriti a da se u isto doba ne progovori i o prijevodu i uopće o tekstu naših lekcionara, pa budući da sam cijelu tu stvar ostavio za drugu priliku, ja ću ovdje da istaknem samo nekoliko stvarî, o kojim se može govoriti i ne dirajući u pitańe o međusobnom odnošaju lekcionarâ u pogledu teksta i prijevoda

§ 154. Kongruencija. — Već smo vidjeli da *Z* i *B* uz *oči, uši* i *prsi* u zamjenicâ i pridjevâ, što su š ńima spojeni, imaju dualne oblike na *-i* (v. s. 154[139]). Drugovačije se imaju tumačiti ovi primjeri: *žene nike od naših pristrašili su nas Z.* 26, *žene naše njeke prjestrašili su nas R.* 206, *pridoše* (nike žene) *govoreći takoje da vidinje anđelof vidili su Z.* 26, *od mnogih tug ke su obstrli Z.* 75. Za ovo *-i* ne vjerujem da se može uzeti da odgovara staroslovenskomu *-ы* u nom. plur. tvrdijeh osnova na *a;* prije će biti da je to udešeno prema završetku muškoga roda, t. j. da je to početak gubļeńu kategorije muškoga roda koje se i inače može konstatirati u čakavaca, osobito u particípu prošlom II. (kojemu pripadaju i svi gorńi primjeri); teže je vjerovati da su ti primjeri

Digitized by Google

udešeni prema dualnomu *-i* uz *oči, uši, prsi.* Prevlađivaće muškoga roda prema srednjemu vidi se pak u ovijem događajima: *vrata paklena ne budu mogli protiva nej Z.* 44, *kad vam bjehu uzeti silom sva vaša dobra R.* 300, *pokazali se su cvijetja i zemļe naše R.* 271. Protiv današnjega je pravila muški rod i ovdje: *starišine popofski Z.* 26 (na istom mjestu *R* po običaju *starješine popovske* 206), *sluge tvoji Z.* 88 (uz *sluge tvoje Z.* 92 itd.).

§ 155. Padeži. — Često se nalazi za živa bića i u množini genitiv mjesto akuzativa, i to u sva tri lekcionara vrlo često, pače obično kod zamjenicâ, pridjevâ, brojeva i participâ: *iznamši nas dviju Z.* 12, *znaše ńih fsih* 13, *za vas i za mnozih* 15, *druzih je spasenih učinil* 24, *ozdravļajući fsih posiļenih od djavla* 25, *najdoše skupļenih jedanadeste* 27, *ļudem kih jesi dal* 28, *za ovih kih jesi dal* 28, *i staviše dvih, Osipa i Matiju* 38 itd.; *suditi će ubozih B.* 4, *kazati će za krotkih* 4, *spasenih učiniti nas* 5, *ka se za mnozih prolije* 76 itd.; *bude suditi u pravdi ubozijeh R.* 102, *pobijaš onijeh, koji k tebi poslani jesu* 109, *zlijeh zlo izgubļa* 141, *pravijeh osuđujuće* 153, *vazda ubozijeh budete imati s vami* 174, *inijeh spasenijeh učinio jest* 183 itd. Rjeđe biva, i to samo u *Z* i *B*, da se tako uzimļe genitiv množine imenicâ, pa i tada su obično u svezi s pridjevom ili sa zamjenicom: *oćete viditi anđelof božjih Z.* 34, *fnozih sinof izraelskih obrne* 42, *da sinof mojih svistim* 57, *posla dvih učenikof svojih* 90, *tako nas scini človik kakono službenikof Isukrstovih i raspraviteļef službe božje B.* 7, *skazujmo nas samih kakono slug božijih* 27 itd. Još rjeđe stoji imenica sama: *sazvavši kraļef Z.* 8, *najde ozurnikof sideći* 12, *učińu vas lovac od ļudi* 34, *pogrđevaše Žudejef* 36, *narodof uskrisiš B.* 26, *osvadiše Zudijef* 101 itd. — Obratno sasvim iznimice nalazi se za nežive stvari genitiv jednine mjesto akuzativa: *zapovidi stričći groba Z.* 19, *poja noža B.* 96, *čuvaše grada Damaska R.* 121.

Iza prijedlogâ dosta se često nalazi u sva tri lekcionara padež kretańa (akuz.) mjesto padeža stańa (lok. ili instrum.): *porođen jest . . . . u grad Davidof Z.* 2, *steći na desnu božju* 3, *biše u službu* 11, *ki na livu ńegovu budu B.* 28, *i kada biše Isus u Betaniji u dom Simuna gubavoga* 75, *jere kada u zeleno drivo ovo čine, da u suhu ča će biti?* 84, *pribivaju u Jeruzalem* 104, *pribivati budu . . . . u mjesto ovoj R.* 149, *bješe bo trava velika na mjesto* 155, *i hođaše Isus u crkvu* (lat. *in templo*) *u pribivalištu Solomunov(u)* 168 itd. Mnogo rjeđe biva obratno da padež stańa zamjeńuje padež kretańa: *ne virovahu u ńem B.* 63, *uljeze Jezus*

Digitized by Google

u crkvi R. 157, *viruje u ńem B.* 182 *(vjeruje u ńega R².* 315), *zlato u kom se ufaju ļudi B.* 98 *(zlato u koje se ufaju ļudi R².* 201), *padše na zemļi R.²* 171 *(padše na zemļu B.* 67), *koji (bjehu) uljezli u moru R².* 200 *(koji bihu ulizli u more B.* 97). — Inače se padeži upotrebļavaju sasvim u redu, napose nema ni jednog slučaja gdje bi (kao što docnije u primorju često biva) mjesto instrumentala u svojemu pravom značeńu bilo *s* s instrumentalom.

§. 156. Prijedlozi. — Prijedlog se *od* dosta često nalazi gdje mu po današńemu kńiževnom običaju nema mjesta: *spomenite se od riči moje Z.* 59, *od toga da se spomenete* 77, *bog . . . . od ustrpļenja B.* 2, *osfetitel jest . . . oda fsih orih* 35, *cina od krvi* 72, *ma sade jest . . . . oblast od tamnosti R.* 186, *Petar se spomenu od riječi Isusove* 187, *osvetitel jest gospodin oda svijeh onijeh* 137 itd. U ovome šireńu oblasti prijedloga *od* u primorju nije baš potrebito tražiti nekakav uticaj talijanskoga jezika, jer znamo, kako i u najistočnijim krajevima našega naroda prijedlog *od* sve više preotimļe mah prema genitivu bez prijedloga. Tako dandanas iza komparativa imamo uvijek genitiv sa *od,* ali u *R* nalazimo još primjerâ bez prijedloga: *skupi (s) sobom sedam druzijeh duha gorijeh sebe* 145 *(vazme jinih sedam duhof s sobom gorih od sebe B.* 43), *i budu posljedńa človjeka togaj gora prvijeh* 145 *(i budu posliđńa človika onoga gora od prvih B.* 44), *jeda li ti veći jesi otca Jakoba?* 150 *(jeda ti jesi vekši od otca našega Jakova? B.* 48), *jere jači nas bješe* 153 *(zač jači biše od nas B.* 50). Amo ide i ovaj primjer: *vrata grada R.* 138 *(vrata od grada Z.* 46, *vrata grajska B.* 36). Uticaj tal. jezika biće prije u tome, što se u lekcionarima vrlo često mjesto lokala s prijedlogom *o* nalazi (prema tal. *di)* genitiv s prijedlogom *od: jere govoraše od templa tela svoga Z.* 13, *oni, od koga pisano jest B.* 2, *biše rečena od ditića* 9, *dobro je prorokoval od ras* 46, *koja pisana jesu po prorocijeh od sina človječanskoga R.* 123, *govoraše od crkve tijela svoga* 156 itd. — Prema starijemu je običaju i to, što se dosta često nalazi prijedlog *po* s akuzativom, gdje se danas uzimļe lokal: *obećanje ko ste slišali po usta moja Z.* 28, *da odpustšćenje grihof prijimļu po jime ńegovo* 30, *pismo ko pripovida duh sveti po usta Davidova* 38, *po riči gospodińi ku reče po usta Ilije B.* 37, *budi meni po riječ tvoju R.* 102 itd. Naprotiv stariji je lokal u primjeru *primiše po jednom dinaru R.* 120. — Neobično je pak što se katkada nalazi *ob* s genitivom: *ob desne kriposti božje B.* 83, *sede*

Digitized by Google

ob desne božje 114, *ob desne i ob lijeve strane* R^2. 200 *(od desne i od live strane B).*

§ 157. Pridjevi. — Određeni i neodređeni oblici u glavnome se upotrebljavaju kao dandanas, ali opet katkada protiv današńega običaja ima neodređeni oblik n. pr. *od kraļestva božja Z.* 28, *glas sina božja B.* 182 (2), *od dobra dila svoga B.* 32, *muška roda i ženskoga R.* 198; osobito često to biva u *duh sveti*, gdje je (prema grčkomu ἅγιον πνεῦμα) i u crkvenom jeziku obično neodređeni oblik, pa možebit da je odatle došlo i u lekcionare: *duha sveta Z.* 1 (2). 2. 29. 36. 42. 86. 87. *B.* 4. 7. *R.* 106. 194. 221 itd., *po duhu sfetu B.* 61. Ima pak i takovijeh slučajeva, gdje je predikativni pridjev u određenom obliku: *blaženi muž ki slišit mene Z.* 52, *blaženi muž ki je našast bez trohe* 61, *blaženi človik ki je našal mudrost* 61, *blaženi jest on ki ne bude smućen u meni B.* 2, *blaženoga učini ńega u slavi Z.* 71, *biše človik jaki i bogat B.* 44, *zuk kako duha nagloga prihodeća B.* 115 itd.

§ 158. Zamjenice. — Vrlo se često nalaze puni oblici ličnijeh zamjenica i gdje akcenat rečenice ne pada na ńih; osobito često to biva u *Z* i *R*, tako da se u ńih uopće češće nalaze puni oblici nego li enklitični, pa zato i R^2, ako gdje mijeńa prepisujući ove oblike, obično uzimļe punu formu mjesto krńe: *reče ńim (jim B) on* 119. 172, *reče ńim (jim B)* 120, *Isus ńim (jim B) reče* 130, *odgovori ńim (jim B)* 171, *kako ńim (jim B) biše zapovidio* 173, *i vode ńim (jim B) bjehu za mir* 200, *svitiše ńemu (mu B)* 202, *koji stvori ńih (ki ih stvori B)* 202, *uzvede mene (me B)* 202; rjeđe R^2 zamjeńuje puni oblik enklitičnim: *izvede ju (ńu B)* 202, *koga me (mene B) govorite* 270. — Ovdje se može spomenuti i red kojim enklitike idu jedna za drugom: *Z* ima redovno današńi red t. j. kada se nađu usporedo dvije enklitike — jedna glagolska a druga zamjenična —, onda je na prvom mjestu glagolska enklitika osim oblika *je* koji i u ńega stoji na drugom mjestu, a kada se nađu usporedo dvije zamjenične enklitike, onda prije ide dativ pa akuzativ: *skupili su se* 7, *gdi su ga bili položili* 25, *ki su te dojili* 50, *ki su jih nevoļili* 64, *ki su ga neuživali* 75, *ukorenila sam se* 79, *jer ćete se smijati* 69, *pohvaliti ću ga* 75; *ki se je i naslonil* 4, *kako im je* 17, *ustal se je* 19, *ki se je pokazal* 36, *spomenul se je* 42, *ki me je razdilil* 44, *našal jih je* 65; *koliko godir mu jih je* 27, *da mu se vidi* 44. I *B* ima obično kao danas: *jere će se svršiti, povratiti će se* 5, *ne ćete me viditi* 11, *skupili su se, ka se je ukazala* 14, *dati ću vam* 19, *ja ću se staviti* 20,

Digitized by Google

pohoditi ću jih, *kada smo te vidili* 28, *vi ste ju učinili* 29, *on mi je rekal* 33, *ka te je nosila* 44, *smutili su se* 47, *ki me je poslal*, *ja sam vas poslal* 49 itd.; ali dosta često *B* ima zamjeničnu enklitiku prije glagolske: *ki nas su poslali* 3, *čtovati ga će*, *ozdraviti jih ću* 5, *ja te sam . . . porodil* 9, *propinati jih ćete* 10, *izvesti jih ću* 28, *pod kim stablom jih si vidil* 51, *poklonili mu su se*, *posvećenja mu su prikazali* 54, *jere vam sam rekal* 56, *gdi ga ste položili* 59, *da me si ti poslal*, *ni jim će sunce nauditi*, *jere jih će vladati* 60, *ja ga sam zato poznal* 61 itd. *R* ima redovno prije zamjeničnu pa glagolsku enklitiku: *da me ste iskali* 116, *klańali mu se su* 157, *ti me si poslao* 163, *spomenuo se si* 166, *spomenuli se smo* 178 itd., samo u futuru miješa stari i novi red, i to obično stari: *zvati se će* 101, *sve ti se će zbiti*, *štovati ga će* 103, *zvati mu se će ime* 106, *otvorit mu se će* 216, *mnjet mu se će* 218, *dat vam će se*, *mjerit vam će se* 231, *u što ga ćete obuoći* 240, *ispovidjet ga će* 302 itd., a rjeđe novi: *tada će se otvoriti* 103, *ozdraviće nas*, *izliječiti će nas* 190, *uzeti će se* 209 itd., pa zato i R^2 mijeńa Bernardinovo *napuniti će se* u *napuniti se će* 227.

§ 159. Lekcionari nam dakle (a osobito *R*) lijepo kažu, kako se je red enklitikâ u našemu jeziku mijeńao: vaļa da je u najstarije vrijeme zamjenična enklitika bila uvijek na prvom mjestu pred glagolskom, pa je tek docnije ova druga prešla na prvo mjesto osim događajâ gdje je glagolska enklitika oblik *je* koji sve do današńega dana ostaje na svojemu starom mjestu; *R* nam specijalno za dubrovački govor kaže i to, da se novi red počeo najprije pojavļati u futuru. Pita se sada prije svega, zašto je u starije vrijeme (dajbudi u nekom dijelu našega naroda) zamjenična enklitika išla pred glagolskom? Ja mislim da je tomu razlog što su zamjenične enklitike starije od glagolskijeh: dok su naime enklitični oblici ličnijeh zamjenica zajednički svijem Slavenima, glagolske su enklitike sekundarni oblici što se razvijaju u oblasti samo nekih slav. jezika a osobito našega. Starija je dakle enklitika (t. j. zamjenična) i najprije u rečenici pristala uz riječ što se u rečenici ističe ili značeńem (uz glagolski oblik) ili položajem (uz prvu riječ), te se je neko vrijeme govorilo samo *dala ti jesam*, *jer mi jesu kazali*, *reći ti hoću*, *on mi hoće dati* itd.; kad su pak u nas i glagoli *jesam* i *hoću* postali enklitikama, tada su u rečenici zauzeli mjesto koje su prije toga imali puni oblici te se je govorilo *dala ti sam*, *jer mi su kazali*, *reći ti ću*, *on mi će dati* itd. Budući pak da se je u futuru rano počelo nekako zaboravļati značeńe krńastoga oblika

Digitized by Google

ću, ćeš itd., koji je sve više (u događajima gdje među infinitom i enklitikom nije bilo druge riječi po srijedi) pristajao uz infinit kao pravi nastavak, tako se razumije i to, da je najprije u futuru zamjenična enklitika počela zaostajati za glagolskom, te da se je ponajprije uz starije *reći ti ću, on mi će dati* počelo govoriti i mlađe *reći ću ti* pa prema ńemu i *on će mi dati.* Prema takijem događajima, kao što su baš *reći ću ti, on će mi dati,* može se nadalje misliti da je udešen i noviji red enklitikâ u *dala sam ti, jer su mi kazali,* čemu je sigurno i to pomagalo, što se je u primjerima kao *dala sam ti* enklitika *sam* čvršće držala glagola *dala* nego li puni oblik *jesam.* Možemo napokon razumjeti i to, zašto od dvije zamjenične enklitike prije ide dativna pa akuzativna: *dade mi ga, čini ti se* itd ; od svijeh enklitika u slav. jezicima najstarije su naime baš dativne *mi, ti, si,* pa onda je sasvim u redu da su i one, i u povodu za ńima druge mlađe *(mu, im, nam, vam),* na prvom mjestu. Jedino nam smeta to, zašto se ne govori (ako ne uzmemo u obzir neke krajeve na istoku gdje je to sigurno sasvim nova stvar), — zašto se ne govori sada i *dao je ga, veselio je se,* kad se govori *dao sam ga, dao si ga* itd , *veselio sam se, veselio si se* itd.? Razlog će tomu biti nešto drugo: sve su druge (jednosložne) glagolske enklitike postale od dvosložnih oblika *(sam-jesam, si-jesi, smo-jesmo* itd., *ću-hoću, ćeš-hoćeš, će-hoće* itd.) a samo je *je* postalo opet od jednosložnoga *jest*; može dakle biti da je to između glagolskijeh enklitika najmlađa, te da se je tako dugo slušalo i *dao ga jest, veselio se jest* dok je taj red riječî i ostao.

§ 160. U pogledu posvojnijeh zamjenica treba opaziti da su *ńegov* i *ńihov* sasvim obične, ali se uz ńih, i ako rjeđe, nalazi još i stariji genitiv: *recite učenikom ńega Z.* 25, *i vidismo slavu ńega Z.* 3 *(slavu ńegovu B* i *R), i reče Mariji materi ńega Z.* 6 *(materi ńegovi B* i *R), fze ditića i mater ńega Mariju Z.* 7 *(mater ńegovu B* i *R), evo plaća ńega s ńim B.* 5, *oči tada ńih uzdržani bihu Z.* 26, *oči zatoj ńih držahu se R.* 205, *i v usteh ńih ni našasta laž Z.* 5, *i u ńih ustih ni našasta laž B.* 11, *i (u) ustijeh ńih nije se našla laž R.* 110 itd. Naprotiv u sva se tri lekcionara još redovno nalazi genitiv *ńeje-ńe* mjesto poznijega *ńen-ńezin: Osip tada muž ńeje budući pravden Z.* 1, *i tamnost ńeje ne more prijati* 3, *jere se smuti srce ńeje* 12, *uzradova se ditić u utrobi ńeje B.* 4, *a Osip muž ńe budući pravedan* 8, *i ozdraflena bi kći ńeje* 32, *uzveseli se dijete u utrobi ńe R.* 102, *Jozef istinom muž ńe* 106 itd. — Po starome običaju prostoga narodnoga govora

Digitized by Google

vrlo se često nalazi *moj, tvoj, naš, vaš* (mjesto *svoj*), kada se posvojna zamjenica odnosi na subjekt rečenice. Obratno katkada ima i *svoj* gdje bi trebalo da je *ńegov: obukoše ga u svitu svoju B.* 78 *(obuokoše ga u svitu ńegovu R.* 182), *koliko je vrime tomu odkada mu je to došlo? A on mu odgovorif reče: od ditińe svoje B.* 135, *težaci tadaj vidjevše sina svoga* (gospodareva) *govoriše među sobom R.* 141 itd. — Ovdje se može spomenuti i to, da kada *nijedan* zavisi o kojemu prijedlogu, prijedlog ne ide među *ni* i *jedan: k nijednoj od ńih ne bi poslan Ilija Z.* 11. *B.* 45, *k nijednoj od ńih poslan jest Ilija R.* 146, *ne biše tada jošće u nijednoga ńih prišal B.* 177, *jere ne bješe u ńikogar od ńih došao R.* 222 itd.

§ 161. Brojevi. — Uz *tri* i *četiri* još se bez izuzetka nalazi po starijemu običaju množina: *zajmi mi tri krusi Z.* 27, *zajmi mi tri kruhe B.* 112, *zaimi meni tri kruhe R.* 216, *govoraše za tri misece B.* 115, *govoraše po tri mjesece R.* 220, *oni tri hvaļahu B.* 6, *ne govorite li vi da su četire miseci do žatve? B.* 49, *jošte četiri mjeseci i žetva dođe R.* 151, *učiniše četiri dile B.* 89, *učiniše četiri dijele R.* 193, *izberu izbrane ńegove o četiri vjetre R.* 254. — U primjeru *bjehu tadaj tuj kamenice vodene šest postavļene R.* 117 *(biše tada onde šest kamenih sudof postavļenih B.* 16) nemamo ništa drugo već opet jedan primjer ropskoga prevođeńa s latinskoga: *erant autem ibi lapideae hydriae sex positae* Iv. 2, 6. Naprotiv lijep je primjer za pridjevnu upotrebu distributivnijeh brojeva u jednini ovo: *ponese s sobom . . . . deseteru prominu odiće B.* 44 *(ponese* [s] *sobom deset parov svit Z.* 11, *uzmeš* [s] *sobom deset promjena svita R.*145).

§ 162. Glagoli. — U pogledu perfektivnijeh glagola udara u oči što se od ńih može graditi i imperfekt: *a u drugu* (crikaf) *za jistinu jednokrat na godišće sam biskup uliziše Z.* 32 *(. . . uhojaše B.* 138), *i ne vraćahu se kada pojdihu Z.* 59, *ni se povraćahu kada pojdihu B.* 166 *(i ne vraćahu se i kad bjehu pošli R².* 292), *i gdi godire uliziše u varoše . . . . postafļahu nemoćnike B.* 27, *(i kudije godi ulažaše . . . . R.* 127), *i koliko godi jih se dotakniše ozdrafļeni bihu B.* 27, *i koga godje takniješe on, zdrav bješe R.* 127, *i ki najprija sliziše u lokvu . . . zdraf budiše B.* 32, *i koji prvi slježiješe u lokvu . . . zdrav budiješe R.* 134, *i od mnozijeh djeļevahu se neprijateļi . . . Jezus ih uhićaše i ne davaše im govorit R.* 228, *Marija koja sjediješe blizu noga gospodinovijeh i poslušaše riječ ńegovu R.* 278. — Kako se ima tumačiti ovaj imperfekt perfektivnih glagola,

Digitized by Google

već je pokazao Jagić u pogovoru k svojemu izdanju Marijanskoga evanđela gdje spominje primjere iz staroslovenskog, našeg, češkog i staroruskog jezika: „вездѣ чувствуется, какъ глаголъ совершеннаго вида въ имперфектѣ выражаетъ возможность бывшаго повторенія извѣстнаго дѣйствія (str. 458. 459)". Specijalno za naš jezik može se slobodno kazati da imperfekt perfektivnijeh glagola (u starije doba) naznačuje djelo koje se u prošlosti ponavlja, pa na taj način ovaki imperfekt odgovara sasvim dobro sadašńemu vremenu perfektivnijeh glagola koje, kako je poznato, naznačuje također djelo koje se u sadašnosti ponavlja. I doista od gorńih primjera iz lekcionarâ svi osim zadńega kažu radńu koja je u prošlosti više putâ bivala, pa je tako redovno i u ostalijeh starijih pisaca n pr. u Marulića: *nestaniše t' vode gdino postojahu* 15, u Menčetića: *njegda joj ja ponih celov moj na čelo, njegda se naslonih na grlo veselo, njegda ju celuńah u pozor gizdavi, . . . njegda joj ja panih na ńe kril za mal čas, a njegda postanih . . . ., a njegda potecih na ličce ńe s mojim, iz glasa ter recih: što zaman ja stojim* 258, u Vetranića: *gdi trudan posrniješe, zemla vajmeh protrniješe i reńaše sva travica* 3, 320, ili *gdi me san moraše i dobudiše, ondi padih i ležih na golu zemlu* Starine 1, 229 itd.

U *B* se nekoliko putâ, a iznimice i u *R*, nalazi i prilog sadašńi od perfektivnih glagola: *govoril jest . . . rekuće B.* 3, *govoril jest . . . rekući* 37, *odgovoriše . . . rekući* 53, *poslše . . . rekući* 58, *odgovori jim rekući* 67, *posla . . . rekući* 72, *najdoše ńega . . . slišeći ńih i upitajuće jih* 15, *ako hoditi (‚hotiť') budete poslušajući mene, dobra zemalska budete blagovati* 55, *oh ti . . . slobodna učini samoga sebe slizuće s križa* 79, *jere ovajzi staveći pomast na tijelo moje, na pokopanje moje u istinu učinî R.* 179. Za ovaj prilog od perfektivnih glagola nadali bismo se da zamjeńuje nekako prilog prošloga vremena, i to doista jest u većemu dijelu slučajeva. Ali se već iz ovo malo primjerâ iz lekcionarâ vidi da može stajati i gdje bi inače imao biti prilog sadašńega vremena (imperfekt. glagola), pa se to može potvrditi i iz ostalijeh starijih pisaca.

§ 163. Futur se u glavnijem rečenicama izražava na razne načine: u *Z* je pravilo da se futur perfektivnijeh glagola naznačuje prezentom a futur imperfektivnih glagola prezentom *budu* i infinitom odnosnoga glagola, dakle n. pr. *reku* a *budu govoriti;* iznimice se pak za futur uzimlje *(ho)ću* s infinitom: *hoće biti, ho-*

Digitized by Google

ćete najti 2, *oće pridati* 4, *umriti hoćete, umriti ćete* 10, *poslati hoću* 11, *nećete moći* 13, *kako te se napuniti* 16, *vi ćete riditi* 17, *nećete verovati* 23, *gdo nam hoće odvaliti* 25, *poroditi hoće* 42, *neće jim nauditi* 49, *ča ću prositi* 51, *pohvaliti će* 72, *pohvaliti ću* 75, *nete iskrsnuti* 80. Rijetko biva da se za futur (u glavnoj rečenici) uzme sadašńe vrijeme s prijedlogom *uz: uščude se* 64, *uzjišću ti* 67, *uzrede* 67, *uzjišćet se* 70, *uščudi se* 72, a još rjeđe se za taj posao uzimle *jimam* s infinitom: *jima biti* 5. Katkada se futur u istoj rečenici izražava na dva tri različita načina n. pr. *tada budeš viditi, i budeš obilan i uščudi se i rašири se srce tvoje* 7. *B* ima već u većemu broju slučajeva novu formaciju, t. j. *hoću* (ponajviše u enklitičnom obliku) s infinitom, a u mańemu broju slučajeva ima po starijemu običaju sadašńe vrijeme perf. glagolâ ili *budu* s infinitom imperf. glagolâ. Čudno je pak što *R* uz *(ho)ću* s infinitom ima gotovo isto tako često i sadašńe vrijeme perf. glagolâ, a osim toga za futur imperf. glagolâ ima iznimice i *budu* s infinitom: *bude jesti* 101, *zrati se bude* 102 itd. Budući da se u štokavskijem dialektima ni u najstarije vrijeme ne nalazi sadašńe vrijeme perf. glagolâ u futurnom značeńu, s čega ga nema ni u dubrovačkijem poveljama XIII—XV. vijeka ni u dubrov. prozaista XVI. vijeka, a i u starijih je pjesnika vrlo rijedak izuzetak (isp. Arch. f. slav. XIII, 378), to sam uvjeren da su svi ovi primjeri u *R*, gdje sadašńe vrijeme perf. glagolâ izražava (u glavnoj rečenici) futur, bez promjene prešli u dubrov. redakciju lekcionara iz dalmatinske čakavske matice, te mi je to baš s jezične strane najtvrđi dokaz da je lekcionar najprije preveden u nekom čakavskom kraju. Tomu ide u prilog i to, što R^2 na jedinom mjestu, gdje nešto mijeńa u pogledu futura, uzimle *hoću* s infinitom mjesto *budu* s infinitom: *živjet će (budet živiti B)* 200, a još više to, što R^3 redovno ima sadašńu formaciju. U R^3 nalazi se doista i nekoliko primjerâ sa sadašńim vremenom perf. glagola gdje mu se ne bismo nadali: *ma pravednik moj za vjeru dońe* (ex fide vivit Jevr. 10, 38) 300, *ni se* (nijedna stvar) *skrije koja se ne uzazna* (neque absconditum [est] quod non sciatur Luk. 12, 2) 301, *na nebu da je mjesto koje ne dońe na maše* (thesaurum non deficientem Luk. 12, 33) 308, *otac ne osudi put* (non judicat Iv. 5, 22) 316, ali opet tu u lat. tekstu ne nalazimo futura pa ni u našemu prijevodu nije baš potreba tražiti futurnog značeńa. Samo na dva mjesta sadašńe vrijeme perf. glagola u R^3 odgovara lat. futuru: *zajedno s ńimi uljeze* (introibit Crkveń. 39, 2) 299 i *človjek pusti otca*

Digitized by Google

i mater i približa se g ženi svojoj (demittet . . . adhaerebit Mat. 19, 3) 317, pa i tu nam ovaj zadńi primjer, gdje se futur *adhaerebit* prevodi prezentom *približa se*, pokazuje, kako se slabo smije vjerovati u svjedočanstvo jednoga ili dva primjera. Može se dakle slobodno kazati da R^1 ima vrlo često sadašńe vrijeme perf. glagolâ u futurnom značeńu a da ga R^3 nema. Nego s razlogom se može pitati, zašto je baš ovaki futur jedina jezična osobina koja je tako često ostavljana bez promjene u dubrov. redakciji, osobito kada se uzme u obzir da je inače i u jeziku i u samom tekstu mnogo toga mijeńano. Ja mislim da u tome pogledu treba računati s nespretnošću starijeh prepisivača: mnogo je lakše naime bilo da se pri prepisivańu — makar nehote — zamijeni tuđ glas ili oblik svojim glasom ili oblikom, pa i maňe poznata ili sasvim neobična riječ običnom riječi svojega govora, nego li je bilo da se sadašńe vrijeme perf. glagola, što je inače kao oblik bio sasvim dobro poznat i dubrovačkim prepisivačima, zamijeni običnijom formacijom u onijem događajima, gdje taj oblik i u glavnijem rečenicama ima značeńe futura.

§ 164. Zabrana se u lekcionarima izražava na tri različita načina: a) sa *ne* i imperativom kao danas (vrlo često); b) sa *ne htij* i infinitom: *ne ti se bojati Z.* 1, *ne tite se bojati* 2, *ne tijte ubiti* 12, *ne tijte činiti* 13, *ne tijte plakati* 24. 31, *ne tij biti* 35, *ne tij reći* 41 itd., *ne htite se bojati B.* 5, *ne htite prokleti* 16, *ne htite osujevati* 122, *ne htite bluditi* 133 itd., *ne htjejte biti . . . žalosni R.* 124, *ne htjejte pogrđevati* 136, *ne htjejte mi vjerovati* 168 itd.; c) u *B* i *R* još sa *nemoj* i infinitom: *nemojte plakati B.* 83, *nemoj toga pustiti* 88, *nemojte se strašiti* 103, *nemojte se bojati* 105, *nemojte suditi* 122, *nemojte biti pečalni* 132, *nemoj se čuditi* 152 itd., *nemojte . . . suditi R.* 105, *nemoj se bojati* 106, *nemojte bit umjeteoni* 118, *nemojte ugošćevati* 136 itd. Katkada se nalaze usporedo i dvije različite konstrukcije n. pr. *nemojte uzdihati ni htite plakati B.* 135. — U *B* nalazimo sasvim iznimice i čakavsku osobinu imperativa u podređenoj rečenici: *poda ńim oblast da mozite božji sinove biti* 10, *da otide i pobigne nečisti duh . . . i ne mozi*[1] *veće napastovati ki služe* ... 148. — U lekcionarima se nalazi i potencijal sa *b o bih* za prošlost: *ako bih ne bil prišal i ako bih jim ne bil govoril, griha ne bi jimili Z.* 59, *ako bi on*

[1] U akad. izdańu ispred *i ne mozi* metnuta je tačka, kako se meni čini, bez razloga.

Digitized by Google

ne bil od boga, ne bi mogal učiniti ništare B. 57, *ako bi ti bil ovdi, brat moj Lazar ne bi bil umrl B.* 59 *(ako bi bio ovdi, brat ne bi umro R.* 162), *ako bi ovi človik zločinac ne bio, ne bismo ga bili pridali tebi B.* 88 *(ako ne bi bio krivac, ne bismo izdali ńega tebje R.* 192) itd. — Prema talijanskome jeziku nalazi se katkada mjesto namjerne rečenice *za* s infinitom: *oko ima čim za sršiti Z.* 64, osobito u *R: ulažaše Suzana za poći u gardin* 152, *i sjede (s) slugami za vidjeti svrhu* 175, *Pilat za hotjeti puoku voļu učiniti pusti ńim Barabu* 182, *oči zatoj ńih držahu se za ne znati ńega* 205, *usta za izvidjeti ńega* 259.

* * *

§ 165. Istraživańe jezičnijeh osobina lekcionarâ XV. vijeka, dokle se hoće da se na osnovu jezika odrede razne česti od kojih je svaki lekcionar sastavļen, dovodi dakle do rezultata da je u svakome od ńih u glavnome jedan isti dialekt koji u pogledu glasova, oblikâ a i rečenicâ prikazuje vrlo malo i samo sitnijih razlika. Najmańe se takih razlika nalazi u *Z,* ali nam tu ortografija dobro pomaže ne samo da razlikujemo tri glavne ruke što su ga pisale *(Z^1, Z^2* i *Z^3)* već i tri česti što je pisala prva ruka *(Z^{1a}, Z^{1b}* i *Z^{1c}).* isp. § 12. Osim ortografije ima još malo koja razlika: mjesto *-e* na kraju riječi Z^{1a} i Z^2 imaju redovno *-f* a ostale česti imaju dosta često, u gen. množ. pače redovno *-v* (s. 109[94]); naprotiv mjesto grupe *sv-* Z^{1a} nema gotovo nikad *sf-*, dok u Z^2 ima nekoliko primjerâ za to a još više u Z^3 i Z^{1b}, Z^{1c} (ibidem); za *gdě* Z^{1a} ima pak samo *gdi*, dok ostale česti uz obično *gdi* imaju iznimice i *kadi* (s. 177[162]). Nadaļe u 2. licu jednine sadašńega vremena pravi lekcionar, t. j. Z^{1a}, Z^2 i Z^3, ima vrlo rijetko nastavak *-ši*, dok je to u Z^{1b} i Z^{1c} sasvim obično (str. 162[147]); a u 3. licu jedn. i množ. istoga vremena Z^{1a} i Z^2 imaju mnogo rjeđe nastavak *-t* nego li Z^3, Z^{1b} i Z^{1c} (str. 163[148]). I ove nam sitne razlike dakle potvrđuju da se u *Z* imaju razlikovati ne samo tri česti, koje su pisane od tri različite ruke, već opet tri česti i između onoga, što je pisala jedna sama ruka (prva). Za pitańe o postanku zadarskoga lekcionara ova je druga okolnost u toliko važna, što razlike među čestima što je pisala i s t a ruka *(Z^1)* ne možemo drugovačije tumačiti već time, da je ta ruka našla te razlike već u matici, t. j. drugijem riječima da su tri česti što je prepisala ruka Z^1, t. j. prva polovica pravoga lekcionara *(Z^{1a}),* pa služba za Vodokršte *(Z^{1b}),* služba za veliku nedjelju *(Z^{1c}),* bile prije toga napisane od tri različita

Digitized by Google

čovjeka. Jesu li pak to bili tri razna prevodioca ili samo tri razna prepisivača, to će se možda moći sa sigurnošću kazati tek pošto se prouči tekst i prijevod lekcionara. Za pravi lekcionar (Z^{1a}, Z^2 i Z^3) i onako je vjerojatno da je — izuzevši eventualne docnije dopune — preveden od jednoga čovjeka, pa nas u toj misli potvrđuje to, što vidimo da su u ńemu vrlo neznatne razlike u jeziku, premda je prepisivan od tri razne ruke.

§ 166. Jednoličan je jezik i u B, ali opet tu imamo više obilježjâ, po kojim možemo razlikovati ńegove dvije redakcije. U pogledu ortografije za sada može se sigurno samo to kazati, da B^1 ima mnogo češće dvostruko slovo nego li B^2 (§ 13). Osim toga B^1 i B^2 razlikuju se u ovijem stvarima: 1) B^1 ima uvijek *l* na kraju sloga a B^2 miješa *l* i *o* (str. 106[91]); 2) B^1 u obliku *počanši* ima još staro *n*, dok u B^2 ima u *počamše* mlađe *m* (str. 107[92]); 3) B^1 na kraju riječi i pred suglasnikom mjesto *v* ima redovno *f* a B^2 miješa *v* i *f* (s. 109[94]); 4) uz obično *pogledati* B^1 ima vrlo rijetko a B^2 češće *pogleđati* (§ 22); 5) B^1 miješa *vera* i *vira*, dok B^2 ima redovno *vira* (§ 24); 6) B^1 mijeńa mnogo rjeđe nego li B^2 grupu *sv* u *sf* (str. 110[95]); 7) pred završetkom *im* instrumentala jednine pridjevne deklinacije gotovo samo B^2 mijeńa gutural u sibilant (s. 113[98]); 8) prijedlog *s* mijeńa se pred *ńim*, *ńom*, *ńimi* u *š* češće samo u B^2 a vrlo rijetko u B^1 (s. 114[99]); 9) u padežima od вьсь (omnis) B^1 čuva redovno starije oblike bez metateze (*fsa* itd.) a iznimice ima metatezu (*sva* itd.), naprotiv u B^2 metateza je pravilo a ono drugo je izuzetak (s. 122[107]); 10) B^1 čuva starije *ji-* mjesto *i-* u početku od riječi mnogo bolje od B^2, u kojega je *ji-* već izuzetak (s. 122[107]); 11) u B^1 prevlađuju puni oblici *nitkore* i *ništare* a u B^2 krńi *nitkor* i *ništar* (s. 151[136]); 12) u glagolskom prilogu prošloga vremena B^1 ima redovno nastavak *-ši* a B^2 naprotiv nastavak *-še* (s. 173[158]); 13) B^1 voli oblike *ofde-onde* nego li *ofdi-ondi*, a B^2 pojednako miješa jedne i druge (s. 178[163]); 14) B^1 miješa *Žudej-* i *Žudij-* dok B^2 ima samo *Žudij-* (s. 184[169]). I ovo su dakle same sitnije razlike, ali opet budući da gotovo sve davaju jeziku redakcije B^1 neki stariji pečat nego li ga ima jezik redakcije B^2, to nam opet dokazuju da se razlika među dvije redakcije Bernardinova lekcionara imaju tumačiti ili većom starinom matice ili, da bolje rečemo, maticâ, po kojim je udešena redakcija B^1, ili razlikovańem govora ljudî što su priredili cijelo izdańe, od kojih je neko ili od kojih su neki valđa govorili dialektom što je sačuvao nekoliko tragova starine više nego li je dialekt drugijeh, pa je to

Digitized by Google

izbilo na vidjelo pri prepisivańu ili pri ispravļańu, pri slagańu ili pri korigirańu Nego to nam još ne tumači, kako je to, da se i jedna i druga redakcija sastoji iz tri česti svaka i da se česti jedne i druge redakcije redovno izmjeńuju (isp. § 5). Ta neprilika biva tim veća, što se može konstatirati da se u nekim sitnicama ni pojedine česti jedne iste redakcije ne slažu baš sasvim među sobom. Tako, u redakciji B^1, češće se nalazi *sf* mjesto *sv* u B^{1b} i B^{1c} nego li u B^{1a} (str. 110[95]). naprotiv B^{1a} miješa u početku od riječi *ji-* i *i-*, dok B^{1b} i B^{1c} imaju redovno *ji-* (s. 122[107]). U redakciji B^2 pak B^c a osobito B^{2b} ima (relativno) mnogo češće u glagolskom prilogu prošloga vremena nastavak *-ši* nego li ga ima B^{2a} (s. 174[159]); od ostalijeh česti redakcije B^2 odvaja se nadaļe prva polovica od B^{2c}, t. j. služba za Cvijeti, jer ona ima redovno *vera*, dok je u B^2 pravilo *vira*, i uopće ima još nekoliko ekavskijeh oblika gdje ih inače u B^2 nema (ispor. § 24). Sve ove razlike (a možebit da bi se mogla naći još koja!) dokazuju nam da je prvo štampano izdańe lekcionara priređeno ili po više rukopisâ ili od više ļudî ili dajbudi po rukopisu u kojemu su se vidjeli tragovi rada više ļudî.

§ 167. U sebi je jednak napokon i jezik u Rańininu lekcionaru: R^1, gdje je dalmatinski govor okrenut na dubrovački govor, slaže se sasvim dobro sa R^3, t. j. s onijem dijelom, koji je samostalno prevođen u Dubrovniku, a u R^2, t. j. u lekcijama prepisanim iz Bernardinova lekcionara, ako se što mijeńa u jeziku, mijeńa se samo tako da se slaže sa R^1 i R^3. Pa opet i u R se mogu naći neke male razlike: 1) u R^1 bolje se drži *uo* za samoglasno *l* nego li u R^2 i R^3 (§ 52); 2) u R^3 mnogo češće otpada *i* na kraju infinita nego li u R^1 (§ 60); 3) ono malo primjerâ, gdje u glagolskom prilogu sadašńega vremena otpada *i* od nastavka *-ći*, nalazi se samo u R^2 i R^3 (§ 60); 4) u gen. množ. R^1 ima gotovo uvijek novi nastavak *-ȋ* a u R^1 često se nalazi još bez toga nastavka (s. 134[119]); 5) u 3. licu jedn. i množ. sadašńega vremena R^3 nema nikada nastavka *-t* a ni R^2 ga nema nigdje, gdje ga ne bi bilo već u B, R^1 naprotiv ima ga vrlo često (s. 163[148]); 6) u glagolskom prilogu sadašńega vremena R^1 ima često nastavak *-će*, pa i R^2 ga katkada ima mjesto Bernardinova *-ći*, dok R^3 ima samo *-ći* (s. 172[157]); 7) naprotiv u glag. prilogu prošlom u R^1 prevlađuje nastavak *-še*, dok R^2 i R^3 regbi vole nastavak *-ši* (s. 174[159]); 8) R^3 ima (relativno) više talijanskih riječi, i za običnije stvari, nego li R^1 (s. 182[167]); 9) za futur R^1 ima vrlo često sadašńe vrijeme perfektivnih glagola, dok toga u R^3 ili ima vrlo malo ili nikako

Digitized by Google

(s. 194[179]). Premda se dakle i u cijelome *R* nalazi jedan isti govor (dokle naravski u R^2 nije prepisan bez promjene tekst Bernardinov), opet se na osnovu i ovijeh sitnijeh razlika može kazati dvoje: prvo, gdje se usporedo u *R* nalaze stariji i mladi oblici, da R^1 voli starije a R^2 - R^3 mlađe, a drugo da R^2 i R^3 ne potiču od istoga čovjeka (R^2 ima *-će* a R^3 nema). I s ove strane dakle izlazi ono, što će se, kako mislim, još bolje vidjeti, kad se dobro prouči tekst i sastav Rañinina lekcionara, naime da su oko dubrovačke redakcije lekcionara, kako nam je sačuvana u *R*, radili najmañe četiri čovjeka: jedan, koji je okrenuo dalmatinski lekcionar na dubrovački govor (i koješta dopuñao); drugi, koji je to dopunio prepisavši podosta lekcijâ iz štampanoga lekcionara Bernardinova (pa i on nešto dopuñao); treći, koji je iza toga samostalno preveo nekoliko lekcijâ koje se u lekcionaru ponavljaju, a četvrti N. Rañina, koji je sve to prepisao. Nego sve će se to bolje vidjeti, kada se akobogda do skora prouči pitañe, kako je postao naš prijevod lekcionara i kako se razvijao, za koje će pitañe, nadam se, dobro doći ova studija o ñihovu jeziku. Isto će se tako tek docnije moći potanko isporediti jezik svakoga lekcionara s jezikom najstarijih pisaca iz istoga mjesta, to jest tek onda, kada uzimamo opet ovake monografije o jeziku Zoranića, Marulića, Menčetića i drugih. Ali već i ovo, što je ovdje izneseno, mislim da je sasvim dovoljno da nas ukrijepi u misli da zadarski lekcionar u glavnome prikazuje govor dalmatinskijeh čakavaca negdje oko Zadra, Bernardinov lekcionar splecki govor a Rañinin dubrovački.

Ispravci.

U CXXXIV. kńizi:

na str. 99 (20) u 18. retku odozgo mjesto „nego li u B^{1a}“ treba „nego li u B^{2a}“,
na str. 103 (24) u 22. retku odozgo mjesto „isp. s. 81“ treba „isp. § 81“,
na str. 112 (33) u 8. retku odozdo mjesto „300.3)“ treba „309(3)“.

U CXXXVI. kńizi:

na str. 105 (90) u 17. retku odozgo mjesto „*l*“ treba „*l*“,
na str. 113 (98) u 15. retku odozgo mjesto „*B*“ treba „*R*“,
na str. 179(164) u 8. retku odozgo mjesto „ispravi“ treba „isporedi“,
na str. 192(177) u 9. retku odozdo mjesto „R^{2a}“ treba „R^{3a}“.

Digitized by Google

Pregled sadržaja.

Paragraf		Strana
1—11	*Uvod*	1
12—13	*Ortografija*	18
	Glasovi: I. Samoglasnici:	
14—19	Samoglasnik *a* . . .	21
20	Samoglasnici *e* i *o* . . .	27
21—23	Grupa *je*	28
24—48	Samoglasnik *ě*	
	24—26 *ě* u lekcion. .	30
	27—31 *ě* u najst. pisaca	35
	32—34 Ek. oblici u *Z* i *B*	42
	35—36 Ek. oblici u *R*	44
	37—43 Ik. oblici u *R* .	47
	44—45 Dugo *ě* u *R* . .	56
	46—48 Sekundarno *ě* .	59
49	Samoglasno *r*	62
50—55	Samoglasno *l*	63
56	Kvantitet	70
57	Akcenat	72
58	Sažimaće samoglasnikâ .	73
59—60	Nestajaće „ .	74
61—65	Dodavaće „ .	76
	II. Suglasnici:	
66—69	Primarna grupa *dj* . .	82
70	Grupa *žd*	85
71—73	Grupa *št*	86
74—75	Likvidni suglasnici . .	89
76	Nazalni „ . .	92
77	Dentalni „ . .	93
78—80	Labijalni „ . .	94
81—82	Guturalni „ . .	96
83—84	Sibilantni „ . .	98
85—86	Palatalni „ . .	100
87	Asimilacija	101
88—92	Suglasničke grupe . .	102
93	Nestajaće suglasnikâ . .	106
94	Metateza	107
95—97	Sekundarni suglasnici .	107
98	Dodavaće suglasnikâ . .	110
	Oblici: I. deklinacija: A. Imenice:	
99	Osnove	110
100	Završeci: Instr. jedn. ž. roda	112
101—102	Lok. jedn. m. i sr. roda	113
103	Nom. množ. m. roda .	115
104	Ostali padeži množ. sa *-ov-*	116
105	Akuz. množ. m. roda . .	116
106—109	Gen. množine	117
110—112	Dat. i instr. množine .	123
113	Lok. množine	128
114	Ostali padeži	128
	B. Zamjenice i pridjevi:	
115	Nom. i akuz. jednine .	129
116	Gen. i dat. jedn. m. i sr. roda . . .	130
117	Lok. jedn. m. i sr. roda	131
118	Dat. i lok. jedn. ž. roda	132
119	Ak. množ. m. roda .	132
120	Dat. i instr. množine . .	133
121	Samoglasnik u završ. *-ěm, -ěh, -ěmi* . .	134
122	Drugi zamjenični oblici	134
123	Šireće zamjeničnih oblika	136
124	Komparativ	137
125—126	C. Dvojina. . . .	138
	D. Brojevi:	
127—128	Glavni brojevi	140
129	Redni brojevi	144
	II. Konjugacija:	
130	Osnove bez osnov. samogl.	144
131	Miješaće vrstâ	145
132	Dvojina	146
133	Završeci: 1. lice jedn.	146
134	2. lice jedn. i 1. lice mn.	147
135—136	3. lice jedn. i množ. . .	147
137	Imperativ	150
138—140	Imperfekt	152
141	Aorist	156
142	Particip sad. vremena .	156
143—144	Particip aktivni prošli .	157
145	Particip pasivni	161
146	Infinitiv	162
147	*Dodatak*: Prilozi . . .	162
	Blago:	
148—150	Domaće riječi	164
151	Tudice	166
152—153	Biblijska imena	167
	Sintaksa:	
154	Kongruencija	171
155	Padeži	172
156	Prijedlozi	173
157	Pridjevi	174
158—160	Zamjenice	174
161	Brojevi	177
162—164	Glagoli	177
165—167	*Završetak*	196

Digitized by Google